

Zouunk

36.

Levéltári Évkönyv

Z O U N U K

36.

ZOUNUK
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI LEVÉLTÁRA
ÉVKÖNYVE

36.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

CSÖNGE ATTILA
SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN

SZOLNOK, 2022

A KÖTET SZERZŐI

Ari Ilona Magyar Családtörténet-kutató Egyesület elnöke; **Bagi Gábor CSc.** történész-muzeológus, Damjanich János Múzeum; **Béres Mária** múzeumigazgató, Tiszazugi Földrajzi Múzeum; **Bojtos Gábor** főlevéltáros, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára; **Csönge Attila** levéltár-igazgató, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára; **Hermann Róbert** az MTA doktora, Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese; **Mákos Judit** levéltári könyvtáros, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára; **Mucsi László** levéltáros, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára; **Sulák Péter Sándor** történész, PhD. hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; **Szabóné Maslowski Madlen** levéltáros, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára; **Szikszai Mihály** főlevéltáros, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára; **Vincze János Farkas** levéltáros, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

LEKTOROK:

Áldozó István; Bagi Gábor CSc.; Bojtos Gábor;
Fejérdy András habil. egyetemi doc.; Fülöp Tamás PhD.;
Kedves Gyula CSc.; Kis-Kapin Róbert; Novák László Ferenc DSc.;
Prepuk Anikó habil. egyetemi doc.

Az első borítón:

Felelős kiadó: Csönge Attila
Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára igazgatója

A borítót összeállította:
Nagy Attila
Nyomdai előkészítés:
Máté István

Sokszorosította a . xxx példányban,
19,25 B/5 ív terjedelemben.

ISSN 0237-5966

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

BAGI GÁBOR: A felvidéki reformáció mártírja és az „Alföld megnyomorítója”? (Egy császári hadbiztos azonosításának problémái 1685/87-ben)	9
VINCZE JÁNOS FARKAS: A telek szigorúsága a kunszentmártoni rév szám- adásai alapján (1779–1806)	37
HERMANN RÓBERT: Görgei és a Nádor-huszárezred 1843–1849. IV. rész	71
ARI ILONA: Üzenetek a távolból	97
SULÁK PÉTER SÁNDOR: „Az Úr adta, a nép elvette.” Betekintés a földreform egyházttörténeti vonatkozásaiba Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1945–1948)	117
MUCSI LÁSZLÓ: Mozgalmárból oktatási osztályvezető. Kácsor Ferenc élete és hivatali tevékenysége	145
BÉRES MÁRIA – BOJTOS GÁBOR: Zsidó kitelepítettek Tiszaföldváron (1951–1953)	183

ADATTÁR

SZIKSZAI MIHÁLY: Szolnoki tervek	225
BOJTOS GÁBOR – CSÖNGE ATTILA – MÁKOS JUDIT – MUCSI LÁSZLÓ – SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN – SZIKSZAI MIHÁLY – VINCZE JÁNOS FARKAS: A történelem kereke fordult egyet – Településfejlesztés és átalakuló életmód a 20. század második felében . . .	251
NÉV- ÉS HELYNÉVMUTATÓ (Szabóné Maslowski Madlen)	293

FIÓKBÓL A LEVÉLTÁRBA

Amennyiben olyan régi, családja életét és mindennapjait megörökítő fotókkal, iratokkal, esetleg társadalmi szervezetek, egyesületek, alapítványok, pártok tevékenységére vonatkozó dokumentumokkal rendelkezik, melyek Jász-Nagykun-Szolnok megye múltjára vonatkozóan helytörténeti jelentőséggel bírnak, keresse bizalommal levéltárunkat! A kordokumentumokat eredetiben, vagy digitális másolatban is örömmel fogadjuk.

Őrizzük meg együtt a múltat!

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára
5000 Szolnok, Pozsonyi út 40-42. Tel: 56/421-404

TANULMÁNYOK

BAGI GÁBOR

A FELVIDÉKI REFORMÁCIÓ MÁRTÍRJA ÉS AZ „ALFÖLD MEGNYOMORÍTÓJA”? (Egy császári hadbiztos azonosításának problémái 1685/87-ben)

*„Weber Dániel, Szolnokról [...] hivatalnok,
ev[angélikus]. hithagyó, lenyakaztatott.”¹*

A török elleni felszabadító háború első éveinek nagy keresztény hadi sikerei között sajátos jelentősége volt Szolnok 1685. október 17-i visszavételének. Báró Peter Ernst Mercy de Billels (1641–1686) altábornagy és gróf Johann Donath Heissler von Heistersheim (?–1696) vezérőrnagy mintegy 10.000 emberrel – a török végvár vonal mögé behatolva – nemcsak a települést és várát rohanta le, de a magyar hódoltság számos belső összeköttetési útvonalával (belső hadászati vonal) együtt a legfőbb oszmán központ, Buda keleti utánpótlását is elvágta.²

A környező területek számára azonban a kialakult helyzet teljes katasztrófával ért fel. A keresztény hadaknak az ellenséges háterszágban kellett az ellátását biztosítani, amit a törökök minden eszközzel igyekeztek megakadályozni. A császáriak viszont a törökök hasonló tevékenységét akarták gátolni, és az ellenséges várvonalat tovább gyengíteni. Mindez sajátos „róka fogta csuka” helyzetet teremtett, melynek árát a lakosság fizette meg, mivel terhei az elviselhetetlenségig növekedtek. Ez annak ellenére is igaz, hogy már a kezdetektől nyilvánvaló volt, hogy a háború a polgári népességtől is hatalmas áldozatokat követel majd. Sokszor a császári tábornokok is csak csapataik vagy a lakosság életben maradása között választhattak. Ez a helyzet Buda és Hatvan 1686-os, majd Eger következő évi bevételével enyhült, miután a fő hadszíntér az Al-Dunához tevődött át.

Szolnok történetében a keresztény korszak első hónapjainak legrejtélyesebb alakja az olykor tévesen ezredesként is említett Weber Dániel hadbiztos, aki nemritkán brutális keménységet mutatva hajtotta be a környező alföldi tájak lakosain a hadsereg igényelte nem kevés pénzt, élelmet, vagy hadianyagokat. Aztán 1687 tavaszától eltűnt a forrásokból. Hogy ki is volt ez az Alföldön sokszor elátkozott személy, az egészen pontosan ma sem meghatározható. A meglévő gyér adatok azonban meglepő irányba és igen érdekes családi kapcsolatok felé mutatnak. Épp ezért – a komoly hibalehetőségek ellenére – sem célszerűtlen összefoglalni vele kapcsolatban a biztos és a közvetett adatokat.

¹ Részlet az 1687-es eperjesi véstörvénysszék kivégzettjeinek felsorolásából. Hörk 1885, 86.; A tanulmány forrásidézetei betűhíven, a korabeli helyesírással kerülnek közlésre.

² Bagi 2001

Ami a szolnoki tevékenységéről ismert

Valószínűleg Szolnok bevétele után Mercyék eleinte még a számukra kijelölt Pest-Pilis-Solt, valamint Heves és Külső-Szolnok vármegyék arányos terhelésével igyekeztek a csapataik ellátását biztosítani. Hamarosan kitűnt azonban, hogy ezt a hódoltsági megyék fejletlen igazgatása, a török jelenléte és a császári erők kis létszáma sem teszi lehetővé. Emiatt aztán idővel a fő terheket mindinkább a nagy mezővárosokra hárították, Pesten főleg Kecskemétre és Nagykőrösre (Cegléd ekkor lakatlan volt), Hevesben pedig Gyöngyösre, Poroszlóra és Mezőtúrra. Később a megyéknek kellett volna a terheket (a teljesítés alapján) a települések között visszamenőleg arányosítva elosztani, méltányosan korrigálni. Ez a rendszer ésszerűnek tűnt, de a háborús viszonyok között megvalósíthatatlannak bizonyult. A helyzetet tovább bonyolította, hogy eközben a felvidéki várak és őrségek is pénzt, élelmet és ingyenmunkát követeltek, mint a császáriakhoz átvált egykori kurucok is. Ez pedig így együtt kaotikus helyzetet teremtett.

Kezdetben ösztönzésként Mercy és Heissler, majd Weber Dániel hadbiztos is eláraszította az Alföldet a török levelezési stílusú, az akasztás, karóba húzás és keréketörés ábrázolásával díszített levelekkel. Ezekben a csecsemőig való kiirtást és kínhalált ígértek igényeik ki nem elégítése, illetve a töröknek teljesítendő szolgáltatások esetén.³ A pénz, élelmiszer behajtása során a németek és magyarok sem válogattak a módszerekben. Már egy hónap után a szolnoki vár tömlőcébe zárták Heves megye alispánját, és a négy szolgabírájából hármat (minthogy a negyediket az ónodi kapitány fogatta le). Mellettük számos mezőváros követei (így Bíró János kecskeméti főbíró) is több hét kényszerű fogságot szenvedtek el itt. A csapatok ellátásával azonban állandó bajok voltak, és a Szolnok körüli pékségeket sem megfelelően rendezték be.⁴

Hogy Weber Szolnok visszafoglalása óta itt tartózkodott-e, az pontosan nem megállapítható. Talán nem, mivel első ismert levele is két hónappal későbből datálódik,⁵ bár utalásai szerint már előbb is írt egyes alföldi városokhoz. Legkorábban talán Szeged volt az, amely a nevét megismerte, noha az itteniek egy szandzsákszékhelyen laktak, amelynek várában jelentős török őrség állomásozott. Amikor a hadbiztos a főbírórt és a tanácsot hódolni Szolnokra idézte, az előljáróság vesztég maradt, és a felhívásra nem válaszolt. Weber erre 1685. december 21-én újabb levelet intézett a városhoz. Ebben az előljáróságot akasztással fenyegette, ha ellenkeznek, és a törökben bizakodnak.

„Ti hitetlen hamis kutyák, ebek, szegediek! Mi annak oka, hogy már sokszor írtam az holdolász felől, de sem egyszer, sem másszor még eddig fel nem jöttetek hozzám; mit gondoltok hitetlenek? Talán nem tudjátok, kicsoda az uratok és ki jár az országban nagy hatalommal, meg fogjátok érezni ma holnap ízi cselekedeteknek. Meglátjuk, ha az törökben való bizodalom és tilalom mit fog használni. Nem hogy ti nektek, de magoknak is elégtelenek használni azok az hitván törökök, kiknek sem eszek, sem emberiségek nincsen. Micsoda Buda, Eger, Várad, méghis sehol sem tilalmazták az jobbágyokat hozzánk behódolni. Talán nem hallottátok, mint járt csak mostan Arad, annak előtte Szol-

³ Reizner 1899

⁴ Hornyik 1862, 137.; Mollay 1986, 99.

⁵ Esetleg Kassa feladása után Petneházyékkel csatlakozott a császári erőkhöz.

nok, Szarvas, Érsekujár⁶ és más török vég helyek. Az egriek is e minap tilalmazni kezdték volt a jobbágyokat hódolni, leveleket jártatván széllyel az falukra; mely postáját török levéllel együtt felakasztattuk. Ez volt jutalma az török bizodalomnak. Hitemre, lelkemre elhigyjétek, maholnap hasonlókíppen fogtok járni az szófogatatlanságért. Eddig is ha keresztyéniséget nem níztem volna, régen azt megcselekedtem volna veletek, az mit elszántam felőletek.”

Weber utóbb változtatott stílusán, de ha szükséges volt, habozás nélkül visszatért a pasák modorához. Ennek volt is eredménye, mivel a szegedi tanács titokban küldötteket küldött Szolnokra, akik hűséget fogadtak a császárnak, illetve Mercynek és Heisslernek. Együttal a török vár és őrsége állapotáról, felszereléséről, az ellenséges hadakról is pontos adatokkal szolgáltak, terveikről, hadmozdulataikról is híradással voltak. A két tábornok jelentései szerint Szegedről sok fontos hír érkezett hozzájuk, amelyeknek jó hasznát vették.⁷

December 23-án Weber már másabb hangnemben rótt meg Nagykőröst és Kecskemétet. Ezek, bár Mercy tábornok a lakosok „könnyebbségére” elrendelte, hogy a rájuk kirótt gabonát Szolnokra szállítsák, de a kivétést nem teljesítették. Mercy erre állítólag elhatározta, hogy négyezer német katonáját bekvártélyozza a két városba, akiket májusig ott kell élelmezni, de Weber – saját állítása szerint – közbelépett. „Jőindulata jeléül” egy utolsó határnapot szabott, hogy behozzák az elmaradt ezer köbölt, ám egyébként a németek rájuk mennek, és míg a tartozást meg nem adják, náluk fogják élelmezni magukat.

„Sok jókat adgyon Isten Kegyelmeteknek! Igaz dolog, Kegyelmetek könnyebbségére Generalis Uram eő Nagyságba úgy rendelte volt, hogy ide administrállyák az felvetett Gabonát, de úgy lállya Generalis Uram eő Nagysága, hogy ebben semmi sem telik, azért úgy resolválta magát, hogy többé ne búsuljon miattatok, rendelvén reálok, mint az több városokra is, 4000 Németet quártélyúl [...] Én mindazáltal [...] kértem eő Nagyságát, hogy addig ne cselekedgye, míg egy bizonyos terminust adok beszolgáltatására. Ím azért eő Nagyságát disponáltam, hogy az csonka hétben esendő Szombath napjára az Ezer köből Gabonát kassai vékával [...] minden okvetetlen beszolgáltatassátok, a Bíró szemét nyissa fel, és Tréfára ne véllye, hanem hit szerint mindenütt kerestesse ki, kinek mennyi Gabonája vagyon, és mindeneknek felét elvévén, [...] az megírt terminusra béhozza; külömben ebben megnyugodgyék, az terminus elmúlván, az megírt számú hadak reálok kimennek, és a vermetek felkeresik [...] és [...] míg bé nem szolgáltatván és hozván az Városokra Falukra vetett summát, kén-teleníttetünk kiküldeni az hadakban, itt lehetetlenség koplallatni őket, és így magatok lesztek magatoknak veszedelmi. [...] Az Bíró ne gondolkodgyék hogy Ajándokval végheben viszi dolgát, mivel a minap az Ajándékokat elvettük, jó kedvünk lévén akkor valami jó hírekre nézve. Azért úgy vedd fel az dolgot Bíró, hogy Generalis úr eő Nagysága bizony Exemplumot [t.i. példát] akar az Bírakon statuálni. Félek hogy te ne légy első.”

⁶ Ezeket a keresztyén csapatok 1685-ben foglalták el, míg Aradot december elején égették föl.

⁷ Reizner 1899, 161.; Reizner 1900, 204–205.; Nagy kérdés azonban, hogy ez pontosan mikor is történt. 1686. január 2-án ugyanis Mercyék lerohanták Szegedet, és bár a vár ostromához nem kezdtek hozzá, hatalmas zsákmányt ejtettek. „...városunknak minden nemű javait, kincseit és gabonáit, hol mit találtak, prédára hányták [...] s salvo guardiáért generális urainknak [...] 140 aranyakat fizettünk.” Harmadnap „az várat ott hagyván megégették az várasát, és midőn az ármádia visszatért volna Szolnok felé, valamennyi járó ökreink és lovaink voltak, szekereitől mind elhajtották, a melyek azután mind oda veszték.” Szakály 1985, 16–68.

A város kétségtelenül próbálkozott az érintetteket megpuhítani, így Webernek 50, Mercynek 150 aranyat ajándékoztak. Ez azonban nem sokat segített, a hadbiztos a katonaszökevények előkerítését is megkövetelte a városoktól. „Storomberger⁸ Regimentibül való Németh Muskatélyos szökött el, csak ifjú legény, úgy hallatik arra Kecskeméth felé való útban látták volna. Miért is ha kegyelmetek várossában vagyon [...] meg kell fogni mindgyárást, ha pedig ott nincsen is, valahol kegyelmetek hírit hallja, utánna küldgyön, és megfogatván küldgye kezemhez, igen jó dolgot cselekszik véle, másként ha valami kedvezés találna lenni az dologban, meg fog érette búsulni.”⁹

1686. január 3-án Weber jelezte Kecskemétnek, hogy 3.000 rft-ot a város tartozásába beszámít, ha ezért bort szállítanak Szolnokra. Ugyanakkor sürgette 3.000 köből búza, ugyanannyi árpa és 10.000 ft hátralék rögtöni befizetését, mert különben Mercy altábornagy megszállja őket. Sérelmezte még, hogy a beküldött gabonából a felénél több árpa volt, és ha ez még egyszer megtörténik, csak a beszolgáltatás feléről fog nyugtát adni.¹⁰

„Generalis Uram eő Nagysága Parancsolattyát itten vevén, eő Nagysága erőssen parancsollyá, mennél hamarébb, míg eő Nagysága vissza jó,¹¹ az 3000 köből gabonát, és 3000 köből árpát, úgy szintén az 10,000 forintokat [...] administrálllyá, mert félek, ha addig nem administrálllyá, ...haddaival rajtatok mégyen, és talán ott is fog maradni, migh ezen quantumot [t.i. mennyiséget] egészen bé nem szolgáltatjátok; de azon igen csudálkozom, hogy mertetek mind engemet, mind eő Nagysága hadait úgy megh csalni az Gabonábül, hogy majd több felinél Árpa annak az gabonának, abban meg nyugodgyatok, ha az hátra maradott rész úgy lészen, [...] csak feléről fogok quietantiát [t.i. elismervényt] adni. Az Contractust [t.i. szerződést] pedig subscribáltatván [t.i. aláírva], adgyátok Commendans Uram eő Nagysága kezében.”

Egy hét múlva viszont a hadbiztos 50 erős, szolgálatra alkalmas lovat követelt Kecskeméten, bár utóbb kilencet elengedett. „Mivel hatalmas Római Császár és Koronás Királyunk eő Felsége szükségére feles Lovak kívántatnak ide Szolnokban, annak okáért Generalis Úr eő Nagysága Parancsolatjából írom ti nektek Kecskemétiétek, jó erős hámos 50 Lovakat, akar kancza, Paripa, akar heréletlen, csak hogy negyediknél alább ne légyen, egy hét alatt ide Szolnokban bé hozzátok, el is ne mulassátok, mert tudtotokra légyen, nyargalókat küldök ki reálok, és valamennyi Lovatok ménes féle lészen, bizony mind bé hajtatom. Azon kivül ha mi esik rajtatok magatoknak tulajdonításátok. [...] Megh írtam igaz dologh hogy 50 Lovat szerezetek eő Felsége szükségére [...] Azért Tizedenként jó erős ép hátas 41 Lovat szedgyetek, és a mint annak előtte is megh írtam volt, egy hétre be hozzátok, [...] a 41-dik pedig legyen valami jó Gyermek ló, akar tanult jó hátas ló.”

Weber 1686 januárjában szinte naponta követelt valamit Kecskeméten és Nagykőrösön. Így 12-én a be nem szolgáltatott árpa miatt írt rájuk, valamint óháját kért. „Az mely Árpával [...] tartoztok, mingyárást 30, avagy 40 szekérrel rakjatok fel, és három napok alatt béhozni el ne mulassátok, külömben megh fogtok miatta búsulni. [...] Ezen Leveletem vevén, mingyárást 60 font oh haját szerezetek, és minden késedelem nélkül bé hozzátok, el se merészeljétek mulatni, mivel megh búsultok miatta, és kárát vallyátok.”

⁸ 1620-tól létező Habsburg regiment, utóbb a cs. kir. 54. (morva) gyalogezred, 1669–1701 között tulajdonosa a Bécset a törököktől 1683-ban megvédő gróf Ernst Rüdiger von Stahremberg (1638–1701) tábornagy.

⁹ Hornyik 1862, 125–168., 359–361., 481.

¹⁰ Bálintné 1989

¹¹ Mercy a Szegeed elleni támadásban vehetett részt.

13-án meghagyta, hogy a bírák harmadmagukkal menjenek be Szolnokra, és vigyenek magukkal minden nyugtát, amelyeket eddig a beszolgáltatott élelem és egyebek kapcsán kaptak. A cél az volt, hogy a városaik nevében szerződjenek újra a jövőbeli hadi élelmezés iránt. „*Generalis Uram eő Nagysága parancsolatjából akarám őrlésiekre adnom: valamit és mennyit adtatok ez ideig az reálok felvetett quantumban, azokrul [...] az biró harmad magával, jó értelmes emberekvel edgyütt, se órát napot nem várván, jöjjön be Szolnokban hozzám, [...] végez-zünk egy állandó Limitatit, hogy mi is tudgyuk mennyit várhatunk túletek, ti is mennyit adminisztráltak. Annak utánna semmi egyébbe féle aliena exactiokval [t.i. behajtásokkal] ne graváltassatok [t.i. terheltesetek].*”¹²

14-én viszont a hadbiztos már fenyegetőzve sürgette a városok felhatalmazottainak be-küldetését, és mivel a következő szombaton a tábornok vendégséget akart tartani, akkorra vadakat és madarakat rendelt Szolnokra. „*Mi az oka, megh írtam, hogy egynéhány Deputatus Emberek jöjjenek be, kik az Városnak képi-ben légyenek, kikkel valami állandó dolgot végezhessek, bé nem akarnak jőni. Azért im még egyszer küldöm ez Leveletem, nem nézvéen arra, hogy az Biró másod magával itt vagy-on, mingyárást sem órát napot reá nem várván, hat ember a város képi-ben jöjjön bé, kikkel jó állandó dolgot végezhessek, talán ugyan meg szoktátok az sok Levelet várni, el-hidgyétek többel nem írok, de bizony megh foghtok miatta búsulni, Generalis Urunknak eő Nagy-ságának pedig vendég-hsége lészen, azért az mint [...] írtam Szombaton estvére*”¹³ mind itt légyen vadakkal és madarakkal edgyütt.”

19-én és 20-án gabona küldése miatt írt: „*Leveletem vévén, sem órát napot reá nem várván, éjjel nappal az gabonát siessetek beszo-gáltatni, én csudálkozom, hogy annyi parancsolatot vártok reája, bizony megh búsultok miatta. [...] Kecskeméti-ek, nem elég az én nekem, hogy az Gabonának béhozására csak készülhettek, és engem szóval tartotok, hanem csak mingyárt indullyalok és hozzá-tok, mert ha holnap ideben nem lészen az gabona, bizony duplomúl vészem megh rajtatok Isten Engem úgy segéllyen nem szenvedem többé.*”¹⁴

20-án a Duna-Tisza köz-i városoktól újra élelmiszert követelt, már másnapi szállítással. „*Ti körösi, kecskeméti és halasi bírák, esküdtek és lakosok mind közönségesen, valakik ezen levele-met látjátok, olvassátok, vagy olvastatni halljátok, mivel hatalmas Császáruk eő Felsége feles vasas és gyalog hadakból álló Ármádiái érkeznek, és ma holnap, két-három napok alatt t.i. ide Szolnokba jön-nek, kívántatik alimentatiojokra [t.i. élelmezésükre] feles élés. Annak okáért ti körösiek az megírt hadak számára 2000 kenyeret, 5000 köből abrakot, 100 vágót, 100 juhot, 500 oka vaját, 500 oka mézet, 60 pár ökröt munitiok alá;— kecskeméti-ek: 3000 kenyeret, 10,000 köből abrakot, 200 vágót, 200 juhot, 200 oka vaját, 200 oka mézet, 200 pár ökröt munitiok alá; ti pediglen halasiak hasonló-képen, valamennyi a körösiek, annyit minden késedelem nélkül, sem órát sem napot nem várván, szerezzetek, és oly készen tartsátok, hogy valamely szempillantásban más levelem érkezik, mingyá-rást éjjel-nappal ide Szolnokban felhozhassátok, vagy péniglen az hadak ha hozzátok mennek, készen találják, mert [...] ez idegen hadak még az anyjok méhében lévő csecsemőknek sem fognak ked-vezni.*”¹⁵

¹² Hornyik 1862, 360–365.

¹³ 20-ára. Szentpétery 1912, 104.

¹⁴ Hornyik 1862, 366–367.

¹⁵ Uo. 360–361.

A keresztény csapatok hírek híján lehettek, mivel Weber másnap levetközte a jó modort. „Ti hamislelkű kutya fiak hányszor megparancsoltam hogy jó kémekeket tartsatok, járassatok Szeged alá, kik az híreket igazán meghozzák; ihol a ti emberetek oda volt, mégis máshonnan hozzák meg a hírt előbb ti Hálátoknál: el higyjétek nyakas Lélek Kurafiai bizony felkaróztatunk benneteket az ilyen hamisságtokért; éjjel-nappal postán jöjjenek-menjenek embereitek, az ki most oda volt lóhalálában jöjjön, mert bizony felakad érte. Úgy látom, hogy a gabona elküldésében is azért volt hátramaradás, hogy az törökök jövéséről volt bizonyos hírhallás, parancsolom azért fejetekre, hogy holnap az gabona itt legyen vagy 60 szekérrel, egyébiránt úgy bánok veletek mint afféle pribék kutya Emberekkel”.¹⁶

23-án már nyugodtabb hangnemben újra a beszolgáltatásokat sürgeti. „Ezen Levelemet látván Kecskeméti bíró, Szabó Mihály és Deák Pál mihelyt ezen levelemet veszi, mingyarást jöjtest jöjjön be kegyelmetek, 100 Tallér alatt parancsolom, mert ha bé nem jön, hozatom Kegyelmeteket, az búzát pedig és a Pénzt sietve éjjel nappal hozassa, Pénzt pedig most is magával hozzon be, mennél többet lehet, az mint már Kegyelmetek embereinek eleiben adtam, másként ha mi esik Kegyelmeteken, maga Engedetlenségének Tulajdonítsa.”

24-én újra lovak miatt írt: „Levelemet látván Kecskeméti, az Lovaknak behozásával éjjel nappal siessetek, mert megh búsultok miatta.”¹⁷

A rendkívüli kívánságok mellett még 1686. február 10-én Weber kényszerítette ki Kecskeméttől azt a szerződést, ami alapján a város a már eddig kiszolgáltatót és még beadandó tartozáson fölül március végéig 40.000 rft, 4.000 véka árpa és 7.000 véka rozs beszolgáltatására kényszerült, mégpedig a gabona esetén tíz nap alatt.¹⁸

Kecskemét már harmadnapra 8.000, két hét múlva 21.000, a harmadik héten 1.200, azaz együttesen 30.000 ft-ot meghaladó összeget fizetett Szolnokra. Így április 11-ig készpénzben, borban, lovakban és posztóban 47.469 ft-ot adtak be. Ám mivel az évi gabonatermesztésnél csak a szükségletre és a török igényekre gondoltak, bár tíz nap alatt szállítani tartoztak volna 9.692 véka árpát és 7.000 véka búzát, két hónap alatt csak 7.218 véka búzát, 3.759 véka árpát és 870 véka kölest vittek be.

Végül Kecskemét 1685. október 18-tól a nyugták szerint fél év alatt Szolnokra (Szarvasra és Tiszakürtre) készpénzt 51.172 ft, bort 972 ft, lovakat 714 ft, abaposztót 149 ft, 8.823 kassai köből búzát 52.938 ft, 4.842 kassai köből árpát 14.526 ft, 41.504 kenyérporciót 2.490 ft 24 d, azaz együttesen 122.961 ft 24 d értékben szolgáltatott be. Ez azonban messze nem volt a teljes összeg, mivel 1686 húsvétján a keresztény hadak a szegedi támadásuk előtt meg szállták a várost, és ekkor e korábbi teljesítéseknek még újra több mint felét behajtották. Így elvittek, vagy megettek 1.989 ökröt 14.835 ft, 415 borjas tehenet 1.867 ft, 388 lovat 5.820 ft, 3.500 köből búzát 21.000 ft, 3.288 köből árpát 9.864 ft, 114 kocsit 342 ft, 115 szalonnát 1.380 ft értékben, míg készpénzt 16.597 ft-ot zsaroltak ki a városon. Mindez pedig együtt 71.705 ft-ot tett ki, azaz fél év alatt összesen 194.666 ft 24 d-t.¹⁹

Weber maga igyekezett a két megyén belül az arányosabb teherviselést előmozdítani, ám lehetőségei behatároltak voltak. Szolnokról már 1686 januárjában sürgette, hogy a Pest

¹⁶ Nagy 1926, Oklevéltár, 65.

¹⁷ Hornyik 1862, 367.

¹⁸ Uo. 369–372.

¹⁹ Bálintné 1989, 116–123.

megyei községek nagyobb mennyiségű gabonát, igás és hátas lovakat biztosítsanak. Február 13-án Básty László megyei pénztárnok több községgel együtt Fülöpszállást, Szabadszállást és Halast is felhívta, akik Semsey András ónodi kapitány hadai eltartására voltak kijelölve. Mivel még semmit nem adtak, sok fáradságába került Semseyt visszatartani, hogy katonáit rájuk küldje. Az aránytalanságok miatt azonban Mercy hajlandó volt a kiegyezésre, így száz tallér bírság mellett minden bírónak Szolnokra kellett mennie az adók arányos felosztására.²⁰

Heves megye települései sem jártak jobban, a vármegyének 1685 végére a 80-ból mindössze három adóképes települése maradt. Az adott helyzetben a közgyűlés a megyére eső 17.660 rft katonai ellátási pénzt Gyöngyösre, Poroszlóra és Mezőtúrra vetette ki.²¹ Így Mezőtúr előjárói, nemes Polgár János és Kökény György is a lakosság siralmas helyzetét igazolták. *„In anno 1685. ő felsége Merssy Generálra bízott hadaknak legelső városunkra való jöveletekor esett karaink lajstromát, Veber Daniel comissariusságában már Szolnokba bemutatván, több 22 ezer frt kárnál volt. Azon hadak méneseinket a templom kerítésére behajtván, ott szorongattatott. Kinek minemű kívántatott, minden pénz nélkül vitték. Szívünk keserűségére csak egy napra is levágtak ötven jármos ökröt. Mikor a hadak kimentek, kinek egy, kinek négy ökrét, házabeli ételmével megrakták és elvitték. Egész télen át vízimalmunkon örültek, a mi ökreinken szállították Szolnokba a lisztet, számtalan ott is veszett. Az onodiak a Tisza mellett Egerbe száznégyszáz tallér adót élő emberünket elfogták, s a pénz oda veszett. Ma is commendans urunk szolgálattya alól ökrünk, szekerünk és emberünk ki nem szakad.”*²²

1686. január 27-én a gyöngyösiek is megalkudtak Weberrel, 35.000 ft mellett biztosítékul három túszt adva Szolnokra. Ha pontosan fizetnek, akkor pártfogást ígért a fővezér, sőt szabad járást-keletést biztosítását. Bor szintén adható volt pénz helyett, akóját nyolc ft-tal számítva. E szerződés egyik pontja szerint senki sem hozhat bort Gyöngyösre, kivéve a jászokat.²³ De ők sem jártak jobban a szerződéssel. Gyöngyös a zaklatások miatt I. Lipóthoz fordult, aki még április 18-án utasította a vármegyét és a katonai parancsnokokat, óvakodjanak a várost több teherrel illetni, mint ami reá esik. Ez nem sokat segített, mert májusban Heissler tábornok ezer ft sarcot vetett ki rájuk. Heves megye május 27-én írt a nádornak és a hadbiztosnak, hogy: *„e megyében csak [...] Gyöngyös és Berény van még oly állapotban, hogy a terheket annyira-mennyire viselni képes, a többi falvak elpusztultak az iszonyatos állapot súlya alatt.”*²⁴

Ebben a helyzetben mind általánosabbá vált a lakosság menekülése, a települések elhagyása. Válaszul Weber Szolnokon, 1686. április 2-án felhatalmazta Karcagot, hogy az adó elől elszőkött lakosokat az országban kereszhessék, „vadászhasák” és erővel is hazavihessék.²⁵

²⁰ Nagy 1926, 128.

²¹ Bálintné 1989, 116–117.; Heves megyétől Mercy havi 1.300 köből (5.200 mérő) búzát, 6.500 köből (26.000 mérő) árpat követelt, ami 3.900 ft-tal volt megváltható. Sugár 1987, 100.

²² Szederkényi 1891, 175–177.; Sugár 1987, 92–93.

²³ Sebők 1880, 193.

²⁴ Szederkényi 1891, 180–181.

²⁵ Gyórfy 1925, 202.

Mercy és Heissler csapatai április 24-re virradóra Szegednél lerohanták Ahmed szerdárpasa és Thököly Imre gyülekező seregét. A siker nyomán erőik java fokozatosan a Buda ostromára készülő hadsereghez csatlakozott, ám Weber már május 8-án továbbította az uralkodó és a Haditanács rendeletét a két megyéhez. Eszerint „*a szolnoki végházban marandandó 750 ember egy Oberstleutnant [t.i. alezredes] parancsnoksága alatti intertentiojokról*” Heves, valamint Pest-Pilis-Solt vármegyéknek kell gondoskodni. „*...minden portió után egy-egy garas limitaltatott dietim [t.i. naponta], kenyerek pediglen itt lévő [t.i. szolnoki] profontházból administráltatik.*”²⁶

Május 27-ig Pest-Pilis-Solt vármegye is megkapta Weber levelét, és mivel a király dekretumát a komisszárius még valójában nem is kapta kézhez, elhatározták, hogy a katonai zsarolások miatt Szolnokra követséget küldenek, és a nádornak is levelet írnak.²⁷

Elgondolkodtató, hogy egy 1686 májusából megmaradt kimutatás szerint Debrecen város vezetői februártól kezdődően többek között Szolnokra is teljesítettek különféle élelmiszer-szállításokat (bor, gabona), amiben nyilván a hadbiztosnak is szerepe volt.²⁸ Ezt követően a Weberrel kapcsolatos információk megfogytak, bár elvértve később is említették. Így 1687-ben Nagykőrösön feljegyezték, hogy: „*Szolnoban tavaly Szeged megvétele után [t.i. október vége után] Weber comissarius vesztette oda a szegénységnek 46 ökrét és 10 szekérét.*”²⁹

Végül Szolnokról 1687. április 18-i dátummal ismert egy hagyatéki leltár, amely az akkor már elhalt(!) Weber Dániel ingóságait vette számba. A hagyatékban a magyar és német tárgyak mellett török eszközök is előfordultak. Még érdekesebb azonban az öt, német nyelvű lutheránus könyv, amely egyértelműen a felekezeti hovatartozásra utal.³⁰

De honnan is származott Weber hadbiztos? Pillanatnyilag úgy tűnik, a személye nagy valószínűséggel azonosítható. A nyomok a Felvidékre, Eperjes szabad királyi városba vezetnek.

Egy eperjesi nagypolgári család a 17. században

Eperjes a Kelet-Felvidék történetében mindig is fontos gazdasági, vallási és kulturális központnak számított, tehetőszász-magyar polgárai közül pedig többen is országos jelentőségű szerepet játszottak. Így Weber János gyógyszerész, Eperjes főbírája is kora egyik legtehetségesebb, legsokoldalúbb személye volt,³¹ ám családjának mégis tragikus sors adott.

²⁶ Sugár 1987, 136.

²⁷ Borosy 1985, 46. (2206. regeszta.)

²⁸ Papp 2018, 141.

²⁹ Szilády – Szilágyi 1863, 24., 37–38.

³⁰ Lásd a mellékletet!

³¹ Weber életrajza alapvetően máig saját négy könyve utalásain, illetve a vele szemben eléggé elfogult Rezik János: „*Theatrum Eperiense anno 1687 erectum seu Ianiensium Eperiensis*” c. munkáján alapul. (Legújabb kiadása: Liptószentmiklós, 1931.) A 19. század második felében és a 20. század elején ezeket számos szerző idézte, de több részlete tisztázatlan, sok dátum vitatott, vagy elírt. Ezek között a legismertebb Magyary-Kossa 1931. 316–321., 363–365., 426.; Összegezte az adatokat Bubryák 1995; Bubryák 2003; A szlovák irodalomban kiemelkedik Anton Bartunek 1984-es kismonográfiája, legújabban pedig a „*Lectio Principium*” szlovák kiadása: Brodňanská – Koželová – Juríková 2019, 6–15.; Sajátos Lengyel Júlia cikke, amely több vitatható megállapítást is tartalmaz. Lengyel 1995

Weber János valószínűleg 1612-ben született egy Pozsony környéki kis faluban, Terlingben.³² Az évszámot egyik műve, az 1662-ben megjelent „*Janus Bifrons...*” egyik metszete is igazolja. Családjáról, szüleiéről nem sokat tudunk, talán iparosok voltak, de a jelek szerint tehetősebb, az olvasás és a műveltség szerepét felismerő emberek.³³ Iskoláiról semmi nem ismert, de írásai szerint külföldön is többször megfordult. Így meglátogatta a nagy német református egyetemi városokat, és járt Wittembergben is. Nem tudni pontosan, hogy tanult-e külföldön, de jó teológussá és kiváló orvossá, főleg gyógyszerésszé képpezte magát. Bizonyára tudatosan döntött a gyógyszerészi foglalkozás mellett, ami nagy presztízzsel rendelkezett. Művelői a közösség, a patrónusok bizalmát élvezték, gyakran választották meg őket városvezetői, követi posztokra. Jó megfigyelő képességét 1631 táján itthon is kamatoztatta, amikor – egy nagyobb alföldi város patikussegédeként – pestisjárvány szemtanúja volt.³⁴

Elismert szakmai tudása mellett, humanista műveltséggel, kiváló tárgyaló képességgel, udvarképes modorral rendelkezett. Három nyelven írt és beszélt. Később is fenntartotta külföldi kapcsolatait és neves tudósokkal, egyetemekkel levelezett, nem egyszer vitába is bocsátkozott velük. A politikai életbe fiatalon, alig 23 éves korában már bekapcsolódott. Eperjes városa diplomáciai megbízatással előbb Bécsbe, majd Prágába küldte. Megnyerő modorával hamarosan kedvelt társasági ember és sikeres tárgyaló fél lett, bejáratosá vált az udvari körökbe, sőt meghívták egy fiatal főhercegek tiszteletére rendezett színi előadásra is.³⁵

1639-ben kapta meg az eperjesi polgárjogot, és már ebben az évben a városban gyógyszerterápiát nyitott. Még Bécsben, az udvarnál ismerkedett meg első feleségével, Breithaupt birodalmi ügyvivő özvegyével, Low Johanna Erzsébettel, a Westonia néven ismert Jane Elisabeth Weston of Roxwall (1581–1612)³⁶ költőnő lányával, akivel 1643-ban lépett házasságra. Rövid, alig négy évig tartó frigyükből egyetlen, korán elhalt fiú született, és gyermeke után 1647-ben az édesanya is elhalálozott. Sírjánál Dürner Sámuel eperjesi lelkész, későbbi rektor mondta a búcsúbeszédet, amit nyomtatásban is kiadtak (Christlicher Leich-Sermon... zum Ehren... Johanna Elisabeth geboren Löwin).³⁷

Korábbi tapasztalatai és az 1644/45. évi nagy pestisjárvány hatására orvosi könyvet írt a betegség gyógyításáról és az egészség megőrzésének módjairól. Ez 1645-ben jelent meg Bártfán, „*Amuletum, azaz: Rövid és szükséges oktatás a Döghalálról*” címmel, majd még ugyanebben az évben szlovák/cseh, 1646-ban pedig német nyelven is kiadták. Politikai karrierje is ekkoriban indult el. Már 1645-ben a helyi tanács tagjai közé választották, majd 1648-ban az öt felvidéki szabad királyi város (Pentapolitana) képviselőjében utazott ki Bécsbe, ahol részt vett Szelepcsényi püspök audienciáján. Szelepcsényi György (1595–1685) III. Ferdi-

³² Tardy Lajos szerint viszont a bajorországi Thierlingből származott, ám ez a véleménye nem vált elfogadottá. Tardy 1982. 75–83.; Bubryák 1995, 335.

³³ Erdős 2017

³⁴ Magyary-Kossa 1931, 316–317.; Lengyel 1995, 26.; Erdős 2017, 464.

³⁵ Lengyel 1995, 26.

³⁶ Westonia a Weston angol főúri család katolikus ágából származott, élete nagy részét Habsburg alattvalóként Csehországban élte le. A család anglikán tagjai utóbb Portland grófjai voltak 1665-ös kihalásukig, így a későbbi Portland hercegi házhoz már nem volt közük.

³⁷ Magyary-Kossa 1931, 318.; Lengyel 1995, 26.; Bubryák 1995, 335–336.

nánd kancellárja volt, míg a megbeszélésen az 1647-es 87. törvénycikkről volt szó! Szelepcsényi állítólag annyira megkedvelte az ügyes diplomatát, hogy később Weber János felkérésére elvállalta egyik fia, János György keresztapaságát is. A keresztelőn a kancellárt gróf Rotter János teljhatalmú követ helyettesítette.³⁸

Még 1644-ben került szorosabb összeköttetésbe gróf Wesselényi Ferencével (1605–1667), a későbbi nádorral, valamint nejével, Széchy Máriával (1610–1679), akiknek aztán a tanácsadója, orvosa és gyógyszerésze lett. A kapcsolatuk több évtizedig tartott. Széchy Mária Weberéket gyakran meglátogatta, és a patikát is sűrűn felkereste, ahol főleg a gyógyszerek készítése iránt érdeklődött. Ennek nyomán aztán Kőszegen maga is berendezett egy patikát, sőt készített gyógyszereket, és még segédet is tartott.³⁹ A jelek szerint Weber már ekkor a város tehetős polgárai közé számított, anyagi gondjai évtizedekig nem voltak. 1649-ben többek között neki ajánlotta Matthias Zimmermann, a „*Disputatio Theologica*” c. lőcsei vonatkozású, de Lipcsében kiadott vallási könyvét.⁴⁰

Weber még 1650 táján újra megnősült, a második felesége Felicitas Sti(e)rbitz volt, akitől már 1652-ben megszületett Frigyes nevű fia. Családi életének harmóniájára utóbb az 1660-as években született gyermekeinek sorából következtethetünk. Weber Felicitas 1663-ban, Pál 1664-ben, míg Anna 1665-ben látta meg a napvilágot. Rajtuk kívül még két fia volt, János és a számunkra különösen fontos Dániel, de az ő születési dátumuk nem ismert. Nekik gróf Wesselényi Ferencné Széchy Mária volt a keresztanyja, aki Webert leveleiben néha egyszerűen csak „*komám uram*”-ként címezte.⁴¹

1655-ben újra Webert küldték bécsi követségbe, és a városa képviselőjében részt vett I. Lipót koronázási ünnepségén. Az ekkor látott koronázási ékszerek leírása később szerepel az eperjesi városcímerről írott könyvében is. Vagyona növekedése arányosan követte politikai karrierjének sikereit. 1661-től nyolc éven át töltötte be a város főbírói tisztét, 1662-ben I. Lipót a Felföld legfőbb királyi gyógyszerészévé („*SCR maiestatis per Hungariam Superiorem pharmacopolam perpetuus*”) nevezte ki, majd a következő évben nemesi címmel jutalmazta.⁴²

Támogatta a kezdő gyógyszerészeket. Volt gyakornokát, fiai egyik későbbi nevelőjét, Stirbiz János Györgyöt saját költségén küldte tanulni Németországba. Őt később is meleg sorokkal ajánlotta a lőcseieknek egy patikajog elnyerése kapcsán. Amikor a lőcseiek megválasztották, Weber köszönő levelében megígérte, hogy pártfogoltját nemcsak ellátja a legszükségesebb gyógyszerekkel, hanem száz tallér kauciót is letesz helyette. Webernek ekkoriban már külföldön is olyan szakmai híre volt, hogy még német földről is küldtek hozzá gyakornokot. De nála tanult fiai másik tanítója, a besztarcebányai Khien Ferdinánd, aki később Wittenbergben gyarapította tudását, minthogy Eperjes és Weber részéről komoly anyagi támogatásban részesült. Ezért 1666/67-ben írott, az agy- és szívbetegségekről szóló művét nekik is ajánlotta. Az 1660-as évek közepén saját házában alapított orvosi és

³⁸ Lengyel 1995, 27.; Bubryák 1995, 335–336.; Erdős 2017, 465.

³⁹ Baradlay 1924; Magyary-Kossa 1931, 317.; Erdős 2017, 466.

⁴⁰ Asztalos 1928, 131.

⁴¹ Lengyel 1995, 28.; Bubryák 1995, 335–336.

⁴² Bubryák 1995, 337.

gyógyszerészeti iskolát, mely különösen német földön tett szert jó hírnévre. Otthona gyakran volt tudósok, értelmiségiek találkozásainak színtere.⁴³

Ezek az évek jelenthették Weber János életének csúcspontját. 1662-ben Lőcsén adta ki újabb művét, a „*Janus Bifrons...*”-t („Kétarcú Janus, azaz orvosi politikai tükör, vagyis természetes kormányzási tükör”), amit 1665-ben a harmadik könyve, a „*Lectio Principum*” („Fejedelmeknek útmutatója”) követett. Weber politikai szerepvállalásának középpontjában Eperjes állt. A saját szűkebb pátriájához fűződő hűség azonban nem oldódott fel az uralkodó iránti lojalitásban, ezek egyidejűségét műveiben több helyen is hangsúlyozta. A gyakorlatban viszont mindez csak rövid időre valósulhatott meg. Amikor ugyanis Eperjes érdekei összeütközésbe kerültek az uralkodó parancsával, Weber nem habozott nyíltan kiállni az előbbi mellett. Több adományt tett az evangélikus egyház javára, a Szent Miklós templomban orgonát készíttetett, és több olajfestményt és domborművet rendelt meg. A legélesebb konfliktust aztán az evangélikus kollégium létrehozása váltotta ki.⁴⁴

1665-ben Kassán gyűltek össze Felső-Magyarország evangélikus rendjei és a szabad királyi városok közül Bártfa, Eperjes, Késmárk, Kassa, Kisszeben és Lőcse főbírái, a bányavárosok és a tizenhárom szepesi város képviselői az eperjesi evangélikus gimnázium megalapítása érdekében. A főnemesek közül jelen volt gróf Thököly István, báró Osztróts Mátyás, báró Thököly Zsigmond és báró Petróczy István, míg a nemességből Bakay István, Berzeviczy Zsigmond, Dalmady István, Dessewffy György, Dobay András és Gábor, Fejérváry Zsigmond, Ghillány János, Görgey Ezékiel, Horváth (Stansith de Gradecz) Boldizsár, Keczer Ferenc, Kiszeli Sándor, Péchy András, Sárossy Sebestyén, Semsey Ferenc, Ujfalusy Zsigmond, Szirmay István, és még igen sokan az előkelő nemesek közül. A dunántúli evangélikusok képviselői is megjelentek, Weber barátja, Wittnyédy István (1612–1670) vezetésével, sőt reformátusok is, szép számban. A külföldi protestánsok is megértéssel fogadták ezt a törekvést, és komolyan áldoztak is erre a célra.

1665. augusztus 11-én a hat felvidéki város képviselői hivatalosan is megalapították az evangélikus gimnáziumot, a kassai jezsuita akadémia és a nagyszombati jezsuita egyetem ellensúlyozására. Augusztus 20-án Lőcse és Eperjes támogatásként nagyobb összeget ajánlott fel, majd nyilvános gyűjtést kezdeményeztek. Eperjes a főpiac legszebb helyét engedte át az építendő nagy intézetnek és egyúttal javadalmai közül Mohnyát, Kajátát és a luzsánkai nemesi részbirtokot ajándékozta e célra. De küldtek pénzt Erdélyből, sőt Sziléziából, Hollandiából, Svédországból, Dániából, Szászországból is. Az érdeklődés olyan nagy volt, hogy az iskola előbb „illustre Gymnasium”-má, majd „Lyceum”-má fejlődött. 1666-ra az iskolára szánt pénzüsszeg már 50.000 aranyat tett ki. Ehhez Weber János 1.000, Wittnédi István 6.000, a Thököly és a Keczer családok 10–10.000, XI. Károly (1660–1697) svéd király pedig 20.000 ft-ot adományozott. Végül már közel 100.000 ft gyűlt egybe, ami abban az időben hatalmas összeg volt. Hivatalosan 1667. április 16-án nyílt meg – nem minden nehézség nélkül – a tízosztályos evangélikus kollégium.⁴⁵

⁴³ Lengyel 1995, 27.

⁴⁴ Bubryák 2001; Erdős 2017, 466–477.

⁴⁵ Hörk 1895; Gömöry 1933, 14–16.; Bubryák 1995, 338.

És itt egy sajátos problémára kell utalnunk. Mint láthattuk, az 1630-as évektől kezdve több évtizeden át Weber János a bécsi udvar, a magyar katolikus főurak és egyházi főméltóságok egyértelmű támogatását élvezte. Pillanatnyilag nehéz megmagyarázni, hogy ezt evangélikus vallású személyként hogyan is sikerült elérnie. Van olyan elképzelés, miszerint az 1630-as években rekatolizált, ám az ezzel kapcsolatos szakirodalmi utalások eléggé megbízhatatlanok. Sajátos az is, hogy mindkét alkalommal katolikus családból házasodott. Lehetséges – bár messze nem magyaráz meg mindent –, hogy a Habsburgok erősödő magyarországi centralizációs törekvései értékelték át a helyzetet. Az viszont kétségtelen, hogy az evangélikus vallás melletti kiállása nyomán utóbb Weber elvesztette a korábban élvezett felsőbb támogatást, amiben persze az 1664 utáni Zrínyi-Wesselényi összeesküvés, és következményei is nagy szerepet játszottak.

Az bizonyosnak tűnik, hogy az evangélikus gimnázium alapításában való közreműködés nem tett jót Webernek, ráadásul az ezzel kapcsolatos német nyelvű üdvözlő kiadványok is az elsők között emelték ki a szerepét.⁴⁶ Az új főiskola alapítása országos feltűnést keltett, a Habsburg udvar és a katolikus körök pedig egyaránt az iskola építése ellen léptek fel. Maga I. Lipót két rendeletet is kibocsátott, amelyekben az eperjesieket büntetéssel fenyegette, ha Akadémiát mernek felállítani. Szelepcsényi, már mint érsek a császár nevében betiltatta az építkezést, arra hivatkozva, hogy minden akadémia létesítését előbb a császárral kell jóváhagyatni. Az ügyes diplomata, Weber azonban ravasz módon elhárította az akadályt. Azzal védekezett, hogy nem akadémiáról, hanem csak egy más jellegű iskolatípusról van szó.

A császár tanácsadói számára ijesztően hathatott, hogy a felajánlások nyomán alig másfél év alatt elkészült a gimnázium impozáns épülete, amely remeke volt a felső-magyarországi reneszánszsnak. Az iskola patrónusai nagy gonddal készítették el a szervezeti szabályokat és a tantervet. Eszerint a pártfogói gyűlés által választott 12 személy (hat-hat nemes és polgár) intézte az iskola ügyeit. Ez a Kollégium pótolta az egyetemet, és az elemi képzéstől kezdve tíz osztályban magasabb ismereteket is nyújtott.⁴⁷

Weber 1668-ban kiadta immár negyedik, utolsó művét is, az Eperjes várost bemutató „*Wappen der königl. freyen Stadt Epperies*” („Eperjes felső-magyarországi királyi város címere”) címűt.⁴⁸ Bár lehettek még további tervei is, a sors keresztülhúzta a számításait.

Nem tudni, hogy a Zrínyi-Wesselényi-féle összeesküvésben milyen mértékben vett részt. Valószínűleg számos dologról tudott, ez irányba mutat Wittnyédy Istvánnal való kapcsolata, és hogy a mozgalom tagjai között volt barátja, Guth Dániel eperjesi jegyző is. Az viszont bizonyos, hogy később kétszer is kihallgatták emiatt, és bár tisztázta magát, őt is meghurcolták. 1670-ben kétszáz társával hűtlenség vádjával bebörtönözték, kihallgatására a következő évben került sor. Jogi eljárást nem folytattak ellene, mégis csak a Bécsben megalakult új bíróság engedte szabadon. Hogy mikor, nem tudni, de 1671. november 5-én még Eperjes város levélben kérte Lobkowitz minisztertől Weber és Guth elbocsátását.⁴⁹

⁴⁶ Asztalos 1928, 155., 159.

⁴⁷ Gömöry 1933, 14–16.

⁴⁸ Ennek elemzését lásd: Bubryák 1995, 338–343.

⁴⁹ Pauler 1876, 271., 313., 391., 412.; Öváry 1901, 310.

A helyzetet nehezítette, hogy közben Eperjes nyíltan a kurucok oldalára állt, és tevőlegesen is segítette a felkelőket a császári kézen levő Lőcse ostroma során. A kurucok visszavonulása után a városra ezért súlyos hadisarcot róttak ki, és kötelezték a császári hadak befogadására. Jelentősen korlátozták Eperjes politikai és gazdasági jogait, de egymást érték az evangélikus egyházzal szembeni intézkedések is. Spankau előbb a Kollégiumot, majd 1673 tavaszán az összes evangélikus iskolát és templomot elfoglalta. A tanárokat, lelkészeket kiűzte és a Kollégium épületét a jezsuitáknak adta át, ahol aztán katolikus gimnázium létesült.

Webernek is igazolnia kellett magát, mire 1673 tavaszán áttért a katolikus hitre. Bizonyságai még maradhattak Bécsben, mivel I. Lipót már április 19-én felmentette a hűtlenség vádjáról. A rekatolizálás nem váltott ki nagy helyi felháborodást, mivel 1675–1683 között újra eperjesi főbíróvá választották, bár csak egy szavazattal. Elgondolkodtató viszont, hogy könyvírói és kiadói életszakasza ekkorra lezárult. Vannak, akik ezt anyagi helyzete megrendülésével magyarázzák, ám elképzelhető, hogy az okok életkorában, városi feladataiban, vagy lelkiismereti kérdésekben keresendők. Az áttérése ugyanis szöges ellentétben állt mindazzal, amit a személyes hit és a politikai közösség kapcsán vallott.⁵⁰

1682 nyarán aztán Thököly kurucai elfoglalták Eperjest, ami egyben a helyi reformátusok felszabadulását is jelentette az ellenreformáció elnyomása alól. A város visszakapta az abszolutizmus idején elveszített kiváltságait, ezért politikai és gazdasági szempontból is a kuruc mozgalom elkötelezett híve lett. A fejedelem egyúttal visszaadta az evangélikusoknak a tőlük elkobzott templomokat és iskolákat, a jezsuitákat pedig kiűzte a városból. Különösen sokat tett a Kollégiumért, amelynek egykor maga is tanítványa volt. Visszahívta az elűzött lelkészeket és tanárokat, visszaadatta az elvett birtokokat, az iskolának ajándékozta 600 holdas tállyai szőlőjét és rimaszombati jövedelme felét is.⁵¹

Így válik érthetővé, hogy 1682 augusztusában Weber visszatért az evangélikus hitre. Vallási meggyőződésén kívül erre buzdíthatta, hogy a környék városai mind Thökölyt támogatták. Eperjes iparosai a kuruc hadsereg fő ellátói közé tartoztak (fegyver, lőszer, ruházat és egyebek), de a polgárok állandó és rendkívüli adókkal is hozzájárultak a fejedelemség működéséhez.

Weber János 1684. május 7-én halt meg. Bár megérte az evangélikus vallás újabb szabadságát, a törökök bécsi veresége után még Thököly fejedelemsége megingásának is tanúja volt. Helyzete fonákosságát látva úgy végrendelkezett, nem méltó arra, hogy díszes síremléket állítsanak neki, sőt arra sem, hogy egy templomban helyezték örök nyugalomra.⁵²

János lányairól semmiféle, fiairól inkább csak töredékes adataink vannak. Jó nevelést kaptak, apjuk külön nevelőt fogadott melléjük, maguk külföldi egyetemre is jártak, így nagy műveltségű ifjakká serdültek. Dániel is az eperjesi evangélikus gimnáziumba járt, 1669-ben a második poétai osztályban említették Serédy Mártonnal, Szinyei-Merse Ke-

⁵⁰ Erdős 2017, 478–479.

⁵¹ Gömöry 1933, 19.

⁵² Bubryák 1995, 335–343.; Erdős 2017, 480.

resztéllyel, Tőke Zsigmonddal, Abaffy Pállal és Zimmermann Zsigmonddal. Ismerhette gróf Thököly Imrét is, aki egy osztállyal lejjebb járt.⁵³

Ugyanekkor János öccse a grammatikai osztályt végezte. Vele járt a megyéből Berthóty János és Zsigmond, a Duna mellékéről Petenády György. A legifjabb János György osztálytársa volt a később kivégzett Sárossy Márton, lipóczi Keczer Miklós és Szalay Pál, Rákóczi ezredese. A fiúk ügyesen verseltek, így atyjukat a „*Lectio principium*” és a „*Janus bifrons*” megjelenésekor is latin költeményekkel köszöntötték.⁵⁴

A jelek szerint az 1670-es években apjuk rekatolizálása a fiúkat sokáig segítette. Így a nem túl messzi Besztercebányán a jegyzői állást évekig nem tudták betölteni, miután 1674-ben Borsiczky István helyi harmincados az evangélikus jegyzőt leváltotta. Helyére előbb a katolikus Karasz Illés került, majd az újabb üresedés nyomán a központi kormányzat Weber János Frigyes nevű fiát javasolta, akit Kollonics Lipót (1631–1707) püspök, kamarai elnök ajánlott a tanács figyelmébe. A fiatal Weber korábban Pesthy András országbírói ítélőmester mellett, és a királyi tábla jegyzőjeként is dolgozott, így kellő jogi ismerettel rendelkezhetett. Azonban ő is csak rövid időre töltötte be ezt a posztot, mivel egy év után tisztéről az eperjesi jegyzői állás várományosaként lemondott. Az apa el tudta érni, hogy fia minden összeférhetetlenség ellenére is elfoglalhassa a hivatalt.⁵⁵

Weber Dánielt viszont 1675-ben, mint eperjesi vicanótáriust katolikusként jelölték a lőcsei tanácsba. Itt a 12 tagból hatot a katolikusok, hatot a reformátusok adtak. Végül, mint jegyző (nótárius) lett a tagja. Befolyására, tapasztalataira jellemző, hogy 1678 elején, igen fiatalon küldöttségben járt az udvarnál, a katonai terhek, a vásárok és a plébános-választás kapcsán.⁵⁶

Bécsi követségének számos levéltári nyoma maradt.⁵⁷ Teljesítményével meg lehettek elégedve, mivel egyik követeként Lőcse az 1681-es soproni országgyűlésre is delegálta.⁵⁸ Hozzá kell azonban tenni, a katolikus Fabricius János és Weber jelölésében a szepesi kamarai adminisztráció nyomása is komoly szerepet játszott, míg a híres evangélikus nyomdász, Brewer János (1640 k. – ?) kiválasztása a város többségének véleményét tükrözte.⁵⁹ Eperjest viszont éppen a másik Weber fiú, Frigyes és Stösszel Mihály képviselték.⁶⁰

Weber Dánielről az 1681. esztendőből ismert még, hogy június 30-tól a Szepesi Kamara eperjesi harmincadosává nevezték ki, ám ez a hivatal a következő év szeptemberétől, a

⁵³ Thallóczy 1881; Latkóczy 1891, 48.

⁵⁴ Lengyel 1995, 29.; Az eperjesi gimnáziumi ifjúság 1669. október 4-i műkedvelő előadásán a „Papinianus Tetraragones” c. színművet adta elő. Ebben Imre királyt Thököly Imre játszotta, a mellékszerepeket az eperjesi vésztörvényszéken utóbb kivégzett Weber Dániel, Zimmermann Zsigmond, Fleischacker György és Sárossy Márton. Fővárosi Lapok, 1880. május 9. 532.

⁵⁵ H. Németh 2018

⁵⁶ Hain 1910, 379–380, 441–442., 456.

⁵⁷ Hajnóczy 1901, 168. „1678. Becs. Weber Dániel lőcsei megbízottnak 5 beszámoló levele a város hatóságához, a hadsereg költségeinek fődézése végett a városra kirótt terhek leszállítása felől a bécsi királyi kamarával folytatott alkudozásai. I. o. VIII. cs. 140. sz. 1678. Lőcse. E város hatóságának utasító levele az I. Lipót királyhoz küldött Weber Dániel számára, a városi hatóság szabad választásáról, a német katonaság; zsarolásairól és a városnak egyéb sérelmeiről. X. o. I. cs. 42. sz.”

⁵⁸ Hajnóczy 1901, 170. „1681. IV. 14. Lőcse. Fogalmazása e város megbízó levelének, a soproni országgyűlésre küldött követe, Weber Dániel számára. III. o. III. cs. 71. b) sz.”

⁵⁹ H. Németh 2020, 87.

⁶⁰ Zsilinszky 1883, 11.

kurucok uralmától kezdve nem működött.⁶¹ A rövid életű fejedelemség idején ő is Thököly hűséges embere lett. Ekkortájt a környék közhangulatáról megjegyezték, hogy az evangélikus német kereskedők, az eperjesi Zimmermann Zsigmond, Fleischhacker György és Weber Dániel egyes birtokos nemes családokkal (pl. a Szirmayak) mind a fejedelemhez csatlakoztak. Anyagi áldozatoktól sem visszariadva, pénzkölcsöneikkel „poklokat is megmozgatnának” Thököly küzdelmeinek támogatására.⁶²

A törökök bécsi veresége után Thököly kiűritette a megszállt Alsó-Magyarországot, a bányavárosokat és visszahúzódott csapataival a Garamon túlra. A 13 vármegyében még 1684-ben is szilárdan tartotta a fontosabb erősségeket és a városokat. A császári csapatok itteni eredményességét még meghatározta a franciákkal való háborús villongás, illetve Buda sikertelen ostroma. A következő esztendő katonai és politika eseményei azonban már elsöpörték a kuruc fejedelemséget. Érsekújvár visszavétele (1685. augusztus 19.) után gróf Johann Valentin Schultz tábornok csapatai sorra hatalmukba kerítették a kuruc erősségeket. Két hónapig tartó ostrom után, szeptember 11-én elfoglalták Eperjest, majd 29-én Tokaj kapitulált, október elején pedig Ónod, Szerencs, Boldogkő, Ibrány, Kisvárdá és Kálló is. Schultz biztosította az eperjesi polgárságot I. Lipót kegyelméről, és a szavát állva, ezt ki is eszközölte nekik. A helyi evangélikusokat egyelőre nem is háborgatták sem egyházi, sem iskolai dolgaikban.⁶³ Ebben talán az is közrejátszott, hogy a seregében szolgált az evangélikus Georg Friedrich (1657–1685) württembergi herceg, akinek fejedelemsége hagyományosan jó kapcsolatokat ápolt a magyar evangélikus nemesekkel és városokkal.⁶⁴

Kassa feladása (október 25.) után egy bizonyos Weber Dániel volt az, aki Thököly és hívei ottani javait nyilvántartásba vette, tehát ekkor már alighanem a császárt szolgálta.⁶⁵ Ez alapján úgy tűnhetett, hogy a sorsa nem fordul kedvezőtlenre.

Pillanatnyilag nem teljesen igazolható viszont egy 1686-ra datált esemény. Eszerint Weber János halála után a gyógyszerházát János György nevű fia örökölte, aki azonban csatlakozott a Habsburg-ellenes mozgalmakhoz. Ezért még ebben az évben kivégezték a császár megsértése címén. Nem elképzelhetetlen, hogy a hír Bod Péter és Cvittinger Dávid egy téves közlésén alapul. Mindketten azt írták ugyanis, hogy az 1684-ben békés körülmények között elhalt Weber Jánosnak 1686-ban Antonio Caraffa vétette a fejét.⁶⁶ Ez ugyan nem volt igaz, ám az 1687-es év a család egésze számára tragédiát hozott...

A végkifejlet

1687 februárjában a felső-magyarországi főparancsnok, gróf Antonio Caraffa Thökölypárti összeesküvést vélt felfedezni Eperjesen. Azzal vádolta meg a helyi polgárokat, hogy az 1685-től ostromlott Munkácsra információkat és utánpótlást juttattak, és felkelést készítenek elő. A felállított bíróság végül huszonnégy polgárt végeztetett ki Eperjes főterén,

⁶¹ Fallenbüchl 2002, 347.

⁶² Sztancsné 2020, 81.

⁶³ Gömörý 1933, 20.

⁶⁴ G. Etényi 2013, 119–120.

⁶⁵ Thaly 1873, 251.

⁶⁶ Lengyel 1995, 25.

bár a vád vitatható tanúk állításain, és a perbe fogottak kínvallatása nyomán nyert vallomásain alapult. A kíméletlen brutalitás nem használt Caraffa hírének, aki a nevét már Debrecen 1686-os kíméletlen megsarcolásával hírhedtté tette. Az elmúlt években az eseményeket Kónya Péter, míg Caraffa személyét Czigány István kutatásai helyezték új megvilágításba.⁶⁷

Antonio Caraffa (1642–1693) a Spanyol Birodalomhoz tartozó Nápolyi Királyság egy nagyhatalmú famíliájából származott. Tizennyolc évesen belépett a Máltai (Johannita) Lovagrendbe, melynek egyik nagybátyja utóbb a vezetője lett. Bátran harcolt az oszmán és berber kalózok ellen, a krétai háborúban, majd 1666 táján beállt I. Lipót hadseregébe. Itt lovastisztként szolgálva 1672-től ezredesként saját vértesezredet kapott. Közel egy évtizedig harcolt a Felvidéken a kurucok ellen, 1680 augusztusában (a távollétében) a regiment komoly vereséget szenvedett. 1683-ban vezérőrnagyként ott volt a bécsi csatában, majd Schulz altábornaggyal a bányavárosok megszállásában működött közre. 1684-ben a Rajna mellé vezényelték, de a francia békekötés nyomán újra a Felvidékre került. 1685 elejétől a bányavidéki csapatok parancsnoka lett, és a nyáron altábornaggyá nevezték ki. Aeneas Caprara tábornagy alatt harcolt Kassa ostrománál, amelyet őrsége Thököly váradi elfogatása (október 25.) után feladott. A török baklövés nyomán e hetekben Munkács kivételével az összes kuruc vár megadta magát, és Caraffa 1686 elején a Váradot biztosító Szentjóbbot is bevette. Hadtestét tavasszal Eger blokádjára, és Scherffenberg tábornok Erdélybe küldött csapatai támogatására rendelték. Buda ostroma során Eger mellett Szeged és Várad őrségeit figyelte, majd a budai táborba rendelték. Ekkoriban a felső-magyarországi csapatok főparancsnoka, Scherffenberg mellett Mercy és Heissler is alája tartozott.

1687-ben a főserég Eger elleni támadását támogatta, majd egyedül kezdte el az ostromot. Mivel a vár túl erősnek bizonyult, a kiéheztetés hozta meg a sikert. 1688-ban az erdélyi ügyek rendezésére küldték, majd magyarországi főhadbiztossá nevezték ki, tábornagyi rangban. Utolsó megbízatásként 1691-ben a milánói császári csapatok élén harcolt a franciák ellen.

Caraffában komoly politikai racionalitás lakozott, és tudott kegyet is gyakorolni. Munkács kapitulációja után tiltakozott a Rákóczi-birtokok kamarai kezelésbe vétele miatt, mert a katolikus (!) árvák nem követtek el bűnt. Felvetette, hogy az örökös tartományokban kapjanak hasonló értékű birtokot. Zrínyi Ilona zárdába küldését fogságnak, az adott szó megszegésének tartotta, ami hitelteleníti a császárt és jómagát. Ám ez csak személyisége egyik oldala volt.

Caraffa ama császári hadvezérek közé tartozott, aki az uralkodó és a Birodalom érdekében minden eszközt használhatónak tartott. Katonai szolgálata közel felét Magyarországon töltötte, ám annak vallási, politikai viszonyai idegenek, érthetetlenek voltak a számára. Itáliai katolikusként nem sok megértést tanúsított a protestánsok iránt. Elítélte a király elleni lázadást, Thökölyt a kereszténység ellenségének tartotta. Látta, hogy a magyar nemesség és a katonaság gyakran cserél pártállást, büntetlenül gyarapítva a befolyását.

⁶⁷ Kónya 1994.; Czigány 2018.; A törvényszékkel kapcsolatos újabb fejtegetésekre lásd: Filep 2004; Caraffa Gianbattista Vico által írott életrajza értékeléséhez számos szempontot nyújt: Koltay-Kastner – Benedek 1968

Eperjes és Kassa kapitulációjakor ellenezte a szélesebb amnesztiát, mivel abban a hűséges emberek sérelmét látta. Véleményét egyébként számos magyar főméltóság is osztotta.

Először 1672 táján járhatott Eperjesen, majd 1674/75 táján hosszabb időt töltött itt. Biztonnyal ismerte a főbb polgárokat, és felső-magyarországi parancsnokként kiterjedt kémhálózattal rendelkezett. A vélt összeesküvés kapcsán sajátos, de pontos képet adott I. Lipótnak a keleti országrészről, ahol a vallási problémák, a súlyos haditerhek, katonai atrocitások teljes politikai instabilitást okoztak. Számára nem az volt a kérdés, hogy létezik-e valamiféle összeesküvés, hanem hogy mikor tör ki új felkelés. Véleményével nem állt egyedül. 1687 nyarán Bádeni Lajos (1655–1707) tábornagy is attól tartott, hogy ha a katonaságot a török ellen kivonják a Felvidékről, és a Délvidékre vezénylik, a helyi lakosság Thököly híveinek támogatásával fel fog lázadni. Caraffa ennek megelőzésére egy szervezkedés ürügyén akarta megfélemlíteni a rendeket. A kuruc katonák tömeges átállásában is veszélyt látott, nem tudván, ki a barát és az ellenség. Eger és Váradi török őrségei közel voltak, az oszmán vazallus Erdély politikája pedig kiszámíthatatlannak tűnt.

Talán sohasem tisztázható, hogy mennyi volt a valóság Caraffa vádjában. Caprara sikertelen ostroma után a munkácsi blokádnak sokáig főleg magyar egységekből állt, ezekben sok kuruc szolgált. Így a munkácsi őrség akadálytalanul portyázott, learatta a környék gabonáját, olykor lengyel földre vonult, ahol támogatást kapott. A volt kurucokkal való kapcsolattartásuk így nem volt nehéz. Caraffa sejthette, hogy sok vádlott nem követett el bűnt, de úgy vélte, azokat elkövezhette volna, vagy a jövőben el fogja követni.⁶⁸

Eperjesen 1687. február 16-án kezdődtek a lefogatások. Eleinte a fő tanú, Újhelyi (Tábori) Erzsák, egy kétes hírű markotányosnő volt, aki foglalkozása folytán szabadon mozoghatott a várakban, katonai táborokban. Elsőnek Weber János fiát, Frigyes szenátort vádolták meg, hogy Munkácsról levelet fogadott el. Állítólag korábban ő is többször váltogatta a vallását, szerette a jó társaságot, és hódolója volt a bornak.⁶⁹ Jezsuitát rendeltek mellé, hogy vallomásra bírja, és katolizálás esetén vagyont és hivatali ígéretet. A vádlott hajlott a biztatásra, és megnevezte társait, akikkel olvasta Zrínyi Ilona üzenetét.

A 12 tagú törvényszék elnöke maga Caraffa volt, míg az alelnök előbb Wallis ezredes, majd annak lemondása után Fischer Mihály kassai kamarai igazgató. A tagok között volt a később grófi címet szerző Szentiványi László, Burghardt Mátyás, Megyeri Gábor Sáros vármegyei jegyző, Juliani Péter és Frideri Péter olasz származású eperjesi tanácsosok, a német Bralheim Vilmos, Turtsányi, Pelsőczy György, Medveczky Mátyás, Harter Mihály és Görtz Márton, az eperjesi császári helyőrség parancsnoka.⁷⁰

Weber után az Aba nemzetségből származó, gazdag lipóczi Keczer Andrást tartóztatták le, aki az elmúlt 25 évben a felvidéki evangélikusok ügyének neves pártfogója volt. Egy napon tartóztatták le a vejét, Zimmermann Zsigmond szenátort, kollégiumi inspektort, majd Rauscher Gáspár kereskedőt és Baranyay Ferenc szenátort, kollégiumi inspektort, akinek felhívására 1682-ben a nép lerombolta a ferences zárdát. A vallatás Caraffa jelenlétében ment végbe. Az ítéletet maga diktálta, ha valaki habozott vagy ellenszegült, azzal

⁶⁸ Czigány 2018, 57–84.

⁶⁹ Kónya 2018, 64–65.

⁷⁰ Bidner 1941, 12–13.

fenyegette, hogy kidobhatja az ablakon. Ha a vádlott vallott, beismerés, ha tagadott, megátalkodottság címen ítélte el.

Az első, sikertelen vallatás után Zimmermant deresre, majd kínpadra vonták, ahol mindent bevallott, ártatlanokat is belekeverve az ügybe. Utóbb már hiába vonta vissza vallomását. Utána Keczer András tagjait „nyújtóztatták”, forró szurokkal, lánggal égették, de fenntartotta ártatlanságát, sőt Rauscher és Baranyay is kiálltak a kínzásokat. A meggyötört Zimmermann ugyan áttért a katolikus hitre, de ez sem segített, a március 3-i törvényszék mindet halálra ítélte. *„Minden ingó és ingatlan javaik elvesztésén kívül méltó bűnhődésül, mások rettentő példájára, jobb kezüknek előleges levágatása után a hóhértől nyakaztassanak le, testök négyfelé daraboltatván, Eperjes körül különböző helyeken az utakra függesztessenek ki, fejök pedig az akasztófa mellett a városon kívül egymás mellett felállítandó bitófára szegez tessék fel – így kívánván az igazság”*. Az ítéletet 5-én hajtották végre, minden kivégzettet felnégyeltek, tetemüket a sárosi, sebesi, lőcsei és kassai úton vashorgos keresztfákra és kerek oszlopokra függesztették, míg a fejüket külön szegezték ki a városkapuk előtt.

Weber és Erzsók vallomásai alapján nagyon sokan börtönbe jutottak, és kínzások sorát szenvedték el. Börtönbe került Keczer András fia Gábor, a másik veje Sárossy Márton, Fleischacker György volt eperjesi polgármester, Feldmayer Zsigmond alezredes, Guth Zsigmond, Schönleben György és Medveczky Sámuel szenátorok, Schmidt Tóbiás, Nagymihályi László polgárok, Keczer veje Szemere Pál és Schwarz János kollégiumi professzor, akire a gyanú egy kollégiumi színdarab miatt esett.

Az elsőket március 22-én öt újabb kivégzés követte. Ezúttal kínpadot, csonkítást, felnégyelést nem kívánt Caraffa, és mivel Wallis és Fischer kiléptek a törvényszékből, megelégedett, hogy az ítélethozatalban szabad kezét kapott. Ekkor Keczer András fia Gábor és veje Sárossy Márton, Fleischacker György, Schönleben György és Medveczky Sámuel eperjesi szenátorokat fejezték le, vagyonukat és tetemüket az előzőekhez hasonló sors érte.⁷¹

Áprilisban Feja György volt kassai bíró, aki vallomásaival sokakat sodort bajba, a kínpadon halt meg, míg a brandenburgi Küstrinből származó Feldmayer Simon alezredes, Eperjes kuruc parancsnoka öngyilkos lett. A vak Guth Zsigmond rekatolizált, és kegyelmet kapott.

Április 16-án kirákói Féja Dávid, a Thököly-kori kassai bíró került kínpadra, aki vallomásaival sok társát sodorta bajba, és többen újabb kínzásokon estek át. Közülük pár nap múlva a rekatolizált nemes nagyidai Székely Andrást, Bertók Jánost, Palásthy Gábor nyitirai és Kovács György Bars megyei nemesest végezték ki, míg az időközben elhunyt Radvánszky György zólyomi nemesembernek a holttestén hajtották végre az ítéletet. Székelyén kívül minden tetemet felnégyeltek és kiakasztották a városkapuk elé.

Május közepén hajniki Bezzegh György zólyomi nemes, valamint a sokakat ártatlanul megvádoló Weber Frigyes és testvérét, a fentebb már említett Dánielt végezték ki. Dániel halála előtt rekatolizált, így tetemét nem négyelték fel, de ismeretlen helyen temették el.

Legvégül, szeptember 12-én egy ismeretlen kálvinista lelkészt, egy Fazekas nevű rozsnói személyt és Lányi Sámuel kassai mészároost érte utol a végzet. Caraffa börtönében

⁷¹ Kónya 2018, 64–66.

ekkor még több tucatnyi elfogott volt, de az uralkodói közbelépés nyomán ők végül megmenekültek.⁷² Köztük említik Szunyogh Gáspárt, Ottlyk Györgyöt, Szirmay Miklóst, Rakásnyi Jánost, Géczy Istvánt, Bertóthy Ferencet, Kende Mártont, Feigel Pétert, Keczer Mihályt, Petenády Györgyöt, Jánoky Zsigmondot és Géczy Jánost. A megkínzottak között nőket is találunk, de ezeknek utóbb visszaadták a szabadságukat.

Weber János özvegye is a börtönben halt meg, és közkölségen temették el. Az életben maradt gyermekek a családi vagyon elkobzásával koldusként hagyták el szülővárosukat, és szétszóródtak a Felvidék településein. Az eperjesi eseményekben Frigyes fia dicstelen szerepet játszott. Caraffának sokáig az embertelen kínzások, kivégzések ellenére sem sikerült „*hitelt érdemlő*” tanút szereznie vádjaihoz, Webert azonban annyira megfélemlítette, hogy nemcsak hajlandó volt beismerni az ellene hozott vádakat, hanem mások ellen is tanúskodott. Köztük volt saját testvére, Dániel is.

„Az utolsó, aki aznap fejezte be életét, a jegyző bátyja Dániel volt. Nem tartozott az eperjesi polgárok közé, habár 1676-ben a külső városi tanácsban tevékenykedett. Hamarosan elköltözött, és Szolnokon telepedett le, ahol bizonyos városi tisztséget töltött be. Caraffa itt is megtalálta és a gyanútlan testvére vallomása alapján bebörtönözte. A börtönben katolikussá lett, így megmenekült a kínzásoktól.”⁷³

Weber Dániel a jelek szerint bátran halt meg, mindazonáltal a vesztőhelyen megátkozta a bocsánatáért könyörgő, őt jogtalanul megvádoló testvérét.⁷⁴

1687. június 30-án a kamara tulajdonába kerültek Weber Dániel ingóságai is, közte ruhák, kabát, kalap, köpeny, karóra, fegyverek, asztal, székek, konyhai eszközök, könyvek, szőnyeg, ing, kesztyű, éjszakai sapka, írószerek és hatéves disznók, összesen 83 arany 55 dénár értékben.⁷⁵

A szolnoki Weber Dánielre az Alföldön mindazonáltal még sokáig emlékeztek. 1695-ben Kecskeméten említették, „*Lovát keresi Földvári György Ló Tanító Miskán, ki Véber Dániel lovait tanította...*”⁷⁶

Összegzés helyett

Vajon a két Weber Dániel valóban egy és ugyanaz a személy volt? A kérdésre teljesen bizonyos, egyértelmű válasszal pillanatnyilag nem szolgálhatunk. Ugyanakkor mégis igen komoly esélyét látjuk annak, hogy igennel lehet rá felelni.

A gyanút az a rég ismert információ táplálja, hogy Weber Dánielt Szolnokról, többek szerint ottani „*lakosként*”, vagy épp helyi „*tisztviselőként*” vitték Eperjesre. Saját kutatásaink alapján úgy látjuk, a visszafoglalás utáni első években Szolnokon számottevő városi igazgatás nem volt, mivel hiányzott a nagyobb számú polgári lakosság. A legtöbb török várhoz, szandzsákszékhelyhez hasonlóan 1552 után a magyarság fokozatosan elköltözött, és

⁷² Hörk 1885, 86–87.; Ilyen személy volt Ottlyk György (1656–1730), aki önéletírásában leírja a saját tortúráját. Thaly 1875

⁷³ Kónya 2018, 75.

⁷⁴ Bidner 1941, 39.

⁷⁵ Bujdosó 1874

⁷⁶ Iványosi-Szabó 1996, 131.

a helyi népesség zömét a balkáni szláv „oszmánok” alkották. Ők pedig 1685 októberében jórészt elmenekültek innen. A kisszámú helyben maradt lakos valamiféle falusias igazgatást működtethetett, ami egy gazdag, befolyásos, nemesi címmel rendelkező szabad királyi városi polgárnak nem lehetett vonzó. Magunk nem tudunk olyan gazdasági okot sem említeni, ami ekkor ezt célszerűvé tette volna. Már csak azért sem, mert Szolnok még 1686 (Buda, Szeged és Hatvan megszállása) után is sajátos határváros volt, mivel Gyula és Nagyvárad török őrsegei miatt a Tiszántúl még sokáig ellenséges területnek számított.

Az esetleges kamarai hivatalviseléssel is komoly baj van. Szolnok 1686-ban rövid időre a Szepesi Kamara hatósága alá került, és a helyi harmincadhivatal vezetője Tassy Ferenc lett. Pár hónap múlva viszont a város már az 1686. november 5-án létrehozott, az Udvari Kamarától függő Budai Inspekciónak (1690-től Adminisztrációhoz) tartozott. Az Udvari Kamara 1687. január 22-én greywenthali Greyl János Károlyt szolnoki és szegedi kamarai prefektusnak nevezte ki.⁷⁷ Pár nap múlva, január 29-én I. Lipót a szolnoki harmincadot elvette a Szepesi Kamarától, és a Budai (Magyar) Kamarához rendelte, meghagyva Tassy Ferencet (?–1698) az előző évben szervezett, még csak jelképes harmincad-hivatalban.⁷⁸ A szolnoki kamarai szervezet csak az 1690-es években bővült ki (harmincados, tisztartó, só-tiszt, hídvámszedő, harmincadkerülő, lovaskerülő, hídmester; – bár az első öt tiszte általában összevonva adták ki!), és Weber ilyen megbízására a leghalványabb nyom sincs.

Az eperjesi mártír és a szolnoki hadbiztos személyének esetleges kapcsolatára tudunkkal elsőnek Kazinczy Ferenc (1759–1831) mutatott rá, aki fiatalon, vármegyei gyakorlata során rendezte a régi zempléni iratokat. Ekkor Weber Dániel egyik 1684-es levelére felírta: „Az aláírás mind ez, mind az előbbi Rendelet alatt a’ Weber Dániel Hadi Commissariusé, ki Generalis Gróf Caraffa Antalnak Eperjesi Mészárlásában 1687. Május 9-dikén hóhérpallos alatt vésztett”.⁷⁹ Utóbb Kosáry Domokos (1913–2007) akadémikus egy 1965-ös tanulmányának meghivatkozás nélküli megjegyzése szerint Weber szolnoki hadbiztos korábban kuruc hadi komisszáriusként (is) tevékenykedett.⁸⁰

Elgondolkodtató a már említett, tévesen 1684. április 22-re datált, de három évvel későbbi inventárium, az elhalt Weber Dániel szolnoki comissarius itteni ingóságairól. Az április 22-i dátum ugyan komoly kétségeket ébreszthet, de nem egyértelmű, hogy pontosan melyik naptár alapján is adták meg ezt a dátumot.⁸¹

Amennyiben Weber hadbiztos azonos az eperjesi mártírral, akkor igen sajátos, egyedi mozaikkal gyarapodik az a kép, ami a 17. századi Magyar Királyság nem katolikus lakosairól történettudományunk kialakított. Életüket egyszer állandó, máskor viszont szinte pillanatonként változó lehetőségek, mozgásterek, kényszerpályák határolták be, és sokuk sorsa szinte valóban eleve elrendeltetett.

⁷⁷ Reizner 1899, I. 197–198.; Ugyanebből az évből ismert olyan forrás, melyben a Budai Kamarai Inspekciónak a szolnoki, szegedi és pécsi prefektúra létrehozására tesznek javaslatot. Oross 2011, 54.; Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Fons Könyvek, 4. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013

Oross 2013, 72.

⁷⁸ Benedek 2008, 33–34.

⁷⁹ Dongó 1910; Hógye 1990, 85.

⁸⁰ Kosáry 1965, 25.

⁸¹ HU-MNL-OL-E 156-a. (Fasc. 101. - No. 094.)

A második házasságból született fiúk valamelyikétől – a családi hagyomány szerint éppen Dánieltől – származott tyrlingi Weber Karolina (1770–1853), Kossuth Lajos édesanyja. A későbbi kormányzó véleményét ugyan nem ismerjük, ám fia, Kossuth Ferenc eléggé egyértelműen fogalmazta meg – vélt vagy valós – rokoni kapcsolatát, a véstörvénytörvényesség emléktáblájának avatásakor: „Kiket a haza ellenségei vértanúkká avattak, nemcsak az örökkévalóságban, hanem hazánk földén is örök életet élnek a magyar szívekben nemzedékről nemzedékre; az eperjesi vértanúknak legyen örök dicsőség, emléküknak legyen örök tavasz; a mártírláccal meghaltak közt volt Weber Dánielnek kurucz maradt ivadéka üdvözlí őket örökké élőket – Kossuth.”⁸²

MELLÉKLETEK

WEBER DÁNIEL INGÓSÁGAINAK INVENTÁRIUMAI

1.

„Conscriptio Bonor(um). Danielis Veber, Commissarius Szolnokiensis. Die 22 Aprilis 1687 praesentibus officialibus infrascriptis permo infrascriptum facta et consignata

Kilencz ezüst Kalan kiknek az Harma aranyossak, az többi feiren vannak.

Egy kis ezüst Czaczka belül aranyos.

Ket Arany Gyűrű edgyk Gyemantos, masik Rubintos

Egy Rá[c]z Kaluger süvegh, fekete Barsonbul csinált nyaknal premeset, ez tetein levén ezüstbul csinált igen gengen külömb külömb fele aprolék eszközök, nemely részion valami kicsin gyöngyöcske ket helylen.

Egy ezüst Láncc Farkas Bőrre való, más képpén Asszonyokis szoktanak olyan öveket visselni.

Tizen két ón Tálczák idest 12.

Huszon negy idest 24 on Tányér.

Negy ón Kanna harma egy pintes, az negyedik egy Iczes.

Egy ón sőtartó, egy ón Palaczk.

Kondérformán való circziter négy Iczés, két ón gyertyatartó.

Konhára való, Rézbül és vasbul csinált eszközök, egy réz üst, konyhán való, czircziter fél akós.

Hét Abros asztalra való, Tizen két Tányér keszenő.

Négy Kendő keszenő.

Tizen négy vankus Haiak, ki kisebb, ki nagyobb, közönségessek.

Ágyra való Lepadó Hét iderest 7. Vaszonbul való.

Ágy eleibe való négy Kortina, fekete feszteltelen nyomtatott.

Item ugyan Ágy eleiben való Két selyem Kortina, barna tafotábul való.

Hat Vankus Diktaval boritot és három Derekel.

Egy Dunna Ket paplan, Közönségessek.

Egy Kellet szönyegh Uly, három Közönséges.

⁸² Mayer 1908, 181.

Ket Török köntös, az edgyk szederiess granátbul (szügyelt levén) csinált, belletlen, az masik tarka materiából való.

Egy kanavász Dolmán feir.

Egy szoknya, vallással, előkötényestül, viollaszin kepken gombval preszeget.

Egy mentecske Asszonyinak való kopot ruhaval, avagy viselttel bellet, ezüst gombval preszeget.

Egy Pantallér férfinak való öv, ezüst fonalbul és selyembül szőt.

Asszonyinak való selyem öv, Pagit szín, sinór.

Két szederies karmasin bőr.

Egy ezüstös s aranyos Janczár kéés Hüvely.

Egy Csomo Level melyben talaltuk Bertóti István Uram Reversalissát haromszáz ezüst Tallerrul lamint aliter lattam az levelet/.

Lutteranus könyvek teszen ött Nemetet nyomtattatottak.

Egy Asztal és öt tabori szekecskek, két lada.

Valami ke vess Liszt Vay, és konyhara váló ex diversis leguminibus, kivel az Asszony naponként él.

Egy kocsi, közönséges.

Actum Die et Anno Cuibus Supra

Zennegh Georgius Christophorus de Scharfferstein

Franciscus Tahhy tricessimator⁸³

2.

„Aestimatio Bonorum Danielis Weber, Anno 1687< die 30. Junij, praesentibus infrascriptis Testimonijs peracta.

Egy jancsár török hüvelly	fl. 2 den. —
Egy ezüst-csanakocsa ⁸⁴	fl. 3 » —
Egy heveder-eő	fl. 2 » —
Egy fejér zubbón	fl. (üres hely)
Egy háló-köntös, tarka	fl. 2 » —
Egy török köpönyeg, violaszin	fl. 4 » —
Egy ezüst-órácska, bomlott	fl. 9 » —
Egy ezüstláncz, farkasbörre ⁸⁵ való	fl. 4 »
Egy úti-kalamáris, tokostól	fl. 1
Egy skárlát-szőnyeg, tarka	fl. 9 » —
Egy darab gyolcs	fl. 4 » 50
Egy kendő-kezkenő	fl. 1 » —
Egy pár szattyán-kapcza	— » 30
Két pár vitézkötés, köpönyegre	fl. 1 » —
Egy háló-süveg	— » 25

⁸³ HU-MNL-OL-E 156-a. (Fasc. 101. - No. 094. Tévesen 1684-es dátummal.)

⁸⁴ Csanak: török szó, vízmerítő edényt jelent.

⁸⁵ Farkasbörkacagány értetik.

Egy lóding	fl. 2 » —
Egy pár vidra ó keztyü	fl. 1 » 50
Egy fekete kalap	— » 50
Egy kalugyer-süveg	fl. 4 » —
Egy ólomkanna	fl. 1 » 50
Hat óntáll, négy óntányér, egy ónlagena	fl. 6 » —
Konyhához való eszközök	fl. 1 » —
Kilencz könyvek	fl. 3 » —
Egy párnahajban levelek	
Egy asztal s öt tábori-szék.	fl. 6 » —
Egy slut-szőnyeg	fl. 3 » —
Hat sertés, circiter egy-egy esztendősök	12 arany.

Coram me Gabriele Bertôtij J. F. Heebey m. p.

m.p. P.H. K. V. Prov. Offr. P. H."⁸⁶

(Eredeti; külsején: „*Aestimatio Bonorum Danielis Véber executi. Nro 527.*”)

⁸⁶ Bujdosó 1874, 137–140.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-OL-E 156-a.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Urbáriumok és összeírások

Kiadott források

Borosy 1985 = Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. III. 1681–1697. Pest Megyei Levéltári Füzetek, 10. Budapest, 1985.

Hőgye 1990 = Hőgye István: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén Vármegye Levéltárában. Borsodi Levéltári Füzetek, 30. Sátoraljaújhely, 1990.

Szilády – Szilágyi 1863 = Szilády Áron – Szilágyi Sándor: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. II. Monumenta Hungariae Historica 4. Diplomataria II. Pest, 1863.

Reizner 1900 = Reizner János: Szeged története IV. Oklevéltár, név- és tárgymutató. Szeged, 1900.

Szakirodalom

Asztalos 1928 = Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetemi könyvtár Wittenbergben maradt részének régi magyar könyvállománya. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, XII. Szerk. Zsinka Ferenc. Budapest, 1928. 123–184.

Bagi 2001 = Bagi Gábor: Szolnok visszafoglalása 1685-ben, és jelentősége a török elleni felszabadító háborúk első szakaszában. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 16. Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 2001. 9–38.

Baradlay 1924 = Baradlay János: Wesselényi nádornak és feleségének levelei az eperjesi gyógyszerészhez. In: Gyógyszerészi Hetilap, LXIV. 1924. november 16. 40–42.

Bálintné 1989 = Bálintné Mikes Katalin: Kecskemét a seregek ütközőpontjában. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). Studia Agriensia, 9. Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger, 1989. 116–223.

Benedek 2008 = Benedek Gyula: Iratok Szolnok török utáni újratelepülésének korából 1685–1771. Documentatio Historica, XI. Szolnok, 2008.

Bidner 1941 = Bidner Ákos: Az eperjesi vértörvényszék. A Luther Társaság Kiadványai. Új Sorozat. XIV/4. Budapest, 1941.

Brodňanská – Koželová – Juríková 2019 = Brodňanská, Erika – Koželová, Adriána – Juríková, Erika: Ján Weber. Vladárske čítanie. Prešov, 2019.

Bubryák 1995 = Bubryák Orsolya: Weber János Wappen der königlichen freyen Stadt Eperies című művéről. In: Irodalomtörténeti Közlemények, IC 1995. 3–4: 335–343.

- Bubryák 2001 = Bubryák Orsolya: Wesselényi nádor orvosa. In: *Lege Artis Medicinae*, XI. 2001. 6–7: 517–520.
- Bubryák 2003 = Bubryák Orsolya: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684) In: *Ars Hungarica*, XXXI. 2003. 225–280.
- Bujdosó 1874 = Bujdosó Valentinus (Thaly Kálmán): A Caraffa által kivégeztetett Keczer Gábor és Véber Dániel elkobzott ingóságainak leltárai, 1687. In: *Századok*, VIII. 1874. 137–140.
- Czigány 2018 = Czigány István: Egy nápolyi hadvezér karrierje a Magyar Királyságban. Antonio Caraffa 1680–1690. In: Caraffa 330 1687–2017 *Štúdie k dejinám Prešovského krvavého súdu Tanulmányok az Eperjesi vértörvényszék történetéhez*. Szerk. Kónya, Peter – Kónyova, Annamária. Presov, 2018. 57–84.
- Dongó 1910 = Dongó Gyárfás Géza: Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban. V. In: *Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez*. Havi Folyóirat. 1910. április–június. 117.
- Erdős 2017 = Erdős Zoltán: Weber János politikai krédója. In: *Fons*, XXIV. 2017. 4: 463–480.
- G. Etényi 2013 = G. Etényi Nóra: Felső-Magyarországi felekezeti konfliktusok az 1680-as évek politikai propaganda-műfajaiban. In: *Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*. Szerk. Kónya, Peter. Prešov, 2013. 106–132.
- Fallenbüchl 2002 = Fallenbüchl Zoltán: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Budapest, 2002.
- Filep 2004 = Filep Tamás Gusztáv: Az eperjesi teátrum. In: *Kortárs*, XLVIII (2004) 6: 80–87.
- Gömöry 1933 = Gömöry János: Az Eperjesi Ev. Kollégium rövid története (1531–1931) Prešov, 1933.
- Győrffy 1925 = Győrffy István: A nagykún városok levéltárai. In: *Levéltári Közlemények*, III. 1925. 1–4. 192–205.
- Hain 1910 = Hain Gáspár: Hain Gáspár Lőcsei Krónikája. A Szepesmegyei Történelmi Társulat megbízásából kiadták: Bal Jeromos, Dr. Förster Jenő és Kauffmann Aurél. Lőcse, 1910.
- Hajnóczi 1901 = Hajnóczi R. József: Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. In: *A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 9. (1896–1901) Szerk. Hajnóczy József. Lőcse, 1901. 3–192.
- Hornyik 1862 = Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral, III. kötet. Kecskemét, 1862.
- Hörk 1885 = Hörk József: A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség története. Kassa, 1885.
- Hörk 1895 = Hörk József: Az eperjesi iskola történetének III-ik időszaka. In: *Az Eperjesi Ág. Hitv. Ev. Kerületi Collegium Értesítője az 1894–95-ös iskolai évről*. Szerk. Hörk József. Eperjes, 1895. 1–28.
- Iványosi-Szabó 1996 = Iványosi-Szabó Tibor: Forrásközlések, 1. A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei, 1. (1591–1711.) A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai. Kecskemét, 1996.
- Koltay-Kastner – Benedek 1968 = Koltay-Kastner Jenő – Benedek Nándor: Vico Carafa életrajza. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Germanica et Romanica*, 3. 1968. 3–39.

- Kosáry 1965 = Kosáry Domokos: Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye történetéből. Tanulmányok. Szerk. Keleti Ferenc – Lakatos Ernő – Makkai László. Budapest, 1965. 9–94.
- Kónya 1994 = Kónya Péter: Az eperjesi vésztörvényszék 1687. Eperjes/Presov – Budapest, 1994.
- Latkóczy 1891 = Latkóczy Mihály: A humanismus egy elfeledett nőalakja. – Elisabetha Joanna Westonia. In: Az Eperjesi Kir. Kath. Fő Gimnasium 1890–91. tanévi Értesítője. Közzéteszi: Schlott Gyula. Eperjes, 1891.
- Lengyel 1995 = Lengyel Júlia: Wéber János a gyógyszerész és orvos (1612–1683) In: Gyógyszerészet, XXXIX. 1995. 25–33.
- Magyary-Kossa 1931 = Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. III. Adattár 1000-tól 1700-ig. Budapest, 1931.
- Mayer 1908 = Mayer Endre: Az eperjesi vértanúk emlékműve. In: A Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collegiumának Értesítője az 1907–1908. iskolai évről. Közzéteszi Ludmann Ottó. Eperjes, 1908.
- Mollay 1986 = Mollay Károly: Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. Budapest, 1986.
- Nagy 1926 = Nagy Szeder István: Kiskun-Halas város története oklevéltárral, 1. Kiskun-Halas, 1926.
- H. Németh 2018 = H. Németh István: Állam és városok. A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. In: Századok, CLII. 2018. 4: 800.
- H. Németh 2020 = H. Németh István: Egy korszakváltás városi követői, 1681–1741. In: Rendi országgyűlés, polgári parlament: Érdekképviselő és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig. Szerk. H. Németh István – Dobszay Tamás – Szijjártó István – Pap József. Budapest, 2020. 81–95.
- Oross 2011 = Oross András: A magyar királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján. PHD értekezés. ELTE-BTK. 2011. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/orossandras/diss.pdf> (Hozzáférés: 2015. 07. 08.)
- Oross 2013 = Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Fons Könyvek, 4. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013.
- Óváry 1901 = Óváry Lipót: A Magy. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának Oklevél-Másolatái, 3. füz. Budapest, 1901.
- Papp 2018 = Papp Klára: Caraffa Debrecenben. In: Caraffa 330. 1687–2017. Štúdie k dejinám Prešovského krvavého súdu Tanulmányok az Eperjesi vértörvényszék történetéhez. Szerk. Kónya, Peter – Kónyova, Annamária. Presov, 2018. 135–147.
- Pauler 1876 = Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, II. Budapest, 1876.
- Reizner 1899 = Reizner János: Szeged története I. A legrégibb időtől a XVIII. század végéig. Szeged, 1899. 161–162.
- Sebők 1880 = Sebők László (ethei): Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös, 1880.
- Sugár = Sugár István: Heves megye és Eger visszafoglalása a töröktől. Studia Agriensia, 8. Eger, 1987.

- Szakály 1985 = Szakály Ferenc: A török kiűzésétől a szatmári békéig. In: Szeged története, 2. 1686–1849. Szerk. Farkas József. Szeged, 1985. 15–68.
- Szederkényi 1891 = Szederkényi Nándor: Heves vármegye története, 3. Hevesvármegye-nek története Egervára elestétől visszavételéig, 1596–1687. Eger, 1891.
- Szentpétery 1912 = Szentpétery Imre: Oklevéltani naptár. Budapest, 1912.
- Sztancsné 2020 = Sztancsné Kardos Tímea: Thököly Imre és udvarának familiárisai. Doktori (PhD) Értekezés. Internet:
https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/sztancsne_kardos_timea_disszertacio.pdf
(Hozzáférés: 2021. 02. 13.)
- Tardy 1982 = Tardy Lajos: Kossuth Lajos vértanú őseiről. In: Feljegyzések a régi Magyarországról. Móra Kiadó, Budapest, 1982.
- Thallóczy 1881 = Thallóczy Lajos: Zimmermann Zsigmondról. In: Századok, XV. 1881. 690–691.
- Thaly 1873 = Thaly Kálmán: Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 24. Budapest, 1873.
- Thaly 1875 = Thaly Kálmán: Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlik György önéletírása. 1663–1711. Monumenta Hungariae Historica, 2. Scriptores, 27. Történelmi naplók, 1663–1719. Budapest, 1875. 51–61.
- Zsilinszky 1883 = Zsilinszky Mihály: Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. Budapest, 1883.

A TELEK SZIGORÚSÁGA A KUNSZENTMÁRTONI RÉV SZÁMADÁSAI ALAPJÁN (1779–1806)

Bevezetés

Az éghajlat történeti léptékű vizsgálata során helyettesítő adatokra van szükség, hiszen a történeti Magyarország esetében a rendszeres mérések csak 1781. november 1-én kezdődtek meg Budán.¹ Ilyen, úgynevezett „proxy” adatok a levéltári források is, amelyek kellő fenntartással reális képet adhatnak az egykorvult időjárás alakulásáról.²

Jelen tanulmány célja az 1779 és 1806 közötti téli időszakok tendenciáinak felvázolása helyettesítő adatok segítségével. Az adatbázis alapját a Körös-folyó kunszentmártoni révének számadásai szolgáltatták.

A kunszentmártoni révhez kapcsolódóan kettő számadókönyv maradt fenn. Ezek napi bontásban taglalják a rév bevételét, valamint a bevétel forrását, miszerint az a révközlekedésből vagy úsztatásából származott. A számadáskönyvekből kinyert adatok kontroll céljából Réthly Antal időjárási gyűjteményével, valamint Kunszentmárton tanácsülési jegyzőkönyveivel lettek összevetve.

Talán nem érdemtelen ide citálni a korszakban élő és alkotó szolnoki nyelvész-költő, Verseghy Ferenc 1806-ban írt, „A’ Tavasz” című versének nyitányát. Kiválóan tükrözi, milyen fontos gazdasági események vették kezdetüket a tél és tavasz fordulóján.

*„Érkezik al szelekenn a’ zöld tavasz;
olvad a’ komor tél,
’s a’ nyílt folyókonn dúzs hajók lebegnek.
Omlik az aklokbúl a’ víg barom;
elsiet tüzésétől
a’ lomtalan rétekre a’ parasztság.”*

A kunszentmártoni révközlekedésről és a számadókönyvekről röviden

A Körös-parti település életében fontos szerepet játszott a rév. Bagi Gábor és Szikszai Mihály kutatásaiból ismert, hogy a szóban forgó helyszínen már a középkorban is rév működött és a Tiszazugban folyamatosan kiemelt szerepet töltött be.³ Szikszai Mihály és Molnár Vilmos a kunszentmártoni rév történetével, működésével, felszereléseivel, fenntartásával és a rév gazdasági hasznával már részletesen foglalkoztak.⁴ E tanulmány célja

¹ Szögi – Sály 1993, 34.

² Rác 1999, 1130.

³ Bagi 2007, Szikszai 2005; Szikszai – Molnár 2019; Szikszai 2020

⁴ Szikszai – Molnár 2019

a kunszentmártoni rév számadásainak⁵ éghajlanttörténeti felhasználása és elemzése. A tél vizsgálata szempontjából nem a rév felszereltsége vagy a város számára hajtott haszon, hanem az átkelési lehetőségek a lényegesebbek, amelyekre a rév számadási könyveiből napi szintű kimutatások maradtak fenn.⁶

A folyami átkelésnek két módja volt. Egyrészt az állandó átkelőhely, vagyis a híd, valamint a mozgó átkelőhely, úgymint a komp és a rév. A révátkelés fizetés ellenében volt lehetséges.⁷ Ami a hidakat illeti, Pounds európai vonatkozásban megjegyezte, hogy „csak a 19. században kezdtek megszorodni, azt megelőzően egy-egy híd valóságos csomópontnak számított.”⁸ Ez esetben valószínűleg az állandó hidakra gondolt, mivel fahidak és hajóhidak a középkorban is léteztek. A vizsgált időszak Kunszentmárton esetében éppen ezt a technikai átalakulást tükrözi.

A kunszentmártoniak a révátkelés fontosságát a tanácsi jegyzőkönyvben is rögzítették 1777-ben. „Mivel SzMártonynak mindenféle lábas-marhája hol telelés, hol nyaralás kedvéért ezen Trajectuson [értsd: átkelőn] által járni szüntelen szokott, úgy az egész Helységnek szántó-földei, s kaszálói túl a vízen vannak úgy, hogy Szegény Contribuens [értsd: adófizető] Nép maga minden napi kenyérének keresésére éjjel, s nappal jönni, menni kénytelenítettik, [...]”⁹

Felmerülő és e téma kapcsán különösen fontos kérdés, hogy valóban ennyire folytonos volt-e az átkelés? Voltak-e olyan esetek, amelyek alatt az átkelés szünetelt? Ugyanezen tanácsi jegyzőkönyvi feljegyzés nyújt segítséget ebben is. 1739/40 telére vonatkozóan nagyon fontos forrást jelent az alábbi szövegrészlet: „Az 1737. 38. és 39dik esztendőben, midűn Felséges hatodik Károly Császár Hadi Népe Nándor Fehér-Vár alá Török ellen masírozott, és az békeségnek kötése után ismét vissza jött, olly sok számú Transenna [értsd. katonai átvonulás] ment által a Révüinkön, hogy az ár-víznek nagyvulta miatt a Szent Mártonyi Hajó nem győzvéen hordani, a Tiszán levő Bódi-Révből Eő Felsége Két Hajóját Sz.Mártonyra kellett hozni, [...] Kenyeret pedig Illésy István Dlis Kapitány Uramnak akkori Comissarius [értsd. megbízott] ságában Kúnhegyesről, s a többi Nagy Kún Helységekből hordattak, mivel egész Regementek a téli víznek jeges áradása miatt 9 napig is Kún SzMártonyon tartózkodni kénytelenítették; [...]”¹⁰ Vagyis hiába a hadseregről volt szó, és bármennyire is igyekezett a kunszentmártoni rév ellátni a katonák szállítását, az időközben egyre jelentősebb jeges áradás huzamosabb időre megakadályozta azt.

A 18. század emberének mindennapjait is áthatotta a vallásosság, így fontos volt az ünnepek és vasárnapok megtartása is. A kunszentmártoniak a cibakházi Földváry család által üzemeltetett másik révre panaszkodtak, mivel „ottan Passusok [értsd: útlevelek] soha seminémű üdőben nem vizsgáltnak, sem ünnepek nem tartattnak [...] nohamár sok ízben Plebanosunk által az ott való Révész meg intetett Vasárnapokon, de Örmény lévén mind Istványházy Pusztának, mind a Trajectusnak árendátora [értsd: bérlője], a Publicumot éppen nem tekénti

⁵ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Rév számadások könyve. 1779–1792.; Rév számadások könyve. 1792–1806.)

⁶ A révjövedelem nélküli napok és az úsztatások minden év november 1-től április 30-ig terjedő időszak; táblázatba rendezve, napi bontásban jelen tanulmány mellékletében került közlésre.

⁷ Szikszai 2005, 74–75.

⁸ Pounds 2003, 339.

⁹ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Prothocollum Kun Szent Martoniense 1733–1785. 225. o.)

¹⁰ Uo. (223–224. o.)

hanem csak az erszényt kívánnia tölteni.” Míg a település által fenntartott rév kapcsán kifejtették, hogy „Passusokat vizsgáló Strázskákat rendeltünk s arra minden szorgalmatossággal vigyáztunk, hogy [...] Vasárnapokon és jeles ünnepen Isteni szolgálat előtt az Útasok a szabad által járástúl magokat tartoztassák, [...]”¹¹ Az ünnepek szigorú megtartására a törekvés megvolt. Azonban a lakosság ettől függetlenül megpróbált átjutni így vagy úgy a Körös túlsópartjára. Mint az a december hónapok elemzésénél látható lesz, az egyik legjelentősebb ünnep, a karácsony megtartása sem bizonyult egyértelműnek. A vizsgált 27 évben december 25-ét 14 alkalommal, december 26-át 23 alkalommal szegték meg. Feltételezhető tehát, hogy a fennálló esetekben sem az ünnep megtartása dominált, mint inkább az átkelési nehézség. Tovább erősíti az ünneptörések tényét és az esetleges időjárási okból történő, ünnepnapra munkabeszüntetést, hogy 1796. december 25-ei és 1797. április 16-ai, bevétel nélküli napokon indoklasként feljegyezte a révinspector [értsd: az utasok útleveléit ellenőrző, adataikat nyilvántartó intéző], hogy „karácsony” és „húsvét”, azaz más években az ünnep ellenére engedték meg az átkelést. A vizsgált 27 év húsvétjai közül mindössze 9 lett megtartva, a többi esetben a révszolgáltatás működött. A révinspectorok névsora a révszámadásokban feltüntetésre került, ám igen foghíjasan. 1780/81-ben Nagy János, 1784/85-től 1787/88-ig Kiss József volt az inspector. A következő néhány évre nem derül ki a tisztséget betöltő neve. 1792/93–1793/94-ben, majd 1795/96-tól 1801/02-ig Opatovszky József, 1803/04-től 1805/06-ig pedig Gergulits József töltötte be a tisztséget. A révinspectorok ciklusai és a megtartott ünnepek összehasonlításából az tűnik ki, hogy mindegyikük esetében volt példa ünneptörésre is. Ugyanez elmondható a révészekről is. Papp Máté 1779/80-tól 1787/88-ig, Mészáros Gergely 1780/81-től 1792/93-ig, Együd István 1789/90-től 1798/99-ig, Együd András pedig 1799/1800-tól 1801/02-ig révésként működött. Utóbbi csoportra vonatkozóan fontos kitételt tartalmazott az esküszövegük, amely szerint „az Körös vizen való által járás bizattatván révészségi kötelességemben híven és igazán eljárak minden személy válogatás nélkül [...]”¹² Itt érdemes megjegyezni, hogy az esküszöveg nem kötelezte a révészeket az ünnepek megtartására.

A Verseyhy Ferencről idézett versrészlet a lebegő hajók mellett az akolból kitörő barkokra is kitér. Így tesznek a számadáskönyvek is. A rév számadások másik izgalmas adaléka az úsztatások feljegyzése, mely elsősorban szarvasmarhák átkelését jelenti. Mivel vámot kellett fizetni az állatok folyón történő átúsztatása után is, pontosan vezették ezeket az alkalmakat. A szarvasmarhák úsztatása mellett kuriózumnak számított, hogy 1783. december 5-én sertéseket is úsztattak.

A vizsgált időszakban működő Tessedik Sámuel az alig 30 kilométerre lévő Szarvason élt. Tessedik jegyezte fel „A parasztember Magyarországbán” című munkájában, hogy az uradalmakban a nem megfelelő marhatartás miatt „az oly nehezen és rosszul telet marhának tavasszal majd a hóleben, majd ismét a hirtelen előforduló tél maradékában, majd más egyéb jobb rendelésnek hiányossága miatt mely sokszor kell nyomorultan elveszni.”¹³ Az állatok direkt pusztulásba való küldése sohasem volt cél; a szarvasi lelkész és gazdasági szakíró a veszteségek

¹¹ Uo. (226–227. o.)

¹² HU-MNL-JNSZML-V.627. (Rév számadások könyve. 1779–1792. 2. o.)

¹³ Tessedik 1979, 151.

minimalizálását célozta meg javaslataival. Mindezek fényében az úsztatások időbeli eloszlása is elemzésre kerül.

A település kapcsán mindenképpen érdemes citálni egy 1863-as leírást, amely kitér, igaz töredékesen, az éghajlati viszonyokra is. „[...] *termékeny nagy rónaságon, mely, kevés szikes helyeket kivéve, általában a legjobb fekete agyag; nyílt fekvése miatt a szeleknek, s a szárazságnak ki van téve ugyan, de rendes időjárással mindennemű gabonanemet, különösen szép tisztabuzát gazdagon terem, [...]*”¹⁴

Kunszentmárton városnak az általa bérelt Mesterszállás és Csorbapuszta eléréséhez szükséges volt a Körösön való átkelés. Mint a Jászkun Kerületekhez tartozó településnek a kerületek többi városával, illetve a tiszamenti településekkel (Tiszazugtól Szolnokig) való gazdasági-, társadalmi- és politikai kapcsolattartás céljából is elengedhetetlen volt a rév működése.¹⁵ Hadászati szempontból is fontos útvonalon helyezkedett el a település. 1805-ben, a híd szorgalmazása tárgyában kifejtették, hogy a kunszentmártoni rév milyen nagy szolgálatot tett Rácz Péro leverésekor vagy a török háborúk alatt.¹⁶

Az eddigiek alapján látható, hogy a réven mindenki átkelhetett, aki a vámot megfizette; feltéve, hogy az időjárás is kegyes volt az utazóhoz, valamint az is bizonyítható volt, hogy sok esetben az ünneptörés sem jelentett akadályt.

A vizsgált időszak

A számadások egész éves adatait a tél által kínált keret miatt értelemszerűen felesleges lett volna vizsgálni. Mindazonáltal a továbbiakban nem kizárólag a téli hónapokról esik szó, mivel a tél lágysága vagy keménysége eltéréseket mutathatott. A vizsgálat pontossága érdekében teljes hónapok kerültek áttekintésre, amely azért lényeges, mert jól kivehetőkké váltak ezáltal az időjárási átmenetek, valamint különböző évek azonos időszakára vonatkozó eltérések.

Mindezek fényében a november 1-től április 30-ig terjedő időszakok, tehát minden évben egy féléves ciklus volt a vizsgálat alapja. Ez kellő mozgásteret engedett a keményebb, hosszabb ideig tartó telek, valamint az enyhülést követő árvizek elemzésére is.

A címben is jelölt 1779-től 1806-ig terjedő időszak évtizedenként került bontásra, tehát 1779/80-tól 1788/89-ig, 1789/90-től 1798/99-ig és 1799/1800-tól 1805/6-ig. Ennek oka, hogy tízéves ciklusokon már megfigyelhetők bizonyos tendenciák és jellemzők, valamint összevethetők a globális éghajlati változásokkal is. A vizsgálati évkör utolsó esztendeje (1806) jelöli a rév hanyatlását és a Kunszentmártonban megépült Körösi-híd működésének kezdetét. A hidat 1806. július 30-án adták át ünnepélyesen, a rév felszerelését pedig értékesítették.¹⁷ „*Az Ujj Hidnak járhatóvá tétele kezdődött 1a Augusti 1806, [...]*”¹⁸

¹⁴ Vasárnapi Ujság, 1863. május 31.

¹⁵ Szikszai – Molnár 2019, 223–224.

¹⁶ HU-MNL-JNSZML-IV.1.b. (1805. Fasc. 2. Nr. 774.)

¹⁷ Szikszai – Molnár 2019, 234.

¹⁸ HU-MNL-JNSZML-V.627. (Híd számadások könyve. 1806–1836. 1. o.)

1. ábra. Kunszentmárton és Mesterszállás határa a Körös mentén
(HU-MNL-JNSzML-XV.1.a. [1817. Fasc. 4. Nr. 905.]

A hó és jég képződése, a folyók befagyása

A folyókon való jégképződés eltérő lehet. Függ a folyó esésétől, kanyargósságától, a fagy-hőfoktól és a fagytartamtól. Minél nagyobb a folyó esése, annál nagyobb a sebessége és így nehezebb a jég kialakulása is. A Duna esetében Budapestnél a jég 4,2 napos, tartós hideg légtömegben és $-3,4^{\circ}\text{C}$ -os középhőmérséklet mellett kezd kialakulni. A fagytartam és a fagyhő a víz hőmérsékletétől és a fagy beköszöntésének idejétől is függ.¹⁹ Az Árpád-kori vízrajzt vizsgáló Ortway Tivadar kutatása alapján a Körös, pontosabban Kunszentmártonnál már a Hármas-Körös, esése 100 öl távolságban 0,0035 méter volt.²⁰ Ezen adat hitelességére reflektál Frisnyák Sándor megállapítása, aki szerint „a Nagy- és Kisalföld víz-

¹⁹ Tóry 1956, 300–301.

²⁰ Ortway 1882, 362.

*földrajzi képe – lényegében egy ezredéven át – alig változott.*²¹ Amint az 1. ábra is mutatja, a Körös kis esésű alsó szakasza kanyarokkal tűzdelt, mely a gyors és korai jégképződést segítette elő.

Révjövedelem nélküli napok és az úsztatások

Bagi Gábor a cibakházi tiszai rév 1788–89-es számadásának elemzése során arra jutott, hogy a téli hónapokban a folyó beálltával a kompok nem jártak. A következő tél során a cibakházi tiszai rév nagyobb forgalmat bonyolított le, amelyet Bagi a jobb időjárásnak, a kedvezőbb termésnek és a török háborúk lezárásának tud be.²²

Szabó László a Tiszán történő téli átkelés fortélyairól írt gondolatait –, miszerint erősebb fagy esetén a jeget a révészek hizlalni kezdték, vízzel locsolták és szalmával szórták a vastagodás végett, s így a legalább 70 cm-esre hizlalt jégen akár még szekereket is átvihettek, – Szikszai és Molnár úgy összegezték, hogy *„valószínűleg ezt az átkelési módot alkalmazták több helyen is.”*²³ Azonban idézik azt a jegyzőkönyvet is, amely egy oláh fuvaros 1782. február 27-én történt balesetéről szól. Eszerint a fuvaros elég vastagnak találta a Körös jegét és lovas szekerekkel megindult rajta. A révész át akarta vinni komppal, de a fuvaros ezt nem vette igénybe, s végül a jég beszakadt alatta.²⁴ A szóban forgó baleset kapcsán a forrás más adalékkal is szolgál. Aznap reggel egy másik szekér sikerrel kelt át a folyón, a révész tiltakozása ellenére.²⁵ Azonban megnézve a szóban forgó napot a rév számadáskönyvében (4. táblázat), látható, hogy nem történt bevétel. Ebből arra lehet következtetni, hogy a bevétel növelése érdekében a révészek, mint arról korábban szó volt, az ünneptöréstől nem ódzkodtak ugyan, de a személy- és vagyonbiztonságot kockáztató különféle praktikáktól már tartózkodtak.

Illegális átkelésre tehát az év bármely napján nyílt lehetőségek, de ez esetben a kunszentmártoni legális révátkelőnél a révész mérlegelte az átkelés lehetőségét. S mivel a révészek érdekeltek voltak a bevétel növelésében, a révjövedelem nélküli napok annál inkább a tél keménységét és a folyó állapotát tükrözik.

Az úsztatások száma a téli időszakban visszaesett, megszűnt. Szikszai Mihály és Molnár Vilmos szerint ennek az oka, hogy a Körös vize nagyon befagyott, így azon már lábasjóságot nem hajtottak át.²⁶ Bagi az 1788–89-es számadást vizsgálva így írt az úsztatásokról: *„Az úsztatásnál furcsa, hogy szeptember – október hónapban aránylag magas bevétel volt.”*²⁷ Ez azonban nem olyan furcsa, ha figyelembe vesszük, hogy a késő őszi úsztatások a jóságok ki- és behajtásának Szent György és Szent Mihály napi szokásához kapcsolódnak, ahogy arra Szikszai Mihály és Molnár Vilmos is utaltak vonatkozó írásaikban.²⁸ Szent Mihály

²¹ Frisnyák 1999, 55.

²² Bagi 2007, 72–73.

²³ Szikszai – Molnár 2019, 232.

²⁴ Uo. 232–233.

²⁵ HU-MNL-JNSZML-IV. 1.b. (1782. D Capsa XV. Fasc. 14. No. 16.)

²⁶ Szikszai – Molnár 2019, 232.

²⁷ Bagi 2007, 72.

²⁸ Szikszai – Molnár 2019, 236.

napja a nyáj behajtása mellett az őszi vetések ideje is, s a jeles napot megelőző és azt követő két hetet tartották legalkalmasabbnak erre.²⁹ Ez a rugalmasság az időjárástól függött, amely más gazdasági események jeles napjainál is ugyanígy megfigyelhető, ahogy a gazdasági tevékenység hagyományokhoz való kapcsolása is sokhelyütt jellemző volt.³⁰ Mint a kunszentmártoni réven való szarvasmarha és sertésúsztatásokból kitűnik, a Szent György és Szent Mihály naphoz kötődő ki- és behajtások támpontként szolgáltak, de a pásztorok az időjáráshoz, illetve a gazdasági érdekekhez igazodtak.

Az úsztatást akadályozó téli időjárás gazdasági kockázatát illusztrálja, hogy 1805-ben a kunszentmártoniak ezzel is próbálják alátámasztani a felépítendő híd fontosságát. „[...] *Mesterszállási, és Csorbai pusztái túl a' vízen vagynak, az hova éjjel, nappal gyalog, Kotsin, üres-sen, teherel kelletvén járnai, marháit hajhászni, [...] Sött Télen az hirtelen által fagyás végett, mind marháiban, mind Juhaiban egyszer s mászszor és gyakorta el-felejtethetlen károkat vall, [...]*”³¹

1779/80-1788/89

A rendelkezésre álló adatok alapján az első teljes terjedelmében vizsgálható téli időszak az 1779/1780-as évé volt. 1779 decembere enyhének mutatkozott. Az utolsó marhaúsztatás ideje december 4-én volt, az első szünet a rév működésében pedig december 25-én. 1780 januárja némileg másképpen alakult. A hónap során a rév 7 napot volt kénytelen szünetelni. Január utolsó napjaitól egészen február közepéig a működés fennállt, február 13-án megtörtént az év első úsztatása is, azonban 16–17-én a rév ismét szünetelt. Az úsztatásnak újból semmi nyoma, a következőre március 10-ig, majd március 30-ig kellett várni. Március 26-a pedig ismét bevétel nélküli nap volt a révész számára. Kecskeméten az 1779/80-as tél kapcsán feljegyezték, hogy „*olyan tartós tél, hogy még március végén se láttatott csira [...]*”³² A kunszentmártoni rév számadása a kecskeméti feljegyzéssel összhangot mutat, hiszen az újra-újra visszatérő lehülés mind a rév működését, mind pedig az úsztatások folytonosságát akadályozta.

1780 novemberében az úsztatás még javában folyt. A hónap első felében majdnem minden napra jutott belőle. A hónap közepétől hirtelen leállt, végül az év utolsó úsztatása november 30-án zajlott. A rév működése csak karácsony első napján szünetelt, ami betudható az ünneptörés tilalmának. A november-december országszerte esősnek bizonyult, mígnem januárban erősödött meg igazán a tél. Január közepére Budánál már nehéz szekerek is áthaladhattak a Duna jegén.³³ Jóval nagyobb szigorúságot mutatott a január Kunszentmártonnál is, ahol 11 napon át akasztotta meg az átkelést a tél. Ebből 10 alkalommal január 10. és 23. között. Hasonlóképp nézett ki a február is, 7 szünnapból 5 a hónap első hetére

²⁹ Ortutay 1981, 668.

³⁰ Példaként említhető, hogy a szünetet az Alföldön és Eger környékén Szent Mihály napjához, illetve Szent Lőrinc napjához kötötték. De a szünetek kapcsán Buda esetében, ahogyan a Jászságban is, a szőlő érése volt meghatározó. Jászksír esetében a szünetidőpont 1823 és 1860 között 39 napos kilengést mutatott. Vincze 2020, 95. és 100.

³¹ HU-MNL-JNSZML-IV.1.b. (1805. Fasc. 2. Nr. 774.)

³² Réthly 2009, 261.

³³ Uo. 277–279.

tehető. De szünetelt a révközlekedés márciusban is 3 napon, az első úsztatásra pedig március 3-án került sor. E márciusi kiesés oka már a Körös áradása lehetett. A cibakháziak 25, a kunszentmártoniak 50 kocsival fogtak hozzá a Körös gát javításának, hogy „az *Utasoknak alkalmas járások lehessen, az Révnek is jövedelmi meg ne csökkenyen.*”³⁴

Az 1781/82-es tél hamarabb köszöntött be. Az előző évihez képest a novemberi úsztatás csupán esetszerű volt. November 5-ét követően 18-án és 25-én került rá sor. Decemberben a rév már 21-én szünetelt, majd 25-én és 31-én is. A korábbi januárokhoz képest most nem a hónap első felére estek a révszünetek. A január 1-eit leszámítva a további 9 nap a hónap második felében volt megfigyelhető. Február közepéig újabb 4 alkalommal következett be, majd a tél rég látott keménységbe fordult át, és lehetetlenné tette a Körösön való átkelést február 16–28. között. A 28 naptól tehát 17-ben nem lehetett átkelni a folyón. Március sem tűnt sokkal enyhébbnek. Március idusáig 7 nap volt üzenen kívül a rév, míg azt követően a hónap során még kétszer, valamint április 1-én. Mint az a 4. és 5. táblázatból is kitűnik, az 1782. február 16–28. közötti bevétel nélküli napokat néhány kedvezőbb időjárású nap követte, majd március második hete ismét csekély bevételt jelentett a révészek számára. A már említett fuvaros balesete ehhez az időszakhoz köthető. Mint szó volt róla, 1782. február 27-én a reggeli órákban történt egy sikeres átkelés a jégen, amelyet a révész próbált megakadályozni. A szerencsétlenül járt oláh fuvaros dél tájban érkezett a révhez és a baleset a jégen történt.³⁵ Összevetve február 27-ének két eseményét és a révjövedelem nélküli napok alakulását, látható, hogy egy rövid ideig tartó enyhülés vette kezdetét, amelynek köszönhetően a fuvaros póruál járt. Majd március első pár napjában már a révészeknek volt bevétele, mivel az átkelés során nem tudták megkerülni a szolgáltatásaikat. A tél során a hideg-meleg váltakozása volt jellemző. A Kunszentmártonban tapasztalt zord február országos jelenség volt. Február közepétől jelentkezett a tél szigorúsága. Nagyváradon az úrvacsorán a pohárba fagyott a víz. Szatmárnémetiben szintén hasonlókat tapasztaltak. A Duna befagyott Pesten és Komáromnál is. A Szerémségben pedig hófergeteg miatt lehetetlenné vált a közlekedés. A március is hasonlóan telt. Szabolcs megyében a hónap elején még havazások voltak, majd a sorozatos esőzések áradásokat eredményeztek.³⁶

Az 1782/83-as tél sem tűnt enyhébbnek, sőt a kemény tél már novemberben beköszöntött. A marhák úsztatása november 4-ével leállt, november 11-én pedig a rév is beszüntette tevékenységét. A hónap során pedig 20-a és 27-e között még 4 alkalommal fordult ez elő. Pozsonyban a közlekedés már november 7-én leállt hófergeteg miatt. 8-án Zala megyében hullott térdig érő hó. 24-én Budánál a hajóhidat szét kellett bontani a jégzajlás miatt.³⁷ A december is hidegebb volt az előző évihez képest, mivel 6 alkalommal kellett beszüntetni az átkelést, amelyből 5 december 19. utánra tehető. Az átkelést gátoló 11 nap januárban arányosan oszlott szét az egész hónapban. Tehát a jelentős lehülés nem hullámokban érkezett, hanem mindvégig többé-kevésbé jelen volt. Nemi enyhülést hozott február első

³⁴ HU-MNL-JNSZML-V.627. (Tanácsulési jegyzőkönyv 1777–1788. 1781. március 17. 128. o.)

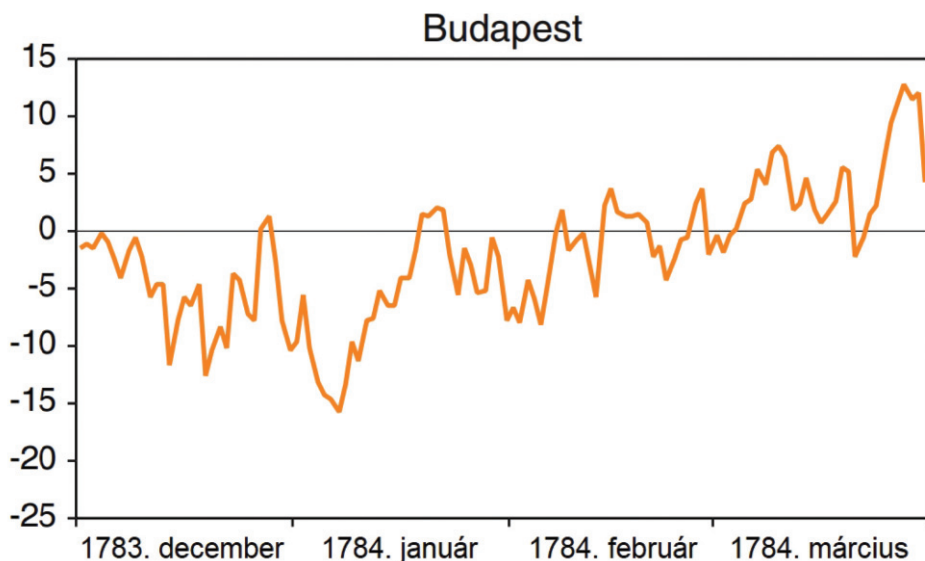
³⁵ HU-MNL-JNSZML-IV.1.b. (1782. D capsza XV. Fasc. 14. No. 16.)

³⁶ Réthly 2009, 291–292.

³⁷ Uo. 299.

fele. Február 10-e és 23-a között 5 alkalommal újfent szünetelt a révátkelés, azonban itt már a levonuló árhullám is közrejátszott.³⁸ Az előző évihez képest a március enyhébbnek mutatkozott, de 4 alkalommal így is gátolta a Körösön való átjutást, mely feltehetően a február végi áradás hozadéka volt. Az utolsó révjövedelem nélküli nap április 6-án volt. Ami a hőmérsékletet illeti, valószínűleg lassan emelkedett, mivel az első úsztatásra csak május 1-én került sor.

Az 1783/84-es tél különösen izgalmas. Megmutatja a globális éghajlatrendszerek sérülékenységét. A téli és koratavaszi események pontosabb értelmezéséhez rövid kitérő szükséges: Izlandra. A Lakagígur (közismertebb nevén: Laki) vulkán kitörése komoly hatással volt Európa és a világ időjárására. 1783 nyarán a kitörést követő száraz köd hatására Nyugat-Európában különféle optikai jelenségek és heves zivatarok voltak tapasztalhatók. A kitörést követően nagy mennyiségű kén-dioxid jutott a sztratoszférába, ezáltal jelentősen befolyásolta a Föld sugárzásegyenlegét, vagyis a Földre jutó, érkező és eltávozó hő mennyiségét. A hőmérséklet Európa nagy részén visszaesett és az 1783/84-es tél nagy negatív anomáliát mutatott.³⁹

2. ábra Buda léghőmérsékletének alakulása 1783. december és 1784. március között
(Brázdil – Demarée – Deutsch 2010, 169.)

1783. november 18-án került sor az év utolsó marhaúsztatására. Érdekességgként érdemes megjegyezni, hogy december 5-én is történt úsztatás, ám ekkor sertések szenvedtek

³⁸ Az úgynevezett „Túl a Körösön” töltést február 10–15. között a kunszentmártoniak, 24–25. között a cibakházaiak töltötték. HU-MNL-JNSZML-V.627. (Hídszámadások 1775–1833. Fasc. 20. Nr. 8. – Rév Számadása ab 8a Apr 1782. usq 15a Apr 1783.)

³⁹ Brázdil – Demarée – Deutsch 2010, 181–182.

el a procedúrát. A rév december hónapban 23-án és 31-én nem üzemelt. A vulkánkitörés hatásai még szembetűnőbbek az 1784-es évben. Január első hetén 5 nap is a révészek kárát jelentette. Ezt követően 26-áig a révátkelés működött, ám ezen a napon egy hosszabb, február 9-ig tartó ciklus vette kezdetét, amely során csupán 3 nap volt, amikor a rév jövedelmet termelt. Jól illeszkedik a január-február fordulóján szünetelő átkeléshez, hogy január végétől a Tisza is be volt fagyva.⁴⁰ A 2. ábra és a 2–4. táblázatok gyors összehasonlításával is látható, mennyire szinkronban van a hőmérséklet csökkenése a révjövedelem nélküli napok alakulásával. Rudolf Brázdil és munkatársai kutatása alapján ismert, hogy a december 26-ig hulló jelentős mennyiségű hó a hirtelen fellépő melegedés hatására olvadni kezdett. Februárban és kora márciusban Nyugat- és Közép-Európa nagyrészen áradások zajlottak, Kelet-Európát szintén jelentős árvizek sújtották a további csapadék és az enyhe déli szél miatt. A Tisza és mellékfolyói (Szamos, Körös, Maros) jelentős károkat okoztak.⁴¹ Ezzel összecseng, hogy a következő, február 23-tól március 4-ig terjedő időszak során 5 napra újra fel kellett függeszteni az átkelést. Az árvízhelyzet a kunszentmártoni tanácsot is aggasztotta. „Az Nagy Árvizek Mesterszállásának nagyobb részét el borítottak Úgy annyira, hogy az ökor csorda is nehezen Legeltettetik, azértis holnap az nép előtt publicaltatván kiki Göboly Ökrök veretehez magát úgy alkalmaztassa ne talán a szükség hozván magával az ökor csordát csorbára hajtattni kintelenitessünk.”⁴² A lakosok valóban rákényszerültek az ökrök hajtására, mivel az év első úsztatása április 18-án megtörtént. Az 1. ábra segítségével pedig könnyen elképzelhető ennek az áradásnak a mértéke.

1784/85 tele az előző öt évhez képest kifejezetten enyhének bizonyult. Bár november hónapban nem történt úsztatás, ám decemberben 5 napon is, amelyek közül 15-e volt az utolsó. A rév csupán karácsony két napján állt le, majd ezt követően csak a következő télen. Az átkelés 1785. első felében zavartalannak bizonyult. Az első úsztatásra április 6-ig kellett várni.

1785/86 tele az előző év tendenciáit követte. Az utolsó úsztatásra december 20-án került sor, a rév pedig 25–26-án nem működött, ami a karácsonynak tudható be. Az előző évtől némi eltérést a január 6. és 11. közötti időszak mutatott. Ekkor 4 napon szünetelt az átkelés. Ezt követően ismét zavartalanul működött és termelhette a hasznót a rév. Az első úsztatásra sem kellett sokat várni, január 24-én megtörtént. Ez tekinthető különleges alkalomnak, ugyanis ezt követően a március 9-ei úsztatással veszi kezdetét a marhák ily módon történő ájtuttatása a Körös egyik partjáról a másikra.

1786 novemberében még relatíve sok úsztatás történt. December hónap első felében is előfordult, az utolsóra 11-én került sor. A december eleji időjárásról maradt fenn helyi adat is, miszerint „Az Gyakor essök miat az rév előtt való töltesünk már nagyon el azott, el vaggattatik, de az közönséges jonak elő mozdítást az szükséges parantsolatok az jó statusban való tartásra bennünköt köteleznek [...]”⁴³ Ám a hőmérséklet valószínűleg nem ment tartósan fagypont alá, mint ahogy azt a számadások is tükrözik, így a gátjavítást elvégezheték. Az átkelés csupán 24-én szünetelt. 1787 januárjában sem volt szigorúbb a tél. A hónap során

⁴⁰ Rác 2012, 10–11.

⁴¹ Brázdil – Demarée – Deutsch 2010, 172–173.

⁴² HU-MNL-JNSZML-V.627. (Tanácsulési jegyzőkönyv 1777–1788. 1784. április 17. 225. o.)

⁴³ Uo. (1786. december 9. 336. o.)

mindössze 4 olyan nap volt, amikor a révnek nem volt bevétele. Ezek pedig szétszórva bukkantak fel a számadásban. Összefüggőbb hideg időszakokra utal a február havi bevételkiesés, ugyanis február 5. és 11. között csupán 2 nap üzemelt a rév. Márciustól viszont egyértelmű enyhülés következett, mert a 2-ai úsztatással kezdődően rendszeressé vált a marhák áthajtása is.

Az 1787-es év második felében a rév első leállása majdnem elérte az 1782-es rekordot. A november 15-ei üzemszünetet követően azonban továbbra is zajlott az átkelés embernek és marhának egyaránt. Utóbbiak az év során december 16-án tették meg utoljára az utat, míg előbbieknél december 23-án nem volt lehetőségük átjutni a Körös túlsó partjára. 1788 első fele igen enyhének bizonyult. Januárban folyamatos volt az átkelés a folyón, 13-án pedig az első úsztatás is megtörtént. Aprócska kilengést csak február 1. és március 23. jelentett. Ezen két napon nem működött a rév. Ami a marhák úsztatását illeti, február 26-tól igen élénknek mutatkozott.

1788/89 telének elemzésekor látható, hogy a november is kellemesnek bizonyult. A rév-közlekedés nem akadozott. Az év utolsó úsztatása november 19-én zajlott le. A december viszont az elmúlt 3 évhez képest keményebbnek bizonyult. Az 1782-es évet követően az 1788-as újabb rekordot döntött. December hónapban 15-étől 3 napos leállás következett, majd a hónap során további 9 nap volt kénytelen a rév szünetet tartani, vagyis néhány nap kivételével a Körös beállta az év végéig kitartott. A 15–17-e közötti időszakra vonatkozóan tudható, hogy nagy csapadékmennyiség hullott le hó formájában, mivel a Csekolics bárónak szánt lovak kapcsán megjegyezték, hogy „az nagy hó miat be szorúltak.”⁴⁴ December 15-ével Pest és Buda között a Duna is beállt. A két város között a közlekedés gyalogosan, a folyó jegén történt. Az év végére a rendkívüli hideget jellemzi, hogy Pozsonyban farkasok emberekre támadtak, míg Budán a mért hőmérséklet nappal -18 R^{o45} volt.⁴⁶ Január első napjai a Körösön való átkelés szempontjából kedvezőek voltak, majd a hónap során 4–20. között egyáltalán nem működött a rév. Győrött feljegyezték, hogy 1788. december 13. és 1789. január 11. között rendkívüli nagy hideg volt, valamint jelentős hótömeg hullott le országszerte. Január 16-tól Pesten és Pozsonyban is megkezdődött az enyhülés, a Duna jege megindult, a hónap végére pedig áradások pusztítottak.⁴⁷ Bár a folyó e tél során nem fagyott többet, az időjárás hűvösnek bizonyult, mivel a marhák úsztatása csak április 30-án kezdődött meg. Ezt támasztja alá, hogy Pozsonyban február, március, sőt április első napján is havazások és enyhülések váltakoztak. Pesten március 13-án szintén havazás és jégzajlás történt. Debreceni Pap István jellemzése szerint az „1788/89 között történt a’ Török háborúi hires tél, melly a’ leghavasabbak és leghidegebbek közé tartozik.”⁴⁸ A 18. század közepétől az 1770-es évekig kiegyensúlyozott volt a telek időjárása. A 80-as évektől a századfordulóig azonban egyre több lett a hideg tél és nőtt a negatív anomáliák száma.⁴⁹

⁴⁴ HU-MNL-JNSZML-V.627. (Prothocollum Actorum Senatorialium 1788–1795. 1788. december 1. 53. o.)

⁴⁵ -22,5 C°

⁴⁶ Réthly 2009, 355–356.

⁴⁷ Uo. 358–359.

⁴⁸ Uo. 361., 367.

⁴⁹ Rác 2001, 209–210.

Az évtized első tele a korábbihoz képest jóval enyhébbnek bizonyult. Bár 1789-ben az utolsó úsztatás november 23-án volt, de már február 27-én ismét megkezdődött. A révközlekedés viszont e tél során egyetlen napra sem állt le. 1789 decembere Debrecenben is kellemesnek és lágynak bizonyult. Bár több helyen hó volt jellemző, december közepére mind Pozsonyban, mind Pesten és Nagyszébenben enyhülés és olvadás volt jellemző. Február elején Pesten a hideg erősödött, ennek ellenére a Dunán csónakokkal közlekedtek, február 4-én pedig beállt az olvadás. A Szepességben Nagyszalókon márciusban már nem volt hó.⁵⁰

Az 1790-es évben rendkívüli szárazság uralkodott nem csak Kunszentmártonban, hanem az egész országban. A csapadékhiány mellett a melegebb időjárás is dominált. Habár az év utolsó úsztatása november 12-én történt, Józsa János főbíró december 4-én még erdőtelepítést javasolt, mivel „jó alkalmas lágy üdők járnak, addig is még el nem fagyyna.”⁵¹ 1789/90 teléhez hasonlóan, egyetlen napra sem állt le a révközlekedés Kunszentmártonnál. Az enyhéséget jól mutatja az is, hogy a városi tanács „az időnek ki nyilatkozását” tapasztalva már február 26-án a ménesek kihajtását javasolta.⁵² 1790 decembere többnyire sarasnak bizonyult. Máramarosban a hónap közepéig fűteni sem kellett. Tolna megyében a következő év januárjában feljegyezték, hogy „az idén még nem tudjuk mi a' tél.” Budán csak február 2-án kezdett fagyni, 7-én Buda és Pest között a Duna is fagyni kezdett, 13-án Pesten hideg idő lett, a dunai vastag jég zajlani kezdett.⁵³ Feltehetően ez a kései hideghullám az oka annak, hogy a Körösön az első úsztatás csak április 25-én történt meg. Azonban e tél kapcsán mindenképpen fontos megemlíteni, hogy 1899-ben Fraunhoffer Lajos a megelőző száz év teleinek vizsgálata során megállapította, hogy az 1790/91-es volt az egyik legenyhébb. A budai adatsorok alapján az átlaghőmérséklet decemberben 3,0°C, januárban 3,2°C, februárban pedig 0,9°C volt.⁵⁴ Rác Lajos megállapítása szerint ez a tél volt az egész 18. század egyik legenyhébb tele.⁵⁵

Az 1791/92-es tél szintén enyhének bizonyult. Bár november 4-én zajlott az utolsó úsztatás, de már március 17-én megkezdődött. A révátkelés karácsony első napján, valamint január-február-március hónapokban 2-2 nap szünetelt, márciusban utolsónak 12–13-án. Országosan a tél közepe rendkívül enyhe volt, néhol a bodza és az eperfa levelei is kihajtottak. A Duna január elején fagyott Pestnél, de 20-ára már megindult a zajlás.⁵⁶ A kunszentmártoni révközlekedés január 8-án szünetelt. Február második felére Pozsonyban és Nagyszalókon is jelentős hó hullott.⁵⁷ Ezzel lehet összefüggésben, hogy február 17–18-án a kunszentmártoni rév sem közlekedett. A dunai jég március 7-ére vonult le és indulhatott

⁵⁰ Réthly 2009, 365–369.

⁵¹ HU-MNL-JNSZML-V.627. (Prothocollum Actorum Senatorialium 1788–1795. 1790. december 4. 193. o.)

⁵² Uo. (1791. február 26. 222. o.)

⁵³ Réthly 2009, 375–379.

⁵⁴ Fraunhoffer 1899, 97. és 99.

⁵⁵ Rác 2012, 11.

⁵⁶ Réthly 2009, 388–389.

⁵⁷ Uo. 390.

meg a közeledés a folyón.⁵⁸ Az 1791/92-es tél során a körösi révnek március 12–13-án volt utoljára jövedelem nélküli napja. Április közepére „már az üdö jóra fordult,” és neki láthattak a csikók herélésének.⁵⁹ Erre kellemes, nem túl hideg és nem túl meleg időben szokott sor kerülni.

1792 novembere enyhe volt. Kunszentmárton tanácsa még a fagy beállta előtt a fűzfa erdők pótlását rendelte el.⁶⁰ Novemberben az utolsó úsztatás 16-án történik, de még december 8-án is sor kerül erre. Ami a révjövedelmet illeti, január közepén néhány napon nem ütötte pénz a révészek markát, február közepétől pedig már az úsztatások is megkezdődtek. December elején Pesten még enyhe, szép idő volt. Pozsonyban 17-én indult meg a jégzajlás zord északi szél kíséretében. Ám 20-ától újra enyhe volt az idő. A Dunán január közepén tapasztaltak jelentős mennyiségű jeget, január 19-én biztonságosan át lehetett kelni Pest és Buda között. Ám a tavasz is korán beköszöntött, mert február 14-én már virágok porát hordták a méhek.⁶¹

1793/94 fordulóján szintén az enyheség dominált. December 19-én volt az utolsó úsztatás és február elején már újra megkezdődött. A tél során egyetlen alkalommal sem volt bevétel nélküli nap. Ha volt is valamennyi jegesedés, az bizonyára csekély lehetett és komp helyett csónakkal is át tudták szállítani az embereket. A november és december ország-szerte többnyire száraznak bizonyult, havazás csak 1-2 napon volt és az is gyorsan elolvadt. Budán januárban jegyezték fel jeget a Dunán. Kolozsvárott azt tapasztalták, hogy januárban „a' külső munkákat úgy lehet tenni, mint tavasszal.”⁶²

Az eltelt 4 enyhe tél után a kor embere ismét csapást élt át. Az 1791-es évet 1794-ben egy újabb aszályos időszak követte, melyet az ország egésze megsínylette. És bár a Nagykunság lakosságát az előző aszályos évhez képest felkészültebben érte az 1794-es, sokan mégis Szatmárba kényszerültek aratónak elszegődni.⁶³ Az úsztatások november 23-án véget értek, december 20-án pedig a révnek sem volt bevétele. Január 1-én ismét révdíjkiesés mutatkozott, ám január 17-től február 5-ig egy-két nap kivételével folyamatosan szünetelt a révhasználat. Február 7-én a város tanácsa Kalló Thódor panaszát tárgyalta, miszerint „ezen nagy hó végett annyira meg-szorúlt, hogy János Ökrei a' Kunyori Túri Tsárdánál telelvén a' Búza Szalma végett Lábaikról le hűlván emelgetössé lettek, [...]”⁶⁴ Február 19-én túl, márciusban még 5 napon szünetelt a révműködés, az úsztatás pedig csak április második felében kezdődött meg. Az aszályt óriási csapadékmennyiség és lehülés követte. November 20-án a Zagyva Jászberénynél megáradt. December 16-ától a Duna Újvidéknél zajlott. A kiskunsági Szabadszálláson az egyébként ridegen tartott szilaj ménes és a barom istállóba kényszerült. A pesti utak a januári havazásnak és hideg szélnek köszönhetően járhatatlanok lettek. Február végén Pozsonynál a Dunát továbbra is jég borította. Pest-Budán március 9-én múlt el a jég, majd áradás következett.⁶⁵ A Kunszentmártontól 30 kilométerre

⁵⁸ Uo. 391.

⁵⁹ HU-MNL-JNSZML-V.627. (Prothocollum Actorum Senatorialium 1788–1795. 1792. április 14. 345. o.)

⁶⁰ Uo. (1792. november 17. 390. o.)

⁶¹ Réthly 2009, 402–403.

⁶² Uo. 410–411.

⁶³ Szabó 1991, 110–111.

⁶⁴ HU-MNL-JNSZML-V.627. (Prothocollum Actorum Senatorialium 1788–1795. 1795. február 7. 587. o.)

fekvő Szarvason Tessedik Sámuel lelkész az alábbiakat jegyezte fel: „Az 1794–95-i kemény télen a nagy ínség után némely napokon egynéhány száz, sőt ezer szánt lehetett látni, amint csontvázakhoz hasonló emberek (kiéhezett szegény oláhok) húzták azokat. Szomorúan és leverten tántorogtak ezek Szarvason, s erőtlen, akadozó hangon gagyogták: »zuppane, gesta gruj?« – azaz: »uram, van gabonája?«”⁶⁵ A kunszentmártoni tanács március 8-án jegyzőkönyvben rögzítette, hogy „A’ mostani szűk időhez, felettébb való Télhez, Jóságainknak erőtlenségéhez, és majd a’ dög miatt,” sószállítást nem vállalhatnak.⁶⁷ Kitekintve Európába, az 1794–95-ös tél oly szigorúságot mutatott, hogy a francia Pichegru is át tudott kelni seregével a befagyott Rajnán és megadásra kényszerítette a hollandokat.⁶⁸ Ekkor történt az a szürreális eset is, amikor francia husárok a befagyott Texel-sziget közelében a Zuyder-tó jegébe fagyott holland tengeri flottát kardcsapás nélkül elfoglalták.⁶⁹

Az 1795/96-os tél újra a 90-es évek kiegyensúlyozottabb, enyhébb teleit erősítette. A révforgalom egyetlen napra sem szünetelt. A kenderesi plébános feljegyzése alapján „1796-ra forduló lány tél, a Duna jeget nem látott. Januáriusban olly meleg, hogy a’ méhek széltire jártak, legyek, szunyogok röpdöstek, a’ pókok hálót szöttek. Február elején nálunk Kenderesen a som, mondola, és barackfák virágosak voltak.”⁷⁰ Ennek fényében különösen érdekes, hogy az úsztatás 1795-ben november 23-án fejeződött be, azonban 1796-ban csak április 15-én indult meg újra a szarvasmarhák Körösön való úsztatása. Feltehetően, a Kenderesen tapasztaltaktól némileg eltérően, hűvös-hideg, de nem fagyos időszak jellemezte a telet, s ezért maradhattak el az úsztatások.

1796/97 tele újfent enyhének mutatkozott. A révátkelés csak karácsonykor szünetelt, úsztatás pedig december 17-én történt utoljára. 1797-ben már február 6-án megtörténik az első úsztatás, de ez, akár a március 10-ei, csupán esetinek tekinthető. Nagyobb mértékben áprilisban kezdődtek meg a szarvasmarhák úsztatásai. Heves vármegyéből feljegyezték, hogy „A’ tél folyamatja itt igen kellemetes, eleinte ugyan meg renzzentette a’ száraz faggyal bé köszönt December a vidéket, [...]”. Februárban pedig a veszprémiek már a tavaszi munkát végezheték.⁷¹

1797/98 telén 1797. november 19-ével lezárulni látszott az úsztatások periódusa az évre, ám december 28-án egy gulyás mégis a vízbe hajtotta marháit. Két nappal később már a rév is beszüntette a munkát. Január közepén 4 napra ismét bevétel nélkül maradtak a révészek, ahogyan február 9-én is. Ezt követően az átkelés zavartalannak bizonyult. Az első úsztatásra február 18-ig kellett várni. Országszerte enyhe telet és jégmentes folyókat jegyeztek fel. Január hónapról Veszprémben észleltek váltakozva havazást és esőzést.⁷²

1798/99 fordulóján az utolsó úsztatás november 24-én zajlott, december végén pedig 4 napon is szünetelt a révközlekedés. Bár december 29-én újra átszállították az embereket,

⁶⁵ Réthly 2009, 418–419. és 423–426.

⁶⁶ Tessedik 1979, 322.

⁶⁷ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Prothocollum Actorum Senatorialium 1788–1795. 1795. március 8. 599. o.)

⁶⁸ Soboul 1949, 286.

⁶⁹ Lovassági támadás egy hajóraj ellen. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1896/9. 371–372.

⁷⁰ Réthly 2009, 433.

⁷¹ Uo. 437. és 439.

⁷² Uo. 444.

de 4 nap múlva ismét szüneteltetni kellett az átkelést. Ezzel pedig a vizsgált 27 év legkegyesebb januárja kezdődött meg. A hónap során összesen 9 napon működött csak a rév. A február sem bizonyult sokkal enyhébbnek. 22-éig 11 alkalommal szünetelt a révátkelés. Azonban erőteljes enyhülés következhetett, mert ezt követően a révműködés nem szakad félbe és március közepétől már az úsztatás is megkezdődött, ám a hó végétől májusig ismét szünetelt. Az áprilisi időre vonatkozóan egy fias tehén elpusztulása kapcsán kiderül, hogy „Sz. György nap tájban, az hideg essős” idő volt.⁷³ December 11-én megkezdődött a jégzajlás a Duna budai szakaszán. 25-én már nyugodt szívvel át is sétálhattak a Duna jegén. Január 9–19. között csupán két alkalommal volt melegebb -11 °C-nál. Január végén még mindig korcsolyáztak a Duna jegén. Február 4-én kezdett olvadni a Duna Pozsonynál. Az olvadások és a jelentős csapadék hatására árvizek alakultak ki február-március hónapokban. A tél szigorúságát mutatta, hogy Besszarábiában és Konstantinápolyban is havazás és fagy volt tapasztalható.⁷⁴

1799/1800–1805/06

1799-ben az utolsó úsztatásra december 10-én került sor, majd 19-étől pár nap kivételével az év végéig szünetelt a révközlekedés. Ennek okairól tanúskodik a város december 28-ai jegyzőkönyve is. „A’ Nyáj juhászok, a’ múlt napokban haza felé indítván a’ Pusttárul a’ juhokat, a’ hirtelen, és véletlen bé jött szeles, havas nagy zivatar utól érven, [...]”⁷⁵ Ezen időszak szigorúságát mutatja egy másik jegyzőkönyvi bejegyzés: „Két falka nyáj juhok ezen Télnek kezdetében Mesterszállásán meg szorúlván a’ nagy hó zivatar miatt, [...]”⁷⁶ Ez az állapot eltartott a következő év vízkeresztjéig. S bár a révközlekedés helyreállt, az első úsztatásra április 17-ig kellett várni. Február közepétől azonban a településnek az árvízzel kellett megküzdenie. „El borítván az árvíz a’ füzes erdőben lévő Ürességeket, [...]”⁷⁷ Az áradás a mesterszállási „számár éren” lévő híd [lásd. 3. ábra] mindkét végén a töltéseket megszaghatta.⁷⁸ Pest-Budán december 17-én a hajóhidat áttörte a zajló jég. December 27-én már -18 °C-t⁷⁹ mértek és több napig tartó északi szél gyötörte a várost. Január 5–7. között Budán a hideg enyhült, a hónap közepére a Duna jege olvadni kezdett. Február közepén az enyhülést újfent a szigorú hideg váltotta fel Budán, ám március közepétől már az enyhülés dominált.⁸⁰

⁷³ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Protocoll. Senatoriale P. Possessionis K. Sz. Márton. 1800–1804. 1800. január 11. 2. o.)

⁷⁴ Réthly 2009, 449–453.

⁷⁵ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Prothocollum Actorum Senatorialium 1795–1799. 1799. december 28. 373. o.)

⁷⁶ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Protocoll. Senatoriale P. Possessionis K. Sz. Márton. 1800–1804. 1800. február 8. 8. o.)

⁷⁷ Uo. (1800. február 15. 9. o.)

⁷⁸ Uo. (1800. március 1. 12. o.)

⁷⁹ Ebben a források nem egyértelműek, mivel december 16-ára vonatkozóan is említik a -18°-ot, de Fahrenheitben.

⁸⁰ Réthly 2009, 460–461. és 463–464.

4. ábra. Kunszentmárton és határa a Kaposztásfölddel
(HU-MNL-JNSzML-XV.1.a. [T. 94/1.])

éppen szolgálatot teljesítő révész a jégvastagságot mindig megvizsgálta. Az 1782-es eset alapján valószínűsíthető, hogy a jégvastagságot 1801-ben Együd András nem találta megfelelőnek, s a juhász megkockáztatta a révszolgáltatást megkerülve az átkelést. Ez alapján az eset 1801. december 14-ére vagy 27-ére tehető. 1801. december közepéig enyhe időjárás volt, majd a 14-ei és 27-ei révjövedelem nélküli napokkal összhangban, hirtelen váltotta az enyheséget a szigorú hideg Pozsonyban és Budán egyaránt. A decemberi jégképződést követően 1802. januárja és februárja enyhének mutatkozott. Januárban váltakozóan jelen voltak az enyhe és hideg időszakok, a hónap során a Duna jege beállt, ami csak a hónap végén indult meg újra. A tavasz azonban országos szinten csak áprilisra érkezett meg.⁸⁵

⁸⁵ Réthly 1998, 29–31.

1802/03-as tél első időszaka enyhének mutatkozott. Az úsztatások november végével lezárultak, a révjövedelem pedig év végéig minden nap megvolt. Január 12-ét leszámítva 1803. első hónapja is folyamatosan hozta a bevételt a révészeknek. Februárban 6-ától 19-éig, valamint márciusban 17–18-án azonban a révműködés fennakadásokkal küzdött, az úsztatások pedig zömében csak áprilistól kezdődtek meg. December közepén esőzészről és várható árvízzel tudósított a városi tanács jegyzőkönyve. „[...] mivel az esőzés igen meg eredett, töltéseket csinálni ugyan már most lehetetlen, hanem az hibákatt egyedül víz eresztéssel lehet segíteni.”⁸⁶ Az időjárás pedig fagypont fölött lehetett, mert Krajczár Thódor arra panaszkodott, hogy december 20-án „a’ Nagy sár miatt meg nem jelenhetett” a városi tanács előtt.⁸⁷ December végén a Duna még teljesen jégmentes volt Budánál. Január 10-étől Pesten és Pozsonyban is zord hideg tört be, a közlekedés nehézkessé vált, január 14–15-re pedig a Duna beállt Pozsonynál. Ezt követően a hideg állandóan jelen volt, február első felében szinte folyamatosak voltak a hófúvások. Enyhülés február 24-étől kezdődött Pozsonyban, Budán és Zimonyban.⁸⁸

1803/04 tele rendkívül enyhe volt. Az utolsó úsztatás december 16-án történt, míg az első már február 6-án. A rév eközben minden nap jövedelmezett. Tokajban szokatlan hideg telet éltek meg. Január 24-én Pozsonynál a Duna jégmentes volt; meleg és esős időt tapasztaltak.⁸⁹ A következő tél némi hasonlóságot mutatott. Egyedül 1805. február 1-én nem volt bevételük a révészeknek. Az úsztatás ellenben november végén szűnt meg és csak május elsején vette kezdetét. A decemberi enyhesség valószínűleg esővel is párosult, mert a főbíró panasszal élt a kereskedők ellen, akik „e’ mostani Téli roszt útban Sót nem tartanak [...]”⁹⁰ December eleje még enyhe volt, de a hónap közepére Pozsonynál a Dunán jelentkezett a partmenti jég. Pest-Budán csak január 7–8-án fagyott be a folyó. A hónap közepén már megindult az olvadás Pozsonynál. Február első felének enyhe volta a hónap közepétől hidegre fordult. Márciustól mind Pozsonyban, mind Pest-Budán kellemes, tavaszias időt jegyeztek fel.⁹¹ Az utolsó vizsgált tél esetében elmondható, hogy lényegében november első felében befejeződtek az úsztatások, a rév pedig december 15-én és 17-én nem jutott bevételhez. Az úsztatásokat április elején kezdhették meg újra. Mindezek tükrözik, hogy bár masszív jégképződés nem történt, de hűvös-hideg idő dominálhatott az utolsó két évben. December közepén Pozsonynál és Pest-Budánál is képződött jég a Duna felszínén, majd 22-ére olyannyira megenyhült, hogy csak kevés maradt belőle. Január és február enyhének mutatkozott Pozsonyban is.⁹²

⁸⁶ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Protocoll. Senatoriale P. Possessionis K. Sz. Márton. 1800–1804. 1802. december 11. 240. o.)

⁸⁷ Uo. (1803. január 16. 252. o.)

⁸⁸ Réthly 1998, 35–37.

⁸⁹ Uo. 43.

⁹⁰ HU-MNL-JNSzML-V.627. (Protocoll. Senatoriale P. Possessionis K. Sz. Márton. 1800–1804. 1804. december 29. 471. o.)

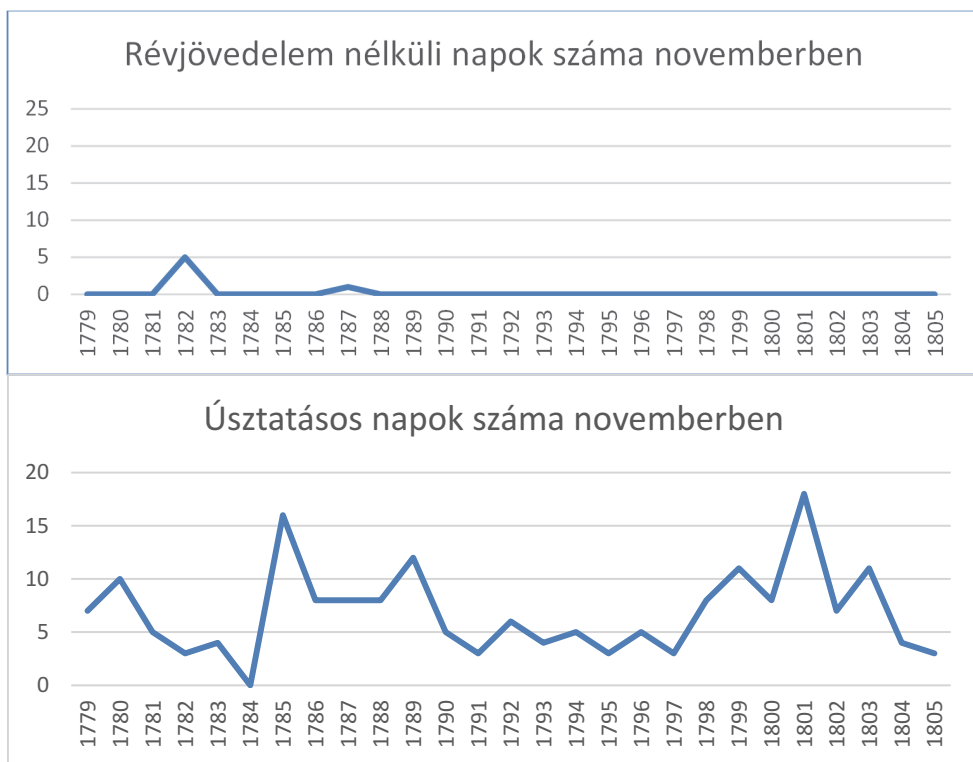
⁹¹ Réthly 1998, 45–49.

⁹² Uo. 50–53.

A novemberi révjövedelem nélküli napok és az úsztatások alakulása

A korábbiakban kronologikus sorrendben ismertetésre kerültek az 1779/80–1805/06. közötti telek, összehasonlítva az ország más vidékeiről származó tapasztalatokkal. A következőkben a hónapok elemzésére kerül sor, amelyek alapján különböző tendenciákat lehet megfigyelni.

A század végéig a novemberek hőmérsékleti átlaga kiegyensúlyozott volt és csak kevés hőmérsékleti anomáliára került sor. A 16. századtól a 19. század közepéig a novemberek csapadékosak voltak. Az 1770-es és az 1780-as évtized a kiemelten csapadékosak közé tartozott. A századfordulótól pedig egy szárazabbá válási folyamat vette kezdetét.⁹³

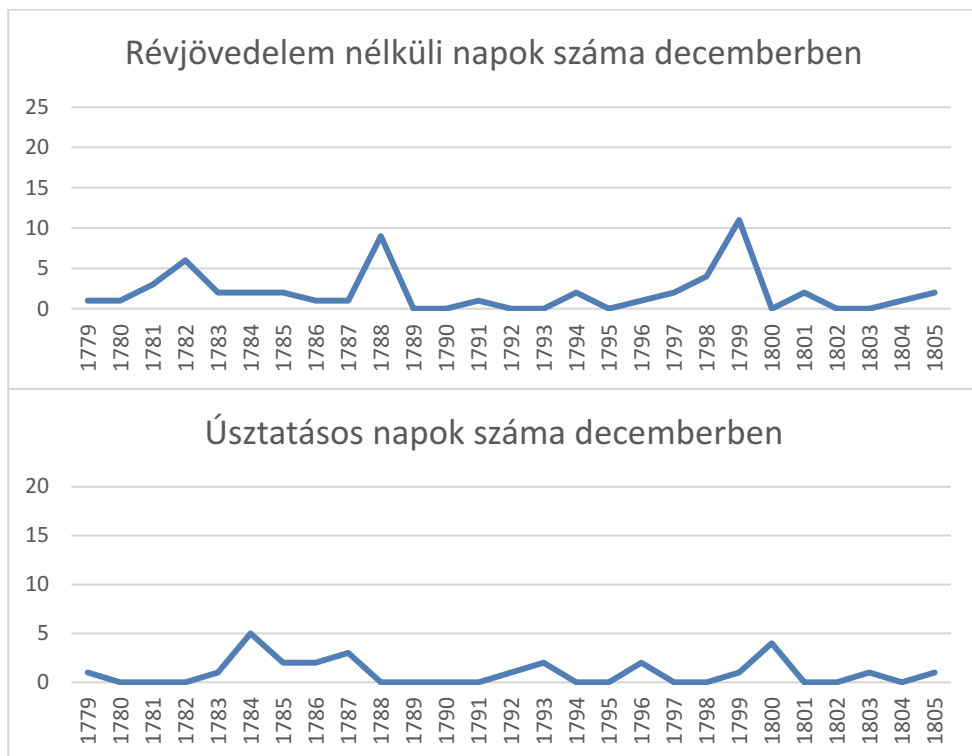

A révjövedelem nélküli napok alakulása csak az 1780-as években fordult elő. Az úsztatások száma szintén a 80-as évek első felében esett tartósan vissza. A következő tartós visszsaesés a 90-es években volt tapasztalható. Ezek a hideg időszak korai beálltát tükrözik, a kiugró értékek pedig az enyhe időszakokat mutatják.

⁹³ Rácz 2001, 186. és 191.

A decemberi révjövedelem nélküli napok és az úsztatások alakulása

A decemberek döntően csapadékosak voltak a 19. század közepéig. A hőmérsékletet tekintve a 18. századi decemberek kiegyensúlyozottak voltak. Az 1780-as évek decemberei voltak hidegebbek, a századfordulótól ismét enyhülés mutatkozott.⁹⁴

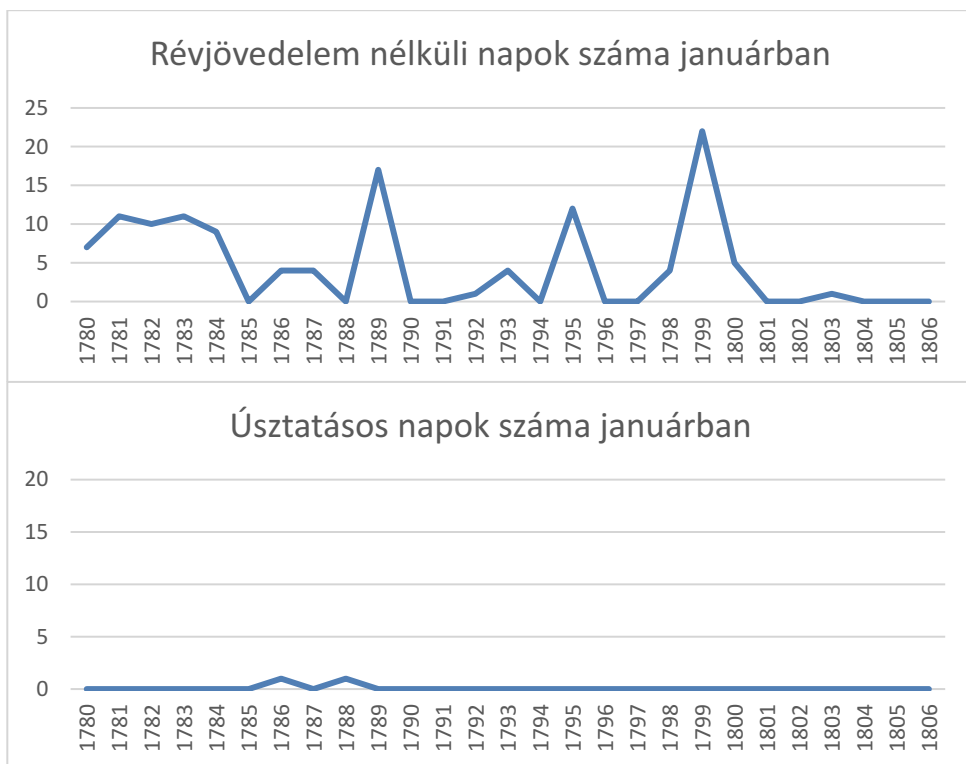
Az úsztatások száma december hónapban már igen csekély volt. Lényegi megállapításokra nem lehet szert tenni, ám még így is jól kivehetők az enyhe és szigorú decemberek. Összevetve az úsztatást a révjövedelem kiesésével, látható a fordított arányosság.

A januári révjövedelem nélküli napok és az úsztatások alakulása

Az 1760–70-es években a korábbiakhoz képest mérséklődött a januárok hidege, míg a következő évtizedtől ismét a hidegebb évkezdetek időszaka volt megfigyelhető, majd a 19. század elejétől enyhülés jellemezte. A januárok többnyire hidegek és havasak voltak a 17. századtól a 19. század közepéig.⁹⁵

⁹⁴ Uo. 196., 199. és 201.

⁹⁵ Uo. 76. és 83–84.

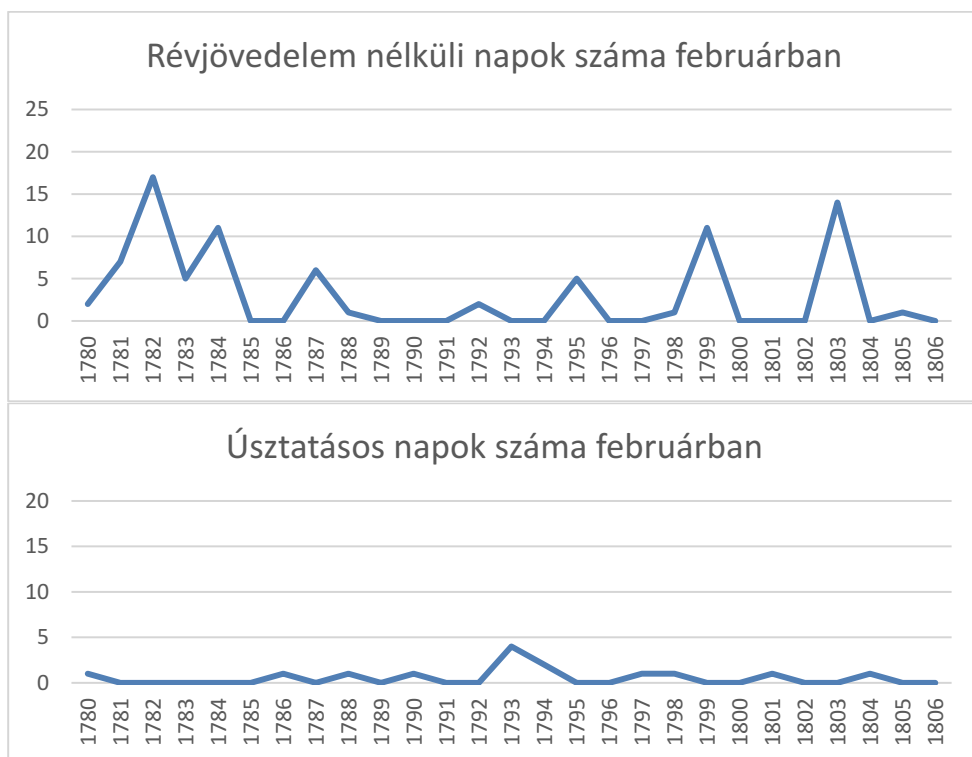

A januárok vizsgálata tekintetében egyértelműen a révjövedelem kiesésére vonatkozó ábra a mérvadó. A 80-as évek első felének januárjai közel azonos értéket produkáltak, majd néhány enyhe januárt követően megtörtént az első jelentősebb kiugrás. Érdekes megfigyelni, hogy 1785-től kezdődően az 1788-as, 1795-ös és 1799-es január kivételével a bevétel nélküli napok száma jócskán 5 alatt maradt, ami az enyhülési tendenciával párhuzamba vonható.

A februári révjövedelem nélküli napok és az úsztatások alakulása

A 18. századi februárok kiegyensúlyozottak vagy mérsékeltlen hidegek voltak, majd a 19. század elejére mérsékeltlen enyhékké váltak. Az 1780-as évek februárjai voltak tartósan hidegek, s az 1760-as évektől az 1810-es évekig csapadékosabbakká is váltak. Különösen csapadékosnak minősültek az 1780-as évek és a 19. század első évtizedének februárjai.⁹⁶

⁹⁶ Uo. 87–88., 92. és 94.

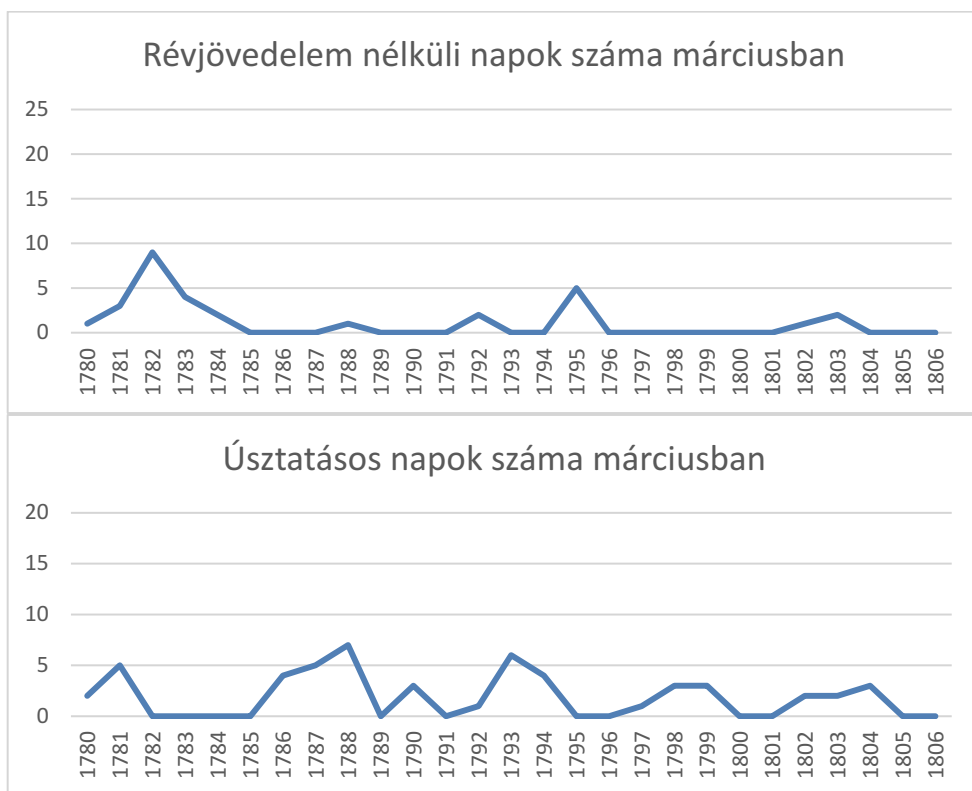

A 80-as évek tartós hidege kirajzolódik a révjövedelem nélküli napok számában, ám az évtized második felére ez kevésbé igazolható. Átlagosan csökken a 90-es évektől a bevétel nélküli napok száma, az 1799-es és 1803-as kiugrástól eltekintve. Az úsztatások alakulásában megfigyelhetők „beszédes, apró hullámok.” A 80-as évek első fele konstans, úsztatást nélkülöző februárokat mutat. Az évtized közepétől egymást követő években már jelét adja az enyhülés. Majd az 1793-as kisebb kiugrást követően ezek a „hullámok” elnyújtottabbá válnak a negatív irányba, ami enyhe februári hűlést tükrözhet.

A márciusi révjövedelem nélküli napok és az úsztatások alakulása

A 18. század utolsó harmadában a hűvös márciusok domináltak. Különösen hideg márciusok fordultak elő az 1780-as években. A 19. század elejére a márciusok mérsékeltlen hűvösek lettek, jelentősebb hideg anomáliák nélkül. Az 1720-as évektől a századfordulóig a mérsékeltlen csapadékos márciusok lettek a jellemzők. A 18. század második felétől a 19. század közepéig egy szárazabbá válási folyamat vette kezdetét.⁹⁷

⁹⁷ Uo. 98–99., 105. és 107.

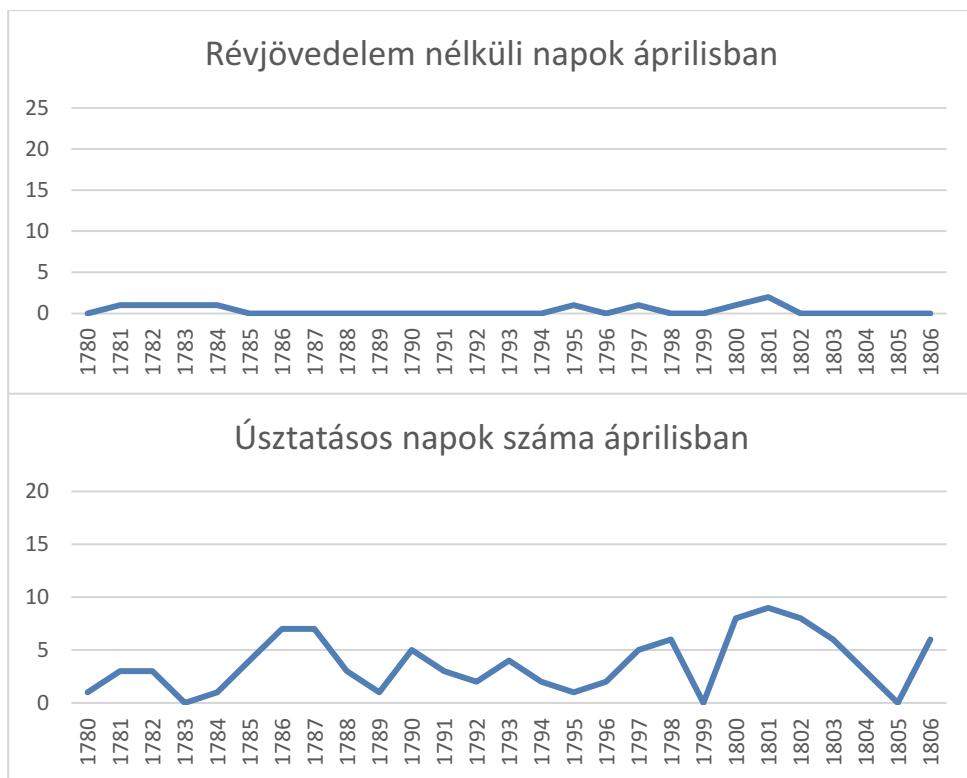

A hőmérsékleti tendencia egyértelműen kirajzolódik a révjövedelmek alakulása kapcsán. A 80-as évek hűvösebb márciusai az évtized közepéig jellemzőek. Ezt követően a negatív anomáliák enyhébbé váltak, majd a 90-es évek második felétől meg is szűntek, igazolva a mérsékelt hűvös márciusokat. Az úsztatások adatai alapján elmondható, hogy az a 80-as évek első felében kevésbé volt jellemző, mint az évtized második felében. A 90-es évek egyértelműen az ingadozás időszaka volt, míg az évtized második felétől 1806-ig egy mérsékeltbben ingadozó állapotot vett fel.

Az áprilisi révjövedelem nélküli napok és az úsztatások alakulása

Az áprilisok esetében a 18. század elején kezdődő lehülési tendencia az 1780-as években érte el mélypontját. A 18–19. század fordulóját átmeneti enyhülés jellemezte. Csapadék terén a 18. század közepétől a századfordulóig a szárazabbá válás volt jellemző.⁹⁸

⁹⁸ Uo. 110., 112. és 115.

A révjövedelmek kapcsán észrevehető, hogy a hűvös április a 80-as évek első felében, valamint a 90-es évek második felében volt jellemző. Ezt visszaadja az úsztatások száma is, amely a 80-as évek első feléhez képest az évtized második felére növekvő tendenciát mutatott, majd egy közel évtizedes időszakra kiegyensúlyozott állapotot tükrözött. Az 1799-es negatív kilengést követően azonban észrevehető az enyhülés mértéke, mivel a korábbiakhoz képest is megnőtt az úsztatásos napok száma.

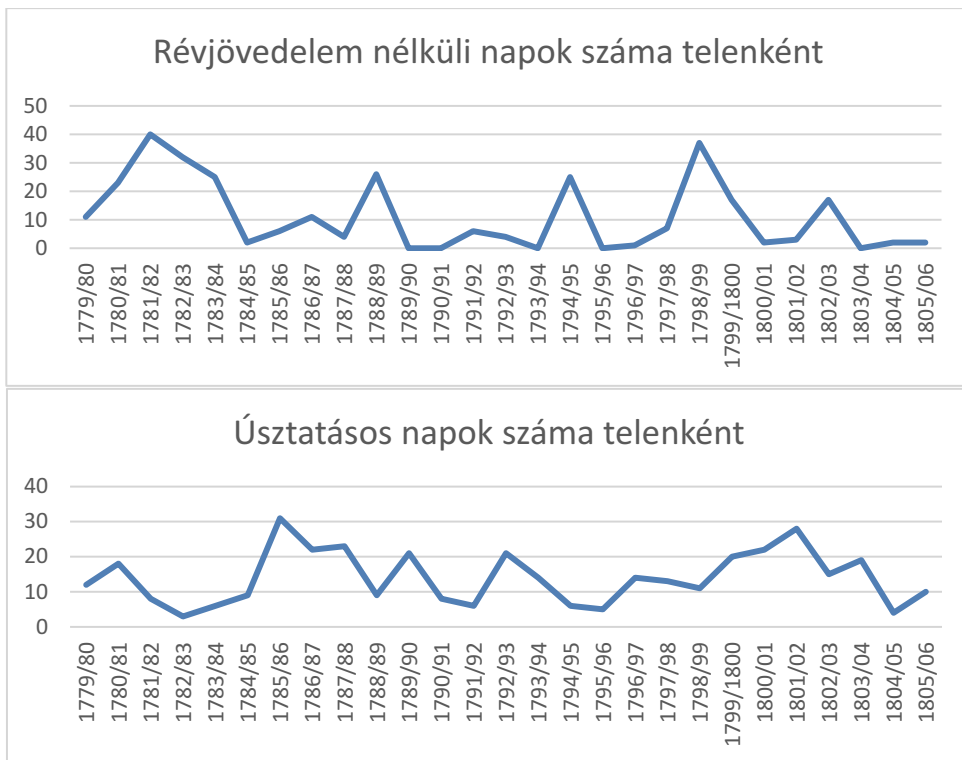
Összegzés

A 18–19. század fordulójától újra kiegyensúlyozottabbak lettek a telek, azonban negatív és pozitív anomáliák egyaránt előfordultak. A 19. század első felében a telek egyre enyhébbé váltak, ami később, az 1820-as évektől vált még erőtejesebbé. A 18. század végéig a telek hidegek és havasak voltak Magyarországon. A 19. század elejétől váltak enyhébbé és némileg szárazabbá.⁹⁹ A 18. század utolsó és a 19. század első évtizedében szokatlanul enyhe teleknek köszönhetően a Duna pl. 11 alkalommal nem fagyott be.¹⁰⁰

⁹⁹ Uo. 210., 214. és 216.

¹⁰⁰ Rácz 2012, 28.

Bár a rév számadások konkrét időjárási események beazonosítására nem alkalmasak, azonban nagyon jól tükrözik a téli lehűlések tendenciáit és a teleken belüli periódusokat. A révjövedelem kiesése a jég kialakulását tükrözi, hiszen erős fagy esetén képtelenség komppal vagy csónakkal közlekedni, míg a marhák úsztatása az állatok fízológiájából fakadóan, jeges- vagy áradó vízben jelentős anyagi kiesést jelentene. Ezek alapján reálisan tükrözik az adatok a téli időjárás változását.

A telekre vonatkozóan láthatóvá válik, hogy az 1780-as évek első felét követően az évtized közepére enyhülés mutatkozott. A 80-as évek második felében még a hideg dominált, de már mérsékeltebben. A 18. század utolsó dekádjában az 1794/95-ös és az 1798/99-es tél negatív anomáliája a révjövedelmek visszaesésében jól kirajzolódik, ahogyan az is, hogy egy mérsékeltebb évtized köszöntött be. A századfordulót követően pedig ez a mérséklődés folytatódott, mivel az 1802/03-as kiugrás már jóval enyhébb volt az előző évtizedbeli-ekhez képest. Az úsztatások számának alakulása gyönyörű inverzképét adják a révbételel nélküli napoknak. Érdemes azonban azt is megfigyelni, hogy a révjövedelmek alapján enyhébb teleknél is éppúgy előfordult alacsony számú úsztatás. Ezekben mutatkozhat meg az az átmeneti állapot, amikor komppal vagy csónakkal át lehet kelni a Körösön, ám az állatok számára még túl hideg időszak van a kihajtásra, úsztatásra. E két tényezőt szem előtt tartva a telek hűvösségének mérséklődése rajzolódik ki. A századfordulót követően

pedig az úsztatások száma egyértelműen megnövekedett, tehát a telek enyhése már a szarvasmarhák kihajtására is megfelelőnek bizonyult.

Rácz Lajos éghajlattörténész úgy látta, hogy a telek éghajlattörténeti rekonstrukciója kapcsán a legnagyobb probléma a havazás mennyiségének és időtartamának, valamint a téli szárazság elemzésének lehetősége.¹⁰¹ Erre a problémára a révszámadások sem nyújtanak megoldást. Azonban a számadások napi szintű feldolgozása lehetőséget adott arra, hogy a telek egyenkénti menetét ábrázolni lehessen függetlenül attól, hogy mennyire követte a hőmérséklet ingadozását.

¹⁰¹ Rácz 2001, 213.

Úsztatások és révjövedelem nélküli napok november hónapokban (1. táblázat)

év	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1779																														
1780																														
1781																														
1782																														
1783																														
1784																														
1785																														
1786																														
1787																														
1788																														
1789																														
1790																														
1791																														
1792																														
1793																														
1794																														
1795																														
1796																														
1797																														
1798																														
1799																														
1800																														
1801																														
1802																														
1803																														
1804																														
1805																														
1806																														

világos mezők: úsztatás; sötét mezők: révjövedelem nélküli nap

Úsztatások és révjövedelem nélküli napok december hónapokban (2. táblázat)

év	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
1779																															
1780																															
1781																															
1782																															
1783																															
1784																															
1785																															
1786																															
1787																															
1788																															
1789																															
1790																															
1791																															
1792																															
1793																															
1794																															
1795																															
1796																															
1797																															
1798																															
1799																															
1800																															
1801																															
1802																															
1803																															
1804																															
1805																															
1806																															

világos mezők: úsztatás; sötét mezők: révjövedelem nélküli nap

Úsztatások és révjövedelem nélküli napok január hónapokban (3. táblázat)

év	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
1779	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1780																															
1781																															
1782																															
1783																															
1784																															
1785																															
1786																															
1787																															
1788																															
1789																															
1790																															
1791																															
1792																															
1793																															
1794																															
1795																															
1796																															
1797																															
1798																															
1799																															
1800																															
1801																															
1802																															
1803																															
1804																															
1805																															
1806																															

világos mezők: úsztatás; sötét mezők: révjövedelem nélküli nap

Úsztatások és révjövedelem nélküli napok február hónapokban (4. táblázat)

év	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1779	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1780	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1781	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1782	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1783	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1784	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1785	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1786	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1787	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1789	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1790	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1791	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1792	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1793	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1794	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1795	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1796	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1797	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1798	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1799	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1801	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1802	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1803	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1804	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1805	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1806	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

világos mezők: úsztatás; sötét mezők: révjövedelem nélküli nap

Úsztatások és révjövedelem nélküli napok március hónapokban (5. táblázat)

év	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
1779	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1780	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1781	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1782	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1783	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1784	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1785	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1786	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1787	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1789	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1790	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1791	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1792	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1793	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1794	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1795	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1796	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1797	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1798	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1799	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1801	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1802	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1803	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1804	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1805	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1806	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

világos mezők: úsztatás; sötét mezők: révjövedelem nélküli nap; H: húsvét

Úsztatások és révijövedelem nélküli napok április hónapokban (6. táblázat)

év	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1779	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1780																														
1781																														
1782																														
1783																														
1784																														
1785																														
1786																														
1787																														
1788																														
1789																														
1790																														
1791																														
1792																														
1793																														
1794																														
1795																														
1796																														
1797																														
1798																														
1799																														
1800																														
1801																														
1802																														
1803																														
1804																														
1805																														
1806																														

világos mezők: úsztatás; sötét mezők: révijövedelem nélküli nap; H: húsvét

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források:

HU-MNL-JNSzML-IV.1.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Jászkun Kerület közigazgatási iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

HU-MNL-JNSzML-IV.1.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Jászkun Kerület közigazgatási iratai, Közigazgatási iratok

HU-MNL-JNSzML-V.627.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Kunszentmárton nagyközség iratai

Szakirodalom:

Bagi 2007 = Bagi Gábor: Adalékok a tiszazugi tisztai átkelőhelyekhez a XVIII–XIX. században (a cibakházi rév és híd történetéhez). In: Tiszavilág. A Tiszazugi Földrajzi Múzeum Közleményei 2. Szerk. Túri Zoltán. Tiszaföldvár, 2007. 69–80.

Brázdil – Demarée – Deutsch 2010 = Brázdil, Rudolf – Demarée, Gaston R. – Deutsch, Mathias: European floods during the winter 1783/1784: scenarios of an extreme event during the 'Little Ice Age'. In: Theoretical and Applied Climatology. 2010./1–2. 163–189.

Fraunhoffer 1899 = Fraunhoffer Lajos: Enyhe telek Budapesten az utolsó száz évben. In: Időjárás, 1899/3. 96–99.

Frisnyák 1999 = Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1999.

Ortutay 1981 = Magyar Néprajzi Lexikon. Negyedik kötet. Né-Sz. Szerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1981.

Ortvay 1882 = Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig. Második kötet. Budapest, 1882.

Pounds 2003 = Pounds, Norman J. G.: Európa történeti földrajza. Budapest, 2003.

Rácz 1999 = Rácz Lajos: Magyarország éghajlattörténete a 16. századtól napjainkig. In: Magyar Tudomány. 1999. szeptember. 1127–1139.

Rácz 2001 = Rácz Lajos: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged, 2001.

Rácz 2012 = Rácz Lajos: A pest-budai hajóhíd, az éghajlati változások indikátora és áldozata (1767–1849). In: Belvedere Meridionale. 2012/2. 4–29.

Réthly 1998 = Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801-től 1900-ig. I. kötet. Budapest, 1998.

Réthly 2009 = Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-tól 1800-ig. Budapest, 2009.

- Soboul 1949 = Soboul, Albert: A francia forradalom. 1789–1799. Budapest, 1949.
- Szabó 1991 = Szabó Lajos: Aszály a Nagykunságban a XVIII. század végén. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. 6. Szerk. Botka János. Szolnok, 1991. 99–112.
- Szikszai 2005 = Szikszai Mihály: Jász-Nagykun-Szolnok megye közlekedéstörténete. Szolnok, 2005.
- Szikszai – Molnár 2019 = Szikszai Mihály – Molnár Vilmos: „Révészek, révbírók, révinspektorok” – Mozaikok a kunszentmártoni rév történetéhez. In: Egy jász település a Nagykunságban. Kunszentmárton a 18. században. Szerk. Barna Gábor. Kunszentmárton, 2019. 222–255.
- Szikszai 2020 = Szikszai Mihály: Kunszentmárton, a Tiszaszug közlekedési csomópontja. In: Jászkunsági és kunszentmártoni tanulmányok. A XI. Jászkunság kutatása című konferencia előadásai. Szerk. Barna Gábor. Kunszentmárton, 2020. 92–110. (különlenyomatként a MNL JNSzML szakkönyvtárában)
- Szögi – Sály 1993 = Szögi László – Sály Frigyes: Az Országos Meteorológiai Szolgálat levéltári anyaga (1864) 1870–1980. In: Levéltári Szemle, 1993/4. 34–41.
- Tessedik 1979 = Tessedik Sámuel: A parasztok állapotáról Magyarországon. Budapest. 1979.
- Tóry 1956 = Tóry Kálmán: A magyar víziutak jégviszonyai és gázlói. In: Vízügyi Közlemények. 1956/2. 300–315.
- Vincze 2020 = Vincze János Farkas: A jászkiséri szüretidőpontok, mint éghajlattörténeti források (1823–1860). In: Jászszági Évkönyv. Szerk. Pethő László. Jászberény, 2020. 91–104.

GÖRGEI ÉS A NÁDOR-HUSZÁREZRED 1843–1849.

IV. rész

Tanulmányunk negyedik részében két olyan Nádor-huszártiszt sorsát mutatjuk be, akiknek pályafutása 1848–1849-ben (s néha azt követően is) keresztezte Görgeiét, s akik gyökeresen eltérő karriert futottak be.

A kétszeres hadifogoly – Ivánka Imre¹

Ivánka Imre és Görgei Artúr sorsa már 1848 előtt szorosan kapcsolódott egymáshoz; Ivánka Görgei kevés barátja közé tartozott. Görgeivel Tullnban ismerkedett meg, s a Nádor-huszároknál is együtt szolgáltak.²

Ivánka Imre 1818. december 9-én a Hont megyei Felsőszemeréden született, középbirtokos családban. Iskolai tanulmányait Sopronban kezdte, 1831-ben felvették a tullni utászkar iskolába. Ennek elvégzését követően a magyarországi kiegészítésű 19. (Hessen-Homburg) gyalogezredben, 1836-tól pedig a 12. (Nádor) huszárezredben szolgált, 1838-ban hadnagyi, 1844-től főhadnagyi rangban.

1848. június 13-án kinevezték honvéd századossá. Augusztus végén Görgeivel együtt ő dolgozta ki az önkéntes mozgó nemzetőrség tervét, s augusztus 27-én őrnagyi kinevezésével együtt megkapta a dunáninnyi, váci önkéntes mozgó nemzetőrségi tábor parancsnokságát. Szeptember második felében négy zászlóaljból, közel 5000 főből álló táborával csatlakozott a magyar főszereghoz.³ A magyar jobbszárnyon vett részt alakulataival a pákozdi csatában 1848. szeptember 29-én. A csata végén, amikor a Pátka előtt álló horvát határőrök fehér zászlót tűztek ki, Ivánka odalovagolt hozzájuk, s beszédbe elegyedett a tisztjeikkel. Ekkor azonban egy, a magyar centrumból beérkező felüteg lőni kezdte a horvátokat, mire azok elmenekültek, s magukkal vitték Ivánkát is. Az őrnagyot Jellačić főhadiszállására kísérték, s a bán másnap küldte vissza őt a magyar főhadiszállásra azzal, hogy hajlandó fegyverszünetet kötni.⁴

Jellačić visszavonulását követően Ivánka egy dandár parancsnokaként vett részt a horvátok üldözésében. Élénken pártolta, hogy az időközben, október 6-án Bécsben kitört forradalom adta lehetőségeket kihasználva, a magyar sereg lépje át az osztrák-magyar határt, s osztrák területre is üldözze a bán seregét. Ezalatt, október 9-én alezredessé, majd rövidesen október 1-jétől számítandó ranggal ezredessé léptették elő.⁵

¹ Életrajzi adataira lásd: Ivánka 1881; Bona 2015; Csikány 2000

² A részletekre lásd: Hermann 2014, 49. és 57–58.; Hermann 2016, 109.; Hermann 2017, 12–13., 17., 23–24.

³ Lásd erre Urbán 1973, 192–194.; Urbán 1992

⁴ Hermann 2008, 96–97.

⁵ Kossuth október 25-én írta az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a kinevezésekkel „sok baj van, a távolból összeütköző lépések történnek, az expedíciók késnek (Ivánka októb. 1-ő napjáról ezredessé van nevezve, a diploma kezében is van, s októb. 9-ről alezredesi kinevezést kapott)” KLÖM XIII. 278.; A tanulmányban szereplő forrásidézeteket eredeti nyelvezettel és helyesírással közöljük.

A magyar főszereg október 12-én érkezett Parndorfra, s az aznap délután tartott haditanácson a kormánybiztosoknak ugyan sikerült meggyőzniük Móga János altábornagyot, a fővezért és tábornoki főnökét, Kollmann József ezredest arról, hogy a magyar hadseregnek minél előbb át kell lépnie a Lajtat; ugyanakkor Mógáék azon érvei, hogy a hadtest jelenlegi állapotában alkalmatlan komolyabb hadműveletekre, s Jellačić és a Bécsből kiszorított Karl Auersperg altábornagy egyesített csapataival szemben nincs sok esélye a sikerre, nem maradtak egészen hatástalanok az országgyűlés által október 8-án a táborba afféle teljhatalmú országos biztосként kiküldött ifj. Pázmándy Dénesre, a képviselőház elnökére. A hadtest közel fele ugyanis puskaport soha nem szagolt, önkéntes mozgó nemzetőrségi és ideiglenesen mozgósított nemzetőrökből állott; lovassága számban Jellačić lovasságáénak nagyjából a kétharmada volt; a félreguláris alakulatok tekintélyes része csupán kaszákkal volt felfegyverezve.

Ehhez járultak még a politikai megfontolások. A határ átlépése ugyanis azzal a vezérllyel járt, hogy a feldunai hadtest csapatai immáron nem csupán Jellačić seregével, hanem Auersperg cs. kir. csapataival is fegyveres összecsapásba keverednek. Ez pedig komoly morális konfliktussal járt volna a közös uralkodóra felesküdt szerezre és volt cs. kir. honvédtisztek számára. Ezt az aggodalmat ugyan némileg sikerült eloszlatni azáltal, hogy Móga főparancsnok levélben szólította fel Auersperget semlegességre a bekövetkező harcban; de egyáltalán nem volt biztos, hogy Auersperg ennek a kérésnek eleget is tesz majd. Másnap, október 13-án a hadtest már éppen elindult volna, amikor „*nagyobbyszerű izgatásoknak következtében*” több zászlóaljparancsnok jelentette Mógának és a kormánybiztosoknak, hogy „*tisztjeik és többeknek nemzetőri legényei is Magyarország határait átlépni vonakodnak*”. Mivel közben Bécsből olyan hírek érkeztek, amely szerint az osztrák Reichstag a magyar országgyűlés október 10-i, a határátlépést lehetővé tevő határozatát, s a kormánybiztosok október 11-i, Jellačić lefegyverzését, illetve a magyar bevonulás engedélyezését kérő felhívását „*meglehetősen hidegen fogadta*”, a fővezér és a kormánybiztosok leállították az előnyomulást.⁶

Az október 7-én ezredessé, majd október 11-én titokban vezérőrnaggyá előléptetett Görgei október 13-án érkezett meg a lajtai táborba.⁷ A határátlépés elmaradása és Görgei megérkezése Mógának alkalmat adott arra, hogy végre megszabaduljon a Jellačić üldözését leginkább szorgalmazó Ivánkától. Leváltotta őt az elővédi dandár éléről, s annak parancsnokságát Görgeire bízta. Ezzel két legyet ütött egy csapása: eltávolította Ivánkát, akit Sopronba küldött, hogy vegye át a Jellačić által Horvátországba visszaküldött, Kuzman Todorović vezérőrnagy vezette hadoszlop üldözését; s Görgeit is sikerült eltávolítania a főhadiszállás közeléből. Ivánka, távozása előtt, találkozott Görgeivel. Visszaemlékezései szerint Görgei elmondta neki, „*hogy ezredesekké vagyunk kinevezve, és hogy a fővezérség átvételére reám [Ivánkára – H.R.] gondolnak, mert Móga kunktátor [halogató]*”. Értekezésük eredménye az volt, „*hogy a fővezérség, ha majd bekövetkezik annak ideje, mást nem, mint Görgeyt illetheti*”; Ivánkára pedig majd egy elitalakulatokból álló hadtest parancsnoksága vár.⁸

⁶ A határátlépési kísérletre lásd: Uo. 182–186.; Barta 1851, 457–460.; Hermann 1990, 142–144.

⁷ Görgei érkezésére lásd: Görgey 1988, 193.; Móga 1848. okt. 13-i jelentését, közli Walter 1964, 96.

⁸ Ivánka leváltására és Görgei kinevezésére lásd: Görgey 1988, 194. és Ivánka 1881, 30. (Ez utóbbi kronológiája meglehetősen bizonytalan.)

Ivánka el is utazott Sopronba, azonban rövidesen visszahívták onnan. Október 14-én, amikor a bécsi felkelők a magyar táborból kértek fővezért maguknak, a táborban lévő kormánybiztosok Ivánkát javasolták e posztra. Másnap azonban kiderült, hogy Bécsbe érkezett Józef Bem lengyel vezérőrnagy, s ezáltal a kérés tárgyalanná vált.⁹ A forrásokból nem egyértelmű, hogy mikor tért vissza a táborba, de emlékiratai szerint október 16-án már részt vett a határ átlépésében, mint a Köpcsényből kiinduló jobbszárny parancsnoka. Ott volt az október 21-22-i újabb támadási kísérletben is, s miután Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke is megérkezett a táborba több ezer főnyi erősítés (jórészt mozgósított nemzetőrök) élén, Ivánka is részt vett azokon a haditanácsokon, amelyek a Bécs felmentésére indítandó újabb támadást vitatták meg.

Időközben ugyanis nagyot változott a helyzet. Október 16-án I. Ferdinánd császár Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyot nevezte ki a cs. kir. csapatok fővezérévé (kivéve az Észak-Itáliában állomásozó hadsereget), s megbízta a bécsi forradalom leverésével. Az új fővezér pedig egy hét leforgása alatt óriási haderőt összpontosított Bécs környékén, amelybe beolvadtak Jellačić és Auersperg csapatai is. Így a magyar hadseregnek egy kb. 2,5-3-szoros létszámfölényben, s többszörös minőségi fölényben lévő túlerővel kellett szembenéznie.

Windisch-Grätz már október 17-én írásban szólította fel Mógát, hogy a seregében lévő kilépett és tényleges cs. kir. tisztekkel együtt térjen vissza a császári zászlók alá.¹⁰ Ennek a felszólításnak az első példányát Habermann cs. kir. őrnagy már október 21-én kézbesítette a Stixneusiedlben lévő főhadiszállásra, de Móga egyelőre nem tette azt közzé; főleg, miután a tábor felé tartó Kossuth a felhívásról értesülve, meg is tiltotta a közzétételt.

Október 23-án Kossuth jelenlétében Miklósfalván tartottak haditanácsot, amelyről egyedül Görgei visszaemlékezései számolnak be. (Ivánka, emlékiratai szerint, késve kapta meg a meghívást.) Eszerint Kossuth elmondta, hogy Bécs felmentése morális kötelesség, s az általa hozott erősítések miatt a siker reménye továbbra is fennáll. Móga volt a következő felszólaló, s felhívta a figyelmet a zászlóesküre (Windisch-Grätz felszólítása tehát nem volt egészen hatástalan) és a hadsereg hiányaira, s az újabb előnyomulást katonai szempontból vélte mérlegelendőnek. Móga után Görgei emelkedett szólásra. Emlékezései szerint közölte, hogy az előnyomulási parancsnak hajlandó engedelmeskedni, de annak kiadását katonai szempontból nem javasolja, mivel a hadsereg felszereltsége és kiképzettsége hiányos, s a csapatok nincsenek eléggé összeszokva ahhoz, hogy egy ilyen hadműveletet végrehajtsanak. Ezután Kossuth – Görgei szerint – határozathozatal nélkül zárta le a tanácskozást.¹¹

Másnap, október 24-én újabb követ érkezett Windisch-Grätzről, s megismételte az október 17-i felszólítást. Móga ezután újabb tiszti tanácskozást hívott össze, immár a főhadiszállásra, Parndorfra. A tanácskozáson Kossuth nem vett részt. Móga közölte, hogy senkit nem szólít fel a Windisch-Grätz parancsa iránti engedelmességre, s kijelentette, hogy

⁹ Hermann 1998, 381–382., 386.

¹⁰ Közli Hermann – Kletečka – Gmoser – Lenkefi 2005, 52–53.

¹¹ Az estére összehívott haditanács időpontja: KLÖM XIII. 268. (Kossuth október 23-i levele: „*Ma egyesülve Miklósfalván éjjelezünk, hová várom a vezéreket értekezésre.*”); Görgey 1988, 203–209.; Ivánka később kapott meghívást: Ivánka 1881, 33.

ő sem adja meg magát a tábornagynak. Ennek ellenére a haditanácsban résztvevő volt cs. kir. tisztek egyhangúlag elhatározták, „*miszerint Windisch-Grätz utolsó parancsa következtében semmi esetre a határt át nem lépik, mert különben akasztófa vár rájuk.*” Móga azonban így is elégedetlen volt a tisztikar nyilatkozatával, mondván, hogy Kossuth és a biztosok jelenlétében ismét meg fogják szavazni a határ átlépését.¹²

A tanácskozásról Csányt Pulszky értesítette Kollmann elbeszélése alapján, Móga pedig közölte az elnökkel Windisch-Grätz felhívását. Kossuth joggal aggódott az előző esti haditanács és Windisch-Grätz felszólítása miatt. Ezért közölte Mógával, hogy biztos akar lenni a tisztikar hangulatában, s minden tiszttől nyilatkozatot kér, hogy hajlandó engedelmeskedni az OHB-nak és az országgyűlésnek. Másnap, 25-én Móga meghozta a tisztikar nyilatkozatait. A seregrei alakulatok közül határozottan nyilatkozott a 4. és a 10. huszárezred ill. a 34. gyalogezred két zászlóaljának tisztikara. Reggelre Kossuth összehívta a tisztikart. Felolvasta előttük Windisch-Grätz felhívását, s az általa arra október 25-én megfogalmazott választ, amely Magyarország önvédelmi harcának törvényességét fejtegette. Ezt követően beszédet mondott. Ebben felrőta, hogy a magyar sereg nem üldözte Jellačićot, illetve hogy az osztrákok nem fegyverezték le a bánt, de méltányolta a tisztikar morális szempontjait és kételyeit. A beszéd hatása frenetikus volt, több már leköszönt tiszt visszavette a lemondását.

Az emlékirat kézbesítésére – Kossuth későbbi beszámolója szerint – Ivánka maga vállalkozott. „*Ivánka ezredes úr önmaga volt szíves magát arra felajánlani. Figyelmeztettük többen, tisztelt elnökünk [ti. a jelenlévő Pázmándy], én is, hogy talán nem kellene ezen missziót magára vennie; de ő lehetetlenségnek tartá, hogy az ellenség a parlamentairet ne respektálja; ő egyszersmind oly állásban érzi magát, hogy ismereteinél fogva, mint parlamentairet tehet valamit.*”¹³ Mielőtt Ivánka elindult, Kossuth értekezett vele az újabb támadás esélyeiről. Ivánka, aki korábban határozottan követelte Jellačić üldözését, katonailag reménytelennek mondta a vállalkozást, s azt javasolta, hogy ha már támadnak, teljes erővel nyomuljanak be Ausztriába, de úgy, hogy a sereg épségben vissza is térhessen. Kossuth azt is megkérdezte, mi lenne szerinte a teendő, ha a sereg nem vonul be Ausztriába. Egyébként Ivánka úgy vélte, hogy a Kossuth által megfogalmazott memorandumra Windisch-Grätz nem fog válaszolni. Ugyanakkor javasolta, hogy a sereget tisztítsák meg azoktól a csapatoktól, amelyek nem a háború végéig vállalnak szolgálatot. A beszélgetésen Ivánka szerint jelen volt Görgei és Pázmándy is; Görgei ezt az epizódot nem említi.¹⁴

Ivánkát tehát október 25-én délből hadikövetként Windisch-Grätz táborába küldték. A herceg október 26-án fogadta, s a kíséretében lévő Dobay nevű pozsonyi nemzetőrtsiszt beszámolója szerint kijelentette: „*Mit Rebellen unterhandle ich nicht.*” (Lázadókkal nem tárgyalok.) Windisch-Grätz megbízásából a főhadiszálláson lévő Pálffy Móric gróf fegyveres kíséretet adott melléjük, amely bekötött szemmel kísérte őket Rothneusiedlig ahol Jellačić

¹² Erre a tanácskozásra lásd: KLÖM XIII. 275. HU-MNL-OL-H 103 (Iktatott beadványok. No. 248. Pulszky Ferenc levele Csány Lászlóhoz Kollmann elbeszélése alapján), és Görgey 1988. 202–203. (Görgei itt téved, mivel a miklósfalvi haditanács előttre teszi ezt a tanácskozást.)

¹³ KLÖM XIII. 382–383.

¹⁴ Kossuth és a tisztikar első tanácskozása: KLÖM XIII. 275–277. és 282., Ivánka 1881, 34., Zám-belly 1889, 186., Görgey 1988, 210.; Görgey 1885, 17–18.; Görgey 1980, 126–128.; Pulszky 1986, 203–204.; Ivánka és Kossuth beszélgetése: Ivánka 1881, 34–36.

előőrseibe ütköztek. A továbbiakról Dobay nyomán Pulszky Ferenc a következőképpen számolt be az OHB-nak október 27-én:

„Itt megszólítottak: »Was ist's?« [Mi az?] A hang szerint ítélve Horvatovich volt. »Obrist Ivanka als Parlamentaer« [Ivánka ezredes, mint parlamenti] volt a fejelet. »Mit Obrist Ivanka haben wir eine Abrechnung!« – »Ich bin als Parlamentaer hier.« »Fligelli wurde auch als Parlamentaer gefangen« [Ivánka ezredessel elszámolni valónk van – Parlamentiérként vagyok itt. – Fligelyt is parlamentiérként fogták el] volt az utolsó szó, s Ivánka ezredes elfogadtatott, Dobayt nem bántották, sőt azt is tanácsolták neki, hogy Baltheser generálishoz menjen, aki Ivánkán segíthet. Baltheser igen szívesen fogadta Dobayt, amint az az esetet elbeszélte, s azt mondta »es muss ein Irrthum obwalten« [tévedés történhetett] adván Dobaynak egy levelet Jellačićhoz és segédet, ki őt oda vezette. Jellačić elolvastván a levelet, hidegen azt mondta, »Auf keinen Fall.« [Semmi esetre sem.] Dobay legalább arra kérte, engedje, hogy Ivánkával másnak jelenlétében szólhasson; megtagadtatott, kérte, küldhesse el Ivánkának szolgáját és ruháját, szintén megtagadtatott: »Er braucht's nicht.« [Nincs rá szüksége]. Evvel Dobay hozzánk visszakísértetett.”¹⁵

Ivánka elfogatása komoly felháborodást keltett, s Kossuth az október 27-i parndorfi haditanácson többek között e súlyos jogsértéssel is indokolta azt, miért kötelessége a magyar hadseregnek Bécs felmentésére indulnia.¹⁶ A magyar politikai és katonai vezetés tagjai morális kötelességüknek ítélték, hogy Ivánkát megpróbálják kiszabadítani.

November 24-én egy József Rosowitz nevű hírszerző ajánlotta fel Csány Lászlónak, a feldunai hadsereg fő kormánybiztosának, hogy ha a Csányék által Ivánka Imre ezredes kiszabadítására tett lépések nem járnának sikerrel, ő Kremsierbe utazik, s megpróbálja Ivánkát Galícián át hazahozni.¹⁷ November 27-én a Nyitra megyei Sasvárról Csánynak, illetve Görgeinek szóló jelentésében tudatta, hogy terve Bécsbe, Olmützbe és Kremsierbe menni, majd Schönbrunnon át visszatérni; de még mindig nem sikerült átjutnia a határon, mert Simunich összesen 4600 főt számláló csapatai (köztük 2000 újonc) szoros határázárat tartanak fenn.¹⁸ Nem tudni, hogy Rosowitz végül átjutott-e a határon; úgy tűnik, nem, hanem visszatért Pozsonyon át Pestre. Görgei valószínűleg ekkor bízta meg Ivánka kiszabadításának megszervezésével. Rosowitz december 9-én Pestről jelentette Görgeinek, hogy Moritz Rosenfeld illatszerárus (Parfümár) névre szóló útlevele elkészült, s hogy „életét és szabadságát” teszi fel Ivánka kiszabadítására. A levél szerint jelentéseit érdektelen tartalmú levelekben Josef Rosenfeld címre, poste restante fogja Pozsonyba küldeni, amelyekben az első kezdőbetűk és a középső latin betűk fogják kiadni a tartalmat.¹⁹

¹⁵ Közli KLÖM XIII. 303.

¹⁶ KLÖM XIII. 299.

¹⁷ Rosowitz – Csány, Pest, 1848. november 24. (A jelentés egy másik pontján Pest szerepel a kelet helyeként.) HU-MNL-OL-H 147 (Vegyes iratok. 11. doboz, 6. tétel.)

¹⁸ Rosowitz – Csány, Sasvár, 1848. november 27. HU-MNL-OL-H 103 (Komáromban lefoglalt iratok. No. 291.); A Görgeinek szóló jelentésről csak egy iktatókönyvi bejegyzésből tudunk. HU-MNL-OL-P 295 (b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Poeltenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve [sic!]. (Az első oldalon Gáspár András (Bihar, 1861. december 7.), Zámboelly Lajos (Pest, 1862. július 1.), Duka Tivadar (Pest, 1864. május 4.), Villás István (Pest, 1864. szeptember 22.), Horváth János (Pest, 1865. július 18.) és Dessewffy Dénes (Pest, 1868. június 3.) hitelesítésével.) No. 128.)

¹⁹ Rosowitz – Görgei, Pest, 1848. dec. 9. Közli V. Waldapfel 1952, 370.; A poste restante jelentése: postán marad, ahol a címzett átvetheti.

Rosowitzról ezt követően két hónapon át nincs adatunk. Eljutott ugyan Bécsbe, és lépeket tett Ivánka kicserélése érdekében (a pákozdi csata előtt a magyar csapatok fogságába került Anton Fligely őrnagyért, Jellačić egyik vezérkari tisztjéért cserébe), de mindenütt falakba ütközött. Ludwig Welden tábornaszernagy, Bécs katonai és polgári kormányzója egyenesen kijelentette, hogy Fligely halott, s a magyarok csak Jellačić megtévesztésére terjesztik az ellenkezőjét. Amikor egy cs. kir. tiszt (valószínűleg a december 11-i bárcai összecsapásnál fogságba esett Anton Scudier százados) írt Franz Schlik altábornagynak, hogy cseréljék ki őt Ivánkára, Windisch-Grätz herceg, tábornagy, a cs. kir. fővezér kijelentette, hogy ő és Ivánka régi ismerősök, elszámolnivalójuk van egymással, így cseréről szó sem lehet. Rosowitz így dolgvégezetlenül tért vissza, sőt, a magyar rendőrség valamikor 1849. január végén – február elején letartóztatta. Hogy ez mikor történt, nem tudjuk; Rosowitz 1849. február 12-én írt Görgeinek, amelyben beszámolt küldetésének sikertelenségéről. Ugyanakkor úgy vélte, hogy miután jelenleg Franz Montecuccoli ezredes is magyar fogságban van, a cserére mégis sort lehetne keríteni, ha annak kivitelezését reá, Rosowitzra bíznák. Közölte, nem tudja, miért tartják fogva, de úgy vélte, talán azért, mert már többször megjárta az ellenség táborát anélkül, hogy leleplezték volna, s ez gyanússá teszi őt a rendőrség szemében. Kérte Görgei közbenjárását, mondván, hogy Debrecenben nincs miből élnie, s hogy inkább szeretné, ha agyonlőnék, mint hogy éhen haljon.²⁰

Közben Kiss Ernő altábornagy, az Országos Főhadparancsnokság vezetője február 9-én felterjesztette Kossuth Lajoshoz, az OHB elnökéhez az 1848. október 7-i ozorai diadal alkalmával magyar fogságba került Karl Roth vezérőrnagy azon javaslatát, hogy cseréljék ki őt Ivánkára. Kossuth egyetértett a javaslattal, s utasította annak eszközzésére a Hadügyminisztériumot, amely február 16-án ilyen értelemben intézkedett a minisztérium tábornoki osztályánál.²¹ Az ügy folytatását nem ismerjük, a kezdeményezés valószínűleg megakadt a cs. kir. katonai hatóságok ellenállásán. Maga Kossuth egyébként névvel és név nélkül többször is – még a Függetlenségi Nyilatkozat szövegében is – utalt Ivánka esetére, mint az ellenség jogsértő magatartásának tipikus példájára.²²

Ivánka fogságba ejtését követően előbb különböző bécsi kaszárnnyakban, majd 1849 március végétől Königsgrätz várában raboskodott, együtt a december 14-i nagyszombati, 28-i bábolnai és 30-i móri ütközetben, valamint a Lipótvár 1849. február 1-jei kapitulációja alkalmával fogságba esett honvédtisztekkel.

Emlékiratai szerint viszonylag jó körülmények között raboskodtak, sőt, ő maga hadtudományi előadásokat tartott fogolytársainak, s *„a hírlapi tudósítások nyomán a történetekből magyaráztam: a legközelebb várható hadi eseményeket.”*

Amikor híret vette, hogy az 1849. április 19-i nagysallói ütközet és Komárom április 26-i felmentése után *„visszament a magyar sereg Budát ostromolni; hogy meghozatott az ápril 14-ki végzés [a trónfosztás és a függetlenség kimondása]; és interveniálnak a muszkák”,* a következőket mondta hallgatóinak: *„Vége mindennek, az osztrák seregnek adott respirium [idő-*

²⁰ HU-MNL-OL-P 295 (b/6. fasc. Görgei Artúrhoz intézett levelek); A letartóztatás valószínűsíthető időpontja két 1849. április végi beadványából derül ki, amelyben arról ír, hogy immáron három hónapja van ellátás nélkül.

HU-MNL-OL-H 95 (1849. 1. kútfő, 389b. tétel.) Másolatát lásd: HU-MNL-OL-H 75 (1849:11709.)

²¹ KLÖM XIV. 444.

²² Uo. 198., 372. és 907.

haladék, lélegzetvételnyi szünet], a magyar táborban és az országban előidézett megzavarása az egyetértésnek, s a most már senki által nem gátolt muszka invázió, lehetetlenné teszik ügyünk győzelmét; hadviselés, ha a meglepetések idején túl vagyunk pozitív, mint a $2 \times 2 = 4$, és habár lehetnek is egyes fellobbanások, ügyünk veszve van.”²³

1849 őszén hadbíróság elé állították, amely 1850 januárjában (Ivánka emlékiratai szerint január 8-án) a szabadlábra helyezése mellett döntött. Hazatérését követően rövidesen megnősült, azonban néhány hét múlva berendelték Pozsonyba azzal, hogy a königgräzi hadbíróság eljárása nem volt helyes, s ügyének felülvizsgálatát követően besorozzák a cs. kir. hadseregbe. Ivánka egy, Haynau tábornok vezérkarában szolgáló régi bajtársának tanácsára kihallgatást kért magától Haynautól, aki némi pirongatás után intézkedett a szabadon bocsátásáról, de 1857-ig Pozsony megyébe internálták, melyet csak az általános amnesztiát követően oldottak fel.²⁴

Ivánka a neoabszolutizmus válsága idején visszatért a politikai életbe, 1861-ben a dunapataji kerület küldötteként a Határozati Párt képviselője volt, s ebben az évben „A magyar hadsereg, mint szervezendőnek képzelem” címmel röpiratot tett közzé. 1865-től a Deák-párt országgyűlési képviselője volt, s komoly szerepet játszott az új magyar királyi honvédség terveinek kidolgozásában.

1867 után tagja volt a hadügyi delegációnak. 1864-ben alapítója volt az első magyar Duna-gőzhajózási társaságnak, 1878-ban az Északkeleti Vasút vezérigazgatójává választották. Ebben az évben megkapta a Vaskorona-rend III. osztályát, 1882-ben a Szent István-rend kiskeresztjét. 1895. február 9-én a főrendiház tagjává nevezték ki. Sok más szabadságharcban érintett személyhez hasonlóan 1873-tól ő is felvételt nyert a hazai szabdkörművesek közé, s aktív szervezőmunkát kifejtve 1893-tól élete végéig a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy nagymestere is volt. 1896. július 28-án a Pest megyei Besnyőn hunyt el.

Ivánka és Görgei legközelebb a szabadságharcot követően 12 évvel kerültek ismét kapcsolatba. Görgei saját gyermekei mellé felfogadott egy Kenyő Mari nevű tápiószzelei parasztlányt, s az illető szolgálata lejárván, Ivánkát kérte a lány hazajuttatására.²⁵

Ugyanezen év novemberében jelent meg Pesten a Pompéry János által szerkesztett „Magyarország” kiadásában, Huszár Imre fordításában Kmety György vezérőrnagy 1853-ban Londonban németül és angolul közzétett bírálata Görgei 1852-ben megjelent emlékiratairól.²⁶ Ivánka a kötetke megjelenését követően Görgeinek öccse, Görgey István útján megüzente, hogy „erre most felelni kell”, mégpedig azzal az indokkal, hogy „most épen ráérünk a szennyeseinket mosni”. Görgei az öccsének írott válaszában némi felháborodással írta: „Hát miért nem felelnék ők magok, akik oly sajnón érzik, hogy most felelni kellene? Az csak kézzel fogható, hogy itt akár az utolsó egykori altiszt sem amúgy pongyolán odavetett szava is többet nyomna,

²³ Ivánka 1881, 46–47.

²⁴ Uo. 43–52.

²⁵ Lásd erre Görgei levelét bátyjához, Görgey Guidóhoz, Viktring, 1861. január 10. Kivonatosan közli Görgey 1918, 185. „Ivánka Imrétől is kaptam levelet Pozsonyból; sürgetve felszólít, hogy Kenyő Marit (a gyermekek mellé szerzett tápiószzelei kis paraszt leányt) még január 15-ike előtt szállítsam Pozsonyba, hogy az ő oltalma alatt minél előbb hazakerüljön, a jövő bizonytalansága miatt leányukért szörnyen aggódom szüleihez.”

²⁶ Görgei 1861

mint a legerélyesebb önvédelmem. Hogy ők miért nem írnak magok? Azért, mert olyan »nép szava isten szava«-féle ösztönszerű valami azt súgja nekik, hogy – mind hasztalan!”

A továbbiakban kifejtette, hogy „e szennyest mosni azonban, valamint egyrészt sehogy sem lehet nekem hivatásom: úgy másrészt nektek – már t. i. az 1848/9-ki nemzedéknek – aligha áll tehetségtekben.

Hagyjuk tehát unokáinkra! majd kimosatja velők Klio ónagysága.

A szenvedőleges védelmi állás sikertelenségének már most tökéletes bebizonyulása után úgyis nem a szennyes-mosás következik sorban, hanem egészen más valami, a mi persze nem éppen olyan veszélytelen, mint ama tisztességes foglalatосkodás, de talán nem is olyan eredménytelen.

Adjatok az ellenvezérnek keze alá, nem bánom, akárhány oly zászlóaljat, a mely kiállja ugyan az ágyútűzet pompásan, de azonnal felbomlik, a mint csak egy lépést is előre kell tennie, nekem pedig hagyjatok egyetlen egyet csupán, de olyat, a mely zárt sorokkal indulni is tud az ágyútűzben: és fogadom, hogy enyim lesz a győzelem.

Addig tehát, míg a zászlóaljak ágyútűzben indulni is megtanultak: szorítkozzunk mi az ama szennyesmosáshoz szükséges szappan becsületes megfőzésére, azaz: mindenféle történeti tények egyszerű konstatálására s több effélére.

A magyar irodalomba avatkozni, mint szerző – egyelőre sem tehetségem, sem időm. Gyermekeim oktatása s ehhez szükséges mindennapi elkészülésem még e parányi levelezésre sem hagy időt, – az éjjelen kívül. Aztán meg áttallanék is valamely hátulsó ajtócskán belépődni akarni egy kétes népszerűség menyországába, mikor a nagy kapun tilos a bemenet.”²⁷

Görgey István mindehhez hozzászerzi, hogy Ivánka Imre, „ki az emigráció által tervezett fegyveres mozgalomba be volt avatva, sőt abban hadvezéri szerepre kijelölve – nyilván azért biztatott engem azon napokban oly erősen arra, hogy a Kmety-féle »bírálatra« bátyámnál most felelni kel s azért tartotta azt, hogy most épen ráérünk a szennyesünket mosni, mivel egy újabb nemzeti fölkelés föltett esetében lehetetlennek – vélte Görgey Arthur katonai potenciáját használatlan hevertetni a kitörendő élethalál-harcban.” Sőt, szerinte „Ivánka gondolatának visszája adja meg utólag annak is a valódi kulcsát, hogy miért kellett épen azon napokban előrántani egy régen feledésbe ment német libellt [könyvecskét] – a Kmetyét, – miért kellett ezt Huszár Imrének lefordítania és Pompérynek a »Magyarország« című lapjában mint újdonságot és magyar eredetit közölnie, elhallgatván, hogy ez Londonban már 1853-ban németül jelent meg. Az emigráció (értsd: Kossuth) rendeletére tették. Görgei Artúr még élt! újra agyon kellett ütni.”²⁸

Görgey István 1866. december 22-én levélben közölte a tábornokkal Ivánkának azt a kérését, hogy „vesse papírra nézeteit oly készítenő törvényjavaslathoz, mely a remélt kiegyezés sikerülése esetén az eddigi osztrák hadsereget az általános védelmi kötelezettség elve alapján, Magyarországgal közös hadsereggé alakítsa át.”²⁹ A tábornok szabódott: „Olyanokba, amikhez nem értek, beleártani magamat sose vala gyöngém; azért aligha nem hiábavaló a te énbenem »magnus Apollódra« találni kívánczó reményed. Azonban meglássuk. – A hadtudományhoz értenék; azt

²⁷ Görgei levele Görgey Istvánhoz, Viktring 1861. november 11. lásd: MTAK Kt. (Tört. 4° 220/27.) Kivonatossan közli Görgey 1918, 231–233.

²⁸ Görgey 1918, 232–233.; Ivánka szerepéről a tervezett katonai akciókban számos adatot tartalmaz Szabad 1967, passim; illetve Farkas 2011, 14., 19–21., 25–29., 31., 33. és 36–38.

²⁹ Görgey István levele nem ismert, tartalmát ő maga ismerteti. Görgey 1918, 336.

Ivánka Imre portréja a Hajnal című lapban (1864)
(A szerző magángyűjteménye)

még elleneim [...] sem vitatják. De amit Imre barátunk kíván tőlem, az államtudomány körébe tartozik inkább, abban meg oly járatlannak tudom magamat mint a fű a rostában. S ha barátunk kívánata teljesítéséhez komolyan mégis hozzáfogok, szeretném elbizakodásnak ne, hanem csak csupán bántani, tőlem elidegeníteni nem akarásnak tekintsétek. Elkezdem holnap a magam módja szerint, félretekén minden egyéb foglalatosságot az enyéimmal való rendes levelezést kivéve. Megvállik, mi lesz belőle. Ha nagy fába verem fejszémet, ti lássátok. Én nem felelek semmiről.”³⁰ Görgei valóban hozzá is kezdett a munkához, s 1867 január-februárjában folyamatosan dolgozott a tervszeten, bár kételkedett „a háládatlan munka” haszonvehetősége felől.³¹

Közben 1866. december 28-án megjelent az I. Ferenc József által kiadott uralkodói páteens, amely jóváhagyta a birodalmi kormány által az uralkodó elé terjesztett hadkiegészítési törvény tervezetét, s noha fenntartotta annak országgyűlési megvitatását, életbe léptette annak valamennyi rendelkezését.³² A magyar országgyűlés 1867. január 15-én feliratban válaszolt, amelyet Deák fogalmazott meg.³³ Görgei január 22-én Viktringból öccséhez írott leveléhez mellékelte a karintiai választási bizottmány egyik felhívását, mint „a végre-valahára itt is megfogamzott alkotmányos szellem” egyik „nyilvános életjelét”, s kérte, hogy „ha tolakodás nélkül lehetséges”, juttassa el azt Deáknak. Egyben kérte, mondja el Deáknak,

³⁰ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. december 30. MTAK Kt. (Tört. 4° 220/81.) Kivonatolán közli Görgey 1918, 336–337.

³¹ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 7. MTAK Kt. (Tört. 4° 220/92.) Kivonatolán közli Görgey 1918, 338–339.

³² Lásd erre nézve Papp 1967, 311.; Allmayer-Beck 1987, 61–62.

³³ Közli és a vitát ismerteti Kónyi 1903, 182–190. Lásd még Sarlós 1987, 166–167.

„hogy különösen a dec. 28-kai honvédelmi rendeletekre vonatkozó felirat megjelenése óta – a valódi alkotmányosság híu apostolának ismerik el öregünket, s az ő nyomdokán határozottan, buzgón indulni eltökéltetvők az itteni fővezénylők.”³⁴

Görgey István 1867. január 27-én fel is kereste Deákot, átadta neki az említett, az osztrák kormány politikáját bíráló, s az alkotmányosság következetes érvényesítését követelő karintiai választási felhívás egy példányát, amit Deák köszönettel vett. „Írja meg Artúrnak szíves tiszteletemet – mondta Deák. – Ezek az adatok engem valóban nagyon érdekelnek. Hogy is ne?”³⁵ Görgei erről értesülve írta Istvánnak: „Jobbat aligha kívánhatok nemzetemnek, mint hogy a magyarok Istene engedje még jó soká működni őt jelen hatáskörében.” E levelében tudatta, hogy Deák szavainak hatására „analitico-synthetico-politikai tanulmányra” adta fejét, „csak hogy a nagy munkán – alattomban – ha lehet, én is lendítsek nyomorult helyzetemhez képest egy szemernyit.”³⁶

Időközben azonban meglódultak az események. I. Ferenc József február 17-én miniszterelnökké nevezte ki Andrássy Gyulát, s rövidesen megalakult az új, felelős magyar kormány. Görgei március elején lett készen tervezetének első, az 1866. december 28-i hadkiegészítési törvényt bíráló „negatív” részével, s arra a hírre, hogy „újoncokat már legközelebb lenne kérendő a kormány az országgyűléstől”, március 5-én megküldte azt az öccsének.³⁷ István ezt március 8-án adta át Deáknak, aki azonnal olvasni kezdte, sőt, néhány megjegyzést is tett rá, s azt üzenté Görgeinek, „hogy a memorandum ígért második részét is szívesen fogja venni és várja.”³⁸ Így született meg – Ivánka közvetítése révén – Görgei azon két memorandumja, amelyeket aztán Deák és Andrássy a véderőtörvényről és a magyar honvédség létrehozásáról szóló tárgyalásokon afféle háttéranyagként felhasználtak.³⁹

1880-ban jelent meg Pulszky Ferencnek, 1848-ban a bécsi magyar külügyminisztérium államtitkárának emlékirata „Életem és korom” címmel. A mű a 19. századi magyar emlékirat-irodalom egyik legszórakoztatóbb és leginformatívabb darabja, ugyanakkor Pulszky is azon emlékirók közé tartozott, akik hajlamosak voltak túldimenzionálni saját szerepüket, s egy-egy történet kikerékkítése érdekében időnként alakítottak a történteken.

Pulszky röviden írt a pákozdi csata körüli eseményekről, s Ivánka fogságba esésének történetét meglehetősen pontatlanul adta elő. Például azt állította, „hogy Pákozdnál találkoztak a seregek, hogy a megelőző este elfogtuk Fligellyt, Jellasich tábornari tisztjét, midőn a kémszemlénél nagyon is előre ment, hogy ellenben a horvátok Ivánka Imrét fogtak el, hogy reggel megkezdődött a csatározás, hogy tüzéségünk precíziója döntötte el az ütközetet, Jellasich segédje,

³⁴ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 22. MTAK Kt. (Tört. 4° 220/93.) Kivonatossan közli Görgey 1918, 340.

³⁵ A látogatásra lásd Görgey 1918, 340. és 346.; Érdekes módon, Görgei első memorandumához írott kommentárjában Görgey István Deák idézett kijelentését a memorandum átadásának idejére teszi. MTAK Kt. (Tört. 4° 220/7.) Az említett választási felhívás egy példányát lásd: MTAK Kt. (Tört. 4° 220/93a.) Kivonatossan közli Görgey 1918, 340–342.

³⁶ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. február 7. MTAK Kt. (Tört. 4° 220/94.) Kivonatossan közli Görgey 1918, 342–346.

³⁷ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 5. MTAK Kt. (Tört. 4° 220/95.) Kivonatossan közli Görgey 1918, 346–347.

³⁸ Görgey 1918, 347. és 355.

³⁹ Közli őket Hermann 2018a, 131–153.

Aldershausen [Oldershausen], a bán oldala mellett vesztette el lábát egy ügyes ágyúlövés által, hogy Móga nem akarta üldözni a vert sereget, hogy Jellasics késő este parlamentert küldött hozzá, kicserélte Fligellyt Ivánkáért s háromnapig fegyverszünetet kért, de ezt arra használta fel, hogy Győrbe s onnan az osztrák határ felé menekedjék.”⁴⁰

Ivánka e sorok olvastán döntött úgy, hogy megírja 1848. évi emlékeit, és – ellentétben Pulszkyval – meglehetősen pontossággal örökítette meg az általa átélt eseményeket. A kötetben több ponton is érintette Görgeihez fűződő kapcsolatát, s a kötet végén pedig a következőket írta:

„Tartózkodom most is ítéletet mondani emberek és a történetek felett; csak egyet mondok meggyőződéseim szerint: a 14-ik áprilisi határozat vesztette el Magyarországot; Görgey magatartását ha valaki meg akarja ítélni, nem szabad elfeledni, hogy jelszava volt »V. Ferdinánd és az 1848-ki alkotmány, sem több, sem kevesebb.«

Görgeyt 14 éves koromtól fogva ösmerem. Együtt voltunk 4 évig a katonai intézetben, — mindig első volt, mindig szerették, tisztelték tanulótársai; a magyar gárdánál a legkitűnőbb, s a hadi tudományokban a legműveltebb tisztek közé tartozott; együtt voltunk a palatinális huszároknál, itt is úgy volt. Cinikus, szegény, de független, büszke. Midőn a hadseregből kilépett, mint ösmeretlen vagyontalan tanuló — nélkülözéssel küzdve — hallgatta a kémiát a prágai univerzitáson, — sokszor találkoztunk — és csakhamar asszisztense lett Rettenbacher [Redtenbacher] tanárnak. Edzett teste, hidegvére, határtalan bátorsága ösمرت az egész országban.

Ily férfiak nem árulók.”⁴¹

Mindez meglehetősen egyértelmű kiállítás volt a tábornok mellett, s a tetejébe abban az évben jelent meg, amikor Kossuth Lajos „Irataim az emigrációból” című művének második kötete kapcsán újra fellángolt a vita Görgei „árulásáról.”

1884-ben a tavasz folyamán több egykori honvédtiszt mozgalmat indított a tábornok rehabilitálása érdekében. A megbeszélések eredményeként egy nyilatkozatot fogalmaztak meg, amelyben kijelentették, hogy az 1849. augusztus 13-i világosi fegyverletételt nem tekintik árulásnak, hanem a hadi helyzet törvényszerű következményének. Ezután megállapodtak arról, hogy megpróbálják minél több bajtársukkal aláírni a május 30-án elfogadott nyilatkozatot. A kezdeményezés híre rövidesen elterjedt, s a függetlenségi párti sajtó élénk agitációt indított annak megakadályozására. A Függetlenség című lap csaknem minden számában foglalkozott a mozgalommal, s örömmel adott teret az ellenzők cikkeinek. Ezzel egy időben a honvédegyletek egy része a rehabilitációt elutasító nyilatkozatot fogadott el, melyet végül az átadásig összesen 207 fő írt alá, köztük a szabadságharc két egykori tábornoka, Klapka György és Gáspár András is. Rajtuk kívül több magas rangú honvédtiszt is az aláírók között volt. Az átadást követően még további harminc aláírás gyűlt össze.⁴²

Nem volt ott viszont az aláírók között Ivánka Imre, pedig a szervezők őt is felkérték, s három évvel korábbi „önkéntes” állásfoglalása alapján joggal feltételezhatték, hogy Ivánka is csatlakozni fog.

⁴⁰ Pulszky 1881, 204–205.

⁴¹ Ivánka 1881, 52–53.

⁴² Az előzményekre lásd: Hermann 2018b; Hermann 2019; A rehabilitációs mozgalomra lásd: Kosáry 1994, 55–65.

Ivánka 1884. július 2-án a következő nyilatkozatot juttatta el a szervezőkhöz, amelyet aztán egyikük, visontai Kovách László a „Nemzet” című lapban közzé is tett:

„Tisztelt Bajtársak!

Becses felszólításotokra: »Írjam alá én is azon nyilatkozatot, amelyet Görgei Artúr tábornok hírnevének rehabilitálása céljából a megalakult bizottság szerkesztett«, a következőket válaszolom:

Nézetem szerint Görgei Artúrnak nincs szüksége rehabilitációra, és így nyilatkozatra sem. Mentül távolabb megyünk az 1848/49. eseményektől, annál inkább kimagaslik két alak; az egyik Kossuth Lajos bámulatos agitatori tehetségével; a másik Görgei Artúr, a magyar királyság hadvezére.

Lehet mindkettőjük eljárásában kifogásokat tenni; bizonyítani: így vagy amúgy kellett volna eljárni, – de miután még eddig teljes objektivitással írt mű az 1848/49. eseményekről nem létezik, a részletek most is ösmeretlenek, vagy legalább is homályban vannak, csakis az általános impresszió szerint – nem is gondolja – hanem érzi az ember »véleményét«.

Annyi bizonyos: hiába csimpeszkednek mindkettőjökbe kicsinyek és nagyok, hiába a mázolgatás és mosogatás, – e két férfi az, aki megörökítette a függetlenségi harcot és tárta fel a világ előtt: mi erő kifejtésére képes a magyar nemzet.

A mondottakból folyik, hogy én a nyilatkozattételt sem szükségesnek, sem opportunusnak nem látom; csak követ dob a mindinkább simábbá váló közvélemény tükrébe, és azt felkavarván, a tisztázás végbemenetelét hátráltatja.

Eltekintve ezen véleményemtől, a »nyilatkozatot« azért sem írhatom alá, mert 1848. október 26-án mint parlamentar fogságba esvén, a königgrützi várfogságból 1850. január 10-dikén bocsáttattam el, és így a legfontosabb események tanúja, részese nem lehettem.

Saját, az események általános és együttes folyamának objektív megítéléséből és Görgei Artúr személyének ösmeretéből folyó nézetem kimondani nem habozom.

Amilyen helyes volt 1848 ősszel a mindenféle csapatokat honvéd zászlóaljakká átalakítani, éppen olyan hiba volt a hadsereg főparancsnokságával Pozsonyban maradni, és a meglévő haderőt szét-szórva alkalmazni. Pozsonyban kisebb helyőrség elég, s a határ őrsését az illető megyék nemzetőrsége által kellett volna teljesíttetni. A hadsereg főparancsnokságának helye Győr volt, ahol az organizáció hatályosabban létesíthető, s az első támadásnak visszautasítása – Komáromra támaszkodva – hatályos lehetett volna.

A hátravonulás a bányavárosokon át zseniális, s a kivitel oly kevéssé organizált hadsereggel – remek.

Szerencsétlen gondolat volt a magyar hadsereg főparancsnokságát idegenekre bízni; Bemet sem veszem ki, habár nagyszerű szereplése az erdélyi pártos hadműveletben a babért megérdemli.

Ennek dacára az előnyomulás 1849. áprilisban, az egymást követő győzedelmes csaták egymásból folyó láncolata Nagysarlóig [sic!] – amely az egész világot bámulatra ragadta – habár később elbukott is Magyarország, biztosította a nemzet jövőjét.

Megjegyzendő, hogy a nagysarlói csata napján, április 19-én, a működő hadsereg az április 14-diki határozatról értesítve még nem volt, a futár, (Pilaszanovics József)⁴³ estefelé érkezett a fővezérhez, s ennek híre 21-dikén terjedt el.⁴⁴

⁴³ Pilaszanovich József (1830–1895), 1849-ben honvéd hadnagy, a kiegyezés után Zombor város országgyűlési képviselője. Életrajzát lásd: Bona 1998, 680–681.

A bukást okozta szerintem az ápril 14-diki határozat, és azon körülmény, hogy nem történt kellő gondoskodás aziránt, hogy a magyar hadsereg kihasználhassa győzelmét, átvihesse a háború színterét Ausztriába, és ott kösse meg a békét; a visszafordulás Buda várának ostromára pedig elvesztette a hadjárat összes vívmányait.

E perctől a magyar függetlenségi harc sorsa el volt döntve, a többi: utójáték.

Ezt már 1849. május közepén, még Budavár bevétele előtt kimondottam!

Königgrätzben fogolytársaimnak a táborozási és hadviselési szolgálatból előadásokat tartván; amidőn biztos híre jött, hogy a hadsereg nagy része Buda ostromára vonult, becsaptam könyvemet – »el van vesztve a hadjárat«; tanú reá Vajkay Károly, Gajzágó Salamon, gelléri Szabó János, Lomnizi Ede, Mauks Károly és mások. – Pessimistának mondtak.

Hogy harcoltak honvédeink azon túl is vitézül; hogy történtek győzedelmes ütközetek és hibák; hogy Debrecennél, Szegednél, Temesvárnál el lettek fogadva parciális⁴⁵ csaták egy nagy döntő csata helyett Arad és Temesvár között, hogy Világosnál vagy másutt rakták-e le a hős csapatok a fegyvert; – ez mind nem döntő körülmény.

Amint időt engedett Magyarország, amint ürügyet szolgáltatott Oroszország jogos beavatkozására, és ezt Európa nyugodtan nézte: Magyarország ügye el volt vesztve.

Nem mondom, hogy nem hibázott egyben-másban Görgei Artúr, – de utolsó percig teljesítette a becsületes katona kötelességét, aki, ha egyszer az országnak használni többé nem lehet, nem áldozza fel eredménytelen ütközetekben a hadsereg tagjait saját fényének emelésére.

Hogy a fegyvert a muszka előtt tette le, – ezzel megörökíté a történelmi tény: »Ausztria egymagában Magyarországot nem győzte le«.

Én Görgei Artúrt egy percig sem tartottam árulónak, és ezt 1851-ben, nagyobb társaság előtt Bihar megyében, Álmosdon, Miskolczy Imre házában ki is mondtam.

Nézetem azóta mindkét irányban, mai napig ugyanaz maradt.

Budapest, 1884. július 2.

Hazafiúi üdvözléssel

Ivánka Imre

1848. honv[éd] ezredes

jelenleg: országos képviselő,

a Magyar É[szak]k[életi] Vasút

vezérigazgatója a M[agyar]

H[elvét hitvallású] ágostai]

E[vangélikus] E[gyházi] E[lső]

Gyámintézet világi elnöke s a

M[agyar] Sz[ent] Korona országai

Vöröskereszt Egylet gondnoka sat.”⁴⁶

⁴⁴ A hírt valójában Fekete László, Kossuth egyik titkára, illetve Ludvig János képviselő hozta meg április 17-én, tehát két nappal a nagysallói ütközet előtt.

⁴⁵ részleges

⁴⁶ Eredeti tisztázat. Hadtörténelmi Levéltár, Personalia. Görgey-család iratai. Görgey István iratai. Másolatai HU-MNL-OL-P 295 (37. doboz. dátum szerint); Kovách 1884

Ivánka tehát – noha nem írta alá a nyilatkozatot – lényegében ismét kiállt Görgei mellett, s aligha vonható kétségbe azon érvének jogossága, hogy miután nem volt az 1848 októbere utáni események tanúja és részese, nem nyilatkozhat róluk a résztvevő hitelességével. Ennek ellenére persze volt véleménye a történekekről, s ahogy kiemelte Kossuth és Görgei együttes szerepét és jelentőségét 1848–1849-ben, ugyanúgy nem hallgatta el, hogy (Kossuth részéről) hibának tartja a függetlenség és a trónfosztás kimondását, mert ez idézte elő az orosz intervenciót; s ugyanígy hibának vélte azt, hogy Komárom felszabadítását követően a magyar hadsereg nem folytatta nyugat felé a hadműveleteit, hanem Buda ostromával töltötte a drága időt. (Az előbbiben egyébként nem volt igaza, hiszen az osztrák kormány még az előtt döntött az orosz beavatkozás igénybevételéről, hogy a függetlenség és a trónfosztás kimondásának híre Bécsbe ért volna; a Bécs elleni támadás esélyeiről pedig máig folyik a vita.)

Maga a rehabilitációs nyilatkozat november 23-án megjelent a napi sajtóban, s elkészült a német és a francia fordítása is. November 23-án egy küldöttség kereste fel Görgeit, s adta át neki a nyilatkozatot, amit a tábornok beszédben köszönt meg.

A mozgalom csak félig-meddig érte el a célját. A közvélemény egy részét nem lehetett meggyőzni, s végül a honvédegyletek országos gyűlése 1885. március 9-én szintén elutasította a rehabilitációt. Ugyanakkor ez volt a tábornok tevékenysége kapcsán kibontakozott utolsó nagy sajtóvita, az elkövetkező években az ellenséges megnyilvánulások egyre ritkábbá váltak.

A szökevény – Dessewffy Dénes

A Dessewffy-család tagjai közül a közvélemény csupán Dessewffy Arisztid vezérőrnagyot, az 1849. október 6-án Aradon kivégzett vértanút ismeri. Pedig csak ebből a családból öt hadnagy, öt főhadnagy, öt százados és három őrnagy szolgált a honvédseregben. Ez utóbbiak közé tartozott az 1848-ban húsz éves Dessewffy Dénes.⁴⁷

Dessewffy Dénes Alsózsoltán született, de a család ősi fészkeének számító Margonyán keresztelték meg 1828. március 9-én. Két testvére, Gyula (1824–1893) és Zsigmond (1830–1886) is századosként szolgált 1848–49-ben a szabadságharc ügyét. Ő maga az eperjesi evangélikus gimnáziumban végezte tanulmányait, majd 1846-ban lett hadfi (kadét) a császári királyi 12., a mindenkori nádor nevét viselő, jászkunsági kiegészítésű huszárezredben.

Ahogy tanulmányunk előző részében írtuk, 1848. október 4-én Schlán (ma: Slaný, Csehország) városából Sréter Lajos százados, Dessewffy Dénes hadnagy és Szentpétery Samu őrmester vezetésével összesen 58 huszár szökött meg. A huszárok igyekeztek a mellékutakat használni, s a nagyobb településeken legfeljebb éjszaka, zaj nélkül átkelni. A hazafelé vezető út azonban így sem volt éppen akadálytalan. Október 4-én és 5-én még viszonylag nyugodtan haladtak, de október 6-án, 7-én és 8-án egyaránt megütközésre kényszerültek az ellenük kivezényelt katonasággal. Amikor egy osztrák kisvárosban a helyi polgárőrség egyik tagja a menetparancsot követelte tőlük, Dessewffy így felelt: „Menetparancsom a pisz-

⁴⁷ Életrajzát lásd: Dessewffy Dénes. 1848–49. Történelmi Lapok, 7. 1898. 21–22.; Tipula 1907; Alföldy-Boruss 1986, 751–755.; Bona 2015.

tolyomban van.” Október 8-án érték el a cseh-osztrák határt, majd 9-én értesültek a bécsi forradalom hírérl. Aznap egy csempész segítségével érték el az osztrák-magyar határon lévő Hohenauig, amelyben 300 főnyi katonaság állomásozott. A huszárok megrohanták a hatfőnyi hídőrséget, elfogták őket, majd Mosonszentjánosnál, október 10-én léptek magyar földre.⁴⁸ Dessewffy a hazaszökés jutalmául október 16-án másodkapitánnyá léptették elő (azaz, átugrotta a főhadnagyi rendfokozatot).

Sréter és Dessewffy, és a valamivel később hazainduló Virágh Gedeon hazatérő századai részt vettek az október 30-i schwechati csatában, majd Görgei Artúr, a feldunai hadsereg fővezére Sopronba irányította őket. A Sréter által vezetett különítmény december 16-án Vulkapordányánál ütközött meg Petrichevich-Horváth János ezredes csapataival, majd a Hanságban át Győr felé vonult vissza.⁴⁹

Dessewffy kitüntette magát Görgei felvidéki hadjáratában is, a Guyon Richárd ezredes vezette hadosztály soraiban. A terepviszonyok miatt a huszároknak viszonylag kevés szerep jutott, de e kevés alkalommal is megmutatták, mit tudnak. Január 11-én Ipolyságnál Dessewffy 12 huszárral megtámadott egy 30–40 főből álló ellenséges csapatot, közülük 8 főt levágtak, 14 főt megsebesítettek, 4 lovat zsákmányoltak. A bátor kis csapat csak akkor hátrált, amikor az ellenséges lovasság már minden oldalról közeledett felé.⁵⁰ Ugyanebben az ütközetben Szentpétery Samu hadnagy és hét huszár egy, az 5. lovasüteghez tartozó, a tüzérek és szekeresek vigyázatlansága miatt feldőlt és elhagyott ágyút felállított, s a sűrű kartácstűz ellenére az üteg számára megmentett.⁵¹ Másnap Dessewffy első kapitánnyá léptették elő az ezredben, január 1-jétől számítandó ranggal és illetményel.

Január 21-én a Selmechánya előtt vívott ütközetben négy helyen sebesült meg Görbe József őrmester a Nádor-husároktól, aki csak akkor hagyta el a reábizott löveget, amikor az ellenséges vadászok annak valamennyi tüzerét ledöfték.⁵² Ebben az ütközetben kapott súlyos sebet Sréter Lajos, a Nádor-husárok alezredese, Guyon egyik dandárparancsnoka is.

Február 2-áról 3-ára virradó éjjel az Iglón beszállásolt Guyon-hadosztályt a lőcsei cs. kir. helyőrség maroknyi különítménye támadta meg, s rajtaütött a békésen alvó – s az elő-

⁴⁸ A szökésre lásd: Dessewffy Dénes és a szökött huszárok. 1848–49. Történelmi Lapok, 7. 1898. 24.; Dessewffy 1943; Dinyés 2016

⁴⁹ Lásd erre Hermann 2017, 23–39.; Dinyés 2016, 107–115.

⁵⁰ A 12. huszárezred kitüntetési jegyzéke, 1849. február 16. és a VII. hadtest kitüntettjeinek jegyzéke. HU-MNL-OL-H 75 (1849:23268); Az utóbbit közli Hermann 2013; Az előbbi okmány Dessewffy segítői közül Huszka és Veres tizedest, Hajdú István, Gyökér András és Boros közvitézket nevezi meg, az utóbbi okmányban a nevek keverednek a Szentpétery által végrehajtott akcióban résztvettekével. Lásd még Guyon Richárd ezredes 1849. január 15-én Selmechányán írott veszteségkimutatását. Uo.

⁵¹ Uo.; Az előbbi okmány a huszárok közül Fejér tizedest, Hegedüs, Fekete, Tury József, Dég István, Fancsa és Koncsik Antal közvitézt, valamint Görbe József őrmestert említi. – Az üteg egyik tüzére, Trskó János szerint a hideg miatt az ágyúemelő készülékben lévő olaj megfagyott, s emiatt nem tudtak megfelelő csőállással lőni az ellenséges lovasságra. Az egyik ágyúnál négy lovuk elesett, „s csakis Füzesséry nevű kocsis és az 5. számú Bothár, besztecebányai cipész legény lélekjelenlétének és vakmerőségének köszönhető, ki egy osztrák lovas emelő rúdjának hatalmas ütésével küldött a másvilágra, hogy az ágyút megmentettük”. Szlauka 1901, 19.; Trskó egyébként következetesen Szentpétery Tamás főhadnagyként említi Szentpétery Sámuel. Guyon 1849. jan. 15-én, Selmechányán írott veszteségkimutatása az ütegnél Novakovszky János altisztet és Füzér János szekereszt dicséri. HU-MNL-OL-H 75 (1849:23268.)

⁵² HU-MNL-OL-H 75 (1849:23268); Trskó János szerint az 5. lovasüteg egyetlen löveget veszített, amely a mélységbe zuhant, s miután kivonatni nem lehetett, beszögezték. Szlauka 1901, 21.; Nobili, Johann 1851, 187. szerint a Dürfeld őrnagy vezette 2. vadászászlóalj Szélaknán egy lovaságyút fogalt el.

vigyázatosság szabályait be nem tartó – csapatokon. A zűrzavar irtózatossá volt, de a 33. honvédszászlóalj végül kiűzte a városból a császáriakat, s a Nádor-huszárok Dessewffy Dénes vezette százada a városon kívül elfoglalta két röppentyűjüket és három ütegcocsijukat. A magyar veszteség 30 fő volt holtakban és sebesültekben; a halottak között volt Szentpétery Sámuel főhadnagy is. Az Iglóra való beszállás előtt az egyébként hallgatag Szentpétery felkiáltott: „*De halljátok fiúk, ma csakugyan mulatok!*” Az ütközet után Dessewffy így tudatta a hírt: „*Szentpétery csakugyan nagyot mulat; de örökre. Ilyen a katonaélet.*”⁵³

A 12. (Nádor) huszárezred katonái ott voltak február 5-én a Branyiszko bevételeinél is. Dessewffy „*a gyalogságot lelkesíté, néhány legényeivel a csatárokat vezeté*”, s ez alkalommal könnyebb sebet kapott. Moháry Gyula főhadnagy „*lélekjelenléte s bátorsággal követően s buzdítóan a röppentyűk személyzetét, a csatára nézve hasznos szolgálatokat tőn.*”⁵⁴

Ezt követően az alakulat hetekig nem került tűzbe. Nem vettek részt a február 26–27-i kápolnai csatában, amelynek a végére érkeztek meg; kimaradtak a tavaszi hadjárat első összecsapásaiból is. Ekkor már Kmety György alezredes, majd április közepétől ezredes hadosztályába tartoztak. A hadosztály április közepétől Vác környékén állomásozott, de a Nádor-husárokat „*kölcsönadta*” az Aulich Lajos vezérőrnagy vezette, a Rákos-mezőn Pest előterében táborozó magyar csoportosításnak. Aulich csapatai több kisebb ütközetet vívtak a fővárost megszálló cs. kir. főerőkkel, s ezek közül az utolsóban, április 21-én Cinkota térségében a Nádor-huszárok is harcoltak, és parancsnokuk, Virágh Gedeon százados meg is sebesült.⁵⁵

A cs. kir. főerők elvonulását követően a Kmety-hadosztály Párkánynál átkelt a Dunán, majd Esztergomon keresztül Óbuda felé indult, s május 4–21. között részt vett Buda ostromában és bevételeiben.

Dessewffy legjelentősebb hőstettét az 1849. június 13-i csornai ütközetben hajtotta végre. Huszárai itt dzsidásokkal kerültek szembe, akik alaposan megritkították a rohamra induló huszárok sorait. Dessewffy maga is szúrást kapott a bal oldalbordája fölött,⁵⁶ de még volt annyi ereje, hogy levágja az őt megsebesítő dzsidást, sőt, Kmety György ezredes jelentése szerint „*egy mellébe kapott lándzsadöfés után is még két rohamban vett részt*”.⁵⁷ Ezt követően elfogott egy osztrák századost, aki maga is megsebesült.⁵⁸ Amikor Dessewffyt és a századost szekéren Pápára szállították, a nép az utóbbit meg akarta támadni, de Dessewffy megvédte.⁵⁹ (Klapka György vezérőrnagy, illetve Ludvig János főköormánybiztos június 13-án, illetve 14-én még az elesettek között említette Dessewffyt.)⁶⁰ Július 19-én csornai

⁵³ HU-MNL-OL-H 75 (1849:23268); Zám hely 1889, 364.; Szlauka 1901, 28–29.; Szentpétery életrajzát lásd: Bona 1999, 262. Szerinte Szentpétery hadnagy volt, a kitüntetési előterjesztés és Trskó János főhadnagyként említi.

⁵⁴ HU-MNL-OL-H 75 (1849:23268)

⁵⁵ Lázár 2002, 758–760. és 774.

⁵⁶ Lásd erre a Kmety-hadosztály 1849. június 21-i orvosi kimutatását. Hermann 1999, 213. Degré Alajos visszaemlékezése szerint „*Dessewffy Dénes oly pikaszúrást kapott, mely a hasán ment be, s hátul jött ki. Az mentette meg a haláltól, hogy 36 óra óta nem evett.*” Degré 1983, 23. és 431.

⁵⁷ Kmety június 16-án Görgeihez intézett jelentését magyar fordításban közli Hermann 1999, 194–196. Ennek alapján a Központi Hadműveleti Iroda előterjesztette őt a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályú kitüntetésére. Uo. 200.

⁵⁸ Lásd erre Tóth Antal esküdt jelentését Zarka Sándor Vas megyei első alispánnak, Hőgyész, 1849. június 13. Közli Hermann 1999, 170–171.

⁵⁹ Lásd erre egy ismeretlen honvédtiszt visszaemlékezését, közli Hermann 1999, 255.

vitézségének elismeréseként megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályú kitüntetését.

Súlyos sebesülése ellenére sem vonta ki magát a további küzdelmekből. Július 5-én Pesten ő volt Dessewffy Arisztid esküvői tanúja, majd Paksnál csatlakozott alakulatához.⁶¹ Innen a már a császári csapatok által fenyegetett Fejér megyén át Marcaltőre indult parancsnokának, Üchtritz Emil ezredesnek egy, a feleségéhez írott levelével, de kénytelen volt visszafordulni, mert Abánál majdnem elfogták a cs. kir. csapatok. Így július végén Titel környékén csatlakozott csapatához.⁶² Időközben őrnaggyá léptették elő a 18. huszárezrednél.

A fegyverletétel után a halálakor megjelent életrajza szerint Bánrévén bujdosott, majd 1850 tavaszán Svájcba szökött. Ugyanakkor Görgey István, Görgei Artúr öccse egy 1850. évi levele szerint Dessewffy mint komáromi kapituláns került külföldre, s Magyarországról való távozása előtt találkozott Görgey Istvánnal, s általa üzent a tábornokának, hogy iránta még mindig a régi tisztelettel viseltetik.⁶³ Heidelbergben egyetemi tanulmányokat folytatott, majd Svájcba települt át; itt is nősült meg 1853-ban; Adèle Jourdan-t, Napóleon egyik marsalljának unokáját, André Jourdannak, Genf város főjegyzőjének és tanácsosának lányát vette feleségül. Svájcban egy óragyárossal társult, s a *Vasárnapi Ujságban* megjelent nekrológja szerint „gyártmányaiból nem egy maradt meg mai napig Dessewffy ismerősei körében.”⁶⁴

Az emigrációban rendszeres levelezésben állt Klapka György vezérőrnaggyal, Komárom egykori parancsnokával. Amikor Görgei emlékiratai 1852-ben megjelentek, egy Clavens-ből Klapkához írott levelében felhívta a tábornok figyelmét az *Allgemeine Zeitungban* az emlékiratokból megjelent kivonatokra. Mint várható volt, írja, Görgei nem kíméli Kossuthot, „sőt, inkább szarkazmusa egész fullánkját reá irányozza.” Dessewffy szerint „mindenesetre nemcsak érdekes, sőt szükséges lesz ezen művet olvasni; ezen mű igen lehetőképpen haláldöfése lehet a már sokaknál sarlatánná aljasult egykor hatalmas agitátornak” – azaz Kossuthnak.⁶⁵

1857-ben – volt komáromi kapitulánsként – engedélyt kapott a hazatérésre, de csak 1858-ban tért haza először. A rendőrség folyamatosan figyelte, s feltételezték, hogy titkos szervezkedésekben vesz részt. 1859-ben hosszabb tervezetet dolgozott ki Klapka György számára magyarországi, főleg Mátra és Cserhát vidéki gerillák szervezéséről. Ezt követően hol Magyarországon, hol Svájcban tartózkodott. 1863-ban tért haza végleg, s a Magyar Földhitelintézetnél lett hivatalnok. 1866-ban, a porosz-osztrák háború idején a hazai függetlenségi mozgalom vezetőinek megbízásából Berlinbe utazott, ahol állítólag Bismarckkal tárgyalt. Emlékirata szerint öt kiló dinamittal tért haza, azzal a szándékkal, hogy egy éj-

⁶⁰ Lásd erre Klapka Görgei Artúrhoz, illetve Ludvigh Kossuth Lajoshoz intézett jelentéseit, magyar fordításban, illetve magyar eredetiben közli őket Hermann 1999, 169–170. és 172–173.

⁶¹ Lásd erre Üchtritz Emil ezredes 1849. július 18-án Péterváradról feleségéhez, Amadé Dominikához írott levelét. Közli V. Waldapfel 1965, 206.

⁶² Lásd erre Üchtritz Emil ezredes 1849. július 26-án a Titel előtti táborból feleségéhez, Amadé Dominikához írott levelét. Közli V. Waldapfel 1965, 239–241.

⁶³ Görgey István – Görgei Artúr, Bécs, 1850. június 8. HU-MNL-OL-P 626 (14. csomó, dátum szerint)

⁶⁴ Dessewffy Dénes. Vasárnapi Ujság, 45. évf. 1898. 126. Lásd erre még Jósika Miklós 1858. május 31-én Fejérváry Miklóshoz írott levelét. Jósika 1988, 248.

⁶⁵ HU-MNL-OL-R 295 (22. tétel. Dessewffy Dénes levelei. 1852. május 5.)

szakai támadás során megpróbálja társaival felrobbantani a Citadellát. A tervből végül semmi sem lett, s rövidesen bekövetkezett a kiegyezés.⁶⁶

Dessewffy 1867-ben tért haza, s rövidesen be is kapcsolódott a szabadságharc hadtörténetének egyik részkérdéséről szóló vitába. Ebben az évben jelent meg ugyanis Görgei Artúr „Gazdátlan levelek” című munkája, amelyben félig-meddig fiktív levelek formájában igazolta magát azon vádakkal szemben, amelyeket az 1849 nyári hadjáratban tanúsított magatartása és a fegyverletétel miatt emeltek ellene. E vádak között kitüntetett helye volt az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközetnek, amikor is a vádak szerint ő utasította volna Nagysándor József vezérőrnagyot arra, hogy ütközzön meg az orosz csapatokkal, majd pedig cserbenhagyta a többszörös túlerővel szembeszálló I. hadtest csapatait.⁶⁷

E fejezethez szólt hozzá először *A Hon* című lap hasábjain Pongrácz István, aki 1849-ben őrnagyi rangban az I. hadtest tábornoki főnöke volt, majd több más honvédtiszt is. Pongrácz idézte Görgei állítólagos parancsát, mire Ujlaki József honvéd százados felszólította őt, hogy mutassa be a parancs eredetijét. Pongrácz válaszában arra hivatkozott, hogy a parancsot számosan látták, de kibújt a kérdés megválaszolása alól.⁶⁸

A vitához hozzászólt Görgey Ármin, a tábornok bátyja, aki a debreceni ütközetet követő napokban vette át a feldunai hadsereg tábornoki főnöki tisztét, s azzal érvelt, hogy ha Nagysándor kapott is parancsot, mint önálló feladattal megbízott vezetőnek, joga volt azt a helyi adottságoknak megfelelően végrehajtani, annál is inkább, mert Pongrácz szerint Nagysándor a haditanács elé terjesztette az utasítást. Az írásra Pongrácz válaszolt, s továbbra is azt állította, hogy ha az eredeti parancsot nem is tudja előmutatni, a résztvevők tanúsága és saját naplója alapján bizonyítani tudja, hogy a parancs létezett.⁶⁹

E cikkekhez szólt hozzá Máriássy János ezredes, aki a debreceni ütközetben az I. hadtest balszárnyát vezette. Máriássy is megerősítette a parancs létét (bár tartalmát Pongráczétól eltérően foglalta össze).⁷⁰ Ez adta az alkalmat Dessewffynek, hogy egy nyílt levélben maga is hozzászóljon a vitához:

„Nyílt levél Máriássy Jánoshoz

Kedves Barátom!

Azon őszinte baráti vonzalom nevében, mely csaknem egy fél emberélet hosszán kapcsolta egymáshoz rokonszenves szíveinket, s melyet az imádott haza független szabadságáérti közös küzdelmeink, s szenvedéseink csak szorosabbra fűztek, kérlek, ne magyarázd balul e néhány szót, melyekkel talán, a történelem, de minden esetre az igazság érdekében kötelességemnek tartom, a Hon számaiban közzé tett leveledre válaszolni.

⁶⁶ Alföldy-Boruss 1986, 751–757. A történetnek és a küldetésnek Dessewffy naplószerű emlékirata az egyetlen forrása. Lásd erre Farkas 2011, 130.

⁶⁷ Görgei Artúr: *Gazdátlan levelek*. In: Hermann 2018a, 111–115.

⁶⁸ Pongrácz István cikkét lásd: *A Hon*, 1867. június 11. 157. sz. Ujlaki cikke uo. *A Hon*, 1867. július 21. 166. sz. Pongrácz válaszát lásd: *A Hon*, 1867. július 28. 172. sz.

⁶⁹ GÖRGEY Ármin cikkét lásd: *A Hon*, 1867. szeptember 7. 205. sz. Pongrácz újabb válaszát lásd: *A Hon*, 1867. november 6. 255. sz.

⁷⁰ *A Hon*, 1867. november 16–17. 264–265. sz.

Te mint egyik fő tényezője a szerencsétlen kimenetelű debreceni csatának, váduld hozod fel Görgei fővezérnek azon parancsát, melyet Nagysándor tábornoknak küldött a csata elfogadására, s az ellenség visszaverésére.

Nem bocsátkozom, de nem is bocsátkozhatom azon részletekbe, melyeket te oly érdekes, s szakavatott tollal leírsz. Mint osztályparancsnoka az első hadtestnek, legjobban voltál beavatva s értesülve minden e csatára vonatkozó részletekről. Tudvalevő dolog mindazon férfiak előtt, kik a dicső, de szerencsétlen korszakot, mint tényezők éltek át, hogy leginkább a te épp annyira bátor, mint tapintatos vezényletednek köszönhető, hogy az első hadtest véglegesen fel nem koncoltatott, s hogy annak zászlóaljai ziláltan bár de mégis csatlakozhatnak a sereg zöméhez. Téged vád nem, csak babér illet a debreceni gyásznapiért, ne vedd tehát szubjektivitással soraimat, én e tárgyhoz egész objektivitással fogok szólni, mint katonai, elmélkedve egy katonai tény felett. Távol van lelkemtől minden vádolósi szándék, s csak a legszigorúbb igazság érzete vezényli tollamat. Azt mondod leveledben kedves barátom, s mondatod vádlólag hangzik a fővezér ellen, hogy Görgei parancsa gúnyosan rendelé az első hadtestet vezénylő Nagysándor tábornoknak, hogy a csatát Debrecennél fogadja el, s az ellenséget verje vissza.

Valjon képzelhető-e oly parancs fővezértől alvezéréhez, hogy ütközzék meg, s veresse meg magát? Ugye nem? Minden sereg, ha megütközik, a győzelem reményével teszi azt.

Vannak ugyan esetek, hol kisebb-nagyobb hadosztályok azon határozott parancsolatot kaphatják, hogy a reájok bízott pontokat a végsőig tartsák; lehetnek esetek egy hadjáratban, hogy egyes hadoszlopok feláldoztatnak, ha feláldoztatásuk által oly strategikus előny éretik el, hogy az általános hadműveletnél döntőleg hathat egy hadjárat kimenetelére. Hogyha ilyen parancs nem eléggé okadatulva történik, akkor felelős érte mindenesetre az, kitől származott, de vád nem érheti a fővezért azért, mert alvezérének (főleg ha az véd, mint volt Debrecennél az első hadtest) azt rendeli, hogy ütközzék meg, s a megütközés által hátráltassa az ellenség előnyomulását.

Ha Görgei a hadművelet akkori állásánál az első hadtestnek azt parancsolta volna, hogy Debrecen tartsa az utolsó percig s el hagyta volna vérzeni a hadtestet anélkül, hogy segítségére sietett volna: akkor igenis alaposan lehetett volna rossz szándékkal vádolni.

Továbbá lehet-e a fővezért felelősségre vonni azért, ha alvezére, kit egy taktikus mozzanat kivételével bízott meg, akár szerencsétlenül, akár nem, elég ügyesen felelt meg kiszabott feladatának.

Lehet-e Görgeit azért vádolni, hogy a debreceni erdőt Korponay lándzsákkal felfegyverkezett újoncai védték, ahelyett hogy azt edzett, s löfegyver ügyes használatában kellőleg gyakorlott zászlóaljak tartották volna elfoglalva.

Lehet-e Görgeinek váduld felhozni, hogy az első hadtest létszámához képest, oly nagy arcvonalat foglalt el, mint a minőben az csakugyan felállítva volt?

Tegyük fel, hogy az orosz sereg csakugyan győzelmesen hatolt volna be Debrecenbe, maga előtt szorítva az első hadtest közepét és balszárnyát, nem állhatott volna-e elő egy hasonló lehetőség, minő által boldogult Asztalos Sándor barátunk megmentette a már tökéletesen elvesztett aradi csatát, ha a te zászlóaljaid tartják elfoglalva az erdőt a csak lándzsákkal felfegyverkezett újoncok helyett.

Aradról egészen ki volt már szorítva Gaál serege, ágyúi elfoglalva, a városba 8000-nyi ellenfél már benyomult volt, midőn Asztalos csak 4 század gyaloggal, ½ század lovassal, s két ágyúval serege zömétől egészen elvágyva, a legkétségbe esettebb helyzetben az ellenfél kezében levő város közé szorítva látta magát, s mi lett eredménye e maroknyi honvéd csapat megjelenésének, s hősi támadá-

sának? Emlékezel reá nagyon jól kedves barátom, hogy hős bajtársunknak alig félórai szurony tusa után sikerült a húszszorosan nagyobb ellenfelet kiszorítani a városból, vesztett ágyúinkat visszafoglalni. Azon vidék akkori kormánybiztosa a lelkes, s általánosan tisztelve szeretett ősz Boczkó Dániel elmondhatja legjobban, mily fordulatot adhat egy ily véletlen, ő, ki egy sétapálcával vett részt ezen emlékezetes rohamban.

Ha Asztalosnak sikerült Aradot így megmenteni oly csekély erővel, mily fordulatot idézett volna elő Debrecenben, ha úgyszólván fegyvertelen újoncok helyett a te derék zászlóaljaid tartják elfoglalva az erdőt, s az ellenség gondatlan előnyomulása esetében, azt oldalvást támadták volna meg Debrecen utcáin.

Ezek hipotézisek az igaz, de oly hipotézisek, melyek mai időszakban, szent küzdelmeink korszakában tényekül bizonyultak.

Hogyha a »Hon«-ban közlött cikkedben nem láttam volna némi gyanúsítást Görgei ellen, ki tagadhatatlanul egyik fő tényezője volt annak, hogy függetlenségi harcunk csírájában le nem győzetett, kinek a nemzet mindenestre elsősorban tartozik azzal, hogy lelkesült, bár rendezetlen csapatokból oly hadsereget bírt szervezni, melynek fegyverei győzelmesen harcoltak az osztrák sereg veteránjaival: nem válaszolnék cikkedre; kellett azonban válaszolnom azért, mert most, midőn már csaknem minden komolyan gondolkozó katona előtt bizonyos hogy a világosi gyászos katasztrófa nem árulás, hanem az aránytalan túlerő által előidézett következménye volt Dembinski Temesvárnál elkövetett hibájának: igazságtalannak tűnik fel előttem a Görgei elleni vád; kellett válaszolnom, mondom, hogy tisztuljanak a fogalmak.

Szükség volt sokáig hallgatni a világosi fegyverletételről, nehogy a nemzet sanyargatásai közepett, önbizalmát veszítse, mert bizonytalan jövője feletti aggályai közepett talán megtört volna ereje, ha bukásunk okát ellentállása képtelenségének tulajdonítják.

Most azonban, midőn hála a mindenhatónak, jobb jövőnek néziünk elébe, midőn ismét visszaadta a gondviselés a nemzetnek a lehetőséget saját sorsa felett intézkedni: most kötelessége minden honfinak kutatni az igazságot, felderíteni a tényeket elfogulatlanul, részrehajlatlanul.

Engedd meg édes barátom, hogy végül még három kérdést intézzek hozzád.

Hogyha a nemzeti harc bevégezte után nem a szenvedély, a legyőztetés, s megaláztatás miatti bosszúvágy vezérelte volna az osztrák birodalom kormányfőit; ha a mindig káros következményű vérpolitika helyett azon az úton haladt volna a kormány, melybe 18 keserves év belekényszerítette: érte volna-e e szemrehányás Görgeit azért, hogy a nemzetnek visszaadta a békét?

Vagy ha Görgei nem kímélve serege vérét, egy iszonyú aránytalan végcsatában annak legnagyobb részének lekoncoltatása után, seregét elvesztve bár, de saját személyét megmentve kiszabadul: nemde 18 év múltával most általános rokonszenvvel fogadtatnék?

Harmadszor: józan ésszel feltehetette-e azt Görgei, vagy bárki a világon, hogy az akkori osztrák kormányfőriak annyira vakon fogják követni a szenvedélyesség politikáját az ész rovására, hogy a muszka intervenció által történt megaláztatásukat önmaguk tönkre tétele által fokozzák, a bosszú politika gyakorlása által?

Engem Görgeihez sem rokoni, sem baráti kapocs nem csatol; én alig találkoztam vele néhányszor az életben: de az igazság érdeke azt követeli, hogy kellő higgadsággal s részrehajlatlanul vizsgáljuk meg a tényeket, mielőtt oly vádat emelnénk valaki ellen, minővel sokan okadatlanul vádolják Görgeit.

Legyünk szigorúak, de legyünk igazságosak is; mi, kik kortársai vagyunk, csak adatokat nyújthatunk a jövőben megírandó történelemnek: részrehajlatlan s legigazságosb bírāja Görgeinek csak a jövőben megírandó történelem leendő. Áldjon a mindenható.

Változhatlan barátod

Dessewffy Dénes⁷¹

A cikkhez a szerkesztőség a következő jegyzetet fűzte: „Távol tartjuk magunkat attól, hogy e kérdésben ítéletet hozzunk, nem is vagyunk rá illetékesek; az egymást kiegészítő, vagy helyreigazító adatoknak azonban szívesen helyet adunk lapjainkban; miután a felvetett tárgy nem politikai pártkülönbségek, de történelmi tények körül forog, s az egymással vitatkozó személyek egy és ugyanazon szabadelvű párt hívei, érdemekkel a múltban, hivatással a jövőben.”

Máriássy maga is válaszolt Dessewffy cikkére:

„Nyílt válasz Dessewffy Dénesnek

Nagy meglepetéssel és még nagyobb csudálkozással olvastam a »Hon« 270. számában közzétett, s hozzám mint a debreceni csatáról írt cikk írójához intézett nyílt leveledet. A bevezetés után azt lehetett gyanítanom, hogy elbeszélésemet megcáfolva, s állításaimat megsemmisítve találom soraidban; meglepetésem tehát nagy volt, midőn cáfolat helyett csekély érdememet dicsértettel elhalmozva, s történelmi ellenadatok helyett pusztá egyéni elmélkedéseket kelle hallanom azokban, elcsudálkozásom pedig tető pontját érte el akkor, midőn megértettem belőlök azt, hogy Te, kedves barátom, egyszerű katonai, szorosan csak tényekhez ragaszkodó, és csak is egy speciális történelmi tényre vonatkozó elbeszélésemből mit mindent, s oly következtetéseket tudtál kivonni, melyeknek elbeszélése igen szép, cáfolása igen nagylelkű bátor dolog, egyszerűen, mely minden lehet, csak nem felelet az én elbeszélésemre.

Így fogván fel soraidat, természetesnek fogod találni, hogy heterogén állításaid cáfolásába már csak lovagiasságból sem bocsátkozhatom. Görgeit sújtani valóban nem volt célom; én csak a részrehajlatlan történetíró számára nyújtottam híven és lelkiismeretesen egy kis adatot; ezzel tartoztam az igazságnak; tartoztam becsületében megtámadott, s mert elvérezett, magát védeni nem tudó parancsnokom, és a csatában részt vett bajtársaimnak és magamnak. Hogy én a csatát s annak körülményeit egy kissé másképp adom elő, mint azt Görgei, szerencsétlen könyvében jónak látta leírni; s hogy a csatának ilyenén leírása némi gyanúba hozza itt is misztikus eljárását; arról én nem tehetek.

Egyébiránt Te ezt mind igen jól tudod; s ha mégis daczára annak hozzám intézed soraidat: nem lehet mást gondolnom, mint azt, hogy azok tulajdonképp nem hozzám, de csak általam (percutendo catulum ut sentiat le⁷²) ez utóbbihoz – a közvéleményhez szólnak, s hogy Te annak csak be akartad magadat mutatni, mint védőjét az ártatlanul üldözött fővezérnek, oda dobván egyúttal bátran a kesztyűt minden hitetlennek szeme közé. És ez minden esetre igen szép és bátor dolog Tőled; de ne vedd rossz néven, ha emlékedbe ajánlom Szász Károly honatyánk mondott szavait Magyarország oroszlányáról. – Isten megáldjon.

Kelt Lőcsén 1867. nov. 27. Őszinte barátod

Máriássy János⁷³

⁷¹ A Hon, 1867. november 23. 270. sz.

⁷² Lányomnak szólok, menyem is értsen belőle.

⁷³ A Hon, 1867. december 13. 287. sz.

A vita ezzel abba is maradt, mivel állítás állt szembe állítással (vagy az állítás mögé tett kérdőjelekkel), viszont maga a vitatott okmány nem állt rendelkezésre.⁷⁴ Ahogy Görgey Ármin írta a vitacikkében: „*Lehet, hogy e parancs nem létez; lehet, hogy létez; de falsum;*⁷⁵ *lehet, hogy létez és valódi is, de más időben, egy korábbi, lényegesen különböző momentumban (talán előlegesen figyelmeztetőleg) volt kiadva; lehet végre, hogy e támadási parancs azért kelt, nehogy Nagysándor valamiképp kelleténél jobban siettesse hátravonulását.*”⁷⁶

Noha Dessewffy nem volt részese Görgei nagy visszavonulásának, s fellépését a Görgei melletti rokonszenv magyarázta, a történeti kutatás utólag az ő kétélyeit igazolta. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követően a bécsi levéltárak 1848–49-es vonatkozású anyagai is kutathatóvá váltak a magyar kutatók számára. A debreceni ütközettel kapcsolatos kérdéseket az osztrák Kriegsarchivban fennmaradt magyar hadművelleti okmányok alapján tisztázta Gyalókey Jenő. Eszerint Pongrácz István őrnagy, az I. hadtest tábornoki főnöke augusztus 1-jén jelentette a hadsereg főparancsnokságának, hogy az oroszok előőrséje előző éjjel bevonult Balmazújvárosra. Mivel szemtanúi beszámolók szerint erejük nem jelentős, Pongrácz javasolta, hogy az I. hadtest mielőbb induljon Debrecenbe, ott várja be az ellenséget, és ütközzön meg vele. A hadsereg tábornokának szerepét ellátó Központi Hadművelleti Iroda ezt engedélyezte azzal, hogy a hadtest fogadja el és verje vissza az ellenség támadását, ha az Debrecenben érné, majd a korábban kiadott utasításoknak megfelelően folytassa visszavonulását. Azaz, a vitatott utasítás válasz volt Pongrácz jelentésére, s csupán az ellenség visszaverésére, nem pedig hosszan tartó, döntő összecsapás megvívására szólította fel az I. hadtestparancsnokságot.⁷⁷

Dessewffy még egy alkalommal állt ki egykori ezredtársa és tábornoka mellett. 1884-ben aláírta azt a bizonyos rehabilitációs nyilatkozatot, amelyről Ivánka Imrénél már szólunk.

Dessewffy végzetét az a túlzott bátorság okozta, ami mindig is jellemezte. Unokáját séltatva, egy viperára lett figyelmes, amely éppen átkúszott az úton. Az öregúr meg akarta mutatni a kisfiúnak, hogy a kígyóktól nem kell félni, s pusztán kézzel megfogta a viperát, amely azonban megmarta. A hős katonával, aki nekrológia szerint 32, a magam számításai szerint 16 fegyveres összecsapásban vett részt, és Csornánál elszenvedett súlyos sebesülése dacára túlélte a szabadságharcot, a kígyóméreg végzett 1898. február 5-én, Pesten.

⁷⁴ A vitát ismerteti Kosáry 1994, 376–379.

⁷⁵ hamisítvány

⁷⁶ Görgey Ármin cikkét lásd: A Hon, 1867. szeptember 7. 205. sz.

⁷⁷ Gyalókey 1927

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-OL-H 75

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1848-49-i minisztériumi levéltár, Hadügyminisztérium. Általános iratok

HU-MNL-OL-H 95

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1848-49-i minisztériumi levéltár, Országos Rendőri és Postaosztály iratai, Iratok

HU-MNL-OL-H 103

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1848-49-i minisztériumi levéltár, Csányi László kormánybiztos iratai

HU-MNL-OL-H 147

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1848-49-i minisztériumi levéltár, Vegyes iratok

HU-MNL-OL-P 295

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi fondok, levéltárak, Görgey-család

HU-MNL-OL-P 626

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi fondok, levéltárak, Széchenyi család levéltára, Széchenyi István-gyűjtemény

HU-MNL-OL-R 295

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Klapka-gyűjtemény, Klapka György hagyatéka

MTAK Kt.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár

Kiadott források

Degré 1983 = Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. (Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Ugrin Aranka) Budapest, 1983.

Dessewffy 1943 = Dessewffy Sándor: A Nádor-huszárok szökése Csehországból 1848-ban. [Dessewffy Dénes emlékirata] Hadtörténelmi Közlemények, 64. évf. 1943. 73–98.

Görgei 1861 = Görgei Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn. (Megbírálva Kmety György egykori magyar tábornok által. Fordította: H[uszár] I[mre].) Pest, 1861.

Görgey 1988 = Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. In: Pro Memoria. I. k. Szerk. Katona Tamás. Budapest, 1988.

Görgey 1885 = Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885.

- Görgey 1918 = Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867. Budapest, 1918.
- Görgey 1980 = Görgey István: 1848 júniusától novemberéig – Okmánytár. (sajtó alá rendezte Katona Tamás) Bibliotheca Historica. Budapest, 1980.
- Hermann 1998 = Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. Zalai Gyűjtemény 44. I. k. Szerk. Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998.
- Hermann 2018a = Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915. Szerk. Hermann Róbert. (Az idegen nyelvű szövegeket fordította Hermann Róbert, Katona Tamás és Riedel Miklós. A térképeket készítette Nagy Béla.) Budapest, 2018.
- Hermann – Kletečka – Gmoser – Lenkefi 2005 = Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Hermann, Róbert – Kletečka, Thomas – Gmoser, Elisabeth – Lenkefi Ferenc. Herausgegeben von Tepperberg, Christoph – Szijj, Jolán. Wien – Budapest, 2005.
- Ivánka 1881 = Ivánka Imre: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végéig. Budapest, 1881.
- Jósika 1988 = Jósika Miklós: „Idegen, de szabad hazában”. (Összeállította és a bevezetőt írta: Kokas Károly és Szajbély Mihály) Budapest, 1988.
- KLÖM XIII. = Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Szerk. Barta István. Budapest, 1952.
- KLÖM XIV. = Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Szerk. Barta István. Budapest, 1953.
- Kovách 1884 = Kovách László: Az 1848–49-iki harc megszüntetése. Nemzet, 3. évf. 1884. november 30. No. 808. 1–2.
- Kónyi 1903 = Deák Ferencz beszédei. 2. kiadás. V. k. 1867–1868. Szerk. Kónyi Manó. Budapest, 1903.
- Nobili, Johann 1851 = [Nobili, Johann]: Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.
- Pulszky 1881 = Pulszky Ferenc: Életem és korom. II. k. Budapest, 1881.
- Pulszky 1986 = Pulszky Terézia: Egy magyar hölgy emlékiratai. (Fordította: Hortobágyi Tibor. Sajtó alá rendezte: Egyed Ilona) Magyar Hírmondó. Budapest, 1986.
- Szlauka 1901 = Szlauka Károly: Naplótöredékek és följegyzések az 1848–49-iki szabadságharcról. (Trskó János emlékirata). Nagy-Tapolcsány, 1901.
- Zámbelly 1889 = Zámbelly Lajos: Emlékiratok 1848/49-ből. In: Hazánk. XI. köt. Szerk. Abafi Lajos. 1889.
- V. Waldapfel 1952 = V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. II. k. Budapest, 1952.
- V. Waldapfel 1965 = V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Budapest, 1965.

Walter 1964 = Walter, Friedrich: Magyarische Rebellenbriefe 1848. Aemtliche und Privat-Correspondenzen der magyarischen Rebellenregierung, ihrer Führer und Anhänger. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd. 13. München, 1964.

Szakirodalom

Alföldy-Boruss 1986 = Alföldy-Boruss Dezső: Dessewffy Dénes felső-magyarországi szervezkedés tervezete 1859-ből. Hadtörténelmi Közlemények, Új folyam, 33. évf. 1986. 751–757.

Allmayer-Beck 1987 = Allmayer-Beck, Johann Christoph: Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg. Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Band V. Die bewaffnete Macht. Wien, 1987. 1–141.

Barta 1851 = Barta István: A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. Századok, 85. évf. 1951. 443–485.

Bona 1998 = Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. kötet. H–Q. Budapest, 1998.

Bona 1999 = Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. kötet. P–Zs. Budapest, 1999.

Bona 2015 = Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Negyedik bővített kiadás. I. k. Miskolc, 2015.

Csikány 2000 = Csikány Tamás: Ivánka Imre. In: Népek, hősök, emberek. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának tiszteletére rendezett konferencia előadásai. Váci Füzetek 4. Szerk. Horváth M. Ferenc – Mándli Gyula – Zomborka Márta. Vác, 2000. 73–82.

Dinyés 2016 = Dinyés László: Virágh Gedeon kunszentmiklósi születésű 1848–49-es Nádor-husár főhadnagy, honvéd őrnagy, az utolsó aradi rab élete a dokumentumok tükrében. Budapest, 2016. 23–104.

Farkas 2011 = Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866. Hadtörténeli Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest, 2011.

Gyalókay 1927 = Gyalókay Jenő: A debreceni ütközetről (1849. augusztus 2.) Hadtörténelmi Közlemények, 28. évf. 1927. 48–82.

Hermann 1990 = Hermann Róbert: Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29. – 1849. január 18.) In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Zalai Gyűjtemény 30. kötet. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. 133–219.

Hermann 1999 = Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Sopron, 1999.

Hermann 2008 = Hermann Róbert: Pákozdi kérdőjelek. In: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008. 77–109.

- Hermann 2013 = Hermann Róbert: A feldunai, majd VII. hadtest kitüntetési összesítője 1849 májusából. In: Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 126. évf. 2013. Különszám. 62–78.
- Hermann 2014 = Hermann Róbert: Görgey Artúr és a Nádor-huszárezred 1843–1849. I. rész. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. 28. Szerk. Fülöp Tamás – Czégény Istvánné. Szolnok, 2014. 39–72.
- Hermann 2016 = Hermann Róbert: Görgey Artúr és a Nádor-huszárezred 1843–1849. II. rész. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. 30. Szerk. Csönge Attila – Mákos Judit – Pozsgai Erika. Szolnok, 2016. 103–128.
- Hermann 2017 = Hermann Róbert: Görgey Artúr és a Nádor-huszárezred 1843–1849. III. rész. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. 31. Csönge Attila – Pozsgai Erika – Szabóné Maslowski Madlen. Szolnok, 2017. 9–40.
- Hermann 2018b = Hermann Róbert: Harmincöt év múlva. Görgei Artúr honvédtábornok rehabilitációs okmánya, 1884. május 30. In: VERITAS Évkönyv 2017. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018. 57–72.
- Hermann 2019 = Hermann Róbert: Egy tanulságos névsor – Görgei Artúr honvédtábornok rehabilitációs okmányának aláírói 1884-ben. In: VERITAS ÉVKÖNYV 2018. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2019. 23–43.
- Kosáry 1994 = Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. II. k. Budapest, 1994.
- Lázár 2002 = Lázár Balázs: A Pest alatti harcok 1849. április 10. és 21. között. Hadtörténelmi Közlemények, 115. évf. 2002. 3. sz. 740–786.
- Papp 1967 = Papp Tibor: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után 1868–1890. I. Hadtörténelmi Közlemények, 1967/2. 302–338.
- Sarlós 1987 = Sarlós Béla: Deák és a kiegyezés. Budapest, 1987.
- Szabad 1967 = Szabad György: Forradalom és kiegyezés választútján (1860–61). Budapest, 1967.
- Tipula 1907 = Tipula Gyula: Dessewffy Dénes. Vasárnapi Ujság, 54. évf. 1907. 818–819
- Urbán 1973 = Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán 1992 = Urbán Aladár: A váci nemzetőrtábor. In: Madách Kör Tár I. A metropolis árnyékában. Szerk. Gyarmati György – Németh Péter Mikola. Vác, 1992. 69–74

ÜZENETEK A TÁVOLBÓL

Családi levelesládánk megőrzött egy borítékot, benne egy fonallal átkötött csomagot, amelyben M. Varga Gábor honvéd nővérének írt híradásait olvashatjuk. A köteg tábori lapokat tartalmaz, és már felületes olvasgatás nyomán is egy fiatalember szívszorító sorsa bontakozik ki előttünk. Maga a történet a II. világháború idején nem számított kivételesnek: behívás, front, sebesülés. Érdekes azonban alaposan is végigolvasni az írásokat és feldolgozás után azokat az utókorra hagyni.

A tábori lapokat magába foglaló csomagot Gábor nővére, M. Varga Eszter (férjezett nevén Schnierer Jánosné) féltő gondossággal őrizte meg. Szerencsére az utódok a nővér halála után is fontosnak tartották megővni, így vált lehetővé azok részletes vizsgálata, tartalmi és formai feltárása.

A gyűjtemény M. Varga Gábor írásaiból, egy 1943. november 7-i keltezésű békéscsabai képeslapból és az 1944. április 3-tól 1945. január 9-ig terjedő időszak alatt írt 38 tábori lapból áll. Az utolsó lap, amelyhez egy füzetlap is tartozik, nem postán keresztül jutott el a címzetthez, azt valaki személyesen kézbesítette. A borítékban megtalálható volt még az egyik unokaöcs, Tajthy Imre 1944. szeptember 19-én írt tábori lapja is. Ez nem tartozik szorosan tanulmányunk témájához, azonban alkalmat nyújt némi összehasonlításra.

Kutatásunk során megkerestük a Hadtörténelmi Levéltárat is,¹ azonban érdeklődésünkre a következő válasz érkezett: „Értesítjük, hogy a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár nyilvántartásában – a megadott személyes adatokkal – Varga Gábor/M. Varga Gábor sorsával kapcsolatos adat nem szerepel. Így erről információval nem szolgálhatunk.” Tehát M. Varga Gábor történetéhez egyetlen forrásként csak a tábori lapok feldolgozása szolgál, kiegészítve az igen hiányos családi emlékezettel.

A tábori posta és a levelek

Először ismerkedjünk meg röviden a tábori posta és a tábori lapok rendszerével. A tábori posta feladata a hivatalos küldemények továbbítása volt, ezen felül a témánk szempontjából fontosabb magánküldemények eljuttatása a hátszorból a hadra kelt sereg részére és fordítva.² A háborús időben kiemelt jelentőségű volt a kommunikáció a hadba vonultak és a hozzátartozók között. Ezt a célt igen jól szolgálta 1941 júniusától (Magyarországnak a II. világháborúba való belépésétől) a tábori levelezés rendszere. A tábori posta nemcsak lapokat, hanem pénzküldeményeket és csomagokat is továbbított. Mivel a seregek tartózkodási helyszínét és a hadi cselekményeket titkosították, ezért a frontról küldött írásokat ellenőrizték. A feladó nevét, rendfokozatát és a tábori posta számát találjuk a lapokon, a feladás helyét még a postabélyegzőn sem. A lapok különböző színűek voltak. Az általunk

¹ 2021. augusztus 16-án érkezett válasz Reszegi Zsolt ügyintézőtől.

² Bányász 2012

vizsgált csomagban két színnel találkozhatunk. A zöld színűek a frontról vagy hadművelési területről, a rózsaszínűek a hátsországból érkeztek.³

A gyűjteményen alig hagytak nyomot az eltelt évtizedek, csak az 1944. november 8-i keltezésű szennyeződött. Ez a leginkább megviselt levél, még ételfoltok is találhatók rajta, amely valószínűleg már érkezés után keletkezett, mert nyoma a következő lapon is látható.

A lapok kivétel nélkül tintaceruzával írottak. A Magyar Királyi Állami Nyomda készítette őket, és a leírtak alapján vélhetően a hozzátartozók vették meg és küldték el a katonáknak. Idézet az 1944. szeptember 6-i levélből: „A tábori lapokat megkaptam, amit nagyon szépen köszönök. Most kedves nővérem addig ne küldjeteek míg nem írok, hogy küldjeteek.”⁴ A baloldalon nyomtatott jelszavak találhatók, esetünkben legtöbbször: „Magyarország kitartása és áldozatkészsége teszi győzelmessé fegyvereinket!” Máshol ez a lózung elmarad. Alatta van a „Hivatalos feljegyzésekre”, azaz az ellenőrzésre szolgáló négyzet. Ide többnyire az „ELLENŐRIZVE” szöveg, zömében bélyegzővel, általában olvashatatlan aláírással vagy szignóval, esetenként rendfokozat és dátum került. Ez utóbbit néhányszor a levél küldőjének kézírásával látjuk. Előfordul, hogy a keltezés hibás, mert a postai bélyegzőn szereplő dátum utáni napot jelöl.

Az ellenőrzés formai megjelenése igen változatos. Az „ELLENŐRIZVE” bélyegzővel ráütve, vagy kézzel ráírva (ez leginkább a levélíró kézírása), ritkábban előfordul mindkettő egyszerre. A hadikórház más bélyegzőt használt, amelyen a dátum jelzésére is volt hely. Az ellenőrzés igazolása grafit- vagy tintaceruzával, ritkábban tollal, gyakran piros, esetenként zöld, kék színessel, legtöbbször csak egy szignóval történt. Az aláírás néhányszor kiolvasható. Nyolc esetben „Tóth törzs”, a veszprémi sebészeti esetében „Elekhy”, egyszer „Polajarszky”, ez utóbbi olvasata azonban kétséges. Az 1944. szeptember 6-i keltezésű lapon fekete, vékony hegyű tollal szépen kiírt aláírás „Szigethy”. Más alkalommal, például az 1944. június 24. dátummal írt lapon üresen maradt az ellenőrzésre szánt négyzet. A nagyváradi kórházból írt lapokon is üresen maradt a „Hivatalos feljegyzésekre” helye, vagy csak az „ELLENŐRIZVE” bélyegző szerepel rajta, aláírás és dátum nélkül. Egy esetben (1944. május 21.) a „M. KIR. NAGYVÁRADI 559. HONV. HADIKÓRHÁZ POSTAI BÉLYEGZŐJE” körpecsétjét találhatjuk, itt is aláírás és dátum nélkül. A tábori kórház leterheltsége miatt a gyógyítás mellett bizonyára kevesebb figyelem maradt a cenzúrára.

A lap alján találhatóak a feladóra vonatkozó adatok, így a név, a rendfokozat és a tábori posta száma. M. Varga rendfokozata 1944. augusztus 17-től „segéd fegyver szakí tisztes”-re változott, valószínűsíthetően a fegyverszaki tanfolyam elvégzését követően. Tábori postaszáma az „A 552” volt (1944. május 7-én D 288) – a Magyar Királyi Honvédség második világháborús tábori postaszámainak nyilvántartása szerint⁵ a levél írója a magyar királyi 19. honvéd gyalogezred II. zászlóaljához tartozott. Sebesülése – és kórházba kerülése – miatt értelemszerűen más cím került a feladóhoz, például a május 17-ét követően írt két levélre: „Nagyvárad M. kir 559 sz/hadi kórház Csengeri u. 4.”

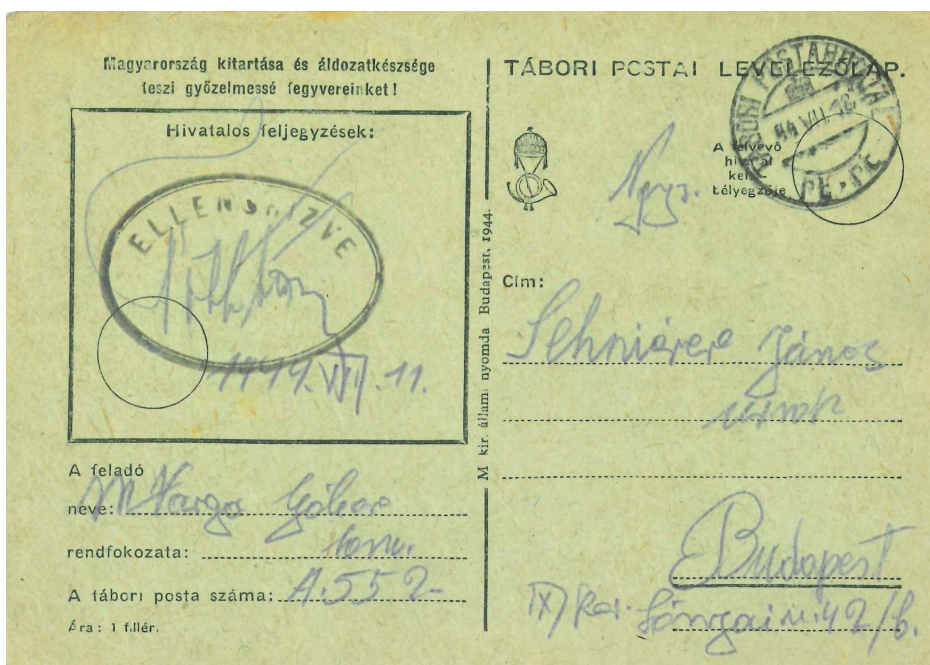
³ Szakály 2015

⁴ A tábori lapokból kivett részek betűhíven, eredeti helyesírással kerülnek idézésre.

⁵ HM Hadtörténelmi Levéltár.

Jobbra a felvevőhivatal keletbélyegzője: „TÁBORI POSTAHIVATAL” felirattal, illetve annak egyedi azonosítója. Középen a dátum, mellette a Magyar Királyi Posta jelképe, a postakürt fölé helyezett magyar korona. Alatta a címzés helye kipontozva.

M. Varga Gábor a tábori lapokat kivétel nélkül a sógorának címezte, nem a nővérének. Már itt tetten érhető némi helyesírási bizonytalanság, hiszen legtöbbször a címzett nevét egy felesleges ékezet hibájával vetette papírra, „Schniérer János urnak”, az úrnak szóról viszont rendszeresen lemaradt az ékezet. Az utca nevét következetesen „i”-vel írta, pedig a névadó Lónyay Menyhért miniszter, rövid ideig miniszterelnök „y” végződéssel használta.⁶ A címzett neve elé legtöbbször, 32 esetben oda került a „Ngys.”, ami a Nagyságos korabeli rövidítése. A „Tcz”, azaz a Tisztelt Címzett csak a legelső képeslapon szerepel. Ezzel szemben a Tajthy Imre által írt lap címzése az unokanővérének szólt: „Ngys. Schniérer Jánosné úr asszonynak. Lónyai út 42/B. Budapest.” Az unokatestvér sem használta az „y”-t az utcanévénél, pedig tanultabb volt Gábor unokatestvérénél.

Tábori lap címoldala
(HU-MNL-JNSzML-XIV.21.1.34.)

Ennyi mondható el a tábori lapok hivatalos részéről. A személyes mondanivalót a túldalalon találhatjuk, ezek részletes ismertetése előtt azonban ismerjük meg a levelek íróját.

⁶ Dr. nagylónyai és vásárosnaményi gróf Lónyay Menyhért (1822–1884) politikus, az Andrássy-kormány (1867–1870), majd az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminisztere (1870–1871); 1871 és 1872 között miniszterelnök. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1871-től 1884-ig.

Ki volt a lapokat író fiatalember?

M. Varga Gábor tősgyökeres mezőtúri családból származott. Édesapja M. Varga Lajos (Mezőtúr, 1894. 04. 20. – Mezőtúr, 1957. 11. 19.), édesanyja Darvasi Eszter (Mezőtúr, 1899. 06. 20. – Mezőtúr, 1979. 06. 20.) volt. A távolabbi felmenők mindkét ágról paraszti életmódot folytattak, az életutak áttekintése valószínűsíti, hogy valaha saját földdel, házzal nem rendelkező jobbágyságok voltak, másoknál vállalt munkából tartották el magukat. Ezt támasztja alá a születéseknél és halálázásoknál szereplő házszámok változatossága.

A család vagyoni felemelkedése, a saját földhöz jutás csak a századforduló táján következett be. A hagyomány szerint a dédnagypapa két fiával a Körös folyó szabályozásánál lovaskocsival földet fuvarozott a gátépítéshez. Ezen kívül kereskedésbe fogtak, vagonszám hozták a zöldséget, amit az 1913-ban megőzvegyült Muzsnyai Julianna (Mezőtúr, 1864. 02. 07. – Mezőtúr, 1939. 12. 15.), M. Varga Gábor nagymamája tovább folytatott. Bátran forgatták a kubikosmunkából és a kereskedésből származó pénzt, ha szükségesnek látták, kölcsönöket vettek fel. Így kerülhetett két tanya és a hozzájuk tartozó föld a Varga család birtokába.⁷

Ebből jutott M. Varga Gábor édesapjának, M. Varga Lajosnak a kisebbik tanya a hozzá tartozó 4,7 kh szántóval. A család a várostól távol, a majd 6 km-re fekvő, úgynevezett Vonogató-zugban élte az életét. Az épület egy szobából, konyhából és a kamrából állt. A bekerítetlen udvaron állt még egy istálló, egy disznóól, amelyhez a baromfik éjjeli menedékiül szolgáló rész is tartozott és természetesen a gémeskút. A néhány gyümölcsfát (szilva és diófára emlékeznek a későbbi leszármazottak) az épület körül sorakozó akácok egészítették ki. Az akácok nem csak árnyékot és tüzelőfát adtak, jól szolgáltak bútortermékkel vagy éppenséggel épületfaként, oszlopként, karóként egyaránt. Virágjából pedig a kamilla mellett a legkedveltebb tea készült.

M. Varga Gábor harmadik gyermekként látta meg a napvilágot 1922. november 6-án, Mezőtúron. Testvérei: Eszter (Mezőtúr, 1919. 06. 28. – Budapest, 1986. 04. 02.), Lajos (Mezőtúr, 1921. 04. 17. – Mezőtúr, 1982. 05. 01.), az 1928. január 20-án szintén Mezőtúron született ikrek, Juliska (+Mezőtúr, 1988. 12. 12.) és a két hónapos korában meghalt Imre (+Mezőtúr, 1928. 03. 18.) valamint a legkisebb, Ilona (Mezőtúr, 1929. 03. 26. – Szolnok, 1973. 04. 26.).

A kor szokásai és a körülmények miatt a gyerekeket hamar bevonták a koruknak megfelelő munkákba. Mivel kevés szántóföldjük volt, az nem biztosította a megélhetést az egyre szaporodó családnak, ezért az apának el kellett járnia napszámba. Tartottak állatokat, egy pár lovat, disznókat, egy-két tehenet a gyerekek ellátására, az ezen felül maradó tejtermékek a tojással együtt piacra kerültek. A ház körül mindig kapirgált néhány tucat baromfi, a vasárnapi húsételt többnyire belőlük főzték. A téli időszakban egy-két disznót is levágtak. A közeli Körös, illetve a kubikgödörök némi hallal, többnyire törpeharcsával is szolgáltak. Az apa nevelési elveihez tartozott, hogy a fiúknak meg kellett tanulni főzni, a

⁷ A Mezőtúri Földhivatalnál 2008-ban folytatott kutatás szerint a legutolsó vétel 1912. május 1-én történt. Az 1900-tól vezetett nyilvántartás C teherlapja tanúsítja a Földhitelintézetétől, a Mezőtúri Népbank Rt-től és a Mezőtúri Központi Takarékpénztártól 1900-tól 1911-ig rendszeresen, majd 1927-ben egy alkalommal felvett és visszafizetett jelzálogot.

220675

Azonossági szám: J.N.K. SZOLNOK vármegye. város.

Születési anyakönyvi kivonat. MEZÖTUR

Folyószám	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	A születés ideje (év, hó, nap)	A gyermek utóneve, neve, vallása	A szülők		A születés helye, ha a születés nem az anyja lakásán történt	Aláírás előtti cselekedet megjegyzések. Aláírások.
				családi és utóneve, állása (foglalkozása), lakóhelye	vallása	életkora	
675	1922. születés munkács kötés 19. 6. kat.		Gábor László ref.	László Gábor ref. sz. főiskolai Darmas János ref. sz. László			ref. sz. sz.
Eritélt bejegyzések. — Kiigazítások.				Bizonyítom, hogy ez a kivonat a MEZÖTUR anyakönyvi kerület születési anyakönyvével megegyező.			
11. r. sz.				Kelt MEZÖTUR, 1940. 12. 23.			

M. kir. állami nyomda, Budapest, 1939. — 3294.

*Születési anyakönyvi kivonat
(A szerző magángyűjteménye)*

lányoknak lovat befogni. Eszter visszaemlékezése szerint neki az okozott nehézséget, hogy a ló mindig felkapta a fejét, ha rá akarta adni a hámat.

M. Varga Gábor gyerekkoráról ma már szinte semmit sem tudunk. Bizonyára a tanyasi gyerekek megszokott életét élte. Egyetlen történetet őrzött meg az emlékezet vele kapcsolatban, amely szerint egyszer egy megvadult bikaborjú rohant nekiszabadulva a tanyaudvaron fel és alá, ahol a két éves gyerek kinn ült egy kisseken. A borjút sehogy nem tudták befogni, ezért nagy volt az ijedelem, hogy letiporja a kicsit. Amikor azonban odaért, megtorpant előtte, és megszelídülve hagyta magát elvezetni.

A testvérek közül egy sem maradt meg szülei földjén, nem folytatta elődei életét. Ki szakmát tanult, ki férjhez ment és úgy került el a tanyáról. Eszter legidősebbként elsőnek hagyta el a szülői házat. Tizenöt évesen, iskoláit befejezve – ahogy akkoriban mondták – felkerült Pestre. Az akkor már a fővárosban élő nagybátyjaék patronálása mellett házicseledként próbált boldogulni. Még a stafírungra valót sem sikerült összegyűjtenie, olyan rövid ideig tartott a cselédkedés. A csinos, fiatal lány ugyanis nemsokára megismerkedett egy nálánál tíz évvel idősebb pesti fiúval, aki 1936. augusztus 1-én feleségül vette. Az új pár a Csengeri utcába költözött, ahol Eszternek viceházmesterként akadt némi jövedelmet és lakhatási lehetőséget is hozó elfoglaltsága. A segédházelügyelői teendő főként a ház takarításából és a lakásajtók elé kitett szemét összegyűjtéséből állt, de ha kellett, helyettesítette a házmestert is.

A fiatalabb testvérek számára nővérük szolgálati lakása bázisként szolgált, adandó alkalmammal igénybe is vették. Költözésük után, a Lónyay utca 42/b-ben a talpraesett Eszter már önálló házmester volt, bár az akkori szokások szerint csak a férje nevében foglalkoztatták. Ekkorra már ott totyogott körülötte a család szemefénye, a kis Eszter, akit M. Varga Gábor „Lelének” nevezett leveleiben.

Itt talált fedelet a feje fölé a fiatal Gábor, amikor kenyérkereset után nézve Budapestre került. Be is jelentették a Lónyay utcai címre, amint ezt egy 1943. november 7-én írt békéscsabai képeslapból megtudhatjuk: „...ara kérlek beneteket hogy ha még nem jelentetettéki a rendőrsigen akkor jelentsetek ki mert majd ha szabadságra megyek akkor nem Mezőtúron nem kapom...” Ennek a lakcímbeljelentésnek köszönhetően maradt meg a családi emlékeket őrző iratcsomóban az 1940. szeptember 23-án kelt, az előzőekben bemutatott születési anyakönyvi kivonat, a hátuljára írt megjegyzéssel: „Gabi szállás bizt”. A pesti tartózkodás során Gábor megtanult gépkocsit vezetni, letette a jogosítványhoz szükséges vizsgát. Géplakatos sógora munkát is szerzett neki, egymás mellett dolgoztak a Kőbányai úti Ganzgyárban, M. Varga Gábor valószínűleg segédmunkásként. A gyárat hadiüzemmé nyilvánították,⁸ itt gyártották a Turán és Toldi harckocsikat.

Gépjármű vezetői engedély
(A szerző magángyűjteménye)

⁸ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/h-F09B4/hadiuzem-F09D4/> (Hozzáférés: 2021. 07. 03.)

A mindig vidám, pozitív életszemléletű M. Varga Gábor számára kinyílt a világ, az itt töltött idő mély nyomokat hagyott benne. Az alföldi fiúnak nagy élményt jelentett a nagyvárosi élet, a Budai-hegyek nyújtotta kirándulási lehetőségek. Kiválóan beilleszkedett a kis családba, de ahogy a leveleiben írt érdeklődések, üdvözletek bizonyítják, a távolabbi családtagokkal is jó kapcsolatot alakított ki. Az unokahúgát, a kis „Lelét” nagyon szerette. Jól kijöttek egymással, ahogy a sógorával is. Később többször emlegette a játékos birkózásokat. Esténként kártyacsatákat vívtak, általuk „*pilincának*”⁹ nevezett társasjátékot játszottak. A későbbi leveleiben sokszor érdeklődött sógora öccse, Sanyi iránt, többször kérte a címét, hogy ír hasson neki. Még a szerelem is megérinthette. Ennek az életnek vetett véget a háború. 1943 novemberében kellett bevonulnia a békéscsabai laktanyába.¹⁰ Úgy tűnik, hiába dolgozott hadiüzemmé nyilvánított gyárban, nem kapott felmentést a behívás alól úgy, mint az akkor már üzemvezető sógora.

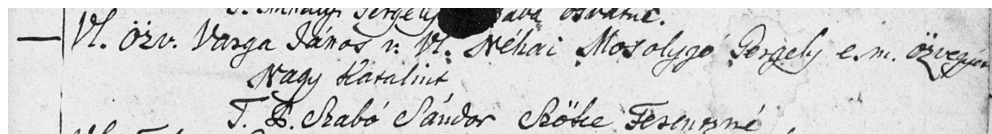
*M. Varga Gáborról fennmaradt fényképek
(A szerző magángyűjteménye)*

M. Varga Gáborról csak három fénykép maradt fenn, az emlékezet is alig őrzi alakját. Akik többet tudnának mesélni róla, már nincsenek közöttünk. Elnézegetve a fotókat, még a felületes szemlélő számára is nyomon követhető a változás. Hogyan lett a jogosítványképen látszó, nyílt tekintettel bizakodva a jövőbe néző fiatalemberről rövid idő, alig másfél év alatt megtört tekintetű, reményét vesztett, lesóványodott katona? Társaihoz hasonlóan ő is jobb sorsot érdemelt volna.

⁹ Társasjáték, ismertebb elnevezése „Ki nevet a végén?”, vagy „Ember ne mérgeledj!”

¹⁰ Képeslap Békéscsabáról, 1943. november 07.

A családtörténetből még említésre méltó dolog a Varga előtti „M” névelem magyarázata. Az utódok emlékezete megőrizte, hogy ez a betű a „Mosolygó” rövidítése. Honnan is eredhet ez a 1947-től törvényileg eltörölt megkülönböztető név?¹¹ Azt mindenki tudta, hogy nem valamelyik ős vidám személyiségéből ered, inkább a helybeli Mosolygó családdal kötötték össze, de hogy mikor történt az egybekapcsolódás, senki nem emlékezett. Két magyarázat is akadt, azonban egyiket sem igazolta az anyakönyvi adatokkal való összevetés. A történet megfejtését egy 1813. december 29-i esketési bejegyzés tartalmazza. A beírás szövege így szól: „V[árosunkban]l[akó]. özv[egy]. Varga János v[ette]. VI. Néhai Mosolygó Gergely e[l]m[aradt]. özvegyét Nagy Katalint. T[anúk]. P. Szabó Sándor, Szőke Ferenczné”.

Házassági bejegyzés a mezőtúri református anyakönyvből
(Mezőtúri református egyház vegyes anyakönyve.
IV. kötet. Esketések 1811–1843. 619. p.)¹²

A 2020-as statisztika szerint a „Varga” a 6. leggyakoribb családnév.¹³ Mezőtúron talán még ennél is sűrűbben fordult elő az eltelt két-háromszáz év alatt, szükség volt tehát a megkülönböztetésre. Érdekes, hogy a „Mosolygó” ragadványnév több mint 200 éve éppen egy özvegyasszony révén kapcsolódott a családhoz.

A tábori lapok feldolgozása

A levelek nem, vagy csak alig alkalmasak a háborús történések rekonstruálására, az elsőrendű cél nem is ennek feltárása volt. Az írások azonban részben megértetik a történelmi eseményeknek a benne részvevőre gyakorolt hatását, így valamiféle választ mégis kapunk arra, hogyan hatott a háború az addigi életmódjából, környezetéből és a korábbiakban érvényes erkölcsi normákból kiszakított fiatalemberre.

Első teendőnk a lapok időrendi sorrendbe állítása volt, majd sorszámmal ellátva másolatot készítettünk mindkét oldalról. Ezután a nehezen olvasható kézírás begépelésére került sor. Ez eleinte meglehetősen lassan haladt, de aztán megszokottá válik a betűk esetenkénti sajtóságos formája, a betűkihagyások, az esetleges különleges szavak, egyéni rövidítések sora. A hitelesség kedvéért vigyázni kellett, hogy a szokatlan helyesírás önkéntelenül se íródjon át a ma érvényes szabályoknak megfelelően. Itt kell megjegyezni, hogy a képi és írásos rögzítés után a 38 lapból álló sorozat iratajándékozás keretében a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárához került.

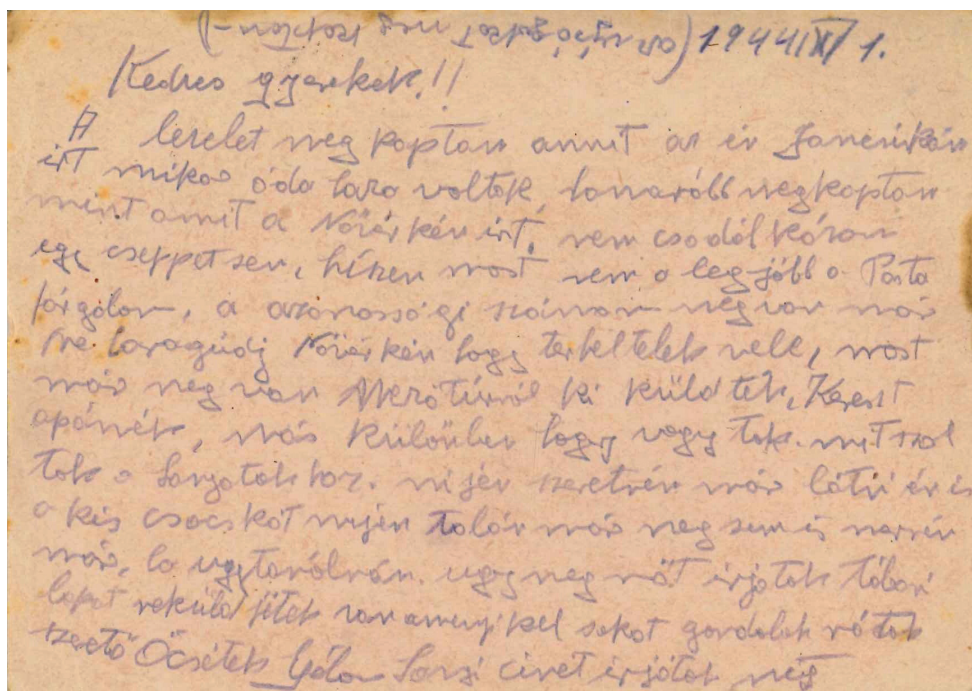
¹¹ 1947. évi törvény az egyes címek és rangok megszüntetéséről.

¹² <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MLS6-DN?cc=1858355&cat=334068> (Hozzáférés: 2021. 07. 03.)

¹³ Leggyakoribb magyar családnévek listája. https://hu.wikipedia.org/wiki/Leggyakoribb_magyar_csal%C3%A1dnevek_list%C3%A1ja (Hozzáférés: 2021. 07. 03.)

A külalak vizsgálatánál még a laikus szemnek is feltűnik, hogy íráshoz nem szokott embertől származik. Ugyanez vonatkozik a fogalmazásra és a helyesírásra is. Ő is érzi a hiányosságait, ezt az 5. lapon jelzi: „ha csúnyán írok ne csodálkozzatok rajtam mert nincs író Asztalom...” Valóban, ez a lap különösen zilált írással készült. Az íráskép általában kusza, görcsös, nehezen tartja az egyenes sorokat. Ezen az első tábori lapon (1944. április 3.) előre vonalazással próbált segíteni, ezt a gyakorlatot a későbbiekben elhagyta – bizonyára nem csak kényelmi szempontból, hanem mert így több szöveg fért a lapokra. Minden helyet kihasznált, időnként 90 fokkal elfordítva a margóra, néhány esetben a címoldalra is írt.

A központozás elmaradása olyan mértékű, hogy sokszor nehezen értelmezhető a mondanivaló. Nincsenek pontok, vagy ha mégis, a következő mondatot nem kezdi nagybetűvel. A mondatrészek vesszővel való elkülönítése valamivel kedvezőbb képet mutat. Az írásjelek közül hiányoznak a kérdőjelek, a megszólításnál eleinte nincs felkiáltójel, majd később kettővel is nyomatékosította mondanivalóját. Bizonytalan a tulajdonnevek írása, itt is gyakran elmaradt a nagybetű. Hasonló problémákkal találkozhatunk az abból az időből azonos iskolázottságú kéztől származó írásoknál.

1944. szeptember 1-én keletkezett tábori lap
(HU-MNL-JNSzML-XIV.21.1.34.)

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a levélíró gyakorlatlan volt, szokatlan lehetett számára, hogy írásban fejtse ki gondolatait, és közölje a vele és körülötte történeteket. A gör-

csősség később valamelyest oldódott, de a helyesírással M. Varga Gábor mindvégig hadilábon állt.

Összehasonlításként álljon itt unokatestvérének, Tajthy Imre honvédnek, a levélcsomagban megmaradt – a gyűjteményben 40. számmal jelzett – egyetlen tábori lapja. Tajthy Imre (Túrkeve, 1921. 02. 07. – Gyömrő, 2008.) édesanyja révén – Darvasi Etelka (Mezőtúr, 1897. 08. 01. – Túrkeve, 1992. 03. 01.) – közeli rokon, első unokatestvér. Darvasi Etelka 1919. június 26-án hozzámment a nemesi származású Tajthy – a nevet különbözőképpen írták az anyakönyvekben és a leszármazottak ma is – Istvánhoz (Jászapáti, 1891. 12. 01. – Túrkeve, 1973. 11. 10.). Házasságukból nyolc gyermek született, közülük heten éltek meg a felnőtt kort. Imre a másodszülött volt, őt csak egy rövid időt élt bátyja előzte meg a gyerekek sorában. Szerencsésen túlélte a viláégést, a háború után továbbtanult, katonai-rendőri pályán (a családi emlékezet szerint őr volt a parlamentben) az alezredesi rangig jutott. Testvéreihez hasonlóan szép kort ért meg, 86 évesen Gyömrőn érte utol a halál.

Szepi 9 én

Kedves nénikém.

A lapodat megkaptam ami hála Istennek
eléggé jó egészségben talált amit e gyanus szinü
tábori lap érkeztével szeretettel kívánok minyósítok
nak. Mi hála Istennek most megvagyunk elégedve háborus
helyzetünkkel és bízunk hogy hamarosan szerény otthonunkba
megint csak újj életet tudunk kezdeni. Most kaptam
Tuliskától is lapot amiben írta hogy megbombarták Mero
túrt most már ökis kelnek. Gáborral az örekköthetős az
megvan öis egészséges. Többet nem írok Góköllak.

Tajthy Imre kézírása
(HU-MNL-JNSzML-XIV.21.1.34.)

Érdekesség, hogy Tajthy Imre unokanővérének asszonynevére címezte a lapot. Ezt M. Varga Gábor egyszer sem tette. Az ellenőrzés hasonló, itt az aláírásból a „Hajdú” nevet vélelmezzük. Az íráskép rendezett, unokatestvérénél sokkal gyakorlottabb kézre vall. A sorok alá vonalvezetésül felhasznált eszköz (valószínűleg egy másik tábori lap) révén a

sorok egyenesek, az alapvonal alatti betűszarak utólag gondosan kiigazítottak. Ez egyetlen esetben, a címzés „Nagys.” szavánál maradt el. A külalakhoz hasonlóan az írás stílusa is igényes emberre vall, egyszer-egyszer már túlzásnak is érezhetjük. Kerek, befejezett mondatokat vetett papírra. Bár ő is vétett hibákat, mégis sokkal jobban ismerte a helyesírást unokatestvérénél. A tartalmi részéből csak annyit érdemes kiemelni, hogy a levelezésen keresztül szintén szoros kapcsolatban maradt a hozzá közel állókkal.

A rövid kitérőt követően folytatjuk M. Varga Gábor leveleinek elemzését. A keltezés egy-két kivételtől eltekintve minden esetben pontos. Bizonyára tájékozottak voltak az idő múlásáról, számontartották a napokat. A levelezés üteme változó. Az első képeslap a bevonuláskor íródott, az ezt követő hosszabb, öt hónapos szünet okát nem tudjuk. Az első két tábori lap ugyanabból a hónapból való, feltehetőleg a csapatmozgások miatt nem tudott gyakrabban írni. Ha adódott rá alkalom, hetente többször, akár naponta írt; egy esetben (1944. augusztus 16.) előfordult, hogy két lapot is küldött egyszerre. Az időnként előforduló kihagyások valószínű okai a harci cselekményekben, illetve a két sebesülés miatti kihagyásban keresendők. Egyes lapok viszont el is kallódhattak, hiszen augusztus 20-án ezt vetette papírra: *„ésirtad kedves Nővérekém, hogy ritkán írok levelet kedves Nővérekém én mindenmás nap írok mikor megy a Posta úgy nektek mint haza,”*. Október 5-től szokatlanul hosszú, több mint egy hónapos, majd novemberben közel egy hónapos szünet állt be a levelezésben, (Képzeljük el a hozzátartozók aggodását!) melynek okát talán a hadi események miatt nehezkesebben működő tábori postaszolgálatban kell keresnünk.

A megszólítás – úgy, mint az aláírás és a befejezés – kedves, családias. A megszólításnál a leggyakoribb a *„Kedves gyerekek!”* Itt időnként pont került a végére, vagy elmaradt a felkiáltójel, de a nyomaték kedvéért időnként megkettőzte azt, vagy éppenséggel aláhúzta, mint a 32., 35. és 36. lapnál. Csak egyszer, a levelezés legelején használta a *„Kedves sógor és nővérem!”* formulát. Egyetlen esetben, a 22. lapon folytatta megszakitás nélkül tovább a mondatot: *„Kedves gyerekek most még írok...”* Az utolsó, 40. számú lapon a levélíró zaklatott lelkiállapotát tükrözi a megváltoztatott megszólítás is: *„Szeretett kedveseim...”*

A lapokon az aláírás eleinte *„szerető öcsétek Gábor”*, vagy egyszerűbben *„öcsétek Gábor”* volt, amit a július 19-én kelt, 13. laptól kezdve szinte kivétel nélkül felváltotta becenevével: *„Gabóca”*.

A bevezető mondatok sokszor ismétlődnek, szinte mindig a levélíró és a címzettek hogylétével, egészségi állapotával foglalkozik. Eleinte inkább: *„Kívánok nektek is nagyon jó egészséget olyat mint nekem van hál Istennek egészséges vagyok”*, a későbbiekben legtöbbször: *„A levelem a legkiválóbb egészségben tanáljon benneteket olyanban mint nekem van én hál Istennek én egészséges vagyok és még meg vagyok! hát ti hogy vagytok?”* Esetenként, például a május 8-i levelében (6. lap), a helyzetnek (jelen esetben a sebesülése miatt) megfelelően változtatta a mondatot: *„A hozátok írt levelem a legkiválóbb egészségben tanáljon benneteket ne olyanban mint nekem van most én megsebesültem...”* A bevezetésben előfordult, hogy visszautalt a megkapott levelekre, részletesebben ezt általában a levél közepére hagyta. Egy példa az 1944. május 21-én keltezett 8. lapról: *„A hozám írott leveleteket megkaptam ammit nagyon szépen köszönök hogy megemlékeztetek rolam...”*

A befejezésben a „csókollak beneteket” vagy a „sokat gondolok rátok” mondatok váltakoznak. Az 1944. év végi lapoknál a két mondatot összefűzi „sokat gondolok rátok, és sokszor csókollak beneteket”. Az idő előrehaladtával egyre inkább érződik a fokozódó szorongás: „Isten veletek, sokat gondolok rátok, és sokszor csókollak benneteket.”

Megható, ahogy a kis unokahúgáról megemlékezik. Tizenegy alkalommal üdvözölte őt külön, így írt: „sok csók a kis Lelikének a Gabi bátyjától”. Ezek a mondatok sokszor már nem értek el a szöveg részére rendelkezésre álló helyen, azt fejjel lefelé, vagy éppen a címl oldalra írta. Az egykori „Lelike” – Eszter – immár túl a 80. életévén – ma is szívesen gondolt vissza a nagybátyjára, akinek séta közben mindig a kisujját fogta. Emlékei szerint vidám, kiegyensúlyozott ember volt.

A levelezésből nyomon követhető katonasors

A II. világháborús postai cenzúrát törvény írta elő,¹⁴ emiatt több témát nem érinthettek a katonák. Szabad volt utalni az időjárásra, érintőlegesen a helyszínre. Ezen kívül tükröződik a földműves eredetből származó gondolkodásmód, egy esetben utal rá, hogy aratni kellene, de nincs, aki azt megcsinálja. M. Varga Gábor néhány esetben frappáns módon került meg a tiltásokot. Ugyanakkor keveset tudunk meg a háborús hétköznapiokról. Hogyan, milyen körülmények között étkeztek, aludtak, ruházkodtak? Talán kétszer említette az írás nehézségét, hogy nincs asztala. Az 1944. augusztus 16-i írásában azonban szinte életképszerűen vetíti elénk a tábori élet egy szegmensét. „A két unoka testvérel, Imrével meg Pistával napi rendszer tanálkozunk, együtt járunk mosni a patakra el képzelheted Kedves nővérem asztal mosást amit mi végbe viszünk fényképet csináltattunk de még nincs kész.” A harcok, az átélt támadások, a menetelések során átélt személyes tapasztalatokról szinte szó sem esik. Az augusztus 8-i levelében „én már egy pár műszkával megszagultattam az Iboját” és szeptember 9-én írt néhány szót erről: „mi is sokat riadózunk”. Feltételezhetően nem csak a cenzúra miatt nem tudósított többször ezekről a dolgokról, hanem mint életidegen eseményeket kizárta a gondolataiból is.

Írásaiban ezer szállal kötődik az elmúlt békeévekhez. Szinte minden leveléből kiolvasható a hiányérzet a családjá („együtt örülhetünk az életnek”), a kirándulások, a munkája (szeretne szétnézni a műhelyben) miatt.

A levelezésből csak M. Varga Gábor tábori lapjai maradtak fenn, a nővére által írt válaszok nincsenek meg, azok lényegére csak következtetni tudunk. Úgy tűnhet, hogy a lapok nagyobb részét a sablonosnak tűnő mondatok alkotják, de néhány rejtett utalásból, elejtett mondatból kibontakozik a fiatalember lényge, érzelmei, vágyódása az addigi élete után.

A békéscsabai képeslap az egyetlen a tábori levelezésben, ahol értesülhetünk a feladás helyéről: ez a békéscsabai Kazinczi úti laktanya. Itt volt az állomáshelye a magyar királyi 19. honvéd gyalogezrednek (ezredparancsnokság és az I. zászlóalj), Mezőtúron pedig az

¹⁴ 1939. II. tc. a honvédelemről; a 152. § felhatalmazta a minisztériumot a szükséges intézkedések megtételére az állam érdekeinek megóvására.

ezred II. zászlóaljának.¹⁵ A képeslapról a bélyeget utólag leáztatták, így eltűnt a postabélyegző is, de szerencsére a lap írója ráírta a keltezését: 1943. november 7. Itt még az egyéniségből adódó oldottsággal fogalmaz, „én jól érzem magamat jól telik a katona élet”. Egy későbbi tábori lapból (8. sz., 1944. május 21.) azt is megtudjuk, hogy az édesanyja fel tudta keresni: „mert mikor újonc voltam, akkor is jól eset ha úgy néha neha el jött az édes anyám és meglátogatott.” Kérte, hogy jelentsék ki a Lónyay utcai címről, ezt a jövőbeni szabadságán a tartózkodási helye miatt tartotta fontosnak.

Az első levél Békéscsabáról jött
(HU-MNL-JNSzML-XIV.21.1.34.)

A következő értesítést 1944. április 3-án írta. Az öt hónapos kihagyás oka, hogy kivitték a frontra a többiekkel együtt: „sokan vagyunk itt Mezőtúriak”. Közben az időjárásról nyíltan írt, a helyszínre csak célzásokat tett: „itt is vannak magas hegyek, olyan, mint Pesten amerre kirándulni sokat jártunk csak egy kicsit hideg van, mert még néhol hó borítja és fűtől a friss tavaszi szél”. A soron következő írások további eligazítással szolgálnak a helyszínről: „most it from leveletem egy orosz muszka dűledező kúnyhóban, valahol messze muszka földről 1944. VII. 11.” Szeptember 28-án már újra hazai földön volt: „sokat gondolok rátok az édes magyar földről”.

Az élénk levelezés miatt szinte napra készen értesült az itthoni történekekről: „mi ujság nálatok van-e már vici másik, Kovácsné helyet vagy nem is akartok másikat”. Visszatérően kifejezte vágyát a mielőbbi béke iránt „bizunk a jó Istenben hogy megsegít bennünket és nem soká helyreál a szeret[et] és Béke”, „engem is ha haza segítene valaha a jó Isten és megint meg kezhetném

¹⁵ <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/19.htm> (Hozzáférés: 2021. 07. 03.)

az új civil életet hát nem adnám sokért és úgy mennénk kirándulni mint valaha régen de bizunk a jó Istenben”, „és megint helyre ál a béke és mi Jánosral megint együtt dolgozhatunk és mehetünk kirándulni a hegyekben, hely, de jó is lenne”. A győzelembe vetett bizakodásának csak egyszer adott hangot, július 11-én: „talán majd végelesz enek a cirkusznak nem soká, és megyünk haza győztesen”.

A levelekből nem lehet egyértelműen következtetni M. Varga Gábor hitéletére. Templomba járásról egyetlen szó sem esik, az emlékezők sem szóltak róla. Az írásaiban gyakran előforduló fohászkodások lehetnek a személyes vallásosság megnyilvánulásai. Komolyan átérezte, vagy a 20. század közepének saját körében megszokott fordulatait alkalmazta? Ma már nem lehet megállapítani. A református család erősen kötődött az egyházához, leginkább lélekben, de ez egyetlen családtagnál sem járt együtt rendszeres vallásgyakorlással, templomlátogatással.

Május 8-án sebesüléséről számolt be, szerencsére „csak” lábszárlövést kapott. Bizott benne, hogy nemsokára Magyarországon gyógykezelik és itthon lábadozhat. Valóban így történt, a következő híradást már Nagyváradról, a hadikórházból küldte. A helyváltoztatás némi zavart okozott a levelezésben, a hozzá írott lapok ugyanis nem érték utol. Felmerült a látogatás kérdése is: „Kedves nővér írod, hogy meglátogatnának nagyon örülnék neki ha el jönne nagy szívesen látnálak. De nagyon messze van és sok az útiköltség de ha mégis akarod ne mondd hogy mégis lebeszéllek róla mert igazán jól esik az embernek, ha meglátogatják.”

Gyógyulása után a június 25-i keltezésű levelét már ismét a messzi távolból írta, ahol a hegyek olyanok, mint a Hűvösvölgyben, csak nem találta olyan barátságosnak. „...irtam sok felvidéki tájkepet a merre jöttünk ki felé most it ahol vagyunk égbe nyúló hegyek között magas fenyvesek között itt nem valami jó idő van it még a tavaszi szél súvít a fűlünk mellett, de megyünk tovább innét”. A következő lap az időjárásról tudósított: „most esik az eső it egy nap jó idő van, 3-4 nap esik az eső”. Később összekapcsolta az időjárást a mezőgazdasági munkákkal: „már it is lehetne aratni denem igen van akki aratna ere is nagyon szép idő járás van”. Időnként hangot adott a vágyódásának is: „most it csend van, este van most van a nap lemenőben és nézünk mi is a naplement után ara van a mi édes magyar hazánk”.

November 1-én újabb sebesülés érte, eltört a bal keze, kórházba került. A tábori lap ellenőrzés rovatában a „M. KIR. 550 VEGYES HADIKÓRHÁZ” szerepel, a feladóhoz írtakból további részleteket tudhatunk meg: „Rozsnyó Cemenárium”, a lap szélén a „29-es szoba” szerepel. Egy későbbi lapon a „Besztercei csapatkórház, Veszprém sebészeti osztály, 3. kórterem” szerepel a feladó címénél. Innen egy hónapos kihagyást követően több lapot írt, ezekből megtudhatunk néhány részletet. December 1-én arról írt, hogy nővére meglátogatta, csomagot vitt neki. „Amiről beszélünk mikor it voltál nővérkém, el tudod intézni, ha kapsz igazolványt, talán jobb lenne, ha hoznád magad, ha tucjönni, meg ha nem reteledd.” Mi lehetett ez az igazolvány? Valószínűleg a várható betegszabadságot akarta a nővéreéknél Budapesten, a Lónyay utcában tölteni. Hiszen haza, Mezőtúrra ekkor már nem mehetett. A városban október 6-tól súlyos harcok folytak, végül az 53. szovjet hadsereg és a velük együttműködő román 1. hadsereg október 21-én végleg elfoglalta. A veszprémi kórházban december elején még azzal bíztatták, hogy fürdőkúrára Hévízre viszik, de ebből már nem lett semmi. A december 5-i levelében már ez áll: „én ki vagyok írva a pótkerethez és két hét egészségügyi sza-

badzságot kapok, a kórház javasolja és a pótkeret adja természetes, nálatok főgom eltölteni, ha Isten segít tehát ide már ne írjatos és nehogy el gyere nővérekém”.

Néhány levélben érintett témát érdemes kiemelve ismertetni. A bombázásokról, mint az acélmadarak látogatásáról írt: „ti is háborúztok, nem csak mink, mert titeket is megkeresnek az acél madarak”, „el tudom képzelni hogy nézki a szép főváros”, „mi jen lehet nektek is az élet Pesten az örökké rettegés”. A szülők nem igazán találták meg a legjobb megoldást unoka-húga, Eszter biztonsága érdekében. Hol Mezőtúrra vitték, a tanyát gondolván a legjobb helynek, de amikor nagyon hiányzott a kislány („Írod Kedves Nővérekém, a lányod nélkül mijen üres az élet”), visszavitték a fővárosba („Kedves nővérekém, amit küldtél, írod hogy János óda haza van a kis Leléért. hát bizony elég kavargos most a világ és nem tudja az ember hogy mikor mi történie üres az élet dekár elvinni.”).

Időnként egész hamar értesült az itthoni eseményekről, így történt ez Mezőtúr bombázása esetében is: „ugy hallottam Mezőtúr is kapott már”, vagy három nappal később: „a szülővárosunkat nagyon megbombázták”. Mezőtúrt szeptember 1-én délelőtt érte légítámadás. B-24-es Liberátorok három rajban, 55 tonna bombát zúdítottak a piaci napon élénk forgalmú városra. A korabeli anyakönyvi bejegyzések szerint 68 halálos áldozata volt a támadásnak.¹⁶ A tragikus eseményt legérzékletesebben Kissné Mikes Éva írta le. „1944. szeptember 1. Péntek volt, piaci nap. A kora délelőtt mozgalmas életébe hirtelen beleüvöltött a sziréna. A Városháza előtti piac megbolydult. Volt, aki hazarohant, volt, aki óvóhelyre ment, mások flegma nyugalommal várták a tompa nehéz búgással kötelékbe levonuló repülőket, mint már annyiszor. Sokszor volt már légiriadó. Most is rémülten figyeltek. Tíz-tizenegy óra között volt az idő, amikor hallani lehetett a gépek monoton zúgását. Majd elvonult az amerikai légierő három raja. Sokan kimentek az udvarra, a kapukba és számolták az ezüstösen csillogó gépmadarakat. Váratlanul, amikor már egyre többen kimerészkedtek a házakból, amikor már azt hitték, hogy túl vannak a veszélyen, amikor már a légiriadót is lefújták, visszafordultak a repülők a vasútvonal felé. A mélyrepülésbe zuhanó gépek szörni kezdték a bombákat és géppuska tüzet nyitottak. A robbanások és csattogások iszonyú hangjába ordítás, sikítás, üvöltés keveredett.”¹⁷

A tábori lapokon szereplők többségét be lehet azonosítani, ez azonban nem minden esetben sikerült. Helytörténeti jelentősége lehetne, ha pontosabban leírta volna, kik azok a mezőtúriak, akikkel együtt szolgált (április 3.: „sokan vagyunk Mezőtúriak”). Az augusztus végén postára adott levelében mások iránt is érdeklődik. Fontos számára a kapcsolattartás, ezért címetekért: „írod Kedves nővérem, hogy Sándor Gábort megint behívták katonának légy szíves megtudni a címét meg Pesti címetek mert bizony én már el felejtettem és majd írok nekik meg Gabinak a légy szíves megírni a Schniérer Sándor címét mert leírtam én aszt de bizony nem tudom hová tettem”. Ki volt Sándor Gábor, vagy az a Pásztor Jancsi, akinek üdvözlétét küldte? Ma már nem lehet tudni, ahogy azt sem, hogy mit ért pesti címek alatt. A Sándor családnevét még egyszer felbukkan az augusztus 7-i lapon: „Írd meg Sándor Lajosék címetek”.

A fiatalembert megérintette a korához illő más érzelmek is. A levelekben és a korábban történt emlékezésekben többszörösen visszatért egy nő alak, Mancsi, aki egy lakótárs lehetett a Lónyay utcában. M. Varga rossz híreket hallott róla, de azért nem hagyta teljesen

¹⁶ Bodorik 2019, 9.

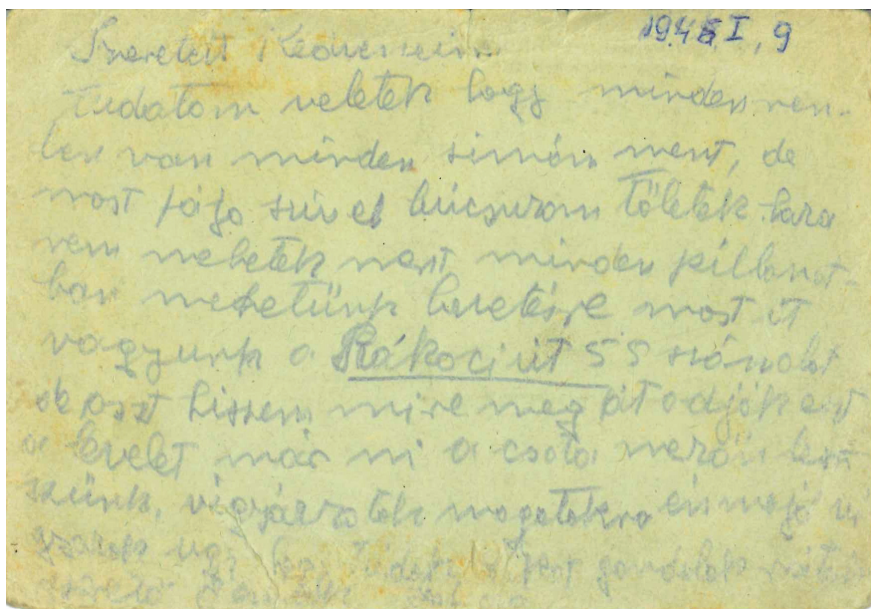
¹⁷ Kissné 1994

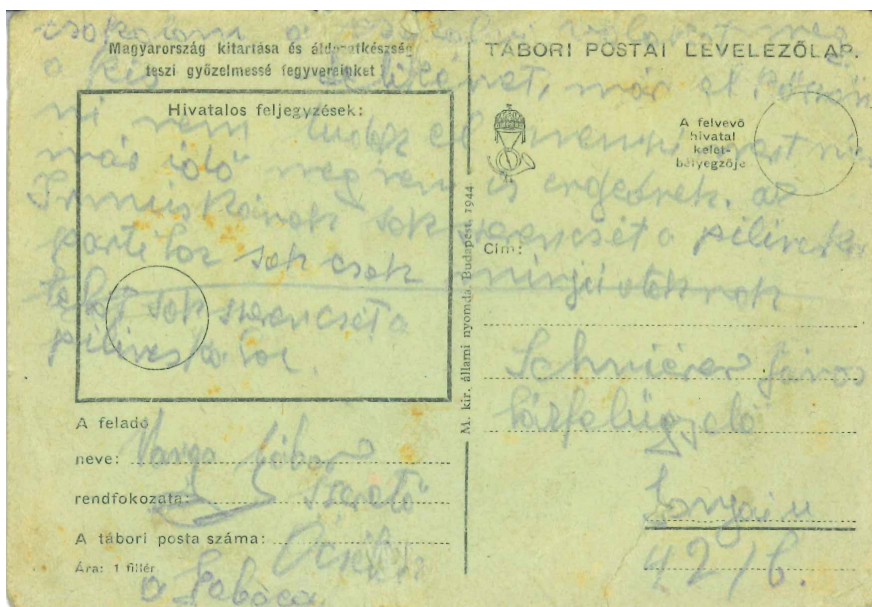
közömbösen, ahogy szeptember 4-i leveléből ez kiderül. „Irtad Kedves nővérkém, hogy a Manciról nem a leg jobbat hallottad, én már úgy vagyok vele engem nem érdekel, aszt csinál amiT akar, de majd Ird meg mégis mit hallottál róla, már nekem is írtak róla egyet mást oh hál Istennek én már rég föl hagyta vele”. Ezt megelőzően: „az, akki volt, avval már rég föl hagyta mondtad nővérkém nem neked való hál Istennek, megfogattam a szavadat meg az édes anyám szavát, már réges rég”. Utólag is sok, ma már ellenőrizhetetlen dolog keringett Manciról a családban (nácik barátnője, zsidó létére besúgó volt), negatív szerepe a történet legvégén domborul ki igazán.

Közben érdeklődése, a sógornője húga felé fordult. Először csak képeslapot kért: „légy szíves egy pár db olyan rózsás lapot küldeni tudniillik kislánynak akarok írni és téged kérlek már meg mert tudod csak te tudol ijes mit választani”, majd nemsokára kiderült, kinek szánta a rózsás képeslapokat: „nem mondom a sógornőmnek elég helyes húga van ha láttátok már, Mari-kának a húga csak keveset tudtam vele beszélni, mikor óda haza voltam, én nem is mertem csak akkor mikor be mutattak neki ha láttad Nővérkém, mi a véleményed róla, igaz írtam neki már, vá-laszolt is mindjárt”. Ma már nem lehet beazonosítani, hogy mikor találkoztak. A kézenfekvő időpont Lajos bátyja esküvője lenne (1944. május 20.), de ekkor őt a nagyváradi hadi kór-házban ápolták. A kapcsolatról a továbbiakban nem esett szó.

A történet vége

M. Varga Gábor utolsó írását, a mindkét oldalán teleírt tábori lapot és a hozzácsatolt fü-zetlapot valaki személyesen vitte el a címzetthez: „most már befejezem az írást mert akkitol küldöm már megyen.” Megtudhatjuk, hogy a betegszabadságát sikerült a nővéréknél töl-tenie, de vissza kellett térnie az alakulatához.

Az utolsó tábori lap két oldala
(HU-MNL-JNSzML-XIV.21.1.34.)

Megrendítő írás, nehezen lehet bármit hozzáfűzni.

„1944.01.9

Szeretett kedveseim Tudatom veletek hogy minden rendben van minden simán ment, de fájó szívvel búcsuzom tőletek haza nem mehetek mert minden pillanatban mehetünk bevetésre most it vagyunk a Rákóczi út 55 számalat de aszt hiszem mire meg átadják kapjátok ezt a levelet már mi a csatamezőn leszünk, vigyázzatok magatokra én majd vigyázok úgy ahogy tudok sokat gondolk rátok csókolom a csókolni valókat, meg a kis Lelikémet, már el köszönni nem tudok el menni most nincs már idő, meg nem is engednek. az Irmuskának sok szerencsét a pilincka partihoz sok csak minnyájótoknak tehát sok szerencsét a pilinckához.

Varga Gábor

szerető

Öcsétek

a Gabóca”

Kockás füzetlapon: „Folytatom tovább. elképzeled milyen érzéssel megyek harmatcor a halálban de bizúnk a jó Istenben hogy meg segít bennűnket másban nem bizhatunk csak ő benne. ha csak őt percre is, de akkor is haza megyek, hacsak lehet de, hanem arol sem tehetek, még ijen nehezen nem mentem, mint most nem tudom mit érzek, nem busulok mert it ahol vagyunk van egy kis loo [nehezen olvasható, legvalószínűbb a ló, utalva a mondásra] tehát busulni nálam nem szokás aszt már ti tudjátok de azért csak hát borzongató rá gondolni megint frontra jujj! most már befejezem az írást mert akkitol küldöm már megyen. csokollak benneteket szerető Őcsetek Gaboca sok szerencsét a pilinckában”

M. Varga Gábor további sorsát csak a nővére elbeszéléséből ismerhetjük meg. Írásos dokumentum hiányában – ezek már a háború vége felé alig készültek – a történeteket nehéz pontosan rekonstruálni. Bizonyos, hogy a harcok szünetében még vissza tudott térni egyszer a nővéréhez. Ekkor megjelent két, a házban lakó nő – az egyik a már korábban említett Mancsi –, és kérték, majd egyre erőszakosabban követelték, hogy szegődjön melléjük. A közelben lévő Zwack-gyár (Soroksári út) találatot kapott és a raktárkészlet szabad prédának látszott. Innen akart néhány üveg italt szerezni a két lakótársnő, de nem mertek férfikísérő nélkül nekivágni a háborús körülmények miatt veszélyesnek látszó útnak. M. Vargának nem sok kedve volt hozzá, a nővére is ellene volt, azonban a nők egyre agresszívvabbak lettek. Fenyegetőztek, célozgattak rá, hogy katonaszökevény és így ki van szolgáltatva nekik. Végül ráállt és elment velük. A két nő később nélküle jött vissza. Amikor a testvére felelősségre vonta őket, azt mondták, hogy találkozott egy bajtársával, aki rábeszélte, hogy menjenek vissza az alakulatukhoz. Ha így történt, nehezen érthető, hogy miért nem vette magához a lakásban hagyott puskáját, anélkül tényleg szökevénynek nézhették. Ez volt az utolsó hír felőle. A nővére kutatta mindenütt, a halottak között is, de nyom nélkül eltűnt. A konyha sarkában hagyott puska még egyszer szerepel történetünkben. M. Varga Gábor távoztával eldőlt és az ott lévő demizson nyakát letörte. Ezt mindenki kedvezőtlen jelnek tekintette.¹⁸

Az események legvalószínűbbnek tűnő változatai:

- mint katonaszökevényt elfogták és lelőtték
- hadifogolyként lelte a halálát
- a harcokban nyom nélkül pusztult el (még az azonosító jegye sem maradt meg)

Soha nem történt meg holtá nyilvánítása. Az egész család, különösen az édesanyja sohaig reménykedett visszatérésében. Az unokahúga 1946-os keresztelésénél őt írták be keresztapaként. A családi örökösödési ügyekből nem hagyták ki, mint ismeretlen helyen tartózkodó szerepelt a neve. Akármilyen történet vele, akárhol is van eltemetve, M. Varga Gábor története lezárásra vár.

¹⁸ Testvére, Schnierer Jánosné Varga Eszter elmondása alapján

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-JNSzML-XIV.21.1.34.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Magánszemélyek irattörédei, M. Varga Gábor II. világháborús katona tábori levelei

Szakirodalom

Bányász 2012 = Bányász Péter: A tábori postaszolgálat szerepe a harctéri morál fenntartásában. A tábori postaszolgálatok története a XX. század első felében. A Magyar Hadtudományi Társaság 2011. évi pályázatára beérkezett dolgozat. http://real.mtak.hu/107967/1/2012_e_Banyasz_Peter.pdf (Hozzáférés: 2021. október 15.)

Bodorik 2019 = Bodorik Sándor: Mezőtúr város története, 1944–2014. Mezőtúr, 2019.

Kissné 1994 = Kissné Mikes Éva: Mezőtúr bombázása. Mezőtúr és Vidéke, 1994. szeptember 2.

Szakály 2015 = Szakály Sándor: Tábori lapok, levelek a frontról és a frontra. Györki István honvéd és felesége levélváltásai 1942–1943-tól. In: Háborús hétkönapok hadszíntéren, hátszágban 1939–1945. Szerk. Gyarmati György – Pihurik Judit. Budapest, Pécs, 2015. 199–210.

„AZ ÚR ADTA, A NÉP ELVETTE.”

Betekintés a földreform egyháztörténeti vonatkozásaiba Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1945–1948)

Történetelméleti problémák és kutatás-módszertani megközelítések

Kevés olyan 20. századi történeti esemény létezik, mely mind a gazdaság-, a társadalom- és a politikatörténet aspektusaiból tekintve ennyire megosztaná a témával kapcsolatos társadalmi közbeszédet és magát a történész szakmát.¹ Nincs ez másként az egyháztörténettel sem. A kollektívizálással szemben az ún. földreform kapcsán a történetírás fősodrának keretein belül még napjainkban is népszerűnek tűnnek a rendszerváltást megelőző időszak alatt, a vonatkozó témában megszólalt történészek állításai, melyek a történelmi keresztény felekezeteket intézményes szinten érintő földosztás, s az ennek végrehajtása nyomán hemzsegó törvénytelenések gyakorlatát, mint az „adott történelmi helyzetben szükségszerűt”, valamint a „népakaratot kifejező demokratikus mozgalmat” igazolják.²

A földosztásnak a történelmi keresztény felekezeteket ért gazdasági hatásait, illetve annak hosszú távú társadalmi következményeit a marxista történetírás elsősorban az állam és egyház deklarált szétválasztásának, tehát egy alkotmányos, parlamentáris demokrácia megteremtésének az alapfeltételeként interpretálta – melynek előfeltétele az egyházak feudális eredetű politikai és gazdasági privilégiumainak megszüntetése.³ Ez a konnotáció az egyházaknak a „földreformmal” szembeni álláspontja mögött nem az intézményrendszer, illetve a kegyúri feladatok gazdasági alapját ellehetetlenítő politikai aktussal szembeni fenntartásait láttatja, hanem a főpapok nagyjavadalmaik elvesztése miatt érzett félelmét.

A Kádár-rendszer utolsó másfél évtizedében a fentebbi álláspont ugyan differenciálódott, ám az aczéli kultúrpolitika elvárásaihoz igazodó tudományos narratíva a haladás perspektívájából a történeteket továbbra is szükségszerűnek, így a tulajdonjog és az alapvető szabadságjogok negligálását legitimnek állította be, a kádári egyházpolitika intencióit szem előtt tartva: a földosztás nem az ígehirdető egyház és a vallásosság ellen, hanem az egyházi intézményrendszer hatalmi pozícióinak felszámolása ellen irányult. Gyakori érvként szerepelt, hogy a nyugati országok szekularizációs tendenciái az alábbi feladatokat már évszázadokkal korábban elvégezték míg a kelet-közép-európai „felszabadított” területek „fiatal demokráciáihoz” hasonlóan Magyarországon az adott történelmi feltételek

¹ A cím ironikusnak szánt hangvétele a már ekkoriban a Kommunista Párt szócsöveként funkcionáló „Szabad Nép” által tematizált közbeszéd változására utal, mely a földosztást úgy állította be, mint amit – jelen esetben az egyházi birtokok felosztását – „a nép” egységesen támogatott.

² Horváth 2017a, 534.

³ Vö. Orbán 1962

az évszázados földéhség miatt csak egy radikális, forradalmi földbirtokrendezést tettek lehetővé.⁴

Fontos ugyan újfent megemlíteni, hogy az adott kor kultúrpolitikájának lehetőségei szűk teret engedtek a korabeli viszonyok történeti ábrázolását illetően, de a rendszerváltást követő évtizedek során e toposzok időnként még mindig felbukkannak.⁵ Ezért is kiemelkedő jelentőségűek Ö. Kovács József kutatásai, aki az elmúlt negyedszázadban először vette tüzetesebben górcső alá a földosztás társadalomtörténeti problematikáit, s rájött, hogy érdemes lenne revideálni olyan történeti fogalmakat, mint: földreform, szövetkezet, demokrácia.⁶ A földosztás Kelet-Közép-Európa-szerte a szovjet felszabadítás-megszállás makrokontextusában értelmezhető, mely nem írható le pusztán egy agrárreform definíciójával: a birtokstruktúrák megváltoztatásán túl az addigi társadalmi viszonyok paradigmátikus átalakítása is megtörtént mintegy másfél év alatt – ez tömeges, megrázó és hosszú távú tapasztalat volt, mely tükröződik nemzetközi, országos, regionális és lokális léptékekben is.⁷ Ha csak a rendelkezésre álló forrásanyagot nézzük, azt tapasztalhatjuk mind az egyházi, mind a laikus iratanyagok tanulmányozása során, hogy a legtöbb a kortárs hivatali nyelvhasználat fokozatos megváltozásáról, az új korszakhoz való folyamatos, intézményes szintű adaptációjáról, s az ennek nyomán fellépő tabusítások alternatív valóságának benső igazsággá tételéről szól.⁸ Ez persze nem változtat azon, hogy a létező társadalmi konfliktusok kezelése még egyházi oldalról is valóban megkívánt egy tényleges földreformot, de ennek a jogos társadalmi igénynek a ténye nem válhat normává, mely miatt illegitim a földosztás végrehajtási vizsgálatának a pusztá felvetése is.⁹

Reinhart Koselleck definíciója szerint egy polgári demokratikus (föld)reform – legyen bármennyire is radikális – szem előtt tartja a hosszú távú gazdasági-társadalmi hatásokat, s emellett a jogi normákat alkotmányosan biztosító intézményesültséget feltételez. Egyrészt a munkaszervezet és a tulajdon elkülönülését megszünteti, a földet működő tulajdonként a termelőnek adja, s egy hosszú távú agrárpolitikát követ, mely a tulajdonos megélhetését garantálja.¹⁰ Ehhez képest az 1945-ös földosztás célját tekintve a gazdasági alapjaitól megfosztott társadalmi elit, egyház és a korábbi intézményrendszer társadalmi kiiktatását célozta meg, ráadásul a családi munkaerőn alapuló kisparaszti gazdaságok létrejöttét nem követte semminemű érdemi agrárreform. A Magyar Kommunista Párt (MKP) politikai mítoszképzésének részét képező „földreform” tartalmi jelentésében tehát nem felel meg egy reform kritériumainak.

E tanulmány a fentebbi tézisből kiindulva a végrehajtott földosztás felülvizsgálatára vonatkozó egyházi kérelmek hivatali ügymenetébe kíván betekintést nyújtani Jász-Nagykun-Szolnok vármegye két eltérő gazdasági és felekezeti adottságokkal rendelkező tele-

⁴ Vö. Gergely 1985

⁵ Lásd Gunst Péter, Somlyai Magda, Izsák Lajos és Baranyi Béla tanulmányait. In: Fürj – Jávor 2005

⁶ Ö. Kovács 2015

⁷ A szovjet érdekszférába került kelet-közép-európai államokban lezajlott földreformokról lásd: Varga 2015 és Simon – Kovács 2008

⁸ Ö. Kovács 2015. 20–25. Ebben szerepet játszott a háború és a „felszabadítás” mindennapi valósága.

⁹ Ö. Kovács 2017

¹⁰ Koselleck 2003, 404.

pülésének példáján. A kutatás során az alábbi problémát érdemes figyelembe venni: a vármegye területe római katolikus oldalról az egri és a váci, református oldalról pedig a nagykunsági és délpesti egyházmegyék egyházkormányzati fennhatósága alatt állt. Az egyes egyházmegyék több közigazgatási (vár)megyét is érintenek, a felekezetek gazdasági helyzetéről rendelkezésre álló forrásanyag mennyiségi eloszlása pedig eléggé egyenetlen, ráadásul valamennyi vonatkozó birtokügy esetszintű elemzése a túlzott időigényesség és a logisztikai kihívások miatt nem reális. Másrészt a kutathatósági akadályok, a területi korlátok s az áttekinthetőség miatt is célszerű a végrehajtást, s az ezzel járó fellebbezési ügyeket tartalmazó forrásdokumentációk vonatkozó részeit egy közigazgatási megyén belül egy-egy járás egy-egy eltérő gazdasági adottságú, birtokstruktúrájú és felekezeti összetételű településén szemléltetni. Bár a reprezentativitás az egyházi birtokmegosztásról a vizsgált területeken ugyan kérdéses, de a rendelkezésre álló kedvező forrásadottságaik miatt a társadalmi végrehajtás mintázatairól reményeim szerint reális képet adnak, valamint kiinduló pontjául szolgálhatnak további kutatásoknak.

A regionális szintű kommunista döntéshozói kör belső dokumentációit, a vármegyei földbirtokrendező tanács s a vármegyei földhivatal iratait, a községi földigénylő bizottságok jegyzőkönyveit és az egyházközségek hitéleti jelentéseit felhasználva az alábbi kutatói kérdések megválaszolását tűztem ki célul: egyháztörténeti szempontból a földosztás tekinthető közvetett módon az MKP vidéki miliókben végrehajtott térfoglalásának, s egyrészt agrárpolitikája következményének, vagy ellenkezőleg, közvetlen módon a párt egyházpolitikájának céljait szolgálta? Az országos szervek által a végrehajtást illető jogszabályi intenciókhoz képest a helyi „néphatalmi” szervek mennyiben tértek el? A földigénylő bizottságok részéről melyek voltak tendenciózusan a leggyakrabban előforduló motívumok akár az egyházi javadalmi földek kisajátításával, akár az egyházi birtokigénylési kérelmek hivatali megíúsításával kapcsolatban? Hipotézisünk szerint az ehhez hasonló, mélyfúrászerű, mikroszintű vizsgálatok segíthetnek kitapintani a szovjetizálásnak nevezett intézményes társadalommérnöki program egyházakkal kapcsolatos direktíváinak konkrét tér- és időbeli határait.

A földreformrendelet egyházakat érintő utasításainak jogszabályi háttere

Indokolt röviden kitérni a jogszabályi háttérre, amely elvben biztosította az egyházak érdekeinek érvényesülését. A *„nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról”* szóló 600/1945. M. E. sz. kormányrendelet az egyházi birtokokat is igénybe vette megváltás ellenében 100 kataszteri holdon (kh) felül, de a „megváltási ár” egyrészt a megváltást szenvedőknek semmiféle garanciát nem biztosított, mert az állam csak teherbíró képessége szerint fizetett, ha lett volna miből fizetni.¹¹ A rendelet 17. paragra-

¹¹ Nem szabad elfelejteni: még tartott a háború, az ideiglenes kormánynak a lakosság közellátásáról, a fegyverszüneti egyezményben vállalt jóvátételi kötelezettségekről, az őszi mezőgazdasági munkálatok biztosításáról is gondoskodnia kellett, miközben állat-, szerszám- és vetőmaghiány volt, és még a Vörös Hadsereg is elmozdította, amit el lehetett.

fusa a kulturális célra rendelt vagy közalapítványi célvagyon igénybevétele esetére előírta, hogy „amennyiben a megmaradt föld az adott cél ellátására nem elégséges, úgy annak biztosításáról az állam gondoskodik.”¹² A leggyakrabban hivatkozott paragrafus az 50. § volt, mely előírta, hogy „Amennyiben az elkobzott vagy megváltott földbirtok egy része kegyúri jog alapján, vagy mint egyházi javadalmi birtok közcélt szolgál, úgy erre a célra az illetékes egyházi főhatóság földingatlant igényelhet.”¹³ Tehát, a fentiek alapján, amennyiben a megyei fórum részéről meg is volt a kellő jóindulat, az egyház igényeit másodfokon akár jóvá is hagyhatták.¹⁴

Vélhetően a felekezetekre nézve kedvező tendenciák ellenpontozása végett született meg az OFT 1945. június 13-ai ülésén hozott 5621/1945. III. sz. „elvi határozat”. Ennek 2. pontja kimondja: ahol az egyház javadalmi földjei elérik a 30 holdat, ott semmit nem igényelhetnek. Eszerint az adott településen – független a telekkönyvi tulajdonosi bejegyzéstől – ha egyházi érdekeltségűnek mondtak ki egy intézményt, akkor legfeljebb 30 hold földtulajdona maradhatott. Amennyiben a kedvezőtlen birtokviszonyok miatt 30 holdnál kevesebb birtokkal rendelkeztek, akkor az 1. pont szerint maximum 15 kh plébánosi, 10 kh kántori (tanítói) és 5 kh harangozói javadalmi földet igényelhetek. Ha több plébánia működött egy adott településen, akkor 100 hold lehetett az egyházi tulajdonú földek birtokmaximuma.

Ezen túlmenően a 7. pont bizonyult a leginkább jogszerűítő hatásúnak, mely szerint: „csak személyi természetű egyházi kiadások fedezésére /:lelkész, kántor, harangozó javadalmazás:/ juttatható földingatlan, a dologi kiadásokra azonban nem. Nem juttatható tehát külön föld a templom, vagy más egyházi épület fenntartására, renoválására, újjáépítésére.”¹⁵ Ezáltal lehetetlenné vált a háborús károk önerőből történő kijavításának esélye is.

A 3. pont a jogszerűítő rendelkezéseken túl a tulajdonosi elvvel helyezkedett szembe: „Ha az egyház ingatlana úgy van telekkönyvezve, hogy például római katolikus lelkészi javadalom, római kath. egyház kántori javadalom stb., az egyes javadalmak ingatlanait a megváltás szempontjából össze kell számítani, mert ezeknek az ingatlanoknak tulajdonképpen az egyház [egyház-község] a tulajdonosa. Tehát a 600/1945. M. E. számú rendelet 12. §-ának (2) bekezdése alapján ilyen esetekben is összesen legfeljebb 100 kat. holdat kell mentesíteni a megváltás alól. Az egyházi ingatlanok mentesítése tekintetében irányadó általánosságban az legyen, hogy telekkönyvi tulajdo-

¹² „Rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról.” Közli: Fűrj 2005, 209.

¹³ Uo. 217. Ez elvben biztosította az egyház által kegyúri kötelezettség részeként működtetett intézmények továbbélését. Említhető még a 12. §. Eszerint, ha kevés a helyben felosztható föld, az „Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) elrendelheti a megváltást szenvedő természetes személy teljes földbirtokának igénybevitelét.” Ilyenkor hivatalosan másutt kellett a birtokolható 100 kh földet kiadni. A későbbiek során kiderül, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyén belül a 100 holdas határ alatt is jócskán hozzányúltak a plébániai-lelkészi földekhez. Ezen kívül a 19. § volt még lényeges, mely szerint: „megváltás alá kerül minden 10 kat. holdnál nagyobb erdőterület.” Az erdők nem kerültek be a földalapba, hanem az állam tulajdonát képezték.

¹⁴ A rendelet említett 50. §-a egyébként is félrevezető: nem helyi igénybejelentést nevesít, hanem az „illetékes egyházi főhatóság” körébe utalja az igénylés jogát. Habár országszerte tapasztalható jelenség volt, hogy a katolikus viszonyok közepette számos lelkipásztor nem várt püspöki jóváhagyásra, s javadalom-kiegészítés vagy a kegyúri terhek megváltása végett azonnal az igénylők sorába lépett, a feljebbvalóval szembeni engedelmesség dogmatikai parancsa felülírhatta az igényléssel esetlegesen megnyíló lehetőségek érvényesülését. Erről bővebben lásd: Horváth 2017, 552.

¹⁵ Horváth 2017b

*nosokként kell mentesíteni 100 kat. holdat a megváltás alól.*¹⁶ Az adott egyházi birtok telek-
könyvi bejegyzése azonban mégis harmadlagos, mivel településenkénti maximumként –
függetlenül a plébániák és intézményeik számától – 100 holdas szűrőt iktattak be: „4. Az
egyház földbirtokának megváltását akkor is a 600/1945. M. E. számú rendelet 12. §-ának (2) be-
kezdése alapján kell elbírálni, ha az egyházi birtok egy része papnevelde, kántorképző, iskola stb. cé-
lokat szolgál alapítványi jelleg nélkül, vagyis ilyen esetekben is legfeljebb csak 100 kat. holdat kell
mentesíteni a megváltás alól. Ezekről a kiadásokról való gondoskodás ugyanis a Vallás- és Közokta-
tásügyi Miniszter Úr hatáskörébe tartozik. 5. Ha valamely helységben több plébánia van, akkor sem
maradhat meg az egyház tulajdonában összesen 100 kat. holdnál nagyobb föld.”¹⁷

A történelmi felekezetek szempontjából az utólagosan szentesített „földreform-tör-
vény” szabályozásának rendelkezései alkotmányossági szempontból vitathatóak: a me-
zőgazdaságilag hasznosítható földingatlanok, s a rajtuk elhelyezkedő vagyontárgyak
kártalanítás mellett történő igénybevételi eljárása, a kártalanítás garanciális szabályainak
hiánya, az igénybevétel esetén járó kártalanítások felfüggesztéséről szóló rendelkezés, a
teljes és részleges megváltás esetköreinek meghatározásai esetén akár az elvileg támogatott
birtokos parasztsággal, illetve a helyi egyházközségi javadalmi földek egykori bérlőivel
szembeni diszkrimináció¹⁸ – de amint a későbbiek során látni fogjuk, az elkobzás alapjául
szolgáló tényállások bírói megállapítására vonatkozó rendelkezések elmaradása is ide tar-
tozik. Megkockáztatható, hogy a rendelet maga teremtette meg kiigazításának lehetőségeit
azzal, hogy a szubszidiaritás demokratikus elveit hangoztatva a végrehajtást a földkér-
edésben egyébként is érintett földigénylő bizottságokra bízta. Ezen „különleges népha-
talmi” szerveknek elvileg csak javaslattevési joga volt, vármegyei szinten a Megyei
Földbirtokrendező Tanácsnak (MFT) volt döntési joga arról, hogy az adott község föld-
igénylő bizottsága által elbírált és összeírt ingatlanokból az általuk juttatásra javasolt igény-
jogosultak kapjanak-e földet. A valóságban a földigénylő bizottságok teljesen önkényesen
jártak el a végrehajtás során, saját maguk vettek igénybe földeket, maguk között felosztva
őket, bőven túllépve a rendelet által megszabott határokat.

A vizsgált térségek birtokmegoszlása

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye történeti fejlődésében az 1745-ös redempció¹⁹ – a jászok
és kunok feudális kötöttségek alóli önmegváltása – eredményeként a térség birtokszerke-
zete jelentősen eltért az országos átlagtól, mivel itt döntően paraszti magánbirtokok jöttek
létre. Az ennek következtében kialakult módosabb, kereskedő középparaszti réteg gaz-
dasági dominanciája magában hordozta a kétszáz évvel későbbi földosztások társadalmi
gyakorlatának problémáit.²⁰ Ugyanakkor a régió belül – főleg a tiszántúli térségben – faj-
súlyos tényező volt a mezőgazdaságból élők magas számaránya, a szegényparasztkok és
agrárproletárok tömegei, illetve a kevés szétosztható föld ellentéte.²¹ A kevés nagybirtok

¹⁶ Fodor 2005, 117.

¹⁷ Uo. 118.

¹⁸ Uo. 123.

¹⁹ A témáról bővebben lásd: Mihalik 2020

²⁰ Jász-Nagykun-Szolnok vármegye természetföldrajzi és településszerkezet-változásairól bővebben lásd: Be-
luszky 2001, valamint Varga 1997

zöme a Tiszai Alsó-, Közép- és Felsőjárásban koncentrálódott. Általában a birtokok java-része 20–80 kh között lévő, családi kis- és középbirtok volt, a 200 holdas birtoktest ritka-ságnak számított. A Tisza mentén már több volt az akár 1000 kh fölötti nagybirtok is. (1. táblázat)

1. táblázat: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye birtokmegoszlása 1930-ban²²

Birtoknagyság	Birtokszám	Terület
0–100 hold között	1.237	84.028 kh
100–200 hold között	485	66.519 kh
200–300 hold között	161	38.987 kh
300–500 hold között	130	48.386 kh
500–1000 hold között	86	61.192 kh
1000–2000 hold között	25	36.421 kh
2000–5000 hold között	19	56.638 kh
5000–10000 hold között	4	26.949 kh
10000–20000 hold között	3	36.295 kh
Összesen:	2.150	455.415 kh

A vizsgált települések, Besenyszög és Mezőtúr, a Központi Járás, illetve a tiszántúli régió területein helyezkednek el. A földosztás regionális szintű végrehajtásának egyházi javadalmi földeket és egyházi személyek magánbirtokait is érintő rendelkezéseivel kapcsolatban a következő szignifikáns szempontok vezéreltek a kiválasztás során: a kedvező forrásadottságokon túl az eltérő fekvésű, birtokmegoszlású, társadalmi és felekezeti rétegződésű településeken a vizsgált időszakban már volt kiépült pártszervezet. Ezen túlmenően a földreformmal kapcsolatos egyházi ügyek típusai valamelyest tükrözzék a vizsgált térség politikai klímájának sajátosságait,²³ illetve azokat a megörökölt gazdasági-szociális feszültségeket, melyek az MKP „üzemanyagául” és tömegbázisának kiépítéséül szolgálhattak.

²¹ Ungor 1971, 58.; Országos viszonylatban a mezőgazdaságilag hasznosítható területek 34,6%-át érintette a föld-reformrendelet, Szolnok megyében ennek 28,4%-át. A földbirtokszerkezet struktúrájából és a jász identitás alapját a 13. század óta meghatározó katolicizmusból eredően a tiszántúli vármegyékkel összevetve – Szat-már-Bereg vármegyéét leszámítva – a fentiek miatt a legválságosabb terület az alföldi régióban Jász-Nagykun-Szolnok vármegye volt. Ezek a tényezők önmagukban hordozták a végrehajtás során tanúsított túlkapások lehetőségét.

²² Scheftsik 1935, 240.

²³ Jász-Nagykun-Szolnok vármegye „koalíciós időszakára” vonatkozó politikai viszonyairól bővebben lásd: Csöngé 2011

Az egyházi birtokok felosztásának és földigényléseik megíúsításának jellegzetes típusai

a, Igénybevétel „megváltás” útján – az ellehetetlenített kegyúri birtok híján nincs alap a plébániai földek terheinek átvállalására – Besenyszög

A Központi Járás területén elhelyezkedő község birtoktagozódása alapján is kijelenthető, hogy a térségben jelentős érdekeltségekkel bírt az egyház. A Szatmári Székeskáptalant 1804. március 23-án még I. Ferenc király alapította a szatmári püspökséggel egyidejűleg hat stallummal. Ez az egri érsekség birtokaiból kihaló javadalomként az akkor még Heves vármegyéhez tartozó Besenyszög és Tiszapüspöki birtokokat, valamint Tiszaszeg majorságot jelentette.²⁴

A földosztás az itteni káptalani birtokokat teljes egészében igénybe vette.²⁵ Mivel a szovjet és román erők 1944. október végére visszafoglalták a második bécsi döntés során Magyarországhoz csatolt összes észak-erdélyi területet, így a Szatmárnémetin székelő, kegyúri joghatóságot gyakorló káptalan az országhatáron kívülre került – ezáltal az általa sérelmezett birtokügyek jogi kiigazítására nemigen volt lehetősége. A Szatmári Székeskáptalan besenyszögi uradalmi jószágfelügyelőjének a meghagyandó 100 kh terület kijelölésére vonatkozó kérelme több szempontból is akadályokba ütközött. A Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz (MFT) küldött 1945. június 28-i földigénylő bizottsági jelentésekből ugyanis az derül ki, hogy mind a Scheftsik-féle, mind a szászbereki rizstelepet Besenyszög községnek juttatta a községi földigénylő bizottság, mely döntést a szomszédos Tiszapüspöki földigénylő bizottsága sérelmezte. Kijelentették, hogy a káptalan által kért mindkét birtokrész az ő rendelkezésük alá tartozik, miután a homországi tanya 65 holdas területét a megyei tanács Tiszapüspökinek juttatta a két település határában lévő Nagyszög-sziget ellenében. A Tiszapüspöki földigénylő bizottság a 65 kh birtokrészt az ottani kastéllyal együtt – melyet iskolává akartak átalakítani – csak akkor adnák a káptalannak, ha cserébe Besenyszögtől más szomszédos területet kapnának.²⁶ Csakhogy a felosztott helyi káptalani birtok kapacitásai végesek voltak. Az egykori káptalan besenyszög-homorszögpusztai bérlőinek 1945. szeptember 4-én kelt panaszelevele tanúsága szerint az ottani földek olyan rossz minőségű, szikes földek voltak, hogy ott 15 hold területből egy nagyobb család megélhetése sem biztosítható. A földigénylő bizottság ígéretet tett arra, hogy „ha majd egyszer lehetőség lesz” 15 kh feletti mennyiség juttatására, valamennyi igénylőt elhelyezik. Közben a szolnoki református gyülekezet és az Evangélikus Misszió

²⁴ www.lexikon.katolikus.hu/S/szatmari%20szekeskaptalan.html (Hozzáférés: 2021. szeptembe 10.); Besenyszög felekezeti megoszlása (1935): Lakosság szám 5569 fő. Ebből 5279 rk., 228 ref., 51 gk., 31 izr., 16 evan. Mezőgazdaságilag hasznosítható terület: 32.000 kh. Művelési ágak szerint ebből 24.625 hold szántó, 1322 hold rét, 39 hold szőlő, 4223 hold legelő, 140 hold erdő, 1688 hold nádas és 55 hold kert. A községnek összesen két 1000 hold feletti nagybirtokosa volt, középirtokok száma 14, törpebirtokok kiterjedése 10–15 hold között. Lásd: Scheftsik 1935, 377.

²⁵ A fent említett, mezőgazdaságilag hasznosítható földterületből a községi birtokösszeírás ív adatai szerint a káptalannak 7327 kh 679 négyszögöl (nöl), a helyi római katolikus egyházközségnek pedig 261 kh 1321 nöl mezőgazdaságilag hasznosítható ingatlana volt. Lásd: HU-MNL-JNSzML-XVII.506. (Községi összesítők. Besenyszög, 1945. 1. doboz)

²⁶ HU-MNL-JNSzML-XVII.503.-3/36/1945.06.28. (Besenyszög 1. doboz)

is kiigényelt 30 kh (15 kh lelkészi – 10 kh kántori – 5 kh harangozó) egyházi javadalmi földet az „elvi határozat” vonatkozó rendelkezéseire való tekintettel. Eszerint a szegény egyházközségek, melyeknek létalapja a földreform során megrendült, a térségben lévő felosztható birtoktestek hiányában másutt folyamodhatnak ingatlanért. Mivel a kegyúri terheket viselő Baldácsy Protestáns Alapítvány szintűgy megszűnt az eltelt alig két hónap során, így a szolnoki protestáns földigénylők szintén a Besenyszöghöz tartozó fokorpusztai Csávós-birtokra pályáztak.²⁷ Az említett szegény protestáns gyülekezetek anyagi helyzetüknél fogva a káptalani birtokok rovására első fokon kedvezményezettnek bizonyultak.

A földosztásnak a régió birtokszerkezetére gyakorolt kaotikus hatásairól tanúskodik az egykori káptalani besenyszögi-szórópusztai birtok volt kishaszonbérllőinek OFT-hez írott augusztus 31-i panaszlevele is. Az alulírott családok már 50 évre visszamenőleg gazdálkodtak kishaszonbérllőként a szántókon, mely kezdetben kizárólag kalászosok termesztésére volt alkalmas, miközben semmiféle kapásnövény nem termett meg. Az évtizedek során ezen katolikus szegényparaszti családok 196 hold földet törtek fel, melyet hosszú és nehéz munkával termővé tettek, s csak ez a terület volt alkalmas kapásnövények termesztésére. Áprilisban a bérllők között úgy osztották fel a területet, hogy minden 10 hold felső föld után kaptak egy hold rétet a gazdálkodás életképességének biztosítása miatt, ugyanis a kapásnövények termesztése nélkül lehetetlen lett volna állattenyésztéssel foglalkozni, ami a helybeliek legfőbb jövedelemforrását jelentette. S a káptalan szórópusztai birtoka hiába lett felosztva az egykori bérllők között, a kiserétet a földigénylő bizottság – mint kapásnövények termesztésére egyedül alkalmas terület – önálló birtokrésznek tekintette, így a juttatottak elestek az egykor haszonbérletben művelt, egyedülként prosperáló termőföldtől. Mivel örök tulajdonként kaptak egy alig termő, szikes területet, ezért kérték az Országos Tanácsot, hogy utasítsa a földigénylő bizottságot a felosztások felülvizsgálatára, s minden egyes igénylőnek juttassanak a rétből a felső földekhez arányosan mérve. Katona Kálmán egyházközségi tanácsstag és juttatott újjazda túpontosan megvilágította a probléma lényegét: *„A földreform célja a feltétlenül életképes kishasználatok létesítése és ha a kiosztás a földigénylő bizottság határozata szerint lesz végrehajtva, ennek az ellenkezője fog bekövetkezni, az eddig életképes kishasználatokból csinálnak egy csomó életképtelen kisbirtokot, mely körülmény az érdekelt kishasználatok között csak érthető nagyfokú elkeseredést okoz, amely körülmény nemcsak az érdekelt gazdáknak, hanem velük együtt a közérdeknek is mérhetetlen kárára lesz.”*²⁸

A fenti aggódó sorok azért is fontosak, mert szerzőjében – s a panaszlevelet aláíró gazdák személyében – egyaránt manifesztálódott a hatalmi térfoglalást végrehajtó kurzus két legfontosabb ellenpolitikai bázisa: az egyéni agrárgazdaságok földművesei és a vidéki szociokulturális miliőket átszövő egyházközségek tagjai. A demokratikus megújulás politikai előszelét egy gazdasági diktatúra társadalmi valósága követte: az új rendszer állampolgárainak és intézményeinek egzisztenciális biztonsága a szovjet rezidensként működő MKP érdekeihez való alkalmazkodástól kezdett egyre inkább függeni. S hogy a fentebbi tendenciákkal szembeni alternatívát kínáló egyház anyagi ellehetetlenítése milyen méreteket öltött, arról az egykori kegyúri birtokok javadalmasának helyzete árulkodott a

²⁷ HU-MNL-JNSzML-XVII.503.-3/83/1945.09.04. (Besenyszög 1. doboz)

²⁸ HU-MNL-JNSzML-XVII.512.-3/17/1945.04.20. (4. doboz)

legélénkebben. 1945. szeptember 7-én Szatmár-Bereg vármegye földbirtokrendező tanácsának elnöke, miután megtudakolta a káptalani főügyésztől, hogy mekkora területet sajátítottak ki tőlük a térségben földosztás céljára, arra kérte a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei társsszervet, hogy sürgősen jelezzon vissza arra vonatkozólag: területükön hol mentesítenék a káptalan számára a 100 holdas ingatlanrészt, mivel Szatmár-Bereg vármegyében már nincs kiigényelhető földterület – tehát a székeskáptalannak a továbbiakban birtoka kizárólag Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében volt – legalábbis papíron.²⁹

A kegyúri funkció értelmének teljes megszűnése ellen tett utolsó kétségbeesett kísérlet Pakocs Károly szatmári kanonoknak³⁰ a Kovács Béla földművelésügyi miniszterhez írott levelében mutatkozik meg. A püspöki helynök kérte, hogy az egykor a káptalanhoz tartozó, de már kiosztott, s egy éve műveletlenül álló javadalmi földeket adják vissza. A kanonok a térség felekezetének történelmi beágyazottságával, valamint az elmúlt évtizedek alatti gazdasági prosperitásával próbált érvelni.

Részletezte, hogy a Szatmári Székeskáptalan a Tiszapüspöki és Besenyszög határában lévő 9773 kh területét a két község fentebb említett vallásos földműves szegényparaszti családjaiból alakult bérletszövetkezeteknek adta haszonbérbe még hatvan éve. A haszonbér összege holdanként 60–100 kg búza volt, ebből a káptalan az összes közterhet fedezte – adót, kegyúri szolgálmányt, árvíz-mentesítési illetéket. Az egykori haszonbérlők szociálisan annyira érzékenynek találták a haszonbérlet feltételeit, hogy a földosztási törvény végrehajtása során előnyösebbnek tartották a régi bérletrendszer, mint a juttatás körülményeit. A kanonok a helyi egyházközség plébánosának egy jelentésére hivatkozik, miszerint a földosztást felügyelő miniszteri biztosokat és a földmérést végző bizottsági tagokat az egykori haszonbérlők megpróbálták munkájukban akadályozni, majd ennek sikertelenségét követően a tüntető passzivitást választották. Végül az orosz katonák jelenlétének, s a miniszteri biztosok internálással való fenyegetéseinek hatására mindegyikük felírta a nevét a birtokigénylési ívre, de még így is közel 3000 kh maradt igénylők nélkül és műveletlenül.³¹

A termelés visszaesésére példa azon 57 holdnyi terület sorsa is, amely azelőtt a legjobb esetben is csak 300 q búzát termelt, s ezért a káptalan rizstermelésbe kezdett rajta. 1944-ben még 1200 q rizst takarítottak be itt, de most ez a terület is műveletlenül maradt, mert a földreformrendeletnek megfelelően az állam nem vállalta át a termelést, magánbefekte-

²⁹ HU-MNL-JNSzML-XVII.503.-3/1437/1945.09.07. (Besenyszög 1. doboz)

³⁰ Pakocs Károly kanonok a Szatmár vármegyei Nagykárolyban született 1892. november 17-én. A teológiát a budapesti Központi Papnevelő Intézetben végezte el, majd Máramaroszigeten 1915. március 21-én pappá szentelték. 1917-től már szentszéki segédjegyző, 1931-ben nagybányai kerületi esperes és püspöki kamarás. 1929-ben két paptársával megalapította az Erdélyi Katolikus Akadémiát, mely az akkori keresztény tudósok és művészek egyik legszínvonalasabb szellemi műhelyévé vált. 1941-ben – száműzetéséből való hazatérése után – Márton Áron püspök a szatmári egyházmegye általános helynökévé tette. Vatikáni kapcsolata miatt 1949-től folyamatosan a Securitate célkeresztjében volt, az ötvenes évek során többször is megjárta a börtönt. 1966-ban hunyt el rabként Bukarestben. Húsznál is több kötet szerzője: publikált verseket, műfordításokat, novellákat, teológiai-spirituális értekezéseket, egyháztörténeti munkákat. Kiemelkedő alkotótevékenységével hozzájárult a két világháború közötti erdélyi katolicizmus hitéleti fellendüléséhez. Munkásságáról bővebben lásd: Tempfli 2002

³¹ HU-MNL-JNSzML-XVII.503.-3/53/1945.11.17. (Besenyszög 1. doboz)

tők pedig a háborús károk miatt nem voltak hajlandók a rizstermelés költségeit vállalni. Ezt a kanonok nemzetgazdasági szempontból is rendkívül károsnak ítélte.

Ugyanakkor 1945 késő őszére a Szatmári Székeskáptalan már a pusztá létezéséért küzdött, ugyanis a püspökség székhelye, Szatmárnémeti akkorra már román fennhatóság alatt állt. A kanonok megpróbált a hazafiasságból eredő szolidaritásra apellálni azzal, hogy részletezte: a káptalan 1919 óta küzd a románok beolvasztási törekvései ellen.³² A javadalmi földek bevételeiből szegény magyar gyerekek iskoláztatását, kigazdák és iparosok munkahelyteremtését finanszírozták. A román kormány viszont törölte a káptalant a földigénylők sorából. Így a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei stallumokon kívül semmijük nem maradt.

A kanonok végül záró soraiban könyörgött, hogy „*a magyar tulajdonjog alapján évszázad óta birtokolt javadalmi földből hagyjanak meg*”, s ha kell, Kovács Béla személyesen utasítsa a besenyszögi községi elöljáróságot, hogy a földigénylő bizottsággal adassa vissza a kisajátított, s azóta is parlagon hagyott területeket. Válaszlevél ugyan nem érkezett, de a földigénylő bizottság elnöke, Danyi János az általa gyakorta visszahallott érvek tarthatatlanságáról tájékoztatta felettesét, Ragó Antalt, a megyei tanács elnökét. Valótlannak nevezte a Szatmári Székeskáptalan azon állítását, miszerint 3000 kh műveletlen földterülete lenne, egyúttal arról tájékoztatta felettesét, hogy a káptalan birtokában egyelőre 1200 kh van, s a korábban említett, juttatott úgyszólván ingatlanaitól eltekintve ennek javarésze az állami erdősítés területe lesz, vagyis azért volt parlagon, mert eleve pocsék minőségű volt, rizstermesztéshez pedig a község a közellátási problémákra való tekintettel nem kapott vetőmagot.³³

A besenyszögi római katolikus egyházközség előtt két lehetőség állt. Felvehették a kapcsolatot a kegyúrként működő Szatmári Székeskáptalan jószágkormányzójával annak érdekében, hogy együttműködve minél több egyházi földet menthessenek meg a megváltás alól. Ugyanakkor a háború okozta pusztítás és a földrajzi távolság a kommunikációs infrastruktúra biztosította lehetőségekre is negatívan hatott. Április elején már tapasztalhatták a tiszapüspöki káptalani birtokok sorsán, hogy merre dőlnek el az erőviszonyok. S tekintettel a község rossz gazdasági adottságaira és a nagyszámú, szegényparaszti sorból származó földigénylőre, úgy döntöttek, inkább a felosztott káptalani birtokokból kívánják kárpótolni az egyház elvesztett helyi földjeit. Ugyanis a földigénylő bizottság felosztási terve szerint a római katolikus egyház tulajdonát képező 261 kh 1321 nöl területű ingatlanából 100 holdat a rendelet szerint visszahagytak a helyi egyházközségnek, 161 kh 1321 nöl pedig igénybe vettek – s noha a megyei tanács a földigénylő bizottság betérjesztését jóváhagyta, ellenben a helyi egyházközség kérelmét, hogy részükre a székeskáptalan ot-tani birtokából juttassanak, elutasította, mivel a rendelet 12. §-a alapján az egyház már megkapta a maga 100 holdját. De hogy ez mire volt elég, s milyen minőségű földterületet jelentett, látszólag mellékes tényező volt a földigénylő bizottság számára.

³² „*A Szatmári Káptalannak alulírott tagja Magyar állampolgár, akit a román kormányzat éppen a magyarságért folytatott írói, művelődési és pénzgazdálkodási tevékenységéért 1939-ben megfosztott román állampolgárságától. Ezért 1940. február 28-án visszahonosítással magyar állampolgár lett.*” HU-MNL-JNSzML-XVII.512.-102/1945.11.20. (4. doboz)

³³ Uo.

Ludányi Tamás plébános³⁴ 1945. április 20-án az MFT-nek írt levelében a földreform-rendelet 50. §-ára hivatkozva, a székeskáptalan tulajdonát képező, s a besenyszögi határban elhelyezkedő nagyszögi dűlőben lévő ingatlanból a háború alatt megrongálódott templomi karbantartási költségek fedezésére 150 kh földet igényelt. A plébános azzal érvelt, hogy a kegyúri jogot a káptalan gyakorolta, de mivel a rendelet az egyházi célokat szolgáló nagybirtokokat is igénybe vette, így a székeskáptalan kegyúri joga is megszűnt. A 6000 fős község lakossága túlnyomórészt római katolikus, szegény, nagycsaládos emberekből áll, akik kedvezőtlen, belvizes, szikes földterületen kénytelenek gazdálkodni, s a háború során megrongálódott templom renoválása évi 1500 pengős költséget jelentene, ezért a plébános tervei szerint az igényelt javadalmi földet kishaszonbérletként jövedelmezettnek, annak holdanként 130 kg búza egységes haszonbér jövedelme ellenében.³⁵ Végül az MFT utasította a földigénylő bizottságot, hogy az egyházközség részére hagyjanak vissza 60 kh-t az ottani rizstelepen azzal, hogy az „*okszerű gazdálkodásra legyenek tekintettel.*”³⁶

Ludányi Tamás plébános ezek után az Egri Érseki Hivatal felhatalmazásával élve november 9-én jogorvoslati kérelmet nyújtott be a Megyei Tanácshoz a földigénylő bizottság eljárása miatt. Az állami szervek az időhúzás klasszikus taktikájával éltek: a pap az MFT-nek a plébániai javadalmi földek kiosztásáról szóló határozatát az országos tanácsnál már egy hónapja megfellebbezte, ám az OFT-től kapott értesülése alapján kérelme nem érkezett meg – sőt, a fellebbviteli fórum nem is tudott róla, így a pap a helybeli egyházi földek igénybevétele kapcsán, másodfokon nem is reménykedhetett egyhamar kedvező döntésben. A lelkipásztor sejtette, hogy beadványának szándékos válasz nélkül hagyása a határidők be nem tartásának jogvesztő hatálya miatt az ügymenet elterelésének informális eszközeként szolgál. Innentől az általa írott levelek hangneme is határozottabbá vált. A fenti sejtéseit kérlelhetetlenül a megyei tanács tudomására hozta, ahogy a helyi néphatalmi szervek egy másik klasszikus taktikájáról is beszámolt: az egyházi földek felméréséről csak utólag értesítették a papot, aki az ominózus napon nem is tartózkodott a plébánián, mivel az érsekségen volt Egerben. Ez szintén ellenkezett a rendeletben foglaltakkal, mivel a földigénylő bizottság a javadalmassal előzetesen nem egyeztetett. Ugyanakkor erős a gyanú, hogy a plébános részéről is téves jogértelmezés történt, ugyanis fellebbezésében elpanaszolja, hogy a földigénylő bizottság a meghagyott 100 kh ingatlanból az egyházi személyzetnek összesen csak 30 holdat juttat, holott törvény szerint 100 hold javadalmi föld illeti meg az egyházat. Ludányi atya ragaszkodott ahhoz, hogy a „törvény által szavatolt” 100 hold javadalmi (plébánosi-kántori-harangozói) földet egy tagban méressék ki, az iskola részére pedig a 26.000 kh kiigényelt földből másutt juttassanak ingatlant, hogy

³⁴ Érdekes alkalmazkodási technikát figyelhetünk meg a lelkipásztor részéről: egyes papok igyekeztek elsajátítani a rendszerváltozással uralkodóvá váló politikai közbeszédet. Saját magát egyházközségi elnökként aposztrofálta, nem plébánosként. Időnként a „hazafias elköszönéssel” formulával is élt, melyet értelmezhetünk az előremenekülés útján remélt érdekérvényesítés eszközeként.

³⁵ HU-MNL-JNSzML-XVII.503.-3/36/1945.04.20. (Besenyszög 1. doboz)

³⁶ Uo. 3/36/1945.06.02.; Augusztus 7-én az „elvi határozat” értelmében az OFT visszautasította a kérelmet, ugyanis dologi kiadások végett földingatlant nem lehetett juttatni.

működését finanszírozni tudják, ha már az iskolaföldekhez is hozzányúlunk.³⁷ Az OFT részéről a válasz bő egy év múlva, 1946. november 30-án érkezett: a besenyszögi egyház-község fellebbezését elutasította, mivel részükre a Megyei Tanács 3/72/1945. sz. határozatának 3. pontjában 100 hold földet visszahagyott. Az egyházközség viszont ennek ellenére még 150 kh juttatását kérte a Szatmári Székeskáptalan ottani birtokából, azzal az indoklással, hogy a besenyszögi 76. számú telekkönyvi betét B. lapján a római katolikus egyház tulajdonaként feltüntetett ingatlan „különböző jogi személyek célvagyon tárgyát képező ingatlana. A különböző egyházi javadalmak ingatlanaiban azonban az egyház ingatlanait képezik, tehát azok még abban az esetben is egybeszámítandók, ha azok különálló telekkönyvi jószágtestet képeznek.”³⁸ Magyarán egy kalap alá vették a helyi plébániai javadalmi területtel a székeskáptalan besenyszögi birtokait. Ami pedig a kiosztott egyházi birtokok gazdasági konstrukcióit, valamint azok életképességét illeti, az MFT 1945. november 19-i, Besenyszög földigénylő bizottságának küldött leiratából maradéktalanul kiderül. A megyei központ rendelkezése szerint a község belterületéhez közel fekvő birtokrészeket a juttatottak családi és vagyoni helyzetére való tekintet nélkül minimum 1 – maximum 3 holdas parcellákban oszthatják fel. A juttatottak közül azokkal szemben, akik az őszi mezőgazdasági munkákat már elvégezték, az új kiosztás 1946. november 1-ével lesz hatályos, a felszabadított területeket a családok hadbavonultak és az időközben hazatérő hadifoglyok és hozzátartozók kapják. Ez azt jelenti, hogy az eddig 26 juttatásban részesült igénylőnek járó, összesen 78 kh földterületet legfeljebb 3 holdas parcellákban kellett a lehető leghamarabb kimérteni.³⁹

1946 nyarára országos szinten egyébként is a földosztás mielőbbi befejezését célozták meg, a juttatott úgazdák minél előbbi tulajdonba helyezésével – csak hogy elég lassan haladt a telekkönyvezés és a műszaki munkarészek megküldése a Megyei Földhivataloknak.

³⁷ Uo. 3/283/1945.11.09.; Egészen pontosan október 2-án Danyi János, a földigénylő bizottság elnöke megjelent a plébánián, hogy kész helyzet elé állítsa a papot, aki visszakérdezett: az OFT talán visszautasította az egyház-község augusztus 30-i fellebbezési kérelmét, és a földigénylő bizottság most kifejezetten az országos szerv utasítására osztja fel az egyházi földeket? Danyi kijelentette: ő nem is tud az egyházközség fellebbezéséről, őt a megyei földbirtokrendező tanács utasította a földosztásra, melyet „mérnök híján parasztilag kellett kimérni.” Erre a pap írásba foglalta, hogy az egyházi földek felosztása ellen a fellebbezésében foglaltakra hivatkozva tiltakozik és az OFT döntéséig semmilyen tárgyalásba nem bocsátkozik, mert a földosztás minden jogalapot nélkülöz. Ha ennek ellenére mégis végigvizsgálja, azt a bizottság csak saját felelősségére és költségére teheti meg. Danyi János – nem minden cinizmustól mentesen – meghagyta a papnak, hogy tegyen belátása szerint, ezek a földek így vagy úgy, de ki lesznek osztva. Alapvető hozzáállás volt ezen „különleges néphatalmi szerveknél”, hogy a paragrafusokat nem kellett szó szerint venni, hisz „a népi demokráciában a nép érdekében történő intézkedések mindig törvényerőre emelkednek.” Azért azt szükséges hozzátenni, hogy Rákosinak ekkor még – mivel itt még nem épült ki a pártállami egyeduradalom – nem állt érdekében a helyi kommunizisták túlzott durvasága: a népfrontpolitika és a demokratikus összefogás látszata kellett ahhoz, hogy az MKP ne szigetelődjön el és legyen társadalmi támogatottsága – főleg azon szakképzett birtokos kisgazdák körében, akik ironikus módon később a kulákküldözés áldozataivá váltak.

³⁸ Uo. 3/116/1946.11.30.; A községi földigénylő bizottság ugyanott szereplő 1946. január 14-én kelt jelentésében arra hivatkozik, hogy a 600/1945. M. E. sz. rendelet értelmében a földigénylő bizottság az egyházi birtokokat azért nem vette el rögtön a tavalyi év márciusában, mert összesen nem érték el a 100 holdat. Az 5600/1945. F. M. sz. végrehajtási rendelet 12. §-a viszont lehetőséget adott, hogy a térség egyházi birtokait egy egészsként számítsa be: így már 161 kh 1321 nöl kerülhetett megváltás alá, az egyházi személyeknek pedig biztosították a határozatban szavatolt 30 holdat.

³⁹ Uo. 3/99/1945.11.19.

Ez a köztes állapot további sűrűlódásokhoz vezetett a földhözjuttatottak és a korábbi haszonbérlők között. Ludányi Tamás a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak 1946. július 24-én írott panaszlevelében a vonatkozó törvény paragrafusai szerint érvelt: ott, ahol 1945. október 1-e után osztották ki a földet, a tényleges birtokosok zavartalan földhasználati joga 1946. október 21-ig biztosítva van. Ennek betartása már csak azért is fontos lett volna, mivel még nem tájékoztatták sem a plébánost, sem a káptalan püspöki helynökét, hogy a megváltás alól mentesített, ominózus 100 hold földet hol jelölték ki, vagy hogy megtörtént-e már a csereingatlan kijelölése egyáltalán. Besenyszögön az egyházi birtokok 1945. november 2-án lettek teljesen – jogtalanul – igénybe véve. A plébános állítása szerint a földigénylő bizottság felbujtására történt az az eset is, mely számos panaszlevélben visszaköszön: ismeretlenek (feltehetően tiszapüspökiek) csapatostul, több alkalommal is behatoltak az egyházi birtokra s a termést egyszerűen learatták és elvitték. A plébános külön sérelmesnek tartotta azt a körülményt, hogy a megdézsmált termés az egykori haszonbérlők – többek között volt uradalmi cselédek és földnélküli szegényparasztk – járandósági kukorica-, és veteményes földjéből vezett el. Azok után, hogy az egyház rendesen fizette a közadókat és az illeték-egyenértéki adót, a pap nem tudta másként értékelni a cselekedetet, mint előre kitervelt közönséges rablást.⁴⁰ Érthető a plébános dühös és tanácstalan levele, ugyanis a november 2-i földosztásról nem találtam felosztási tervet, sem a juttatottak névlistáját, sem birtok-összeírási ívet. Sőt, maga a megyei felettes szerv is érvénytelennek nyilvánította később ezt a felosztást.⁴¹ Alapos a gyanú, hogy a földigénylő bizottság tagjai az egyházi javadalmi földek legjobb minőségű parcelláit egymás között akarták felosztani.

A besenyszögi egyházközség végül az Országos Földhivatalhoz folyamodott jogorvoslatért, valamint azért, hogy a csereingatlanként mentesítendő 100 hold földet végre-válára, lehetőleg egy tagban, kijelöljék. 1947. február 24-én az országos szerv a járásbíróság telekkönyvi hatóságán keresztül kötelezte a megyei földhivatalt, hogy jelentsék, az egyház mentesített földbirtokának kijelölése megtörtént-e, illetőleg a kérelem teljesítésére van-e még lehetőség? A Megyei Földhivatal válaszában közölte, hogy az egyházközség megváltás alól mentesített 100 hold ingatlana egy tagban ki lett jelölve még a tavalyi év őszén.⁴² Hogy ez pontosan hol lett kijelölve és pontosan mikor, arra semmilyen konkrét adattal nem utalnak. A kutató azonban él a gyanúperrel, hogy a jogos igény talán mégsem lett

⁴⁰ Uo. 3/148/1946.07.21.; A szisztematikus nyomásgyakorlásról árnyaltabb képet nyújt a tiszapüspöki földigénylő bizottság 1946. április 2-i panaszlevele, melyben nehezményezték, hogy a megyei szerv a földosztás alatt mély meg nem értést tanúsított a bizottság körülményei iránt. A Szatmári Székeskáptalan ottani birtokának felosztása alatt Szolnok egyáltalán nem kérte ki a véleményüket, korábbi határozataival ellentétes végrehajtást követelt, ráadásul bántó módon becsmérelte a földigénylő bizottság munkáját annak pontatlansága és az eljárások önkényessége miatt, holott a tavalyi év áprilisában a bizottság pont a jelen lévő szovjet katonák és az MKP megbízottai miatt nem tudta munkáját rendesen végezni, mivel azok „erőszak határán mozgó magatartásukkal és fenyegetéseikkel nyomást gyakoroltak a bizottságra.” Ennek ellenére igyekezett a bizottság a vonatkozó jogszabályok figyelembevételével működni. Lásd: Uo. 7/22/1946.04.2. (Tiszapüspöki 3. doboz); A „spontán megalakult forradalmi népi szervek” országszerte előforduló erőszakos manipulációi újabb példaként szolgálnak arra, hogy a földosztás során történt törvénytelenések nem a formálódó rendszer sajnálatos, de szükségszerű anomáliáit, hanem annak lényegét jelentették.

⁴¹ Uo. 3/99/1946.11.19. (Besenyszög 1. doboz)

⁴² HU-MNL-JNSzML-XXIV.201.-858/1947.02.24. (Iktatott iratok. Besenyszög 4. doboz)

maradéktalanul kielégítve: a Belügyminisztériumnak az egyházi ingatlanok államosítására vonatkozó, megyei tanácsok végrehajtó bizottsági elnökeinek küldött 1952. március 15-i leiratában utasítást adott a megye területén lévő összes felekezet valamennyi egyházközségének használatában lévő ingatlan összeírására. Eszerint a Szolnoki Járás Besenyszög községének 76. telekkönyvi betétszáma alatt található adatok csak a 30 kh (plébánosi-kántori-harangozói) egyházi javadalmi földet és a temetőt jelölik meg.⁴³

A földosztás végrehajtásának drasztikus gazdasági-társadalmi következményei lettek. Erre épp a községi földigénylő bizottság tesz utalást a megyei tanácsnak küldött 1947. február 7-i jelentésében. A törvényerőre emelt rendelet (1945. évi VI. tc.) 42. §-ára hivatkozva továbbította a felettes szervhez az igénylőktől befutott kérvényeket. A községi eljáráság dobszó útján elrendelte a megváltási ár befizetését, mely általános felzúdulást keltett. Az elmúlt katasztrofális gazdasági évre való tekintettel ugyanis a végrehajtás terhe az egzisztenciális összeomlást jelentette volna a juttatott úgazdák számára. A pénzügyi kiküldött 70%-os aszálykárt állapított meg, s a juttatottaknak a fele már akkor közellátásra volt utalva.⁴⁴ Az egyházi birtokokhoz hozzájutó úgazdák háromévi halasztást kértek. Végül a juttatott ingatlanokra vonatkozó műszaki munkarészek az év tavaszára elkészültek, azoknak a telekkönyvi hatóságokhoz való megküldésével a „földreform” végrehajtása röpké másfél év alatt befejeződött. A Szatmári Székeskáptalan és a plébániai javadalom földjeit felosztották. Az egyházi nagybirtokok megszűntek, de a villámgyorsan létrejött kisparaszti egzisztenciák gazdaságilag életképtelenek lettek. A kommunista párt vidéki miliókben lezajlott térfoglalásával a „szocialista nagybirtokrendszer” kiépítése az évtized fordulójára zöld utat kaphatott.

b, Igénybevétel elkobzás útján – a lelkipásztor háború alatt tanúsított „népellenes” magatartása miatt ingatlanbirtoklásra nem jogosult – Mezőtúr

A Körös-folyó menti megyei jogú város a tiszántúli régió kulturális vonzáskörzetének egyik legfontosabb központja volt. A reformáció térhódítása már a 16. század elején érezhető volt: Mezőtúr 1530-ban alapított református gimnáziuma a Tiszántúli Egyházkerület egyik legjelentősebb oktatási intézménye lett. 28.000 főnyi lakossága felekezeti szempontból túlnyomórészt református volt, míg a római katolikusok száma alig érte el az 1000 főt. A talajadottságok nem voltak túlságosan kedvezőek: a terület főként szikes, gyengén termő földekből állt, ám az első világháborút követő tizenöt éven belül a talajjavítási munkálatok következtében – a Körös és a Berettyó-folyók természeti adottságait kihasználva – sikerült a térséget minőségi gabonatermő vidékké tenni (a református egyház tulajdonában 569 kh legelő állt).⁴⁵

A nagybirtokok alacsony arányához viszonyítva sok volt a földigénylő is. Azért, hogy a nagyszámú igénylőt minél előbb földhöz juttathassák, s a földosztás szempontjából inkriminált egyének-területek ellenállását pacifikálhassák, a nagybirtokrendszer megszüntetésének, valamint a közigazgatás „megtisztításának” küldetése szükségszerűen

⁴³ HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.-502.-22/1952. (23. doboz. Kimutatás egyházi ingatlanokról. 1952.03.15. 1.); Elképzelhető, hogy az egyházközség a többit 1950–51 folyamán „önként” felajánlotta az államnak.

⁴⁴ HU-MNL-JNSzML-XXIV.201.-858/1947.02.24. (Iktatott iratok. Besenyszög 4. doboz)

⁴⁵ Schefftsik 1935, 367.

összefonódott. Falussy Gusztáv esete eklatáns példaként szolgál arra, hogy a „népellenesség” vádjának említése önmagában elég lehetett a tulajdonfosztásra – s hogy az adott szituációban a földosztás a régi társadalmi ellittel való leszámolás legkézenfekvőbb eszköze volt.⁴⁶

Szélesebb perspektívából nézve ez az ügy reprezentatív módon magába foglalja a helyi közigazgatás szovjetizálását, s leginkább a hagyományosan több lábon álló vidéki közép-osztály gazdasági hátszágának megsemmisítését. A református lelkész „bűne” abban állt, hogy a háború alatt a Magyar Élet Pártjának (MÉP) kerületi megbízottja volt, tehát – mint egykori politikai közszereplő – háborús bűnösnek számított, melyet mi sem „bizonyított” jobban, minthogy a Mezőtúrra bevonuló Vörös Hadsereg elől feleségével együtt a Dunántúlra menekült.⁴⁷ Itt nem pusztán az egyházközségi javadalmi földekről volt szó, hanem a lelkipásztor családjának személyes ingó és ingatlan-tulajdonáról.

Helyzetüket tisztázandó, a sértett birtokosok beadványaikhoz nem egy tanúlevelet csatoltak. 1945. május 6-án nem kisebb személy, mint Lakatos Pál, az MKP kővágóórs-révfülöpi alapszervi titkára tanúsította, hogy az 54 éves mezőtúri lelkész szolgálati helyéről 1944. október 5-én a Zala vármegyei Révfülöpre kapott idézést a Tapolcai Királyi Járásbíróstól, mivel feleségének birtokperében kellett tanúskodnia – a Falussy-családnak ugyanis 1921 óta volt Révfülöpön ingatlana.⁴⁸ Közben 1944. október 8-án Mezőtúrt is elérte a front, így a lelkész nem tudott visszatérni – pedig Falussy az előző nap bejelentette a községi bírónál hazautazási szándékát, mely a fennálló háborús helyzet, s a rossz terepviszonyok miatt akkor még nem volt kivitelezhető. Ironikus módon a kommunista párt révfülöpi organizátora igazolta, hogy a lelkipásztor ott tartózkodása során kizárólag „hivatásbéli” munkát végzett, – tehát istentiszteleteket tartott – majd miután az orosz csapatok Révfülöpöt is elérték, azonnal kérvényezte hazatérését. Lakatos arra kérte az Igazolóbizottságot, hogy mentesítsék Falussyt a közmunka-kötelezettség alól, s engedjék őt és nejét hazatérni.⁴⁹

Ez meg is történt, a lelkész pedig 1945. május 11-én azon nyomban fellebbezett a Szolnok vármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz a mezőtúri földigénylő bizottság határozata

⁴⁶ A kommunista párt ellenségképét meghatározó, stigmatizált társadalmi csoportok között olykor bizony erős volt az átfedés. Falussy Gusztáv református lelkész 1892-ben született Szentkirályszabadján. Gimnáziumi, majd teológiai végzettséget Pápán szerzett 1915-ben, majd Mezőtúron segédlelkész és hitoktató lett. 1919-ben az úJVárosi gyülekezet lelkésszé választotta, ezt követően 1933-ban a belvárosba került. Egyházi tisztsége mellett többek között a Nemzeti Hitelintézet választmányi elnöke, városi és vármegyei törvényhatósági bizottsági tag, a református gimnázium igazgatótanácsának tagja, valamint a belvárosi gyülekezet egyháztanácsának elnöke, emellett számos szaklap és helyi sajtóorgánium munkatársa volt. Lásd: Scheftsik 1935, 185–186. A régi nagybirtokos elit és a módos parasztság mellett a társadalmi program szempontjából az egyházak kezdettől fogva nemkívánatos tényezők voltak kulturális és morális tekintélyük, ebből következő társadalmi beágyazottságuk, anyagi erejük és nemzetközi kapcsolataik miatt.

⁴⁷ HU-MNL-JNSzML-XXIV.201.-30/3582/1948. (Iktatott iratok. Mezőtúr 39. doboz)

⁴⁸ Egy 1945. május 13-án kiállított, adásvételi szerződésekkel alátámasztott községi bizonyítvány arról tanúskodik, hogy Falussy Gusztávné szül. Burgyán Margit mezőtúri lakos szüleitől 1921-ben Révfülöp határában 5000 nöl szőlőterületet kapott ajándékba. Ebből 1928-ban sógorának, Bodonyi Lászlónak 10 ezer pengőért 2400 nöl méretű ingatlant adott el, majd 1939-ben 2200 nöl területet Molnár István helybéli lakosnak. Lásd: HU-MNL-JNSzML-XXIV.201.-30/5866/1948. (Iktatott iratok. Mezőtúr 39. doboz)

⁴⁹ Uo. 30/3286/1948.

ellen, mely az ottani, 52 kh egyházközségi birtok mellett a lelkipásztor 31 kh és felesége 13,5 kh saját kezelésű ingatlanát is kisajátította.⁵⁰ A szóban forgó területből 1939. szeptember 1-e után pusztán 15,5 kh került a házaspár birtokába, mely így háborús szerzeménynek minősült, s ez alapján annak 5 kh hold feletti része volt csak törvényesen igénybe vehető. Ennek ellenére az 52 kh javadalmi földet Gonda Sándor, a 31 kh lelkészi ingatlant pedig Szathmáry Lajos és Réti Jánosné, Falussyné 13,5 holdját pedig Szőke András mezőtúri földnélküli gazdálkodóknak adták ki feles művelésbe.⁵¹ A „néphatalmi” szervek a készhelyzet elé állítás klasszikus taktikáját alkalmazták, mivel az említett területek igénybevételeiről és kiosztásáról révfülöpi tartózkodása alatt a lelkész semmiféle határozatot vagy értesítést nem kapott. A fenti körülményekre való tekintettel arra kérte a megyei tanácsot, hogy a jogellenes igénybevételt helyezze hatályon kívül, illetve 66,5 holdnyi területet juttassanak vissza, míg az 1939. szeptember 1-e után vásárolt 15,5 kh földből csak 10,5 holdon rendeljék el az igénybevételt.

A vonatkozó jogszabályra tekintettel a házaspár a telekkönyvi betétek alapján hiába igazolta, hogy ingatlanuk összterületéből az 1939. szeptember 1-e előtt – a Burgyán Margit hozományául kapott Zala vármegyei szőlőjének, valamint a Falussy Gusztáv Szentkirályszabadjai (Veszprém vármegye) örökölt családi ingatlanának árából – vásárolt mezőtúri ingatlanok 81,5 kh-t tesznek ki, és csak 15,5 holdnyi birtokot vettek szeptember 1-e után – részint az asszony eladott kővágóórs-révfülöpi és a lelkész 6 holdnyi szentkirályszabadjai ingatlanainak árából, azaz törvény szerint a szeptember 1-e után vásárolt 15,5 kh-ból valóban csak az 5 hold feletti részt, tehát 10,5 holdat lehetett volna kisajátítani.⁵² Az együttesen 97 holdat kitevő, mezőgazdaságilag hasznosítható földingatlan sorsának tekintetében nem ez, hanem a lelkipásztor háború alatt tanúsított tényleges, illetve feltételezett közéleti szerepvállalása volt a döntő tényező.

Falussy az őt ért támadások ellen paraszti származásának hangoztatásával érvelt, továbbá a személyét ért vádakat – *„nyilas, fasiszta-érzelmű, németbarát”* – konkrét bizonyítékokkal cáfolta.⁵³ A földigénylő bizottság eljárása tehát törvénytelen volt, hisz a lelkésszel szemben a rendelet 4–6. paragrafusában foglaltak nem álltak fenn. Falussy felhívta Ragó Antal MFT-elnök figyelmét, hogy a mezőtúri földigénylő bizottság előszeretettel bélyegez meg fasisztaként bárkit, aki a közeledő front elől elmenekült, arról nem is szólva, hogy a lelkész és felesége még csak nem is voltak menekültek – hiszen bírósági idézésük volt, s amint lehetett, haza is tértek. Ami pedig az elmúlt rendszerben végzett közéleti szerep-

⁵⁰ Uo. 30/129/1945. (40. doboz) Az 52 kh lelkészi javadalmi földhöz jött 31 kh, mely csak a lelkész saját tulajdonú birtoka és 13,5 kh, mely csak az asszonyé volt. Ez összesen 96,5 kh, tehát a törvényben megszabott 100 kh alatti birtoktest. Az 52 hold területre a kuncsorbai földigénylő bizottság is tett igénybejelentést.

⁵¹ Uo. 30/3286/1948. A panaszbeadványhoz mellékeltek az 1943. szeptember 28-án kötött adásvételi szerződést is.

⁵² Uo. Ezen felül a lelkész 10,5 holdnyi szántóval is rendelkezett Szentkirályszabadján, mely még a második világháború előtti családi örökség volt – továbbá a neje 789 négyszögölnyi gyümölcsös Róvfülöpön.

⁵³ Uo. A panaszlevélhez csatolta Nagy Sándor mezőtúri segédlelkész 1945. május 14-i tanúvallomását. Eszerint Falussy diktálása nyomán ő maga írta meg a lelkész lemondólevelét 1944. március 20-án, tehát rögtön a német megszállást követően. Az Urbán Gáspár főispánnak címzett levelében a lelkipásztor bejelentette a MÉP kerületi elnöki tisztéről való lemondását. E levelet Tóth Antal harangozó adta fel postára, melyet a főispán meg is kapott, s a leírtakat tudomásul vette. Ezt a tanúvallomást Dr. Bognár József körjegyző is aláíratásmozgatta.

vállalását illeti, a lelkész bevallotta azért fogadta el a MÉP elnöki posztját, mert a helyi kisparaszti egzisztenciákon való segítség terén a legnagyobb politikai potenciált a MÉP-ben látta, de mint ismeretes, 1944. március 19-e, tehát a német megszállás után lemondott.⁵⁴ A fentieket figyelembe véve ismételten kérte a megyei tanácsot, hogy a földigénylő bizottság elkobzási határozatát helyezze hatályon kívül, s a mezőtúri földekből az 1939. szeptember 1-e előtt vásárolt 81,5 kh-t és az 1-e után vett 15,5 kh-ból 5 holdat, tehát összesen 86,5 holdat mentesítsenek a kisajátítás alól, és csak 10,5 holdra rendeljék el az igénybevételt. Mivel a lelkész számításba vette a fellebbezés fiókba süllyesztésének lehetőségét, ezért kilátásba helyezte, hogy késedelem esetén – annak jogvesztő hatálya miatt – ügye automatikusan a megyei tanács határozata elleni, országos tanácshoz küldött fellebbezésnek minősül.⁵⁵

A jelek szerint nem kellett sokat várni az MFT visszajelzésére. A megyei fórum május 19-én kelt, 3088/1945. sz. rendelete a földigénylő bizottság végzését annyiban helyesbítette, hogy a lelkész földjéből – mint háborús szerzemény – 10 kh 800 nöl esik megváltás alá, 86,5 holdat pedig a megváltás alól mentesítettek. A megyei tanács az elkobzási határozatot tehát felülbírálta.⁵⁶

Maki József földigénylő bizottsági elnök, mihamarabb értesült a szolnoki központ határozatáról, beidéztette a lelkészt és közölte vele, hogy a „*múltban tanúsított népellenes politikai magatartása*” miatt továbbra is tekintse összes ingatlanát elkobzottnak, ugyanis a juttatottaktól földet nem vehet vissza, így a bizottság új előterjesztést tesz az elkobzás jóváhagyására. A lelkésznek arra a kérdésére, hogy neje földjét miért az ő neve alatt vették fel a birtokösszeírási ívben, nem kapott érdemi választ. Maki József narratívájában következetesen minden menekült németbarátként szerepelt. Falussy érezhette, hogy a megyei tanács határozatának nem fog tudni érvényt szerezni, így felhívta a földigénylő bizottsági elnök figyelmét a rendelet 9. §-ra, mely szerint, ha az igénylők számára képest kevés a szétosztható föld, akkor ugyan a 100 hold alatti birtokrészek is igénybe vehetők, de ez esetben joga van előterjesztést tenni az OFT-hez, hogy kártalanításként megfelelő méretű és minőségű csereingatlanhoz juthasson másutt. A lelkész megjegyezte még, hogy bár paraszti származása miatt kötődik Mezőtúrhoz, de ha Fejér vagy Veszprém vármegyékben kapna arányos méretű, 17 aranykorona kataszteri jövedelmű földet, készséggel elfogadná.⁵⁷

Arra, hogy a városi földigénylő bizottsággal szemben milyen szűkös érdekérvényesítési lehetőségei voltak, még Falussy Gusztáv sem számíthatott. Maki József ígérete teljesült, mivel az MFT 30210/1945. sz. újabb határozata a földigénylő bizottság minden jogalapot nélkülöző indoklását magáévá tette, és felülírva korábbi határozatát hozzájárult a Falussy család ingatlanainak elkobzásához. Így augusztus 8-án a lelkész újabb fellebbezést küldött

⁵⁴ Uo. „*Hazámnak német iga alá kerülésében én a végveszélyt láttam.*”

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. A lelkész a június 15-i, OFT-hez küldött fellebbezésében telekkönyvi betétmásolatokkal is alá tudta támasztani: családjának Mezőtúron összesen 97 kh földje van, ebből 13,5 hold csak a feleségé – melyet a révfülöpi szőlő eladási árából vett – 52,5 hold pedig közös tulajdon. Ennek ellenére a földigénylő bizottság a kimutatásában a fenti ingatlanokat kizárólag Falussy Gusztáv neve alatt vette fel, fia 5 kh földjével együtt, hogy elko-bozhassa és kioszthassa. Így lett a 97 kh 523 nölből 102 kh 523 nöl.

⁵⁷ Uo. Falussy elmondása szerint a bizottsági elnök látszólag udvarias volt vele, de valójában nem vette őt komolyan.

az OFT-nek, hogy semmisítsék meg a megyei tanács vonatkozó rendelkezését, és mentesítsék az őket megillető 86 kh 1323 nöl ingatlant, vagy a Dunántúlon kártalanítsák őket.⁵⁸ A lelkész abban reménykedett, hogy ügyük végleges megoldást nyerhet, ha tisztázza saját egykori politikai szerepvállalását és neje birtokperének körülményeit.

Falussy Gusztáv elmondása szerint 1939-ben azért fogadta el Teleki Pál miniszterelnök felkérését a MÉP kerületi elnökségi pozíciójára, mert ténylegesen hitt abban, hogy Teleki alatt nem kerül az ország „a németek járszalagára.” Tevékenysége azonban messzemenően reprezentatív volt, kimerült a választmányi ülések megnyitásában és lezárásában – a pártéletet egyébként is a városi pártelnökök irányították. Saját egykori szerepvállalásának pozitív reminiscenciái lehettek ugyan érdekvezéreltek, az viszont tény, hogy a mezőtúri választókerületben épp a MÉP működésének volt köszönhető, hogy a szélsőjobb nem tudott stabil pozíciókat szerezni.⁵⁹ A lelkész a „nyilasok uralmának elősegítéséről” szóló narratívát a földigénylő bizottság elkobzást alátámasztandó hazugságának tartotta – a háború alatt épphogy folyamatosan konfrontálódott a nyilasokkal. S mikor Falussy azt tapasztalta, hogy az 1944. március 19-i német megszállás nyomán a MÉP nem az ellenállás stratégiáját választotta, azonnal lemondott. Az az állítás, hogy a lelkész végig a MÉP elnöke volt és segített előidézni a nyilas hatalomátvételt, önmagában hordja a cáfolatát, hiszen 1944. október 5-e óta a lelkész nem is tartózkodott Mezőtúron, mert akkor már Révfülöpön volt.⁶⁰ A zalaegerszegi királyi ügyészség iratai szerint Burgyán Margit alperest Kővágóórs melletti ingatlanára helyszíni tárgyalásra idézte be a Tapolcai Királyi Járásbíróság. Az asszony már 1944. augusztus 4-én leutazott révfülöpi telkére és csak augusztus 5-e után akart visszatérni Mezőtúrra, de a hadiesemények miatt ott rekedt Révfülöpön. Az október 5-i tárgyalásra már férje is idézést kapott, mint tanú. Falussyné birtokperéhez kapcsolódóan férje egyik levele miatt perelte be a családot a sógor, – Komáromy Gyula ezredes – zsarolási kísérletre hivatkozva. Komáromy bűnvádi feljelentést tett a Zalaegerszegi Királyi Ügyészségen, s ez ügyben az ottani törvényszék 7. sz. idézésének tanúsága szerint a főtárgyalást 1944. október 30-ra tűzték ki Zalaegerszegen. Falussynak legkésőbb október elején tehát feltétlenül el kellett hagynia Mezőtúrt. A harcok miatt a főtárgyalást elhalasztották, s azt csak 1945. május 15-én tartották meg, mely a lelkész felmentésével zárult. A bírósági ítélet ugyancsak a lelkész igazát támasztja alá. Egyrészt nem menekült, hanem Révfülöpön rekedt. Másrészt a „háborús bűnösség” vádját cáfolja a 9. sz. tárgyi bizonyíték, mely szerint 1944 októbere és 1945 májusa közötti révfülöpi tartózkodása alatt nemhogy németbarát és „nyilas-tevékenységet” nem folytatott – tehát nem politizált –, hanem épp ellenkezőleg, birtokjuttatásért cserébe azt szerette volna elérni sógoránál, hogy kisebbik fiát, Miklóst – aki akkor töltötte be a tizennyolcat – ne kelljen Szálasi Ferenc nemzetvezető rendelete értelmében a kötelező katonai szolgálatra küldeni. A bevonulási parancs szerint Sárvárra kellett volna a fiúnak mennie, de Falussy ezt nem engedte – gyermekét bújtatta, vállalva a nyilasok fenyegetéseit, majd bántalmazásait.⁶¹ A fentiek miatt tehát a lelkész ügyére vo-

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. A korabeli országos és regionális belpolitikai folyamatokról bővebben lásd: Boros – Szabó 2014

⁶⁰ HU-MNL-JNSzML-XXIV.201.-30/3286/1948.

⁶¹ Uo. Ezt alátámasztó tanúvallomások: Majoros Károly, a mezőtúr-belvárosi református egyházközség világi főgondnoka, dr. Takács László révfülöpi belgyógyász, dr. Urbán Gáspár, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye egykori főispánja, dr. Bognár József révfülöpi körjegyző, továbbá Lakatos Pál, az MKP kővágóórs-révfülöpi

natkozólag a földreformrendelet 4–6. §-ai érvénytelennek tekinthetők. Erre hivatkozva ismételtén kérték az OFT-t, hogy az elkobzásról szóló határozatot oldja fel. Az MFT sérelmezett döntését indokoló 100 kh holdat meghaladó birtoknagyság téves megjelölése pedig onnan származott, hogy a lelkész idősebbik fia, ifj. Falussy Gusztáv – aki az új „demokratikus hadsereg” hadnagyaként szolgált – 5 hold földjét is beszámította a birtokívbe a földigénylő bizottság.⁶²

1945. november 28-án az OFT nevében dr. Zsolt László minisztériumi titkár utasította a vármegyei végrehajtó szervet, hogy terjessze fel a földigénylő bizottság azon iratait, melyek alapján a megyei tanács az elkobzást megrendelő határozatát meghozta. Az ügyosztályvezető külön hangsúlyozta, hogy *„szilárd tényeken alapuló terhelő adatok nélkül a népellenes magatartás”* vádjai érdemi tárgyalás alapjául nem szolgálhatnak.⁶³ Az országos szerv rendelkezéseit a megyei tanács december 17-i leiratában továbbította a mezőtúri földigénylő bizottságnak. A megyei végrehajtó szerv ügyvezetője leszögezte: az a tény, hogy a lelkész a MÉP kerületi elnöke volt, önmagában még elégtelen ok az elkobzásra, főleg, hogy a fellebbezéséhez csatolt nyilatkozatában igazolta, hogy a német megszállás után rögvést lemondott, ráadásul politikai magatartása elnökségi mandátuma alatt is szembehelyezkedett a szélsőjobboldallal.

A mezőtúri községi földigénylő bizottság vonatkozó iratanyagában nem maradt fenn arra utaló bizonyíték, hogy sikerült volna megbízható, szavahihető tanúvallomásokat kicsikarniuk. Ettől még persze terelhetők az ügyet informális irányba, de ez a tényeken nem változtatott. 1946. szeptember 9-én a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) Falussy Gusztáv református lelkészt bűncselekmény hiányában felmentette. Mivel a hivatalos ítéletet még nem postázták, a védőügyvéd tájékoztató levelét a lelképásztor már másnap be-terjesztette az Országos Tanácshoz azzal, hogy a földigénylő bizottság Falussy és neje földjének elkobzását még mindig a Megyei Tanács augusztus 21-i, időközben megsemmisített ítéletére alapozza. Pedig azóta már maga az MFT is revideálta korábbi határozatait. Egy szeptember 10-i kiszállása alapján megállapította, hogy a Falussyné 12.518. sz. telekkönyvi betétben foglalt 13,5 hold földje mind a mai napig az asszony birtokában van. Továbbá, az említett földterület a fennálló bizonyítékok alapján mégsem tekinthető háborús szerzeménynek.⁶⁴

alapszervi titkára. Majoros még egy fontos körülményt említ: Falussy lelkési javadalmi földjén kívül az egyházközség 1285 hold szántójából 100 holdat ugyan meghagytak, de ennek jövedelme a helyi gimnázium, a huszonhárom tanerős népiskola, a három segédlelkész és két kántor megélhetését nem fedezi. A fenntartás alapját képező föld jövedelem-kiesése folytán a presbitérium pénztára fizetéseképtelen, a Tiszántúli Egyházkerület tehetetlen. Így az 54 éves lelkész számára létkérdés, hogy visszakapja földjét.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo. Ezt alátámasztja a Tapolcai Járásbíróság 1946. augusztus 26-i körjegyzői igazolása is: Falussy Gusztáv és neje révfülöpi tulajdonukat a vonatkozó kataszteri birtokív és a meglévő adásvételi szerződés tanúsága szerint 1943-ban 14 ezer p vételárért eladták Molnár István révfülöpi lakosnak. A Szentkirályszabadjai körjegyzőség igazolása szerint 1942-ben a honvédkincstár céljaira 29.172 p vételárért cserébe a lelkész földjéből 6 kh 124 nölnyi területet kisajátítottak. Ebből a pénzből vették aztán Falussyék mezőtúri földjüket. A kővágóórsi községi elöljáróság korrekt módon bevallotta azt is, hogy a tapolcai telekkönyvi hivatal – melynek illetékességi körébe az eladott révfülöpi ingatlan is tartozik – egy 1945. március 26-i bombatalálattal következtében az összes iratokkal együtt elpusztult, de az adásvételi szerződés másodpéldánya a vevő, Molnár István tulajdonában volt – viszont

Harmadfokon végül az Országos Földhivatal helyt adott a Falussy család fellebbezésének, s az 1947. évi V. tc. 4. §-a alapján felülbírálták a megyei tanács határozatát. Falussy Gusztáv református lelkész és neje 102 kh 823 nölnek jelölt, valójában 97 kh 823 nöl területű ingatlanait teljesen mentesítették a megváltás alól, továbbá a Falussyné által 1939. szeptember 1-je után vásárolt 15 kh 559 nöl ingatlanrészt a továbbiakban nem tekintették háborús szerzeménynek. Ugyanakkor, hivatkozva a fent említett törvényre, azon ingatlanrészek, melyeket 1945-ben a földigénylő bizottság földbirtok-politikai célra ténylegesen felhasznált, a tulajdonosoknak természetben vissza nem adhatók, viszont azok valós becsértékének megfelelő kártalanítást kell fizetni. Falussy Gusztáv tehát a NOT felmentő ítéletének hiteles másolatával sikeresen bizonyította, hogy korábbi politikai tevékenysége nem igazolja a háborús bűnösség vádját, és az elkobzási eljárást hivatalosan is jogszerűtlennek minősítették, az MFT földelkobzó határozatát megszüntették. Mivel az ingatlanok egy részének földbirtok-politikai célra való felhasználása nem volt rendesen megállapítható, ezért az OFT az ingatlanok az 1946. évi IX. tc. 19. § hatálya alá tartozása kérdésében vizsgálat lefolytatására kellett, hogy utasítsa a Megyei Földhivatalt.⁶⁵

Ezek után már csak annyi kérdés maradt, hogy a legfelsőbb fórum felmentő határozata és a törvényben is szavatolt kártalanítási jogosultság után miért nem juttattak a lelkésznek csereterületet? Erre egészen pontosan rávilágít Sipos Jánosnak, az Újonnan Földhözjuttatottak Országos Szövetsége (UFOSZ) mezőtúri szervezetének elnöke, aki a Megyei Földhivatalnak 1948. május 22-én írott jelentésében ismerteti az UFOSZ házhelyigénylő bizottságának, a „népi szervezetek” és a koalíciós pártoknak a határozatát a házhelycsere céljából történő ingatlanjuttatás kapcsán. Eszerint, mivel a mezőtúri tartalékterületek rossz minőségűek, ezért cserekártalanításra alkalmatlanok, így az 1945-ben igénybevett, de azóta a tulajdonosoknak visszahagyott birtokokat kívánják házhelycsere-kártalanítás céljából újfent igénybe venni. Legfőbb érvük az volt, hogy a volt tulajdonosok „részben-egészben” visszakapott földjükön nem saját kezűleg gazdálkodtak, hanem felesbe vagy haszonbérletbe adták ki, vagyis a „néphatalmi” szervek narratívájában ezen tulajdonosokat a nemzetgazdaság szükségletei nem is érdeklik, csupán egyéni jólétüket tartják szem előtt. Ezért aztán nem látták akadályát annak, hogy a csatolt névsor alapján e birtokok ne lennének igénybe vehetők, mivel rendes csereföldet amúgy sem tudnak juttatni, ráadásul a volt tartalékterületeket az UFOSZ helyi szerve a Nemzeti Bizottság és a város küldöttjeinek közös elbírálása nyomán póttuttatásban felterjesztette a Megyei Földhivatalhoz, amit az jóváhagyott. Magyarán, a földhözjuttatottak a részükre javaslatra felterjesztett parcellákat már birtokba vették, s mivel többségük hazatért hadifogoly, ezért az UFOSZ a juttatottak birtokaikból való „kimozdításának” erkölcsi következményeit nem hajlandó vállalni.⁶⁶

A Vármegyei Földhivatal nem késlekedett a válasszal. Dorner László műszaki főfelügyelő 1948. május 29-i, mezőtúri UFOSZ-nak küldött leiratában tisztázta, hogy azokat a

a budapesti ostrom alatt az is elveszett. Így, még ha az eredeti telekkönyvi betétmásolatokat lehetetlen is volt csatolni, az eladás tényét a községi bizonyítvány igazolta. Ráadásul a mezőtúri ingatlanvétel összege 32.696 p volt, ezzel szemben az igazolt ingatlanvétel összege 47.317 p, vagyis a kapott eladási ár teljes egészében fedezte a vételárat.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo. 30/8848/1948.

mezőgazdasági ingatlanokat lehet igénybe venni, melyek a 600/1945. M. E. sz. rendelet 10. §⁶⁷ hatálya alá esnek. Ha Mezőtúron még mindig vannak ilyen birtokok, úgy azok igénybevételeire birtokonként elkülönítve, külön-külön kellett volna előterjesztést tennie az UFOSZ-nak a Megyei Földhivatalhoz. Az előterjesztéshez csatolt kimutatásban felsorolt ingatlanoknál pedig sem a földhivatal ügyintézője, sem e tanulmány szerzője nem tudta megállapítani, hogy azokat a törvény értelmében igénybe lehetett-e venni, vagy sem. Törvény szerint a földigénylések jóváhagyása kérdésében a Megyei, illetve az Országos Földbirtokrendező Tanács, a Földművelésügyi Minisztérium Földbirtok-politikai Osztálya, majd 1947 februárjától a megyei és az Országos Földhivatal döntöttek. Ezen birtokok Megyei Földhivatal általi újbóli igénybevétele vonatkozó jogszabály hiányában nem volt lehetséges. Dorner szemrehányásként megemlítette, hogy a helyi UFOSZ földreform alatti teendői kapcsán az UFOSZ Országos Központ május 5-én részletes tájékoztató füzetet küldött a címzettnek. Sipos Jánost pedig a műszaki főelőadó szembesítette korábbi állításai valótlanásával: nem igaz, hogy a Megyei Földhivatal a tartalék területeket mind felosztotta, s ezért nincs házhely-cseretartalék. Ellenkezőleg, a földhivatal bizonyíthatóan többször is figyelmeztette a mezőtúri UFOSZ-t, hogy tartózkodjon minden további földosztási tevékenységtől, mert a Megyei Földhivatal – mihelyt a közérdekű és vitás feladatokat megoldotta – a tartalék földeket az UFOSZ és a Nemzeti Bizottság meghallgatását követően felméri és kiosztja. A Sipos előterjesztésében említett juttatási névjegyzéket a Megyei Földhivatal éppen ezért se nem hagyhatta jóvá, se nem bírálhatta felül. A csereingatlanok kiosztása ellen a földhivatal többször tiltakozott, ennek ellenére a mezőtúri UFOSZ részéről folytatólagos szabálytalanságok történtek. A megyei szerv az Országos Földhivatalhoz házhelyrendezés ügyében, a csereingatlanok biztosítása érdekében egyébként is tett már előterjesztést, de Dorner is nyomatékosan figyelmeztette a mezőtúri UFOSZ elnökét, hogy a rendezés maga csak úgy biztosítható, ha a helyi szervek az országos határozatokat rendszeren, becsületesen végrehajtják, ellenkező esetben a szabálytalanságokat elkövetőkkel szemben büntetőjogi eljárást kezdeményeznek. Ezért újfent kérte a helyi UFOSZ-t, tartsa be az országos központ által küldött tájékoztató rendelkezéseket.⁶⁸

Végül 1948. július 6-án az Országos Földhivatal utasítására a megyei szerv lefolytatta a vizsgálatot Falussy Gusztáv és felesége kártalanításának ügyében és meghozta a véghatározatot. A mezőtúri kiosztási földkönyv alapján Falussy Gusztáv és Falussyné Burgyán Margit tulajdonjogi arányú megváltás alól mentesített 32 kh 953 nöl, a lelkész tulajdonát képező 31 kh 370 nöl területű ingatlanokat az „elvi határozat” alapján – mivel 1946. január 1-je előtt felosztották ezen birtokokat – földbirtok-politikai célokra felhasználnak tekintették. Vagyis az utolsó remény is szertefoszlott, hogy visszakapják a földjüket. Ugyanakkor az 1946. évi II. tc. 20. § szerint – mivel ezen ingatlanokat 1945 során bizonyíthatóan tör-

⁶⁷ HU-MNL-OL-XVII-1-a-1-d. (I. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyvei 1945. június 9. Egyházközségek ingatlanjuttatási kérelmeinek tárgyalása, 138.); „Földhöz juttatás céljára igénybe kell venni a 100 kat. holdon felüli, illetve a székesfőváros határától számított 30 km-es körzetben az 50 kat. holdon felüli birtokokat.”

⁶⁸ HU-MNL-JNSzML-XXIV. 201.-8848/1948. (Iktatott iratok. Mezőtúr 39. doboz); Június 8-i válaszában Sipos a Megyei Földhivatalhoz küldött reklamációjában azzal védekezett, hogy anno semmiféle tájékoztatót nem kaptak az UFOSZ Országos Központjától, így a mezőtúri szervezet nem tud eljárni az országos szabályok szerint. Ennek ellenére az ominózus tájékoztató ugyanazon állagon belül ugyanazon törzsszám alatt megtalálható.

vénytelen módon osztották ki, s a kárt szenvedő felek élethivatása a gazdálkodás – az egykori tulajdonost az ingatlan valós becsértékének megfelelő pénzbeli kártalanítás illeti meg. A Falussyné tulajdonát képező 13 kh 800 nöl területű ingatlant ugyanakkor nem tekintették kiosztott birtoknak, mivel a mezőtúri UFOSZ és a Nemzeti Bizottság a Megyei Földhivatalhoz beküldött 1948. május 21-i igazolásából, Mezőtúr város polgármesterének hatósági bizonyítványából, valamint B. Tóth Sándor, Csató Mihály, Kun János és Szőke András tanúk⁶⁹ vallomásaiból, s végül az MFT irataiból az derült ki, hogy az ominózus földbirtokot a megjelölt időpont előtt ténylegesen nem osztották fel. Nem volt sehol igazolva, hogy név szerint juttatott újjazdaként bárki erre a földre lett volna kijelölve – ellentétben a férjével közösen birtokolt és ténylegesen felosztott ingatlanaival. Csató Mihály újjazda az MFT előtt már 1946 augusztusában azt vallotta, hogy Falussyné földjét juttatásként amúgy sem fogadta volna el, mert 60 hold saját bérleti ingatlana épp elég munkát adott neki. Falussyné saját birtokát Szőke András mezőtúri lakossal műveltette meg, nem beszélve arról, hogy a közadót és a beszolgáltatási kötelezettségeket is végig Falussyné fizette.⁷⁰

Hosszú, évekig tartó jogi küzdelem után sikerült tehát elérnie a családnak, hogy a teljes földelkobzásról szóló határozatot csereterület-juttatás fejében történő ingatlan-megváltásra, majd pénzbeli kártalanítással történő megváltásra módosítsák. Arról nincs adat, hogy az elvesztett birtok kataszteri jövedelmével arányos anyagi kompenzációt valaha is megkapták volna, de legalább Falussyné Burgyán Margit magánbirtoka megmaradt a korábbi 97 hold összterületű ingatlanból. Ám a család nem sokáig élvezhette a nyugalmat. Egy korabeli gyászjelentés tanúsága szerint ugyanis Falussy Gusztáv mezőtúr-belvárosi református lelkész 1948. augusztus 2-án, 33 év lekipásztori szolgálat után, 58 évesen szívelégtelenségben elhunyt.⁷¹ Némi óvatossággal megkockáztatható a kijelentés, hogy a frontátvonulás nyomán lezajlott földosztás hosszútávon és közvetett módon ugyan, de nemcsak anyagi áldozatokat követelt.

Szinopszis a földosztás regionális szintű egyháztörténeti vetületeinek kutatási lehetőségeiről

Általános megállapítás, hogy az 1945-ös földosztás az ország birtokviszonyainak átrendezésén túl a Magyar Kommunista Párt szovjet asszisztenciával végrehajtott, ideológiai premisszákból kiinduló – ezáltal egy adott régió lokális sajátosságait kevésbé szem előtt tartó – politikai térfoglalásának elsődleges eszköze volt.⁷² Ugyanakkor a politikai hatalmat

⁶⁹ Mezőtúri földművesek, akik földet vásároltak a Falussy családtól.

⁷⁰ Uo. 30/11066/1948.

⁷¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_FA_FERENCZ/2.pg=51&layout=5 (Hozzáférés: 2021. 08. 11.)

⁷² A marxizmus valóságértelmezése szerint a társadalom mozgásának és változásainak dinamizmusa a gazdasági folyamatokon alapul, ezek a folyamatok alakítják ki magát a történelmet. Eszerint mindig a gazdasági alapon nyugszik a politikai felépítmény, ugyanakkor a történelem tanulsága szerint ez utóbbi mindig lassabban változik, s az új alap kifejlődésének érdekében elengedhetetlenül szükséges az avítottá vált társadalmi rend megdöntése. E rendnek része a vallás is, s elsősorban annak intézményesített politikai bázisa, az egyház. Eszerint a vallás a társadalmi tudat terméke; egy olyan társadalomnak és gazdasági rendnek az alkotása, melyben az

előtérbe helyező kérdésekre adott válaszok sokszor azért eredményeznek félreértéseket, mert ebben az esetben a kutató csak az intézményekre, a hatalmi elitre és ezek ideológiai narratíváira koncentrál. Emiatt hajlamos lehet a társadalmi reakciókról elfeledkezni.⁷³

Mindaz, amit a lokális miliókben vizsgálódva megtudhatunk a múltról, nemcsak ki egészíti a történeti képet, hanem maga teremti a múlt eme szegletének történeti képét. Ez a nézőpont segít abban, hogy ne csak az adott történelemformáló folyamatok prominens aktorairól, hanem az alacsonyabb regionális szintű, jól körülhatárolt mikrotörténeti vizsgálatokkal az eltérő földrajzi régiók korabeli életvilágainak diverzitásáról is érvényes megállapításokat tehesünk. Az eddig általánosan uralkodó, apologetikus értelmezések – az ateista államhatalom és a mártír egyház harca – minden relevanciájuk ellenére korántsem kielégítőek. Univerzalisztikus és leegyszerűsítő szemléletükkel az „egész” fikcióját tükrözik. A politikatörténeti logikájú, kétpólusú valóságfelfogás önmagában nem alkalmas a korabeli tapasztalatok és a történeti összefüggések vizsgálatára. Habár az „elnyomatás-ellenállás” modelljének felállítása elkerülhetetlen, mégis érdemes lenne ezt meghaladni valami olyasfajta megközelítéssel, melyben az „uralkodó” – ez esetben a Megyei Földbirtokrendező Tanács, de még inkább a települések földigénylő bizottságai – és az alattvaló – az adott település lelkipásztora – közötti viszonyrendszer vizsgálata is figyelmet kap.

A rendelkezésre álló forrásbázis javarészt az egyházi birtokügyek, illetve az egyházi személyek magánbirtokügyeinek hivatali dokumentációiról szól, ezáltal fennáll a veszélye az egyoldalú következtetések levonásán túl annak, hogy a kutató önkéntelenül is átvesszi a korabeli irattermelő szervek szemantikai formuláit. Ugyanakkor alkalmasak arra is, hogy az ingatlan-kisajátításokat elszenvető természetes vagy jogi személy jogorvoslati lehetőségeiről, érdekérvényesítő képességéről és cselekvési tereiről képet kaphassunk.⁷⁴

Mindezekon túlmenően a legfontosabb hozadéka az ehhez hasonló kutatásoknak, hogy feltárják, a földigénylő bizottságok az anyagi károkat szenvedett felekezetek helyi szintű kártalanítási kérelmeinek szabotálásai érdekében milyen jellegzetes eszközökkel éltek. Láthattuk, ezen „néphatalmi szervek” hogyan vizsgálták felül önkényesen egymás döntéseit, halogatással, akár vesztegetéssel és fenyegetésekkel, valamint a felettes szervek félrevezetésével miként próbálták érvényt szerezni az „azé a föld, aki megműveli” doktrína társadalmi gyakorlatának. Tipikus taktika volt, hogy az igénylési folyamatot informális irányba terelték – tehát nincs írásos dokumentum –, s a testületek összetételét is előszere-tettel manipulálták. Besenyszög és Mezőtúr esetében is láthattuk, hogy a tulajdonost egyszerűen nem értesítették a földosztásról, ezáltal kész helyzet elé állították. A besenyszögi plébániai javadalmi földek és a Szatmári Székeskáptalan ottani birtokainak telekkönyvi

ember önmagától és munkájának eredményétől elidegenedve, kiszolgáltatottan és nyomorban él. A kizsákmányolt ember a „mennyország” illúziójával vigasztalja magát, az uralkodó társadalmi osztályok pedig ezt a virtuális konstrukciót használják fel a saját hatalmuk és a fennálló társadalmi viszonyok legitimálására, mely legitimációs kulcsszerepet az egyház tölti be. Erről bővebben: Marx – Engels 1983, 11.

⁷³ Ehhez kapcsolódó probléma lehet a rendelkezésre álló forrásbázis egyoldalúsága: míg egyik oldalról az irattermelő hivatali szervek által pontatlanságból, öngazolási szándékból vagy a hivatalos pártvonalhoz való igazodás okaiból kifolyólag óhatatlanul megjelennek bizonyos tartalmi torzítások, addig a másik oldalról az egyházi forrásanyag hiánya, vagy éppen a meglévő forrásokhoz való hozzáférhetetlenség okozhat nehézségeket.

⁷⁴ Ezen problematika egyháztörténeti módszertani sajátosságairól lásd: Bánkuti 2019

különállását figyelmen kívül hagyták; egy településen csak „az egyházat” tekintették javadalmasnak. 1945 nyaratól országos utasításra az ingatlanépületeket is elvették, a plébániákat „lefelejtették” a földigénylők összeírási íveiről,⁷⁵ de gyakori volt a fellebbezések válasz nélkül hagyása és – mint a mezőtúri lelkész esetében – a válasz megkésettisége, mely ürügy volt a határidők be nem tartása jogvesztő hatályának alkalmazására. Ugyancsak Mezőtúr esetében láthattuk, hogy a Vármegyei Földbirtokrendező Tanács a már egy éve húzódó birtokügyek egzisztenciális és pszichés feszültségében hamis reményeket táplált a lelkészben, miközben másodfokon a földigénylő bizottsággal már megegyezett. A félretájékoztatás miatt Falussy Gusztáv akár el is állhatott volna az igényléstől.

A fentiekén túl a hivatali szervek dokumentációiból, valamint a sérelmet szenvedett egyházközségek képviselőinek panaszleveleiből kitűnik az országos és regionális végrehajtó szervek közötti koordinációs munkakapcsolat egyrészt minősíthetetlenül kaotikus, másrészt szándékoltan öncélú volta. Előbbi tényező némi jóindulattal még magyarázható a háborús körülményekkel, utóbbi azonban a lokális miliók társadalmi törésvonalait kijelölő személyes konfliktusmezőkre mutat, melyek feltárása további kutatómunkát igényel. A fentiek alapján a jelenlegi tanulmányt egy átfogóbb jellegű kutatás szűkebb szegmensként értelmezem.

A földosztás Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei plébániai és lelkészi javadalmakra gyakorolt hatásainak feltárása során azonban nemcsak azokat az eseteket kell számba venni, amelyekben az egyházi szereplők valamiféle kifogással élnek a földosztással szemben, hanem azokat is, amelyekben nincsen nyoma ilyennek, de ettől függetlenül az egyházi földeket felosztották. A térség birtokviszonyainak, népességszámának, gazdasági adottságainak, politikai preferenciáinak és felekezeti tagozódásának variabilitása miatt a téma további kutatásokat igényel – már csak azért is, mert a kutatómunka jelenlegi fázisában, dacára a felekezetek szempontjából sérelmes hatósági döntéseknek – még mindig nem egyértelmű a kutató számára, hogy a felekezetek berkein belül vajon tényleg egységes megítélés alá került-e a földosztás jogi ténye, illetve a társadalmi végrehajtás gyakorlata? A felekezeteknek – különösen a római katolikus egyháznak – a vagyoni jogi kérdésekre vonatkozó kánonjogi aspektusai hogyan befolyásolták a földkérdéshez való viszonyukat, úgy az állami egyházjog, főkegyúri jog oldaláról, mint az egyházi vagyon kezelési, valamint elidegenítési szabályozó tényezőinek oldaláról? Ha az intézményes állásfoglalástól eltekintünk, célzottan az egyházi személyek földosztással kapcsolatos recepciója kapcsán a kléruson belüli rangsor, vagy a felekezetközi kategóriák helyett célszerűbb a passzívabb területeket is megvizsgálni. Ugyanis nem valószínű, hogy egy alacsony lélekszámú, többnyire földnélküli szegényparasztok által lakott kistelepülés kicsiny gyülekezete a háború végeztével, a korábbi gazdasági-társadalmi rend felbomlását okozó „tabula rasa” helyzetben, a birtokigénylési lehetőségek közepette mérlegelte volna az alábbi körülményeket: egy agrárviszonyokat alapjaiban meghatározó intézkedés eshet-e egy ideiglenes politikai adminisztráció alkotmányjogi kompetenciájába? Szabad-e egy ilyen horderejű intézkedést meghozni hadiállapotok idején? Lehet-e ezt hatékonyan kivitelezni ilyen rövid idő alatt?⁷⁶

⁷⁵ Horváth 2017a, 571.

⁷⁶ A túlzottan egyoldalú következtetések levonását ellensúlyozandó, a jövőben célszerű ezen területekre irányí-

Éppen ezért a hosszú távú cél, hogy a birtokösszeírási ívek alapján számszakilag ábrázolható legyen, hogy a közigazgatási megye mezőgazdaságilag hasznosítható földterületeiből mekkora birtoktest volt az egyház tulajdonában vagy javadalmi földként annak használatában, ebből mekkora területet mentesítettek a megváltás alól, s azok milyen gazdasági adottságokkal rendelkeztek, illetve mennyit osztottak szét, kiknek, mennyire életképes gazdasági konstrukciókban. A felmérés részét képezi, hogy hány esetben volt nyoma egyházi fellebbezésnek és hogy nagyságrendileg mennyi volt ezekből a rendelkezésre álló források alapján sikeres. A fentiekből a jelenleginél is pontosabb képet kaphatunk az alsópapság helyzetértékeléséről és cselekvési lehetőségeiről. A földosztással kapcsolatos egyházi panaszügyeket mindenképpen fontos kategorizálni, nemcsak típus szerint, de a terület sajátosságait is figyelembe véve. A töredékes információkat tartalmazó forrásanyag alapján csak óvatosan lehet bármiféle hosszú távú következtetést levonni, s egy kizárólagosan a megoszlásokra szorítkozó kvantitatív elemzés is nehézségekbe ütközhet, hiszen az eltérő időpontok a folyamatban lévő birtokügyeket különböző fázisokban láttatják.⁷⁷ Ezért jelen esetben célszerűnek tűnt, hogy a vonatkozó forrásanyag adatai által a legexponáltabb sajátosságokat figyelembe véve válasszam ki a vizsgált településeket. A problémás helyekről ugyanis inkább érkezhettek jelentések, míg a gazdaságilag szegényebb régiók egyházközségei valószínűleg az elsőfokú kedvezményezettjei lehettek a földosztásnak.

Dacára a még számos megválaszolatlan kérdésnek, a háború és az 1945-ös év új helyzetet teremtett. A régi szigorú paraszti szociokulturális közösségi szabályokat felborította, mely állapot a közeljövőben az MKP agrárpolitikájának szempontjából stratégiai jelentőséggel bírt. A földosztással párhuzamosan, a formálódó demokrácia leple alatt a kommunista pártnak a vidéki miliókben történő térfoglalása zajlott a birtokviszonyok átalakítása és a közigazgatási adminisztráció megszállása révén. Lehet, hogy az egykori „úri Magyarország” nincstelenjei földhöz jutottak, csak éppen az nem válhatott a közbeszéd részévé, hogy ezek a széttöredezett törpebirtokok nemzetgazdaságilag mennyire életképtelenek lettek. Az egyházi birtokok feloszlata pedig az első lépcsőfok volt oktatási intézményeinek és civil szervezeteinek ellehetetlenítésén keresztül a teljes politikai alávetettség megteremtéséig. A fennálló, évszázados múltra visszatekintő, jogos társadalmi sérelmeket politikai haszonszerzés céljából meglovagló, komoly nemzetközi támogatást a háta mögött tudó politikai kurzus földreform-koncepciója a fenti okok révén vált kizárólagossá. Így foszthatták meg létalapjától a társadalom egzisztenciálisan legpotensebb részét és minden „ellenpolitikai” intézményt, köztük az egyházakat is, ezáltal felszámolva a későbbi gazdasági ellenállás lehetőségét. Ezért, valamint a fokozódó hidegháborús feszültségek miatt lehetett rátérni a szovjet típusú kolhozosításnak arra az útjára, amelyhez 1944–1945 fordulójára még túl korai volt.

tani a kutatás fókuszpontját. A jelenleg rendelkezésemre álló forrásanyag feldolgozottsága, s e tanulmány terjedelmi korlátai miatt célszerűbbnek láttam ezúttal eltekinteni ettől.

⁷⁷ Ennek egyházmegyei vonatkozású vizsgálatáról lásd Horváth 2017a, 538.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-JNSzML-XVII.503.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai

HU-MNL-JNSzML-XVII.506.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, A Szolnoki Központi Járás Földigénylő Bizottságának iratai

HU-MNL-JNSzML-XVII.512.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Besenyszögi Földigénylő Bizottság iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Tanács VB Igazgatási Osztály iratai. Közigazgatási iratok (1950–1986)

HU-MNL-JNSzML-XXIV.201.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Földhivatal iratai

HU-MNL-OL-XVII-1-a-1-d.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Országos Földbirtokrendező Tanács iratai

Kiadott források

Fürj 2005 = Fürj Zoltán: A földreform formálódása a nyilvánosság előtt. In: „...a birtokolt föld... a szabadság maga.” Tudományos konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából. Szerk. és kiadja: Fürj Zoltán – Jávor András. Budapest, 2005. 193–219.

Marx – Engels 1983 = Marx, Karl – Engels, Friedrich: A kommunista párt kiáltványa (ford.: Kálmán Endre). Budapest, 1983.

Scheftsik 1935 = Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Szerk. Scheftsik György. Pécs, 1935.

Ungor 1971 = A felemelkedés útján (1944–1970). Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből. Szerk. Ungor Tibor. Szolnok, 1971.

Szakirodalom:

Bánkuti 2019 = Bánkuti Gábor: Egyháztörténet helyben. Szempontok a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez a diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszakában (1945–1950) a Pécsi Egyházmegye példáján, In: Vakvá-

- gány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Budapest, 2019. 255–277.
- Beluszky 2001 = Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. Budapest–Pécs, 2001.
- Boros – Szabó 2014 = Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Parlament, pártok, választások. Budapest, 2014.
- Csönge 2011 = Csönge Attila: „A földért harcolni kell!” Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 26. Szerk. Fülöp Tamás. Szolnok, 2011. 407–439.
- Fodor 2005 = Fodor László: Az 1945-ös földreform értékelése jogi szempontból. In: Fürj – Jávor 2005 = „...a birtokolt föld... a szabadság maga.” Tudományos konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából. Szerk. és kiadja: Fürj Zoltán – Jávor András. Budapest, 2005. 115–134.
- Fürj – Jávor 2005 = „...a birtokolt föld... a szabadság maga.” Tudományos konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából. Szerk. és kiadja: Fürj Zoltán – Jávor András. Budapest, 2005.
- Gergely 1985 = Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon (1944–1971). Budapest, 1985.
- Horváth 2017a = Horváth Gergely Krisztián: A plébániai földek „reformja” a Veszprémi Egyházmegyében 1945-ben. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben, Magyar vidék a 20. században. Szerk. Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Budapest, 2017. 531–574.
- Horváth 2017b = Horváth Gergely Krisztián: Földosztás vagy földfosztás? Az egyházakkal szembeni gyakorlatról, 1945: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/foldosztas_vagy_foldfosztas_az_egyhaziakkal_szembeni_gyakorlatrol_1945/ (Hozzáférés: 2021. 07. 21.)
- Koselleck 2003 = Koselleck, Reinhart: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája (ford.: Hidas Zoltán). Budapest, 2003.
- Ö. Kovács 2015 = Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete (1945–1965). Budapest, 2015.
- Ö. Kovács 2017 = Ö. Kovács József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben, Magyar vidék a 20. században. Szerk. Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Budapest, 2017. 19–65.
- Mihalik 2020 = Béla Vilmos: A kétszer megváltott nép – Katolikus egyház a Jászkunságban (1687–1746). Budapest, 2020.
- Orbán 1962 = Orbán Sándor: Egyház és állam. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése (1945–1950). Budapest, 1962.
- Simon – Kovács 2008 = Simon Attila – Kovács Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Ferdinéc Csilla – Szarka László. Budapest, 2008. 118–123.
- Tempfli 2002 = Tempfli Imre: Sárból és Napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora (1892–1966). Budapest, 2002.

Varga 1997 = Varga Lajos: A Váci Egyházmegye történeti földrajza. Vác, 1997.

Varga 2015 = Varga Zsuzsanna: Földreformok a II. világháború után Közép- és Kelet-Európában. In: Történelmi Szemle. Az MTA BTK Történettudományi Intézetének értesítője. Főszerk. Tringli István. Budapest, 2015. LVII. évf./4. sz., 583–605.

MOZGALMÁRBÓL OKTATÁSI OSZTÁLYVEZETŐ Kácsor Ferenc élete és hivatali tevékenysége

Bevezetés

Manapság, amikor a közsférában a munkáltatók különböző állások betöltéséhez speciális iskolai végzettséget és komoly szakmai tapasztalatot követelnek, elképzelhetetlen, hogy bárki megfelelő képzettség nélkül elláthassa egy szakigazgatási szerv irányítását. Az 1950-es években azonban ez egyáltalán nem volt szokatlan. A kommunista hatalomátvételt követően az állampárt kiemelt figyelmet fordított a közalkalmazottak politikai felügyeletére, amit többek között a munkáskáderek kiemelésével és különböző hivatalokban történő elhelyezésével próbált megoldani.¹ A tanügyigazgatásban sem történt ez másként. Jász-Nagykun-Szolnok megyében már 1949-ben egy esztergályosból lett pártmunkást neveztek ki tankerületi főigazgatónak, s a tendencia a tanácsrendszer bevezetését követően is folytatódott.² Tanulmányomban egy olyan személy karriertörténetét mutatom be, aki korábban nemhogy pedagógiai, de szellemi munkát sem végzett, középiskolai végzettséggel nem rendelkezett, viszont már fiatalon kapcsolatba került a munkásmozgalommal, később megbízható párttag lett, s ennek köszönhetően 1951-ben a Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Oktatási és Népművelési Osztályának élére került. Kácsor Ferenc életútjának felvázolásával arra keresem a választ, hogyan tudott egy egyszerű asztalos előbb komoly pártfunkcionáriussá, majd tanügyigazgatási vezetővé válni. Áttekintem, milyen feladatok vártak rá a hivatal élén, továbbá értékelem, milyen módszerekkel és hatásfokkal látta el munkáját.

Kácsor Ferenc személye korábban egyáltalán nem állt a kutatások középpontjában. Eddig csupán egy nagyon rövid életrajz született róla Szolnok megye közigazgatási archontológiai adatbázisában, Szikszai Mihály tollából.³ Neve szerepel a kommunista párt funkcionáriusait bemutató *Párt-Állam-Párt* című adatbázisban, életrajz azonban nem kapcsolódik az adatlapjához.⁴ A Szociáldemokrata Pártban (SZDP) végzett munkájával kapcsolatban találunk értékes adatokat Filep János és Németh Péterné 1990-ben megjelent tanulmányában, ez azonban távolról sem tekinthető életrajznak.⁵ Szolnok megye tanügyigazgatásának történetére vonatkozóan sem rendelkezünk bővebb irodalommal. A tanácsok keretében megszervezett oktatási osztályokra vonatkozóan csak néhány alapvető információt közöl Szikszai Mihály a már emlegetett megyei archontológia bevezető tanulmányában, illetve a *Jász-Nagykun-Szolnok megye székházának és közigazgatásának története*

¹ Valuch 2005, 154.

² Mucsi 2021

³ Szikszai 2018a

⁴ Mucsi 2018

⁵ Filep – Németh 1990

(1876–1990) című, 2013-as kötet megfelelő fejezetében.⁶ A megye tanügyigazgatási hivatalainak részletesebb ismertetésére korábban jelen sorok szerzője tett kísérletet.⁷ Munkám során tehát elsősorban levéltári forrásokra kellett támaszkodnom.⁸ Mivel főleg Kácsor Ferenc osztályvezetőségig vezető útja és az ott folytatott tevékenysége érdekelt, ezért ezek a fejezetek jóval terjedelmesebbek lettek, mint az időskori pályafutását taglaló rész. Ennek azonban nemcsak saját elhatározásom volt az oka, hanem az a körülmény is, hogy életének utolsó 35 évéről kevés forrással rendelkezünk.

A tanulóévek

Kácsor Ferenc 1905. november 30-án egy bognár fiaként látta meg a napvilágot a Heves megyei Füzesabonyban. Édesapja, Kácsor Antal korábban segédként, gyermeke születésekor azonban már önálló kerékgyártómesterként kereste kenyerét.⁹ A dualizmus kori Magyarországon a hozzá hasonló kisiparosok alkották a kispolgárság legnagyobb csoportját. A leggyakrabban segéd nélkül dolgoztak, s jövedelmük általában nem érte el a gyári szakmunkások fizetését.¹⁰ Az idősebb Kácsor hamarosan felhagyott az önálló iparostevékenységgel és a Magyar Királyi Államvasutak alkalmazottja lett, ami ugyan társadalmi emelkedést nem jelentett a számára, de állami alkalmazottként állandó havi fizetésben és nyugdíjban részesülhetett, ami biztosabb megélhetéssel kecsegtette a családot.¹¹ Ferenc édesanyja, Halász Rozália cselédszülők gyermeke volt, aki háztartásbeliként a család el látásával foglalkozott. Mindez nem lehetett könnyű, férjével ugyanis összesen hét gyermek felnevelésére vállalkoztak.¹² Teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy Kácsorék nem dúskáltak az anyagi javakban és meglehetősen szerény körülmények között éltek.

Kácsor Ferenc elemi iskolai tanulmányait követően az egri Magyar Királyi Állami Főreáliskolába iratkozott be.¹³ A reáliskola egy általánosan képző, középfokú iskolai forma

⁶ Szikszai 2018b; Szikszai 2013

⁷ Mucsi 2021, 93–126.

⁸ Itt szeretném megköszönni Somoskői Viktor levéltáros segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára Kácsor Ferencre vonatkozó iratait. Ezúttal is köszönöm Keresztes Csabának, a MNL Országos Levéltára főlevéltárosának, hogy mindig készséggel segített eligazodni a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (és jogutódai) hatalmas iratanyagában.

⁹ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.) Vö: Szikszai 2018a

¹⁰ Katus 2012, 506.; A kispolgárság mint társadalomtörténeti fogalom problematikájával foglalkozik: Gyáni – Kövér 2006, 292–306.; Lásd továbbá: Gergely 2005, 445–448.

¹¹ Katus 2012, 507.

¹² HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

¹³ Uo. (Kácsor Ferenc önéletrajza. 1968. október 9.) és Vigh 1917, 34.; Önéletrajzában Kácsor azt írta, hogy a hat elemi elvégzése után ment a reáliskolába, ami valószínűleg tévedés, hiszen akkoriban az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után léptek középiskolába a gyermekek. Életrajzában valószínűleg szófórdulatként használta a kifejezést, és mindössze annyit érthetett alatta, hogy elvégezte az alsófokú iskolát. Jász-Nagykunszolnok megye archontológiai adatbázisában ezt az adatot vették át. Lásd: Szikszai 2018a; A korszak oktatási rendszerét összefoglalóan értékeli: Gyáni – Kövér 2006, 173–185.; Önéletrajzában Kácsor nem említi, pontosan hol járt reáliskolába. Az egri intézmény értesítőjében viszont az 1916–1917-es évben szerepel a Kácsor Ferenc név az első osztályosok között. Ez megerősíti azt az állítást, hogy népiskolába csak 4 évig járt. Viszont joggal felmerülhet a kérdés, hogy valóban a későbbi oktatási osztályvezetőről van-e itt szó. Sajnos a Magyar

volt, amely alapvetően az iparos és kereskedő rétegek képzési igényeinek kielégítésére szolgált. A főreáliskola eredetileg hatéves képzési idővel rendelkezett, 1875-ben azonban ezt nyolc évre emelték, aminek a végén a tanulók érettségit szerezhettek. 1899-ben tantervét már nagymértékben közelítették a gimnáziumokéhoz, s az itt kapott bizonyítvány műszaki vonalon történő továbbtanulásra jogosította fel a diákokat.¹⁴ Kácsor Ferenc ennek az iskolatípusnak lett a tanulója, érettségit azonban nem szerzett. Az egyik önéletrajza szerint „a 4. osztályból kimaradt”, ezt követően pedig Egerben egy kisiparostól tanulta meg az asztalosmesterség csínját-bínját.¹⁵ Ezt megerősíti egy 1971-ben készült beszámolója, amelyben azt állította, hogy 1919-ben már iparostanonc volt, ami azt jelenti, hogy a legjobb esetben is csak 3 évig járhatott reáliskolába.¹⁶ Az egri főreáliskola értesítői is alátámasztják ezt. Az 1917–1918-as tanévben még szerepelt az intézmény 2. osztályos tanulói között, méghozzá javítóvizsgára ítélt tanulóként. Az 1918. augusztus 30–31-én tartott javítóvizsga jegyzőkönyvéből kiderül, hogy német nyelvből kellett pótvizsgáznia, amit elégséges eredménnyel abszolvált.¹⁷ A következő, 1918–1919-es tanévből nem maradt fenn tanulói névsor, 1919–1920-ban pedig már nem találjuk az iskola növendékei között.¹⁸ Ekkor már valóban az asztalosmesterséget tanulhatta, hiszen az iparostanonc-iskolába a népiskola hat, vagy a középfokú iskolák első két osztályának elvégzése után jelentkezhetek a fiatalok.¹⁹ A tanonciskolák a céhek felbomlása után jöttek létre. Működésüket az 1880-as években szabályozták részletesen. 1884-ben egy vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet kimondta, hogy a 14 éven felüli tanoncok napi 12 óra, az ennél fiatalabbak pedig napi 10 óra munkára kötelezhetők mesterük műhelyében. Itt sajátították el választott szakmájuk különböző fogásait. Azokban a községekben, ahol a tanoncok száma elérte az 50-et, gondoskodni kellett tanonciskola felállításáról, amit a tanonc mindaddig köteles volt látogatni, amíg az iparostanternél tartott a tanulói ideje. Az évi szorgalmi idő 10 hónap volt, amelyen belül heti két munkanapon legalább négy órát az általános közművelődési tantárgyak, vasárnap három órát a rajz tanítására kellett fordítani. Ez a rendszer 1922-ig gyakorlatilag változatlanul működött.²⁰ Kácsor Ferenc is ilyen körülmények között tanulhatta meg az asztalos-

Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában nem találhatók meg az egri főreáliskola anyakönyvei, amelyek segíthetnének az adatok pontosításában. Összevetve azonban a rendelkezésemre álló személyi anyagok ide vonatkozó információit az értesítő adataival, valamint mérlegelve azt a tényt, hogy főszereplőnk életének első két évtizedében több szál is Eger városához kötötte, nagy magabiztossággal állíthatom, hogy az általam bemutatott Kácsor Ferenc volt 1916 és 1918 (vagy 1919) között az egri főreáliskola tanulója.

¹⁴ Mészáros 1991, 50–51.

¹⁵ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1968. október 9.); Egy 1930-ban keletkezett csendőri jelentés is megerősíti, hogy Kácsor Ferenc középiskolába járt. E szerint a megfigyelt 2–3 gimnáziumi osztállyal rendelkezett. A jelentéstevő csak annyiban tévedett, hogy Kácsor nem gimnáziumi képzésben vett részt. HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Jelentés Gácsor (Kácsor) Ferenc kommunista irányú tevékenységéről. 1930. október 23.)

¹⁶ Uo. (Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.)

¹⁷ HU-MNL-HML-VIII.52.b.-55/1918. (Az egri állami főreáliskolában az 1918–1919. év elején tartott javító vizsgálatok jegyzőkönyve)

¹⁸ Vigh 1928, 26. és Habán 1920

¹⁹ Gyáni – Kövér 2006, 174.

²⁰ Mészáros 1991, 33.; Az iparostanonc-iskola 20. századi történetéhez lásd: Nagy 2000

mesterséget. Világnézetét azonban kevésbé az oktatási intézmények, sokkal inkább édesapja formálta.

A rendelkezésünkre álló szűkszavú beszámolók alapján Kácsor Antal alakja a régi munkásmozgalmi harcosok prototípusaként rajzolódik ki. A 20. század elején kapcsolatba került a munkás- és szakszervezeti mozgalommal, majd 1903-ban Budapesten a Kerékgyártók Szakszervezetének vezetőségi tagja lett. Egy évvel később Egerben már a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének egyik alapítója volt. Mivel önálló iparosként csak rövid ideig tevékenykedett és hamarosan a vasútnál helyezkedett el, 1907-től a Vasutasok Szakszervezetében folytatta mozgalmi munkáját.²¹ Ezirányú tevékenységének csúcspontját 1919 jelentette. Kácsor Ferenc interpretációja szerint apja előbb Füzesabony község, majd az Egri járás direktóriumának elnöke lett.²² Más források szerint azonban az Egri járási tanácsnak „csak” az alelnöke volt.²³ Ezért a Tanácsköztársaság bukását követően fegyelmivel eltávolították a vasúttól, sőt a társadalmi rend erőszakos felforgatásáért kétévi börtönbüntetéssel is sújtották, amit Állampusztán kellett letöltenie.²⁴ Szabadulása után Budapest különböző gyáraiban dolgozott és az 1940-es évek végén vonult nyugdíjba.

Kácsor Ferenc visszaemlékezése szerint apja Állampusztán eltöltött raboskodása idején édesanyja „emberfeletti küzdelmet folytatott hét gyermeke eltartásáért.”²⁵ Ezekben az években csupán a Vörös Segély nyújtott némi segítséget a családnak.²⁶ Apja üldöztetése és a nélkülözés önmagában magyarázhatná, hogy az ifjú Ferenc maga is fogékonyra vált a szocializmus eszméi iránt. Ennél azonban többről volt szó. Egy 1971-ben készült beszámolója szerint apja tudatosan nevelte őt és hamar bevezette a munkásmozgalmi körökbe. 1912-ben mindössze 7 évesen hallhatta Landler Jenő felszólalását a Vasutasok Szakszervezetének kongresszusán és Bokányi Dezső egy előadásán is részt vehetett. Ezekre az összefüvetekre apja vitte magával.²⁷ A Tanácsköztársaság idején Egerben maga is csatlá-

²¹ A Vasutasok Szakszervezetéről bővebben lásd: Bassa et al. 1976, 688–689.

²² HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

²³ Bán 2011, 231.; Vö: Az Egri járási tanács ülése. Egri Vörös Újság, 1919. július 10. 2.

²⁴ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.); Egy 1958-as kérdőíven Kácsor úgy nyilatkozott, hogy apját lázításért és a fennálló rend erőszakos felforgatásáért kétéves fogházbüntetésre ítélték, amit Állampusztán volt kénytelen letölteni. HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Régi munkásmozgalmi elvtársak kérdőíve. 1958. január 31.)

²⁵ Uo. (Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

²⁶ Uo. (Kácsor Ferenc önéletrajza. 1968. október 9.); A Tanácsköztársaság bukása után a politikai foglyok és családjaik támogatása gyakorlatilag folyamatos volt. 1919-ben a bécsi emigráció a saját létfenntartására, valamint az ellenforradalmi rendszer bíróságai elé került kommunisták és más üldözöttek perköltségének fedezésére létrehozott egy segélyalapot. A segélyezés illegálisan működött. A Kácsor által említett Nemzetközi Vörös Segély 1922-ben, a Komintern kezdeményezésére alakult meg. Egy évre rá a szervezet magyarországi szekciója is létrejött. A magyar politikai rendőrség szerint ez a karitatív álca mögött a szovjet kormányzat érdekeit szolgálta, ezért kommunista befolyás alatt álló szervezetként kezelték. Müller 2017, 42–43.; Vö: Bassa et al. 1976, 381.

²⁷ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.); Landler Jenő (1875–1928) ügyvéd a századelőtől a magyar munkásmozgalom egyik kiemelkedő alakja volt. A Magyar Vasutas Szövetség jogtanácsosaként és a szocialista vasutasok ügyvédjeként vált ismertté. Az 1904-es vasutassztrájk vezetői ellen indított per idején politikailag is fellépett a sztrájkolók védelmében, később maga is több sztrájk szervezésében részt vett. 1908-tól a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja volt. 1918-ban sztrájk szervezéséért letartóztatták. 1919-ben nagy szerepe volt a Tanácsköztársaság létrehozásában, a Forradalmi Kormányzótanácsban belügyi és kereskedelmügyi népbiztosként tevékenykedett, illetve a Vörös Hadsereg Főparancsnokaként is szolgált. Kenyeres 1969b, 24–25. és

kozott a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségéhez.²⁸ Emlékei szerint a marxizmus elméletével is édesapja hatására ismerkedett meg. 19–20 éves korában az ő ajánlására kezdte tanulmányozni Karl Marx műveit, elsősorban *A tőkét*, míg marxista-leninista ismereteinek túlnyomó részét a későbbiekben önképzés útján, szorgalomból sajátította el.²⁹ Egy 1930-ban készült csendőri jelentés is kiemelte, hogy az akkor asztalossegédként dolgozó fiatalember feltűnően sokat olvas, illetve rendkívül jó kommunikációs képességekkel rendelkezik.³⁰

A munkásmozgalomban

Kácsor Ferenc 1922-ben szerezte meg asztalos segédlevelét. Ezt követően különböző mestereknél és kisiparosoknál dolgozott. Gyakran változtatta lakhelyét, hosszabb-rövidebb ideig Egerben, Füzesabonyban, Erdőtelken, Mezőkövesden és Bélapátfalván is vállalt munkát.³¹ A politika és a vele járó mozgalmi tevékenység továbbra is érdeklődése közép-pontjában maradt. A fiatalkori impulzusok hatására 1928-ban Egerben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba (MSZDP) és még ebben az évben a párt megyei választmányának is tagja lett.³²

A szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban vállalt szerepük miatt 1919 után politikai értelemben rendkívül nehéz helyzetben voltak, amelyből 1921. december 22-én, a később Bethlen-Peyer paktumként emlegetett megállapodással kerültek ki. Az egyezmény értelmében a párt lemondott a politikai sztrájkok lehetőségéről, a köztársasági propagandáról, az állami alkalmazottak körében történő szervezkedésről, valamint arról, hogy együttműködést létesítsen a kormány polgári ellenzékével. Ezzel szemben vállalta a kormány külpolitikájának támogatását és a polgársággal való gazdasági együttműködést. Cserébe a kormány biztosította a párt és a szakszervezetek szabad működését, megígérte a gyorsított bírósági eljárások beszüntetését, valamint részleges politikai amnesztiát hirdetett. Ezzel egy olyan kompromisszum jött létre, amely ugyan korlátok közé szorította a pártot, de meg is alapozta a szociáldemokrácia 1944-ig tartó legalitását.³³

Hatos 2021, 80. és 97.; Bokányi Dezső (1871–1940) eredeti szakmája kőfaragó volt. 1894-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagjaként tevékenykedett, és kiváló szónoki képességeiről tett tanúbizonyságot. A Tanácsköztársaság idején ő vezette a Munkaügyi Népbiztosságot. 1920-ban halálra ítélték, ám a hadifogolycseréi között végül a Szovjetunióba távozhatott. Kenyeres 1969a, 236. és Hatos 2021, 472–473.

²⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.); A Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) 1919. április 6-án jött létre két korábbi ifjúsági szervezet egyesülésével. Célja a munkásfiatalok tömörítése, osztálytudatának fejlesztése és forradalmi cselekedeteinek szervezése volt, de a tanoncok helyzetének javítása és érdekeik képviselete is a szándékai közé tartozott. Privalov 1982, 12–13.

²⁹ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.)

³⁰ Uo. (Jelentés Gácsor (Kácsor) Ferenc kommunista irányú tevékenységéről. 1930. október 23.)

³¹ Uo. (Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.) és HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.)

³² Uo. (Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.); Vö: HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.)

³³ Ormos 2006, 86–87.

Kácsor tehát egy törvényesen működő politikai szervezet tagja lett, hamarosan mégis a hatóságok látókörébe került. Belépését követően ugyanis balra tolódott, és nemcsak Északkelet-Magyarország legálisan tevékenykedő szervezeteivel, de az illegálisan működő kommunista csoportokkal is jó viszonyt ápolt.³⁴ Kácsor és az MSZDP kapcsolata azonban nem volt felhőtlen, mert nem mindig értett egyet Peyer Károly és a többi szociáldemokrata vezető nézeteivel. 1951-ben készült önéletrajza szerint 1930 őszén kilépett a pártból, mert ellenezte a vezetőség 1930. szeptember 1-én tanúsított magatartását.³⁵ Ezen a napon tartották a korszak legnagyobb tömegtüntetését a gazdasági válság és a munkanélküliség ellen, amely halálos áldozatot is követelő megmozdulássá nőtt ki magát.³⁶ A sztrájkot és a felvonulást a Szakszervezeti Tanács már augusztus 11-én meghirdette, a kormány azonban betiltotta az eseményt. A szakszervezeti főbizalmik, élükön Peyer Károllyal, értekezletet tartottak, melyen kimondták, hogy a rendőrségi tilalom miatt elállnak a nagygyűlés megtartásától és csupán csendes sétára hívják a tömeget. Ezzel a döntéssel sok szociáldemokrata nem értett egyet és inkább a kommunisták tervét támogatta, akik a kezdetektől hangos tüntetést kívántak szervezni.³⁷ Közéjük tartozott Kácsor Antal is, Ferenc Budapesten dolgozó édesapja, akit a tüntetésen való részvétele miatt a rendőrök letartóztattak és két hétig fogságban tartottak.³⁸ Nyilván a családi érintettség miatt Ferenc is azok közé tartozott, akik elítélték a vezetés túlságosan megalkuvó politikáját és úgy döntött, hogy a harcosabb módszereket preferáló kommunisták köréből szerez magának szövetségeket. Egerben megismerkedett a kommunista párt helyi tagjaival és miskolci mozgalmárokkal is szoros összeköttetésbe került. Javaslatukra Füzesabonyban megszervezett egy fiatalokból álló, hattagú csoportot, amely az ő vezetésével több legális és illegális akciót is végrehajtott.³⁹ Tevékenységének köszönhetően a hatóságok is felfigyeltek rá, és 1930 őszén már állandó megfigyelés alatt tartották. Egy csendőri jelentésből kiderül, hogy a rendfenntartó szervek igen pontos információkkal rendelkeztek Kácsorról. Ismerték szokásait, tudták mikor és hova utazik, kikkel találkozik és miről beszélget partnereivel ezen találkozók alkalmával.⁴⁰ Kácsor rövidesen rájött, hogy detektívek vannak a nyomában és bármikor letartóztathatják, így elhatározta, hogy Budapestre költözik. Ez logikus döntésnek tűnt, egyrészt mert édesapja már jó ideje ott élt, másrészt mert a nagyváros forgatagában nagyobb reménye lehetett elvegyülni és elkerülni a rendőrök figyelmét.

Kácsor Budapesten a Metallo Karosszériagyárban helyezkedett el, ahol a munkások fizetésének javítása érdekében bérmozgalmat szervezett. Munkáltatói nem tolerálták ezt a tevékenységét és elbocsátották a gyárból, neve pedig felkerült a Gyáriparosok Országos Szövetségének feketelistájára. Két évig egyetlen vállalat sem volt hajlandó alkalmazni.

³⁴ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.)

³⁵ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.)

³⁶ Püski 2006, 81.; Bővebben lásd: Bassa et al. 1976, 33–34.

³⁷ Ránki 1984a, 616.; Peyer Károlyra vonatkozóan lásd: Izsak 2010, 394–399.

³⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Régi munkásmozgalmi elvtársak kérdőíve. 1958. január 31.)

³⁹ Uo. (Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.)

⁴⁰ Uo. (Jelentés Gácsor (Kácsor) Ferenc kommunista irányú tevékenységéről. 1930. október 23.)

Ezalatt szűkölködve élt és alkalmi munkákból tartotta fenn magát.⁴¹ 1933-ban tudott ismét elhelyezkedni a Kispesti Textilgyárban, ezt követően ugyancsak Kispesten a Hofherr és Schrantz Gépgyár, valamint a porcelángyár munkása lett. A második világháború éveiben előbb Budafokon egy asztalosmesternél segédkezett, majd ismét a Hofherr és Schrantz Gépgyárban gyári munkásként dolgozott.⁴²

1936-ban Budapesten újfent csatlakozott a Szociáldemokrata Párthoz. 1939–1940 fordulóján azonban ismét elégedetlen lett a pártvezetéssel.⁴³ 1939 végén az SZDP és a Teleki-kormány közeledni kezdett egymáshoz. Teleki a háború kitörése és az erősödő szélsőjobboldali nyomás miatt „politikai fegyverszünetet” kért a szociáldemokratáktól, akik a kivárás taktikáját alkalmazva teljesítették kérését. Ez a politika azonban egyes vezetők esetében éles szovjet- és kommunistaellenes propagandával párosult. Az SZDP vezetősége a szovjet-finn háború kitörésekor körlevélben fordult a párttagsághoz, melyben elítélték a Szovjetunió akcióját, majd 1940 januárjában a Szakszervezeti Tanács az SZDP vezetőségével egyetértésben Teleki politikáját támogató elvi nyilatkozatot adott ki. A deklaráció heves ellenállást váltott ki a szervezett dolgozók körében.⁴⁴ Kácsor Ferenc is ennek hatására hagyta ott 1940-ben, immár másodszor a szociáldemokratákat.⁴⁵ Kiábrándultságában a kommunistáknál keresett új lehetőséget és az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) budafoki sejtjének tagja lett.⁴⁶ Közben változások következtek be a Szociáldemokrata Pártban. 1941 őszétől Szakasits Árpád vezetésével kapcsolat épült ki a KMP és az SZDP balszárnya között, amely egy háborúellenes, függetlenségi politika jegyében történő együttműködést jelentett. 1942-ben azonban a kormány olyan nyomást helyezett az SZDP-re, hogy a Szakasits vezette balszárny háttérbe szorult a párton belül.⁴⁷ Az 1942 decemberében tartott „néma pártgyűlés”-ként emlegetett kongresszuson Szeder Ferenc főtitkár elhatárolta a szociáldemokratákat az illegális kommunistáktól.⁴⁸ Érdekes, hogy Kácsor ezt követően, 1943 márciusában ismét csatlakozott régi pártjához.⁴⁹ 1943 nyarán a szociáldemokraták már a kisgazdákhöz közeledtek annak érdekében, hogy egyesült erővel az addiginál határozottabb politikát folytathassanak a háborúból való kiválás és a németekkel való szakítás érdekében.⁵⁰ Kácsor ekkor vállalt első ízben kultúrmunkát, az

⁴¹ Uo. (Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

⁴² Uo. (Kácsor Ferenc személyi lapja. 1968. október 9.) és HU-MNL-JNSzML-XXIII.19. (Személyzeti dossziék, 7189. Kácsor Ferenc törzslapja. 1966. november 2.)

⁴³ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok. Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.)

⁴⁴ Ránki 1984b, 1013–1014.

⁴⁵ Kácsor 1951-es önéletrajzában a „finn-orsz háború alatt tett úgynevezett Peyer-féle nyilatkozatban” jelölte meg a kilépés okát, ami érthető, hiszen a deklarációt kibocsátó Szakszervezeti Tanács főtitkára Peyer Károly volt. 1971-es visszaemlékezésében is az 1940-es „Peyer-féle hűségnyilatkozattal” indokolta kilépését. HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.) és HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.) 1968-as önéletrajza szerint már 1939-ben egy budafoki kommunista pártsejtben tevékenykedett. Kácsor ekkor Budafokon dolgozott asztalossegédként.

⁴⁶ Kácsor 1968-ban írt önéletrajzában azt állította, hogy már 1939-ben tagja lett a budafoki pártsejtnek, ami némi ellentmondásban van az előző jegyzetben hivatkozott forrásokkal. HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1968. október 9.)

⁴⁷ Bassa et al. 1976, 375.

⁴⁸ Izsák 2002, 266.

⁴⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.)

SZDP kispesti csoportjának könyvtárosa lett, és hamarosan a párt helyi vezetőségébe is bekerült. Ekkor egy hathetes vezetőképző tanfolyamot is elvégzett, amit a szociáldemokraták egyik fő ideológusa, Mónus Illés vezetett.⁵¹ 1944 tavaszán a pártközpontban indított könyvtárosképző-tanfolyamon tanult, amit a német megszállás miatt félbe kellett hagynia.⁵² Az 1940–1944 közötti években rendkívül aktívan dolgozott és szinte minden baloldali tömegmegmozduláson részt vett.⁵³ Valószínűleg ezen okból kifolyólag két hétig a fővárosi rendőrség vendégszeretét is élvezte.⁵⁴

A nyilas hatalomátvétel éjszakáján Kácsor Ferenc és Béla nevű fivére azon fáradoztak, hogy megmenekítsék a Szociáldemokrata Párt alapszervezetének könyvtárát. Kácsor Béla ugyancsak Budapesten dolgozott ekkor. A mintegy 3000 kötetet Ferenc lakására hordták és ott elásták. A háború után a testvére megkereste és visszaszolgáltatta a könyveket a pártnak. Több vakmerő akcióra azonban nem maradt idejük, mert menekülniük kellett a nyilas pártszolgálatosok elől.⁵⁵ Kácsor Ferenc nejével együtt 1944 októberében Füzesabonyba távozott.⁵⁶ Itt érte őket a Vörös Hadsereg bevonulása. A férfit a szovjetek azonnal munkára fogták, 1944. október 17-től a hadsereg pékségén kellett dolgoznia.⁵⁷ A politikai élet újraindulásakor Kácsor is bekapcsolódott az eseményekbe. Visszaemlékezése szerint 1944 novemberében „két régi agrármozgalmi” emberrel megállapodott, hogy egyikőjük a Magyar Kommunista Párt (MKP), a másik Kácsor közreműködésével az SZDP helyi szervezetét alakítja meg.⁵⁸ Ez így is történt. Kácsor a füzesabonyi Szociáldemokrata Párt titkáráként fizetés nélkül végzett teljes értékű pártmunkát. Gyakorlatilag felesége jövedelméből tartották fenn magukat, aki varrónőként dolgozott.⁵⁹

⁵⁰ Ránki 1984b, 1116–1117.; Vö: Romsics 2005, 259–261.

⁵¹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.) és HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.); Mónus Illés (1886–1944) eredeti szakmája cipőfelsőrész-készítő volt. 1908 óta vett részt a szakszervezeti mozgalomban, s a Tanácsköztársaság bukása után az MSZDP újjászervezésének egyik vezető személyiségévé vált. A szociáldemokraták parlamenti frakciójának titkára, 1927-től pedig a pártvezetőség tagja lett. 1941-től az SZDP oktatási titkárságának a vezetője volt. A nyilas hatalomátvétel után elfogták és agyonlőtték. Az utókor a két világháború közötti szociáldemokrácia egyik legfontosabb szellemi vezetőjeként tartja nyilván. Bassa et al. 1976, 414.; Mónus Illés eszmerendszerét elemzi és értékes bibliográfiai adatokat közöl: Gyurgyák 2007, 473–477. és 642–643.

⁵² HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.) és HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kérdőív azok számára, akik szociáldemokrata párttagságuk elismerését kérik. 1949. március 28.)

⁵³ Uo. (Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20. és Kácsor Ferenc személyi lapja. 1968. október 9.)

⁵⁴ Uo. (Kácsor Ferenc nyilvántartási lapja. 1961. június 21.)

⁵⁵ Uo. (Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.)

⁵⁶ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.); Kácsor Ferenc 1933-ban nősült meg, felesége szintén Budapest különböző gyáraiban dolgozott.

⁵⁷ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.); Füzesabony térségéből a szovjetek ezen a napon, 1944. november 17-én verték ki a német alakulatokat. Nagy 1965, 298.

⁵⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.)

⁵⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Szolnok MTVB Titkárság ir. Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.)

A háborút követően Kácsor határozottan lépdelt fölfelé a politikai ranglétrán. 1945–1946-ban az SZDP Egri járási titkáráként dolgozott, majd 1946 és 1948 között a párt Szatmár-Bereg vármegyei titkára volt.⁶⁰ Az ő vezetése alatt a párt megyei szervezete kezdetben határozott együttműködési szándékot mutatott a Magyar Kommunista Párttal.⁶¹ Ez a politika azonban az 1947-es választások előtt megváltozott. Filep János és Németh Péterné kutatásai szerint Kácsor ekkor már a szociáldemokraták jobbszárnyához tartozott, olyannyira, hogy „kommunistaellenes, jobboldali politikája megosztotta az SZDP-t.”⁶² Jobboldalisága valójában azt jelentette, hogy határozottan képviselte pártja érdekeit egyrészt a kommunistákkal, másrészt azokkal a szociáldemokratákkal szemben, akik erőteljesen az MKP felé húztak. A későbbi interpretáció szerint Kácsor és a járási titkárok jobboldali, kommunista-ellenes választási agitációja hatására sok elégedetlen párttag átlépett az MKP-ba, köztük olyan vezetők is, mint Gál Elek alispán és Forgács József mátészalkai járási főjegyző.⁶³ Az SZDP problémáit tovább mélyítette, hogy a központi vezetőség döntése értelmében a Szatmár-beregi választókerület képviselőjelöltjeinek listáján Széles Elemér megyei elnök valamint Kácsor Ferenc megyei titkár csak a 9. és 12. helyen szerepelt.⁶⁴ A helyzet nyerteseivé a kommunisták váltak, akik kihasználták Kácsorék sértődöttségét és még tovább tudták mélyíteni az árkokat a párt jobb- és balszárnya között.⁶⁵ Végül 1947-ben a Szociáldemokrata Párt a szavazatok 7,3%-át szerezte meg Szatmár-Bereg vármegyében, amivel csupán a negyedik helyet érte el a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt mögött.⁶⁶

Kácsor Ferenc bármennyire is jobboldalinak számított 1947-ben, ahhoz elég megbízhatónak bizonyult, hogy 1948-ban felvesgyék az egységes munkáspártba.⁶⁷ A pártegyesítéskor valószínűleg Kácsornak sem esett nehezére a kommunistákhoz csatlakozni, hiszen a múltban többször is előfordult, hogy saját pártvezéreivel szemben inkább velük szimpatizált. Mindenesetre tény, hogy 1948-ban felvételt nyert a frissen megalakult Magyar Dolgozók Pártjába (MDP).⁶⁸

A kommunista pártban

Történetünk főszereplője az MDP-be való belépését követően került első ízben kapcsolatba Szolnok megyével. 1948 júliusában a párt a megye déli csücskében fekvő Tiszai alsójárásába helyezte.⁶⁹ Káli Csaba Zala megyére vonatkozó kutatásai során arra a következtetésre

⁶⁰ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

⁶¹ Sipos 1971, 99.

⁶² Filep – Németh 1990, 65.; Vö: Sipos 1971, 102–103.

⁶³ Filep – Németh 1990, 65.

⁶⁴ Uo. 105.

⁶⁵ Uo. 68.

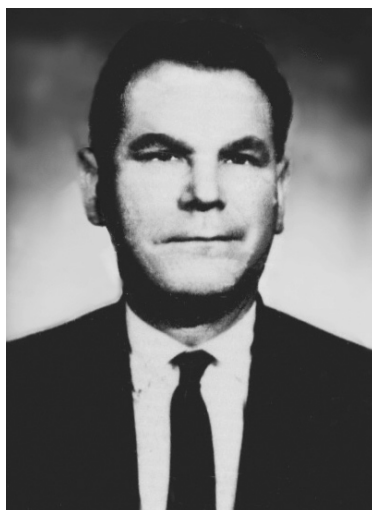
⁶⁶ Uo. 74.

⁶⁷ A pártegyesülés előtt a szociáldemokrata párttagok körében végzett tisztogatásokról analógiaként lásd: Csöngé 2007, 37. és Wencz 2016, 208–215.

⁶⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

⁶⁹ A Tiszai alsójárás közigazgatási székhelye 1884 óta Tiszaföldváron volt, a megyei kisgyűlés azonban 1948. április 15-én hozott egy határozatot, mely szerint Kunszentmártonban kell kialakítani a járás központját. Az ügy elhúzódott, végül a járási székhely csak 1950-ben került Kunszentmártonba. Ugyanakkor a járás neve is meg-

jutott, hogy a megalakult MDP szervezetekben a volt SZDP-sek általában jelentéktelen, vagy kevésbé fajsúlyos pozíciókhoz jutottak és a titkári posztot szinte kivétel nélkül „a kipróbált MKP-genezisű tagok kapták meg.”⁷⁰ Kácsor Ferenc esete csak részben illett bele ebbe a képletbe. Igaz, egy korábbi megyei titkárnak komoly visszalépést jelentett az, hogy egy járásba kerül, ráadásul nem is vezető pozícióba. Ugyanakkor nem teljesen jelentéktelen szereplőként kezdte működését a Tiszazugban. Neve első ízben 1948. július 30-án tűnik föl az MDP járási iratai között, az aznap tartott pártbizottsági ülés jegyzőkönyvében. E dokumentum szerint Kácsor Ferenc járási párttitkárként vezette az ülést.⁷¹ Érdekes tény, hogy önéletrajzaiban soha nem említette, hogy ebben az időszakban párttitkári funkciót töltött volna be. Valószínűleg nem is ezzel a feladattal küldték Kunszentmártonba és az említett ülésen csak helyettesítette a tényleges párttitkárt, Dankó Antalné.⁷² Kácsor egyébként kritikus hangnemet ütött meg a pártszervezet működésével kapcsolatban. Nyitó beszédében kiemelte, „hogy a járás területén generális hibák vannak.”⁷³ Azonnal el is utazott Tiszaugra, ahol a helyi pártszervezet titkárát kívánta felkeresni, hogy megvitassa vele a munkája során felmerülő problémákat.⁷⁴

Kácsor Ferenc arcképe
(HU-MNL-JNSzML-XXXV.64.
[Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc])

Kácsorra elsősorban a káderüggyek intézőjeként számítottak a járásban. Az 1948. szeptember 17-én tartott pártbizottsági ülésen merült fel, hogy a Tiszai alsójárársban egy okta-

változott: Tiszai alsójárársról Kunszentmártoni járásra. Szikszai 2002, 100.; Az MDP Tiszai alsójárárs Járási Titkársága Kunszentmártonban működött, a járási pártbizottság itt tartotta üléseit. A közigazgatási változásokat követve megnevezése 1950-től Kunszentmártoni Járási Pártbizottság lett. HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] Pártbizottsági ülés jegyzőkönyve [a továbbiakban: Pb. ülés jzkv.]) és Uo. (6. ő. e. [1950/1951.] Pb. ülés jzkv.)

⁷⁰ Káli 2021, 284.

⁷¹ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] Pb. ülés jzkv. 1948. július 30. 1. o.); Vö: Mucsi 2018

⁷² Uo. Az adatbázisban a szerző állította össze a Kunszentmártoni járás párttitkárainak névsorát. Itt jegyezném meg, hogy rendkívül nehéz feladat az 1940-es évek vezető funkcionáriusainak adatait összegyűjteni, a rendelkezésre álló források ugyanis nem teszik lehetővé, hogy megállapítsuk, melyik párttitkár pontosan mettől-meddig töltötte be tisztségét. Éppen ezért több esetben kénytelen voltam bizonytalan adatokat közölni. Ezek között van olyan, amelyről ma már biztosan állíthatom, hogy téves. Az adatbázisban például Kácsor Ferencet 1948. december 11. és 1949. február 4. között járási titkárként tüntettem fel. A jelen tanulmányhoz végzett kutatásaim során azonban bebizonyosodott, hogy azt a dokumentumot, amelyre korábban állítástomat alapoztam, eredetileg 1949. december 12-én keltezték, később viszont tollal kijavították az évszámot. Az utólagos hamisításra bizonyíték, hogy a szóban forgó jegyzőkönyvben többek között az 1949-es év termelési eredményeit értékelik, amit egy évvel korábban nyilvánvalóan nem tehettek meg. Lásd: HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 22. ő. e. [1948/1955.] Járási pártaktíva ülésének jegyzőkönyve. 1948. [helyesen 1949.] december 11.)

⁷³ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] Pb. ülés jzkv. 1948. július 30. 1. o.)

⁷⁴ Uo. A korszak viszonyait jól illusztrálja, hogy csak a községi párttitkár feleségét sikerült megtalálni, így vele volt kénytelen elbeszélgetni az aktuális kérdésekről.

tási és káderfelelőst kellene kijelölni.⁷⁵ A választás Kácsor Ferencre esett.⁷⁶ Nem volt ez jelentéktelen titulus, ugyanis az oktatási és káderfelelős a járás pártéletének egyik mozgatórugója volt, aki szervezte a pártiskolát és a szemináriumokat, nevelőcsoportokat alakított ki, vezette az agitációs munkát, felelt a propagandáért és káderesként nagy beleszólása volt a helyi pártapparátusok és alapszervezetek kialakításába. Beleznay Béla járási párttitkár kitüntetett figyelmet szentelt Kácsornak, akinek munkáját fontosnak tartotta a „*fekete reakció és ügynökei*” ellen indított harcban.⁷⁷ Talán a túlzott elvárások miatt, de megállapítható, hogy Kácsor kezdetben nem teljesített jól: az 1948. november 5-én tartott pártbizottsági ülésen többen kritizálták, elsősorban azért, mert nem kezdte elég aktívan működését és bizonyos feladatokat elhanyagolt. Kácsor, aki a jegyzőkönyvek tanúsága szerint mindig is hajlott az önkritikára,⁷⁸ elismerte mulasztásait, melyeket azzal magyarázott, „*hogy szerint ő már öreg és nincsen ambíciója, mint fiatalabb korában a munkásmozgalomban.*”⁷⁹ Az ekkor mindössze 43 éves Kácsortól ez elég furcsa és nem is biztos, hogy komolyan vehető magyarázat volt. A kritikák ellenére 1948 decemberében a Megyei Pártbizottság Szervező Bizottsága felülvizsgálta párttagságát és meghagyta funkciójában.⁸⁰ 1949 tavaszán Kácsor áthelyezését kérte Jászapátiba. A döntés mögött valószínűleg az állt, hogy felesége ekkor még mindig Füzesabonyban élt és Kácsor Jászapátiból gyakrabban meglátogathatta, mint a megye túlsó végében fekvő Kunszentmártonból.⁸¹ Jászapáti járásban propagandistaként folytatta tevékenységét.⁸² 1949 júniusában azonban az MDP Szolnok Megyei Bizottsága elhatározta, hogy visszahelyezi Kunszentmártonba. Ez egyúttal előléptetést is jelentett, hiszen a továbbiakban járási párttitkárként számítottak rá.⁸³

Az elkövetkező szűk két évben Kácsor Ferenc irányította az MDP szervezetét a Kunszentmártoni járásban. Vezette a különböző testületi üléseket, közreműködött a felsőbb pártszervek határozatainak végrehajtásában, ellenőrizte és irányította a párt alsóbb testületeinek munkáját és ha kellett, felhívta a figyelmet az előforduló hibákra. Helyi szinten a pártbizottsággal együtt koordinálta a tsz-ek szervezését és általában a termelőmunkát, ellenőrizte a begyűjtéseket. Figyelme kiterjedt az ifjúsági szervezetekre, irányította a pártoktatást és a népnevelőket.⁸⁴ A kulákság és a klerikális reakció tevékenységét is

⁷⁵ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] Pb. ülés jzkv. 1948. szeptember 17. 1. o.)

⁷⁶ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

⁷⁷ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] Pb. ülés jzkv. 1948. október 8. 1. o.)

⁷⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 23. ő. e. [1948/1954.] Községi titkárok értekezletéről felvett jegyzőkönyv. 1948. október 7. 4. o.) Kácsor ezen az értekezleten elmondta, hogy ugyanabba a hibába esett, mint korábban az SZDP-ben, és elhanyagolta saját reszortmunkáját. Megfogadta azonban, hogy munkáját a helyes irányba tereli és behozza a lemaradást.

⁷⁹ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] Pb. ülés jzkv. 1948. november 5. 2. o.)

⁸⁰ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.b. (2. fcs. 63. ő. e. [1948/1956.] A Szervező Bizottság határozata. 1948. december 4.)

⁸¹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok, Kácsor Ferenc önéletrajza. é. n.)

⁸² Uo. Vö: HU-MNL-JNSzML-XXXV.40.a. (1. fcs. 14. ő. e. [1949/1953.] A Jászapáti járási pártaktívák értekezletének jegyzőkönyve. 1949. április 9. 4. o.)

⁸³ HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.b. [2. fcs. 286. ő. e. [1948/1955.] Tájékoztató az MDP Szolnok Megyei Bizottságának határozatairól. 1949. július 11.); Vö: HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] Pb. ülés jzkv. 1949. június 24.)

⁸⁴ A falujárók és népnevelők munkájáról értékes adatokat közöl: Kende 2014, 63–113.

figyelemmel kísérte, arról rendszeresen beszámolt a felsőbb pártszerveknek.⁸⁵ Egykori oktatási és propaganda felelősként gyakran foglalkozott a pártoktatás kérdésével. 1950. november 22-én a *Szolnokmegyei Néplap* számolt be arról, hogy a járásban rendkívül komolyan vették a felvilágosító és oktatómunkát, 34 esti iskolát indítottak 823 hallgatóval, emellett rádiószemináriumokat, Szabad Föld Téli Estéket és olvasóköroket szerveztek. „Így mélyítjük el járásunkban a marxista-leninista tudományokat, így vértesszük fel vele a dolgozókat a téli oktatáson keresztül, hogy elméletileg megerősödve sikerrel folytathassák a harcot a szocializmus alapjainak lerakása közbeni mindinkább erősödő osztályharcban...”⁸⁶ – összegezte Kácsor Ferenc az oktatómunka jelentőségét cikkében. A fennmaradt iratokból ítélve Kácsor Ferenc kritikus volt mind magával, mind az alárendeltjeivel szemben.⁸⁷ Mindez általános elvárás volt, az éberséget minden körülmények között fenn kellett tartani, mindig a munka fokozására kellett törekedni, s az eredményeket szerényen, önkritikusan kellett értékelni. Kácsor alapvetően megfelelt az elvárásnak, sőt, ha kellett, szigorúan fellépett azokkal szemben, akik nem követték ezt a magatartást.⁸⁸ Azt, hogy a felsőbb pártszervek elégedettek voltak vele, mi sem bizonyítja jobban, minthogy elődeihez képest meglehetősen hosszú ideig állt a járási pártbizottság élén.⁸⁹ Távozásának oka előléptetése volt, 1951. április 17-i hatállyal ugyanis a Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása mellett kinevezte a Szolnok Megyei Tanács VB X. Oktatási és Népművelési Osztálya élére.⁹⁰

Tanügyigazgatás a tanácsrendszerben (1950–1954)

Annak érdekében, hogy Kácsor Ferenc megyei oktatási osztálynál végzett munkáját értelmezni és értékelni tudjuk, elengedhetetlen, hogy az általa vezetett hivatal működésével és a tanácsrendszerben betöltött funkciójával foglalkozunk.

A megyei tanácsokat 1950. június 15-én szervezték meg az I. Tanács törvény⁹¹ alapján kiadott 143/1950. (V. 18.) sz. minisztertanácsi rendelet értelmében. A megyei és a később létrehozott alsóbb tanácsok hierarchikus rendszerben működő, választott testületek vol-

⁸⁵ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 5. ő. e. [1948/1950.] és Uo. 6. ő. e. [1950/1951.] Pb. ülés jzkv.), valamint HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.b. (2. fcs. 34. ő. e. [1950/1956.] A járási pártbizottság hangulatjelentései a Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályára)

⁸⁶ Kácsor Ferenc: Központi kérdésként kezeli az oktatást a kunszentmártoni járási pártbizottság. *Szolnokmegyei Néplap*, 1950. november 22. 2.

⁸⁷ HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a. (1. fcs. 3. ő. e. [1948/1951.] Megyei Pártválasztmányi értekezlet jegyzőkönyve. 1949. szeptember 10. 5. o.)

⁸⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a. (1. fcs. 6. ő. e. [1950/1951.] Pb. ülés jzkv. 1951. január 2. 1–3. o.)

⁸⁹ Dankó Antalné, Beleznay Béla és Szabari István közül senki nem tudott fél évnél hosszabb időt eltölteni az MDP Tiszai alsójárás Járási Bizottsága élén, hozzájuk képest Kácsor majdnem két éves működése meglehetősen hosszúnak számított. Párt-Állam-Párt online adatbázis. MDP Kunszentmártoni Járási Bizottsága. Online elérhető: https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:4:2376283342071::4::P4_CORP_ID:11060 (Hozzáférés: 2021. 06. 06.); Igaz, hogy megyei szinten, de a pártelitben mutakozó fluktuációt is elemzi: Káli 2018, 68–71.

⁹⁰ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (283/1951. vb. számú határozat. 1951. április 25.)

⁹¹ 1954. szeptember 25-én hirdették ki a II. Tanács törvényt, amely módosította az I. Tanács törvény rendelkezéseit. Ennek megfelelően az itt felvázolt rendszer Kácsor Ferenc egész hivatali ideje alatt érvényben volt. A tanácsrendszerben 1954-ben bekövetkező változásokkal e tanulmányban nem foglalkozom. Tájékoztató jelleggel lásd: Jároli 2006; Vö.: Szikszai. 2018b

tak.⁹² A megyei tanácsok hatásköre kiterjedt a területükhöz tartozó valamennyi járásra, városra és községre. Ezeknek a közigazgatási egységeknek az élén szintén tanácsok álltak. A járási tanácsok általában a területükhöz tartozó városokat és községeket irányították, ez alól azonban voltak kivételek. A 196/1950. (VII. 25.) MT számú rendelet a megyék székhelyeit, valamint országos viszonylatban néhány várost is közvetlenül a megyei tanács irányítása alá helyezte. Ezen városok tanácsai a járási tanácsokkal azonos jogállást élveztek.⁹³ A tanácsok vették át a korábbi önkormányzati és állami szervek feladatait. Az önkormányzatiságot a választott tagokból álló tanácstestületek voltak hivatottak megvalósítani.⁹⁴ A tanácstagokat 4 évre delegálták a választójoggal rendelkező állampolgárok.⁹⁵ A tanácstestület feladata volt a helyi gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenység szervezése, a törvények és felsőbb rendeletek végrehajtása, az alárendelt államhatalmi és államigazgatási szervek irányítása és ellenőrzése, valamint általános jellegű utasítások kiadása az alsóbb tanácsok számára.⁹⁶

A tanács intézkedő és végrehajtó testülete a végrehajtó bizottság (vb) volt. A vb-t a tanács választotta. Szolnokon a megyei vb 1950. június 15-én tartotta alakuló ülését, melyen elnököt, alelnököt és titkárt választottak. A vb elnöke Juhász Imréné megyei tanácselnök, volt főispán, az elnökhelyettesek Zsemlye Ferenc és Beszteri Mihály, a vb titkára pedig Polónyi Szűcs Antal, volt megyei főjegyző lettek.⁹⁷ Természetesen az alsóbb szintű tanácsok mellett is léteztek vb-k. Ezek kettős alárendeltségben működtek: egyrészt felelősséggel tartoztak az őket megválasztó tanácsoknak, illetve az alsóbb szintű vb-k a felsőbb vb-nek, a megyei vb pedig a Minisztertanácsnak volt alárendelve. Mivel az I. Tanácstörvény előírta, hogy a tanácsülések közötti időszakban feladatkörét a vb gyakorolja, a végrehajtó bizottságok széleskörű jogosítványt kaptak és gyakorlatilag a közigazgatás legfőbb testületévé váltak.⁹⁸ A vb feladata volt a tanács hivatali alkalmazottainak kinevezése, áthelyezése, elbocsátása, a felügyeleti és fegyelmi jogkör gyakorlása, az alsóbb vb-ktől származó személyi döntések jóváhagyása és az államigazgatás helyi feladatainak intézése. Tehát a vb hatáskörében összpontosultak azok a feladatok, amelyeket a múltban a központi államigazgatás helyi szervei egymástól függetlenül láttak el.

A tanácsrendszerben nagyon fontos funkciót töltöttek be a vb-k mellett szervezett titkárságok. Ezek a vb elnökök közvetlen rendelkezései szerint működtek. Feladatkörükbe tartozott a személyzeti és fegyelmi ügyek intézése, az ellenőrzés és információszerzés, valamint a sajtóval és a propagandával kapcsolatos kérdések kezelése. Elvileg ugyanazok a működési szabályok vonatkoztak rájuk is, mint a vb hivatali szervezetére, ám azzal, hogy a teljes apparátust és minden alárendelt szerv munkáját ellenőrizhették, rendkívül meghatározó jogkört gyakorolhattak.⁹⁹ Kezdetben a titkárság szervezetében működött egy el-

⁹² Müller 1988, 11.

⁹³ Uo. 11–12.

⁹⁴ Szikszai 2013, 153.

⁹⁵ Müller 1988, 13.

⁹⁶ Uo. 14.

⁹⁷ Szikszai 2013, 153.; Az említett személyek életrajzai megtalálhatók Jász-Nagykun-Szolnok megye archontológiai adatbázisában: Fülöp - Csöngö 2018

⁹⁸ Müller 1988, 14.

⁹⁹ Uo. 208–209. p

lenőrzési és információs csoport is, melyet 1951-ben közvetlenül az elnök alá rendelték.¹⁰⁰ A községi tanácsoknál nem működtek titkárságok.

Minden végrehajtó bizottság az állam- és közigazgatási feladatok végzésére – szakigazgatási ágak szerint – a községek kivételével osztályokat szervezett. Az osztályok egyrészt a vb elnöke, másrészt pedig a felsőbb szakigazgatási szervek (minisztériumok) irányítása alatt álltak. A felsőbb hivatalok számos ügyben csak a vb elnökén keresztül érintkezhettek a szakigazgatási szervvel. A szakapparátus nem vált önálló hatósággá, így határozatait a vb nevében hozta. Az osztályok munkáját állami alkalmazottak végezték, akiknek kinevezése, áthelyezése és elbocsátása a vb hatáskörébe tartozott. A fontosabb ügykört ellátó alkalmazottak személyét érintő döntések esetében azonban az illetékes szakminisztériumok jóváhagyását is ki kellett kérni.¹⁰¹ A 161/1950. (VI. 14.) MT számú rendelet értelmében a megyei vb-k osztályvezetőinek kinevezéséhez, áthelyezéséhez és elbocsátásához az illetékes szakminiszter előzetes jóváhagyását, míg az alsóbb fokú vb-k osztályvezetőit érintő személyi ügyekben a felettes vb-k hozzájárulását is meg kellett szerezni.¹⁰²

A 143/1950. (V. 18.) MT számú rendelet értelmében a megyei vb hivatali szervezete más szakigazgatási feladatokkal együtt átvette a korábbi tankerületi főigazgatóság és a népnevelési igazgatás megyei szerveinek feladatkörét.¹⁰³ E tennivalók intézésére megszervezték a Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága X. Oktatási és Népművelési Osztályát.¹⁰⁴ Mivel az osztály több feladatot is ellátott, egyszerre tartozott a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a népművelési miniszter és az Országos Sporthivatal elnökének irányítása alá.¹⁰⁵ Hatásköre mindazon ügyekre kiterjedt, amelyeket korábban a tankerületi főigazgató látott el, tehát ez az osztály irányította minden tekintetben a megye alsó- és középfokú iskoláit, intézte a nevelők és egyéb alkalmazottak személyzeti ügyeit.¹⁰⁶ Mindezek mellett a tanács hatáskörébe utalt levéltárak, múzeumok és más népművelési intézmények irányítását is el kellett látnia.

1950-ben az osztályon belül oktatási, népművelési és sport alosztályt szerveztek, a hatáskört pedig megosztották. A népművelési alosztály további népművelési, művészeti és könyvtári csoportra bomlott. 1951-ben az oktatási alosztály feladatköre kibővült, amikor a közegészségügyi és népjóléti osztálytól átvette az óvodák és napköziotthonok felügyeletét, valamint a gyermekvédelemmel és gyermekotthonokkal kapcsolatos feladatokat.¹⁰⁷

1951 júniusában az osztályt megszüntették és külön Oktatási, valamint Népművelési Osztályt hoztak létre. Szolnokon az Oktatási Osztály vezetője Kácsor Ferenc maradt. Az új hivatal a korábbi alosztály feladatait vitte tovább, irányítása alatt álltak az alap- és középfokú iskolák, valamint néhány felsőfokú iskola is.¹⁰⁸ Az osztály vezetője és munkatársai kötelesek voltak rendszeresen meglátogatni a hatáskörükbe tartozó intézményeket és az alsóbb vb-ket, hogy

¹⁰⁰ Uo. 210.

¹⁰¹ Uo. 48.

¹⁰² Uo. 49.

¹⁰³ Uo. 48.

¹⁰⁴ Szikszai 2013, 155.

¹⁰⁵ Uo. 173.; A Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumból 1950-ben leválasztották a Népművelési Minisztériumot, majd 1951-ben Közoktatásügyi Minisztériummá szervezték át. Drabancz – Fónai 2005, 122.

¹⁰⁶ A tankerületi főigazgató hatásköréről bővebben lásd: Mucsi 2021, 98.

¹⁰⁷ Müller 1988, 79.

¹⁰⁸ Szikszai 2013, 173. és HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (604/1951. vb. számú határozat. 1951. június 6.)

személyesen is ellenőrizték tevékenységüket és szakmai tanácsokkal lássák el őket.¹⁰⁹ Az osztályon belül csoportokat hoztak létre. 1951. november 30-án például felállítottak egy öttagú továbbképző, egy háromtagú középiskolai tanulmányi felügyelői, egy héttagú általános iskolai és egy óvodai felügyelői csoportot.¹¹⁰ Ezeknek az élére csoportvezetőket neveztek ki. Az osztály dolgozóinak létszáma folyamatosan változott, ezért csak a fő munkaköröket tudjuk meghatározni. 1952. augusztus 12-én az osztály összetétele a következőképpen alakult:

Beosztás	Szakképzettség
Osztályvezető	munkáskáder (ekkor végzi főiskolai tanulmányait)
Személyügyi előadó	szaktanító
Személyügyi előadó	munkáskáder
Iskolai csoportvezető	tanító
Tanulmányi felügyelő	általános iskolai szaktanár
Tanulmányi felügyelő	polgári iskolai tanár
Tanulmányi felügyelő	polgári iskolai tanár
Tanulmányi felügyelő	általános iskolai tanár
Szakérettségi előadó	polgári iskolai tanár
Iskolán kívüli nevelés előadója	munkáskáder
Diák- és gyermekotthon előadó	munkáskáder
Testnevelés előadó	általános iskolai tanár
Óvodai előadó	óvónő
Óvodai előadó	óvónő
Továbbképzési csoportvezető	középiskolai tanár
Ideológiai előadó	polgári iskolai tanár
Történelem előadó	középiskolai tanár
Matematika előadó	középiskolai tanár
Földrajz előadó	polgári iskolai tanár
Kémia – biológia előadó	középiskolai tanár
Orosz nyelvi előadó	polgári iskolai tanár
Tervezési csoportvezető	tanító
Dologügyi előadó	munkáskáder
Statisztikai előadó	tanító
Kezelő	tanító
Gépíró	munkáskáder
Gyors- és gépíró	munkáskáder
Alsótagozati előadó	nincs betöltve
Magyar előadó	nincs betöltve
Fizika előadó	nincs betöltve

*A Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztályának összetétele 1952. augusztus 12.
(HU-MNL-JNSZML-XXIII.15.a.-144-1-64/1952.)*

¹⁰⁹ Uo. (Polónyi Szűcs Antal jelentése a Megyei Tanács VB osztályainak működéséről. 1951. szeptember 8.)

¹¹⁰ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1951. november 30. 1. o.)

1950 nyarán a járási, városi és községi tanácsok, illetve a végrehajtó bizottságok is megalakultak. Szolnok megyében 7 járási és 6 városi tanács jött létre. A járási végrehajtó bizottságok mellett megszervezték az Oktatási-Népművelési-Közegészségügyi-Népjóléti Osztályokat. A városok közül Szolnok, Karcag és Kisújszállás közvetlenül a megyei tanács felügyelete alá, míg Jászberény, Mezőtúr és Túrkeve a Jászberényi és a Törökszentmiklósi Járási Tanács irányítása alá került.¹¹¹ A járások és a városok oktatási ügyekkel foglalkozó osztályait 1950 és 1952 között többször is átszervezték, az iskolákat érintő feladatkörökben azonban csak 1952-ben következett be jelentős változás, amikor az oktatási osztályok hatáskörét kibővítették. Ezentúl már közvetlenül a középfokú iskolákat is irányíthatták.¹¹² Az általános iskolák esetében bizonyos kérdésekben a helyi községi tanácsok jártak el.¹¹³

Az I. Tanács törvény a vb osztályainak támogatására és ellenőrzésére, valamint egyes különleges feladatok végrehajtására állandó bizottságok szervezését is elrendelte. Ezeket a tanács alakította a saját tagjaiból, és alapvetően tanácsadó és véleményező testületként számított rájuk.¹¹⁴ Mind megyei, mind városi, járási és községi szinten létrejöttek az Oktatási Állandó Bizottságok. Az egész rendszer fölött a Magyar Dolgozók Pártja bábáskodott, amely nemcsak országos, de helyi szinten is számos nevelésügyet érintő kérdésbe és folyamatba beavatkozott.

1951-ben az iskolák szakmai felügyeletének rendszerét is megváltoztatták. Általános tanulmányi felügyelőket neveztek ki, akik közül a járási felügyelők az általános iskolákat és óvodákat, míg a megyei oktatási osztály felügyelői a középiskolákat és a járási kollégáikon keresztül az alsófokú iskolákat és óvodákat is ellenőrizték. Jóllehet a technikumok más főfelügyelet alá tartoztak, de a megyei általános felügyelők hatásköre rájuk is kiterjedt. A tanulmányi felügyelők mellett szakfelügyelők dolgoztak, akik közvetlenül a Köznevelési Minisztérium (a VKM utódja) alkalmazottai voltak és minden iskolatípust látogattak, tehát megszűnt az általános iskolai és a középiskolai szakfelügyelet különállása.¹¹⁵ A Köznevelési Minisztérium (KM) 1952-ben átadta a szakfelügyelőket a tanácsok oktatási osztályainak, így teljes hatáskörben a megyék váltak a szakmai felügyelet irányítói. Ezzel megtörtént a szakfelügyelet decentralizálása.¹¹⁶

Kácsor Ferenc osztályvezetőnek ebben a struktúrában kellett dolgoznia, tevékenységének részleteit a következő fejezetben tárgyalom.

Az osztályvezető

A megyei tanács Oktatási és Népművelési Osztályát korábban az esztergályosból lett tanterületi főigazgató, Benkő Péter vezette,¹¹⁷ aki azonban 1951. április elején kénytelen volt benyújtani a felmondását, amelyet április 11-én a megyei vb elfogadott.¹¹⁸ Hivatalát más-

¹¹¹ Szikszai 2018b

¹¹² Müller 1988, 137.

¹¹³ Uo. 200.

¹¹⁴ Uo. 20.

¹¹⁵ Knausz 1994, 81–82.

¹¹⁶ Uo. 82–83. HU-MNL-OL-XIX-I-5-b.-0168/biz.-1952. (Megyei Tanács oktatási osztály átszervezése)

¹¹⁷ Benkő Péter pályájához lásd: Mucsi 2021, 116–125.

nap átadta helyettesének, Horváth Ferencnek, aki az új osztályvezető érkezéséig ideiglenesen látta el az ezzel járó feladatokat.¹¹⁹ Arra a kérdésre, miért a járási párttitkára esett a megyei vb választása, Zsemlye Ferenc elnökhelyettes adta meg a választ egy, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz címzett levelében. Ebben Zsemlye Kácsor Ferencet politikailag képzett emberként jellemezte, akit a szakirányítás iránti érzeke is alkalmassá tesz a feladatra.¹²⁰ Elképzelhető, hogy korábbi agitációs munkájára és a pártoktatás szervezésére utalt az elnökhelyettes, Kácsornak ugyanis ekkor még semmilyen pedagógiai végzettsége vagy gyakorlata nem volt és a tanügyigazgatáshoz sem értett. Benkő Péter példájából azonban láthattuk, hogy nem ő volt az első laikus, akit hasonló körülmények között bíztak meg a feladattal. Az egykori asztalossegéd 1951. április 17-én megkezdte osztályvezetői tevékenységét.

Kácsor Ferenc egy rendkívül rosszul működő hivatalt örökölt elődjétől.¹²¹ Miután az osztályon tapasztalható anomáliák országos sajtóvisszhangot kaptak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is felfigyelt a szervezetre és hattagú bizottságot küldött Szolnokra, hogy a hivatal működését tüzetesen megvizsgálhassák.¹²² Az ellenőrzésre 1951. április 26–28. között került sor. A minisztérium munkatársai rengeteg hiányosságot tapasztaltak Szolnokon. A bizottság először a tanács és az osztály viszonyát vette górcső alá. Megállapította, hogy a múltban a vb nem foglalkozott eleget az osztállyal, aminek következtében ott „kritikátlan, lagymatag hangulat uralkodott el.”¹²³ Bizonyítást nyert, hogy az Oktatási és Népművelési Osztály rendkívül alacsony presztízzsel rendelkezett, a vb és a tanács tagjai egyáltalán nem tartották fontosnak ezt a szakigazgatási szervet és lenézték az ott folyó munkát. Egész egyszerűen meg voltak győződve, hogy Kácsor osztályán nem kell sokat dolgozni. A vb elnökhelyettese, Csótó Mihály ezeket a hibákat elismerte és ígéretet tett a minisztérium küldötteinek a kijavításukra.¹²⁴ Természetesen az osztály is komoly kritikát

¹¹⁸ Benkő Péter a következőképpen indokolta felmondását: „Mint fizikai munkás gazdasági vonalon szeretném Pártunkat és népi demokráciánkat szolgálni a szocializmus építésében.” HU-MNL-OL-XIX-I-1-g.-1214-B-16/1951. (Benkő Péter felmondólevele a vb számára. 1951. március 29.)

¹¹⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-5210-39/1951 (T/a. Átadás-átvételi jegyzőkönyv. 1951. április 12.); Horváth Ferenc pályájához lásd: Mucsi 2021, 111–116. Horváth Ferenc nem sokáig maradt a megyei Oktatási és Népművelési Osztály dolgozója. Kácsor Ferenc érkezését követően az oktatási alosztály vezetője lett, de amikor 1951 nyarán az alosztályból megszervezték a különálló Oktatási Osztályt, Horváth kénytelen volt áttelepülni pedagógusi munkára. Méltányolták a kérését, így hamarosan elfoglalhatta a Szolnoki Újvárosi Általános Iskola igazgatói pozícióját. HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-1214-H-1-7/1951 (Horváth Ferenc tanító képesítő vizsgálata. 1951. augusztus 31.); Horváth 1951 és 1954 között vezette igazgatóként ezt az iskolát, azután visszatért a tanügyigazgatásba, és a Szolnok Városi Tanács VB Oktatási Osztályának vezetője lett. Baranyó 2011, 42–47.; Itt is eredményesen végezte munkáját, ezért 1956 szeptemberében felterjesztették „Az Oktatásügyi Kiváló Dolgozója” címre. HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-147-6/1956 (Kitüntetési javaslat felterjesztése. 1956. szeptember 12.)

¹²⁰ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-150/1951 (Elnöki bizalmas iratok. Benkő Péter megyei oktatási osztály vezetőjének állásáról való lemondása. 1951. április 2.)

¹²¹ Az Oktatási és Népművelési Osztály 1951. június 6-án kettévált, s Kácsor Ferenc az Oktatási Osztály vezetője maradt. A népművelés területén tehát alig két hónapig dolgozott. Az idő rövidsége miatt nehezen tudnám értékelni a népművelést érintő intézkedéseit, így attól e tanulmány keretei között eltekintek.

¹²² Mucsi 2021, 124–125.

¹²³ HU-MNL-OL-XIX-I-5-d. (Az 1951. május 24. ülés jegyzőkönyvének melléklete. Jelentés a Szolnok Megyei Tanács VB X. Oktatási és Népművelési Osztálya munkájának megvizsgálásáról. 1951. május 16.)

¹²⁴ Uo.

kapott. A bizottság szakértői szerint a munkaszervezés nélkülözte az észszerűséget és a szakszerűséget. Az iskolák ellenőrzésével foglalkozó előadók például tervszerűtlenül, ad hoc módon végezték a kiszállásokat, és az sem volt egységes szempontok szerint meghatározva, mit is kell megvizsgálniuk ezen alkalmak során. A munkatársak fluktuációja nagyon magas volt, néhány hónap leforgása alatt például három különböző embert alkalmaztak az osztályon bérfelelősként. Az ügyiratokat és a velük járó feladatokat nem a dolgozók munkakörének megfelelően osztották szét, hanem teljesen rendszertelenül, így amikor a bizottság a vizsgálatot tartotta, a személyügyi előadó éppen azzal foglalkozott, hogy bizonyos tantermek istentisztelet céljára történő átengedését elintézzék.¹²⁵ A megyei osztály az alárendelt tanácsszervekkel sem alakított ki megfelelő kapcsolatot, ezért bizonyos helyi problémákról Szolnokon nem is szereztek tudomást. A munkatársak képzésére sem fordítottak kellő figyelmet. A minisztérium szakemberei például megdöbbenve tapasztalták, hogy Szolnokon az általános iskolákkal foglalkozó előadó nem rendelkezett pedagógusi végzettséggel.¹²⁶

A hibák kijavításának súlya Kácsor Ferenc vállára nehezedett, akitől a minisztérium komoly teljesítményt várt el. Biztosítania kellett, hogy az osztály a szervezési kérdések mellett sokkal behatóbban foglalkozzon az oktatás és nevelés problémáival, azaz a szigorúan vett tanulmányi ügyekkel. Felszólították, hogy tartson szorosabb kapcsolatot a járási és városi oktatási csoportokkal, valamint az iskolákkal. A szilárd vezetői és irányítói munka mellett nagy gondot kellett fordítania az ellenőrzés kiépítésére, ennek érdekében gondosan kellett kiválasztania a tanulmányi felügyelőket, akik a legközvetlenebb kapcsolatban álltak az iskolákkal. Az oktatási állandó bizottságok megerősítése és munkájuk tartalmassá tétele is Kácsor feladata lett, akit a minisztérium küldöttei bíztattak, hogy a továbbiakban is támaszkodjon az eddigi tapasztalataira, adaptálja azokat a jelen körülményekre, de *„ne felejtse el: nem pártaktívakkal, hanem pedagógusokkal foglalkozik.”*¹²⁷ A minisztérium kifejezetten elvárta, hogy Kácsor partnerként kezelje alárendeltjeit, törődjön sokat velük, tanítsa, nevelje és minden kérdés megvitatásába vonja be őket, hogy a munka minél szervezettebben és szakszerűbben menjen.¹²⁸

Az új vezető az osztály munkájának megjavítása mellett a korszak közoktatását érintő súlyponti kérdésekkel is kénytelen volt foglalkozni. Ezekről már az első, átfogó jelentésében megemlékezett, melyet a megyei vb számára írt 1951. április 24-én. A beszámolóban, melynek összeállításánál nyilvánvalóan segítségére voltak munkatársai, elsősorban a továbbtanulással és a lemorzsolódással foglalkozott. Az 1950-es évek elején ezek voltak a közoktatást érintő legfontosabb problémák. Az egyházi iskolák 1948-as államosítása és a kommunista hatalomátvétel után az MDP fő célkitűzése a közoktatás forradalmi átalakítása volt. A hazai iskolákból igyekeztek teljesen kiszorítani a vallásos világnézetet, amit felváltott az államideológia szintjére emelt marxizmus-leninizmus minél szélesebb körben

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo. Úgy tűnik, a vezetővel szemben elnézők voltak, ugyanis ekkor még Kácsor Ferenc sem rendelkezett pedagógus végzettséggel.

¹²⁷ HU-MNL-OL-XIX-I-5-d. (KM kollégiumi értekezlet jzkv. Az 1951. május 24. ülés jegyzőkönyve)

¹²⁸ Uo. Persze feltehetjük a kérdést, hogy a segédlevéllel bíró Kácsor vajon mire taníthatta volna a tanári oklevéllel rendelkező beosztottjait. Nyilvánvalóan nem korszerű szakmai fogásokra vagy módszerekre, sokkal inkább megfelelő politikai szemléletmód elsajátítására.

való elfogadtatása. A vallásos világnézetnek és a koalíciós időkre jellemző demokratikus-humanista-nemzeti műveltségisménynek a marxizmus-leninizmussal történő felváltásáról az 1950-ben bevezetett új általános és középiskolai tantervek gondoskodtak.¹²⁹ Az ideológiai szemléletváltás mellett a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztérium (1951-től Köznevelési Minisztérium) az osztatlan iskolák megszüntetésére is kísérletet tett. Ennek érdekében több száz falusi kisiskolát felszámoltak és körzeti rendszerbe tagolták be őket. A folyamat célja az oktatási színvonal emelése lett volna, ám a szaktanárok hiánya miatt a gyors eredmények elmaradtak, s bár a lemorzsolódók aránya csökkent, főleg a kis településeken még mindig sokan voltak, akik nem végezték el az általános iskola nyolc osztályát.¹³⁰ A középfokú oktatás szerkezetét is átalakították: a gimnáziumot egységesítették, a tanulók ezután mindössze a reál és a humán tagozatok között választhattak. Emellett ipari, mezőgazdasági, közgazdasági és pedagógiai típusú szakgimnáziumok jöttek létre. Az ipari gimnáziumok négy évfolyamára egy technikumi év épült.¹³¹ Ezek az intézmények 1950-ben ipari technikummá alakultak át.¹³² A gimnáziumok feladata a továbbtanulásra való felkészítés, a technikumoké pedig az elméletileg és gyakorlatilag egyaránt felkészült középkáderek kiképzése volt.¹³³ Mivel a hatalom elképzelései szerint a kommunizmust a munkásosztály volt hivatott felépíteni, mindkét iskolatípusba ösztönöztek a munkás- és parasztszármazású tanulók. Központilag meghatározott keretszámok születtek arról, hogy mely iskolatípusba milyen arányban kell a különböző társadalmi rétegekből származó gyermekeket felvenni. Ez azonban hátrányokkal járt. „A mennyiségi növekedés és a szociális arányok együttesen csak olyan feszített beiskolázással voltak megvalósíthatók, amely nagyon kevésbé lehetett tekintettel a felvettek előképzettségére.”¹³⁴ A munkás vagy dolgozó paraszti származású tanulók kedvező előmenetelét a pozitív diszkrimináció eszközével próbálták biztosítani.¹³⁵ Az így beiskolázottak jelentős része azonban nem tudta elvégezni a középiskolát, amire bizonyíték, hogy az 1949–1950-es tanévben országosan a diákok 8,7%-a maradt ki a középfokú oktatásból. Ennek ellenére a középiskolákba járók összlétszámát a későbbiekben még tovább emelték.¹³⁶ A felsőoktatási intézmények és hallgatóik száma is dinamikusabban növekedett az 1950-es évek első felében.¹³⁷ Nem véletlen tehát, hogy a központi tervek teljesítése érdekében az oktatásügy alsóbb szakigazgatási szerveinek is az vált a fő feladatukká, hogy a különböző iskolatípusokban biztosítsák a megfelelő tanulólétszámokat és megakadályozzák, hogy a diákok lemorzsolódjanak, azaz kibukjanak, vagy más okból ki-maradjanak a rendszerből.

Kácsról első jelentéséből kiderül, hogy Szolnok megyében az összes iskolába járó tanuló 7,9%-a a tanév első félévében vagy nem kapott osztályzatot, vagy több tárgyat elégtelen

¹²⁹ Romsics. 2005, 360–361.

¹³⁰ Baráth – Feitl 2021, 64.; Vö: Knausz 1994, 52–62.

¹³¹ Uo. 64.

¹³² Uo. 66.

¹³³ Romsics 2005, 361.; Vö: Mészáros 1991, 9–10. és 45–46.

¹³⁴ Knausz 1994, 64.

¹³⁵ Mucsi 2021. 119–125.

¹³⁶ Baráth – Feitl 2021, 66.; Vö: SÉ 1957, 329.

¹³⁷ Romsics 2005, 363.

eredménnyel teljesített, tehát a lemorzsolódás veszélye fenyegette.¹³⁸ A problémát súlyosbította, hogy a rosszul teljesítő tanulók között éppen a munkás- és parasztszármazásúak voltak többségben. A statisztikák szerint a munkásszármazású tanulók 64,1%-a, a parasztszármazásúaknak 68%-a közepes vagy annál rosszabb átlageredményt ért el az iskolában. Kácsorék a számokat két okkal magyarázták. Egyrészt elismerték, hogy a tsz-ek és a különböző üzemek túlságosan nagy csáberővel bírnak a nehéz szociális helyzetben lévő tanulók számára, akik a pénzkereset érdekében hajlamosak félbehagyni az iskolát. Másrészt azt feltételezték, hogy a pedagógusok az alsóbb társadalmi osztályokból származók diákokkal szemben túlzó elvárásokat fogalmaznak meg és szigorúbban osztályozzák őket.¹³⁹ A középiskolai továbbtanulást érintően a legnagyobb hibát abban látták, hogy számos iskola igazgatója mereven kezelte a megadott felvételi keretet és csupán arra helyezte a hangsúlyt, hogy a meghatározott keretnek megfelelő jelentkezési létszámot feltöltse, arra azonban kevesebb gondot fordított, hogy elsősorban a munkás- és parasztszármazású tanulókat győzze meg a jelentkezés fontosságáról. Kácsor az itt mutatkozó hibákért a járási és városi oktatási osztályok előadói tette felelőssé. Az egyetemi jelentkezéseket illetően apró aránytalanságokat vélt felfedezni. Kifogásolta, hogy egy-egy szakra túl sokan jelentkeztek, más szakokra viszont kevesen. A hiba kiküszöbölésével, tehát a tanulók arányosabb elosztásával a megyei iskolabizottságot bízta meg.¹⁴⁰ A jelentést május 2-án tárgyalta a vb, ahol azt a határozatot hozták, hogy az osztály munkatársai szűrőpróba-szerűen ellenőrizzék a pedagógusok tevékenységét és vizsgálják ki, hogy azok nem támasztanak-e túlzottan nagy elvárásokat a munkás- és parasztszármazású tanulókkal szemben. Ha a nevelőknél „káros tevékenységet” észlelnek, saját hatáskörükben, illetve a járási és helyi tanácsokon keresztül torolják meg, valamint tegyenek jelentést az ügyről a megyei vb-nek.¹⁴¹

Kácsor Ferenc osztályvezetőként az 1951. április 27-én megrendezett értekezleten találkozott első ízben a megye általános iskoláinak igazgatóival. Az összejövetelen az új vezető elsősorban a pártállami elvárásokat tolmácsolta alárendeltjei felé. Révai Józsefnek a II. pártkongresszuson elhangzott beszédére támaszkodva kifejtette, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása mellett a kultúrforradalom frontján vár a legnagyobb feladat az országra. Ennek megfelelően az ötéves terv végére 65 000 új típusú értelmiségi kinevelésére van szükség.¹⁴² Annak érdekében, hogy ez sikerüljön, Kácsor a beiskolázások körül mutatkozó hibák elhárítását jelölte meg legfontosabb feladatként. Szerinte a tanulók a különböző „szakokra” azért jelentkeztek nagyon aránytalanul, mert a pedagógusok nem tanulmányozták kellő alaposággal a párt II. kongresszusának határozatát, így nem tudtak kellő felvilágosítást adni a továbbtanulni vágyóknak.¹⁴³ Kácsor megkövetelte, hogy a pedagógusok

¹³⁸ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Kácsor Ferenc jelentése a május 2-án tartandó vb ülésre 1951. április 24. 3–4. o.); Kácsor nem fogalmazta meg pontosan, hogy a statisztikai adatai csak az általános iskolai tanulókra vonatkoznak-e, vagy a középiskolásokra is.

¹³⁹ Uo. Kácsor ezen megállapítása részben ellentmondott Révai József az MDP II. kongresszusán elmondott beszédének. Révai kifejezetten követelte a szigorú tanulmányi fegyelmet és olyan osztályozást sürgetett, amely valóban a gyermekek tudását tükrözi. Kardos 2007, 66–67.

¹⁴⁰ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Kácsor Ferenc jelentése a május 2-án tartandó vb ülésre 1951. április 24. 3–4. o.)

¹⁴¹ Uo. (317/1951. vb. számú határozat)

¹⁴² HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-1210-O-1-11/1951 (Jegyzőkönyv. 1951. április 27.) Révai beszédének kivonatát lásd: Révai 1951

pontosan tisztában legyenek a párt elvárásaival és annak megfelelően instruálják a diákokat és szüleiket, hogy mely középiskolába adják be jelentkezési lapjukat. A lemorzsolódások elkerülésének zálogát az agitációs munkában és a különböző tömegszervezetekkel (MDP, Dolgozó Ifjúság Szövetsége, Szülői Munkaközösség) való szoros együttműködésben látta. Felhívta az értekezlet résztvevőinek figyelmét a klerikális reakció veszélyeire is, amelyről kifejtette, hogy bár a pedagógusok gerinces helytállással felvették a küzdelmet az ellenség aknamunkájával, az éberségre mégis nagy szükség van, ezért folyamatosan figyelemmel kell kísérni az illegális hitoktatást és a klérus egyéb tevékenységét. Mondani valójával a VKM jelenlévő küldöttjei és az MDP Megyei Bizottságának képviselője is egyetértettek.¹⁴⁴

A fent idézett dokumentumokból kitűnik, hogy történetünk főszereplője gyorsan felvette a hivatali munka ritmusát. Ebben nyilvánvalóan segítettek a munkatársai és a beosztottjai, akik a keze alá dolgoztak. Kácsor, főleg a kezdeti időben, olyan típusú vezető lehetett, aki szakmai kérdésekben kizárólag alárendeltjeire támaszkodott, ő pedig az osztály, mint szervezet működését irányította és ellenőrizte. Az 1950-es években a tanácsrendszer hivatalnokait elsősorban a „közigazgatás frontján harcoló” kádereknek tekintették, akiknek elsőrendű feladata a központi utasítások maradéktalan végrehajtása volt.¹⁴⁵ Kácsor régi munkásmozgalmi emberként tökéletesen tisztában volt azzal, hogyan kell viselkednie egy hierarchizált rendszerben, ahol mindig a párt és a felettes szervezetek kívánalmainak kell megfelelni és ugyanezt elvárni az alárendeltektől. Munkájában nem hátráltatta, hogy kezdetben sem a pedagógiához, sem a tanügyigazgatás részletfeladataihoz nem értett. A párt határozatai kijelölték a teljesítésre váró feladatokat, ráadásul a minisztérium és a vb is felhívta a figyelmét arra, pontosan mikor és mit kell tennie. A cél elérése érdekében nem nagyon kellett válogatnia az eszközökben, így a legtöbb problémát adminisztratív módon kezelhette. Kácsor ugyanakkor a munkáskádereknek azt a típusát testesítette meg, akik hajlandók voltak képezni magukat és fejlődőképesnek bizonyultak.¹⁴⁶ 1951-ben beiratkozott az Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola magyar szakára levelező tagozaton,¹⁴⁷ és 1952-ben egy felsőkéder-képző tanfolyamot is elvégzett.¹⁴⁸

A munkások közül kiemelt káderekre gyakran jellemző volt, hogy erős ellenérzés fűtötte őket a régi hivatalnokok és értelmiségiek iránt, akikben a korábbi, úri réteg megtestesítőit vélték felfedezni. Ezt az unszimпатиát fokozta az a kisebbségi érzés, amely a munkáskáderek alacsony iskolázottságából fakadt.¹⁴⁹ Mindez párosult a kommunisták körében meg-megjelenő pedagógus-ellenességgel. A párt funkcionáriusai általában bizal-

¹⁴³ HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-1210-O-1-11/1951 (Jegyzőkönyv. 1951. április 27.)

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ Valuch 2005, 155.

¹⁴⁶ Hajdu 2007, 64.

¹⁴⁷ HU-MNL-JNSzML-XXIII.19. (Személyzeti dossziék, 7189. Kácsor Ferenc oklevelének kivonata, 1962. február 21.); Kácsor Ferenc úgy lett a főiskola hallgatója, hogy korábban sem érettségivel, sem más középiskolai végzettséggel nem rendelkezett. Amikor osztályvezetővé nevezték ki, személyi lapján legmagasabb iskolai végzettségként a 6 elemi tüntették fel. Lásd: Uo. Kácsor Ferenc 124. számú nyilvántartólapja és személyi lapja.

¹⁴⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc személyi lapja. 1968. október 9.)

¹⁴⁹ Hajdu 2007, 63–64.

matlanok voltak a társadalom ezen rétegével szemben. Az MDP megyei bizottságának egyik ülésén egy párttag kifejtette, hogy „az igazgatóknál és a tanároknál nagy az önelégültség, általános az, hogy a pedagógust nem lehet bírálni, mert kevés van belőle.”¹⁵⁰ A megyei vb ülésein is gyakran hangzottak el hasonló vélemények, a tagok többször beszéltek „ellenséges beállítottságú tanítókról”¹⁵¹ és arról, hogy „a pedagógusok nagy része osztályidegen, viszont aki nem ilyen, az sem él materialista életet.”¹⁵² Kácsor Ferencre alapvetően nem voltak jellemzők ezek az attitűdök. Hozzászólásaiban és jelentéseiben a pedagógusok becsméréstől és a rájuk vonatkozó dehonasztáló megjegyzésektől alapvetően tartózkodott.

Amikor kinevezték, a gondjaira bízott osztály munkája rendkívül éles kritikákat kapott. Nem véletlen, hogy elsődleges feladatának tekintette a hivatal működésének megjavítását és szakszerűbbé tételét. Azt kell mondjuk, hogy e téren ért is el eredményeket. Réti Ferenc vb titkárhelyettes már 1951. december 7-én arról tett jelentést, hogy az Oktatási Osztály vezetője sokat tesz annak érdekében, hogy közvetlen és szoros legyen a kapcsolata a dolgozókkal, aminek eredményeként a hivatal működése is gördülékenyebbé vált. Azon az osztályon, ahol alig egy évvel korábban még szervezetlenül folyt az ügyintézés, immár elég gyorsan és hatékonyan végezték feladatukat az előadók.¹⁵³ Az iskolák szakmai felügyeletének színvonalán is sikerült emelni. 1952-re az általános iskolai tanulmányi felügyelet végre teljes létszámmal működhetett,¹⁵⁴ a tanulmányi felügyelők pedig immár tervszerűen végezték kiszállásaikat.¹⁵⁵ Nagy hangsúlyt fektettek az osztály munkatársainak szakmai továbbképzésére. Ebben az oktatási osztály kiemelkedett a megyei tanács más osztályai közül.¹⁵⁶ A különböző munkaköröket is egyre inkább szakemberekkel töltötték be. 1952. augusztus 12-én a hivatalban dolgozó 27 emberből 6 volt munkaskáder, akik közül kettő gyors- és gépíróként dolgozott, magasabb pozícióban, személyügyi előadóként pedig csak egy tevékenykedett. A többiek mind közép- és általános iskolai tanárok, tanítók és óvónők voltak.¹⁵⁷

A szakmai színvonal emelkedése ellenére a felügyeleti szervezetek általában elégedetlenek voltak az osztály és annak vezetője tevékenységével. A Köznevelési Minisztérium 1951 októberében pénzbírsággal kívánta sújtani Kácsort, mert egy adminisztratív hiba következtében egyes iskolák tanulóit tanítási idő alatt gyapotszedésre engedte el.¹⁵⁸ Egy másik alkalommal a megyei vb elnöke fedezett fel „súlyos” problémákat az osztályon. 1952. szeptember 2-án éjjel Juhász Imréné az Oktatási Osztály hivatali helyiségében éberségi vizsgálatot tartott és azt tapasztalta, hogy számos szekrényt és asztalfiókot nyitva

¹⁵⁰ HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a. (1. fcs. 34. ő. e. 1952. december 8. 9. o.)

¹⁵¹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (1952. szeptember 9. 10. o.)

¹⁵² Uo. (1952. december 9. 6. o.)

¹⁵³ Uo. (Réti Ferenc jelentése a megyei vb osztályainak munkájáról. 1951. december 7. 2–3. o.)

¹⁵⁴ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. január 4. 1. o.)

¹⁵⁵ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. január 31. 2. o.)

¹⁵⁶ Uo. (Réti Ferenc jelentése a megyei tanács dolgozóinak politikai és szakmai oktatásáról. 1952. január. 21. 2. o.)

¹⁵⁷ HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-144-1-64/1952 (A Megyei Tanács Oktatási Osztály átszervezése. 1952. augusztus 12.); Nyilván a statisztikákat javította, hogy Kácsor Ferenc ekkor már nem számított munkaskádernek, hiszen korábban megkezdte főiskolai tanulmányait.

¹⁵⁸ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.-0069-173/1951 (T/b. Kácsor Ferenc oktatási osztályvezető pénzbírsága. 1951. október 27.)

hagytak a dolgozók. A hiányosság okozójaként magát Kácsor Ferencet nevezte meg, aki nem ellenőrizte kellőképpen beosztottait. „Nevezett mulasztásával megyénk ifjúságának nevelésére vonatkozó fontos iratokat, adatokat stb. tett az ellenség számára könnyen hozzáférhetővé mely iratok, adatok az ellenség kezébe könnyen kerülhettek volna, amit a mi ifjúságunk nevelésének akadályozására fel tudott volna használni.”¹⁵⁹ Juhászné végül „az adminisztratív éberség lebecsülése” miatt 100 forintos rendbírsággal sújtotta Kácsort.¹⁶⁰ A vb ülések alkalmával is számos kifogást fogalmaztak meg az osztály működésével kapcsolatban. Gyakran felróták Kácsornak, hogy az oktatási osztályok mellett működő állandó bizottságok nem látják el funkcióikat. Ebben a kérdésben hároméves működése alatt szinte semmilyen javulást sem sikerült elérnie.¹⁶¹ A városi és járási oktatási osztályokkal sem tudta a megfelelő kapcsolatot kiépíteni.¹⁶² A vezetési gyakorlatát illetően többször felróták neki, hogy gyenge kézzel irányítja a munkát, nem ellenőrzi beosztottjait, mert túlságosan megbízik bennük. Minden szavukat készpénznek veszi, jelentéseiket kritika nélkül elfogadja és akkor is védelmezi őket, amikor azok nyilvánvalóan hibát követtek el.¹⁶³ Kácsor Ferencet tehát nem tartották sem kellően szigorú, sem eléggé óvatos vagy gyanakvó vezetőnek, amely a Rákosi-korszakra jellemző külső és belső ellenségtől való paranoid félelem légkörében egyértelműen rossz megítélésnek számított.

Kácsor Ferenc éves munkájának jelentős hányadában a beiskolázás lebonyolításával és koordinálásával foglalkozott. A Köznevelési Minisztérium az MDP utasításait követve tervszerűen határozta meg, hány tanulót lehet felvenni az egyes iskolatípusokba, illetve a jelentkező tanulók kívánatos társadalmi összetételét is előírta. A keretszámokat biztosítani kellett és ez óriási, elsősorban adminisztratív munkát követelt a tanügyigazgatástól.¹⁶⁴ Szolnok megyében az 1952–1953-as tanévet megelőzően már 1951 novemberében járási igazgatói értekezleteket tartottak, hogy az intézmények vezetőivel ismertessék a beiratkozással járó feladatokat. A megyei, járási, városi és községi tanácsok mellett iskolabizottságokat szerveztek, melyeknek feladata nem pusztán a jelentkezések elbírálása volt, hanem a szülők és a diákok körében végzendő felvilágosító propagandamunka, amihez a különböző társadalmi szervezetek – a Dolgozó Ifjúság Szövetsége, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, a Szülői Munkaközösség – nyújtottak segítséget.¹⁶⁵ Ezek a szervezetek a csábítás és a meggyőzés eszközeit vegyesen alkalmazva próbálták orientálni a gyermekeket és a szülőket, hogy mely iskolatípust válasszák a továbbtanuláskor. Az agitáció azonban nem mindig hozta meg a kívánt eredményt. Éppen az 1952–1953-as tanév előkészítésekor szembesültek azzal, hogy kevesen jelentkeztek mezőgazdasági technikumba, általános gimnáziumba, egyetemi orosz, matematika és fizika szakra, valamint

¹⁵⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-145-1-14/1952 (Kácsor Ferenc osztályvezető terhére rendbírság kiszabása. 1952. szeptember 6.)

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Beöthy Lajos vb titkár jelentése az 1953. november 24-i vb ülésre. 3–5. o.)

¹⁶² Uo. (Jelentés Karcag Város Tanács Végrehajtó Bizottságának működéséről. 1952. március 19. 3. o.)

¹⁶³ Példának lásd: Uo. (388/1952. vb. számú határozat. 1952. április 29.; A végrehajtó bizottság ülésének jegyzőkönyve. 1952. december 9. 7. o.); Uo. (468/1953. vb. számú határozat. 1953. július 28.)

¹⁶⁴ Knausz. 1994, 69–70.; Vö: Kovai – Neumann 2015, 72.

¹⁶⁵ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Jelentés az Oktatási Osztály munkájáról. 1951. november 30. 1. o.)

agrár egyetemre és jogi karra.¹⁶⁶ Az osztály ebben az esetben részben adminisztratív mód-szerekkel, részben a tanulók meggyőzésével korrigálta a hibákat.¹⁶⁷

A jelentkezés azonban nem jelentette azt, hogy a tanulók szeptemberben meg is érkeztek az oktatási intézményekbe. Sok fiatait, főleg a munkás- és parasztszármazásúakat elcsábították a különböző üzemek és tsz-ek, amelyek önálló megélhetést nyújtó fizetést kínáltak. Sokan azért nem jelentek meg ősszel az iskolában, mert valójában akaraton kívül, erőszakos rábeszélés hatására adták be jelentkezésüket és így nyertek felvételt.¹⁶⁸ A felsőoktatásban sok tanuló ugyan leadta a jelentkezését, de a felvételi vizsgára már nem ment el. Természetesen ez ellen is az agitáció eszközével védekeztek. Az egyetemre jelentkező tanulókat az osztály előadói, a helyi pedagógusok és a párt aktivistái a nyár folyamán személyesen keresték fel és ösztönözték a felvételi vizsgán való megjelenésre.¹⁶⁹ Ugyanakkor továbbra is gátolták az osztályidegen elemek főiskolára és egyetemre történő beiratkozását.¹⁷⁰ Tették ezt annak ellenére, hogy 1951 végétől már finom elmozdulás volt tapasztalható annak érdekében, hogy az értelmiség is megtalálhassa a helyét a magyar oktatásban. Az új irányelvek szerint fel kellett számolni az értelmiséggel szemben megnyilvánuló szektás magatartást és segíteni kellett, hogy a párttal együtt haladó értelmiség gyermekei is továbbtanulhassanak.¹⁷¹ A finom irányváltás ellenére Kácsor Ferenc a vb ülések alkalmával többször felhívta a figyelmet az ellenség e területen kifejtett destruktív munkájára. 1952. április 29-én például arra panaszkodott, hogy „a kenderesi iskolabizottság a volt malomtulajdonos gyermekeit, a jászboldogházi iskolabizottság kitelepített gyermeket javasolt továbbtanulásra.”¹⁷² Természetesen az esetet kivizsgálta és megtette a szükséges lépéseket a probléma elhárítására.

A továbbtanulás koordinálása mellett sokkal nagyobb és komplexebb problémának bizonyult a tanulmányi átlagok és általánosságban a tanulmányi színvonal emelése. Az általános iskolákban a lemorzsolódás ellen elsősorban bírságolással védekeztek, olyan módon, hogy a hiányzó gyermekek szüleit a helyi tanácsok pénzbüntetéssel sújtották.¹⁷³ A középiskolák esetében a meggyőzés módszerét választották. A hiányzó vagy kimaradó tanulókat a pedagógusok a pártszervezetek és a megyei Oktatási Osztály segítségével rendszeresen felkeresték és próbálták rábeszélni őket, hogy szorgalmasan látogassák az iskolát.¹⁷⁴ Ebbe a munkába a DISZ és a Szülői Munkaközösség is bekapcsolódott. Ezek a

¹⁶⁶ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. január 31. 2. o.)

¹⁶⁷ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az osztály munkájáról. 1952. április 26. 3. o.)

¹⁶⁸ Knausz 1994, 70.

¹⁶⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. szeptember 4. 3–4. o.)

¹⁷⁰ Uo. (143/1952. vb. számú határozat. 1952. február 6.)

¹⁷¹ Knausz 1994, 69.

¹⁷² HU-MNL-JNSZML-XXIII.2.a. (Kácsor Ferenc jelentése az osztály munkájáról. 1952. április 26. 3. o.)

¹⁷³ Uo. (1040/1951. vb. számú határozat. 1951. december 5.) és Uo. (389/1952. vb. számú határozat. 1952. április 29.); 1951 júniusában az Elnöki Tanács 15. számú törvényerejű rendelete teremtett ennek jogi háttérét. Ezzel gyakorlatilag rögzítették a nyolc éven át megszakítás nélkül tartó tankötelezettséget. 1945-ben egy kormányrendelet már előírta ezt, de magasabb szintű jogszabály eddig nem tartalmazta. A törvényerejű rendelet kimondta, hogy ismételt mulasztás, illetve az általános iskolába való beiratkozás elmulasztása esetén a szülő pénzbírsággal sújtható. Knausz 1994, 61.

¹⁷⁴ HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-1280-K-1-6/1951 (Szolnoki Állami Verseghy Ferenc Általános Gimnázium jelentése. 1951. december 29.)

módszerek végül célra vezettek, Kácsor Ferenc hivatali ideje alatt minden iskolatípusban sikerült csökkenteni a lemorzsolódást.¹⁷⁵

Az alacsony tanulmányi színvonal miatt azonban az osztályvezető többször is komoly kritikát kapott. 1952. január 8-án Dávid Ferenc megyei párttitkár bírálta a legélesebb hangnemen az MDP megyei bizottságának ülésén. Kifejtette, hogy „*az iskolákban nincs megfelelő mértékben biztosítva a fiatalok nevelése*” s ezért elsősorban nem a pedagógusok és az alsóbb tanügyigazgatási szervek a felelősek, hanem a megyei Oktatási Osztály, hiszen „*régi közmondás, hogy fejétől büzlik a hal.*”¹⁷⁶ Kácsort úgy jellemezte, hogy „*nincs benne elég törekvés arra, hogy megismerje a munkaterületet, felmérje annak jelentőségét, hogy minél több tárgyismerettel rendelkezzen, s úgy szabja meg munkatársainak feladatát, hogy érjenek el ezen a téren az eddiginél nagyobb eredményt.*”¹⁷⁷ (sic!)

A bírálók Kácsortól időről időre egyre szigorúbb ellenőrző munkát vártak el, mintha az oktatás színvonala csak azon múlna, hogy az osztályvezető milyen mértékben tartja kezében az iskolaigazgatókat és a pedagógusokat.¹⁷⁸ Ez a nézet alapvetően a pedagógusokkal szemben táplált bizalmatlanságból fakadt. A megye vezetői többször hangot adtak azon véleményüknek, hogy a munkás- és parasztszármazású tanulók azért nem tudnak jobb eredményeket elérni az iskolában, mert a tanítók elhanyagolják és nem szívesen tanítják őket, sőt gyakran szándékosan rosszabb jegyet adnak nekik.¹⁷⁹ Mindezt azért tehetik meg, mert az Oktatási Osztály dolgozói nem mernek velük szemben bírálatot megfogalmazni.¹⁸⁰ Ez azonban nem volt teljesen helytálló. Kácsor 1952 januárjában éppen a megyei pártbizottság ülésén referált arról, hogy 9 hónapos működése alatt 19 iskolaigazgatót bocsátott el állásából, valamint 5 járási és városi csoportvezetőt váltott le, mert nem végezték megfelelően munkájukat.¹⁸¹ Mindez nem éppen arra utal, hogy gyenge kézzel bánt volna alárendeltjeivel. Kácsor igenis tett lépéseket a színvonal emelése érdekében, de ezen lépések radikalizmusa nem érte el a felettes szervezetek által elvárt szintet. 1951 őszén az osztályon belül öttagú továbbképző csoportot szervezett, melynek feladata a pedagógusok elméleti és szakmai továbbképzése, az oktatás szakirányú ellenőrzése volt. Emellett egy háromtagú középiskolai és egy héttagú általános iskolai tanulmányi felügyelői csoportot állított fel, melyeknek kifejezetten a tanulmányi színvonal megjavítása céljából az iskolák szakmai ellenőrzését kellett biztosítaniuk.¹⁸² A hanyag tanári munka kiküszöbölése érde-

¹⁷⁵ Ez akkor is igaz, ha utólag túlzónak bizonyult Kácsor Ferenc 1952. január 4-én tett kijelentése, mely szerint „*a lemorzsolódás most a tanév folyamán gyakorlatilag megszűntnek tekinthető.*” HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Jelentés az Oktatási Osztály munkájáról az iskolai tanulmányi felügyelettel kapcsolatban. 1952. január 4. 2. o.)

¹⁷⁶ HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a. (1. fcs. 25. ő. e. 1952. január 8. 18. o.)

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Egyes források arra utalnak, hogy a kritika ellenére Kácsor igenis sokat foglalkozott az iskolák ellenőrzésével. Példaként említhetjük a szolnoki Kohó és Gépipari Technikum 1951. december 23-án kelt jelentését, mely szerint az Oktatási Osztály vezetője, valamint előadói a tanév kezdete óta legalább 12 alkalommal látogatták meg az intézményt. HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.-1280-K-1-6/1951 (A szolnoki Kohó és Gépipari Technikum jelentése. 1951. december 23.)

¹⁷⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (1952. szeptember 9. 10. o. és Uo. 1953. március 17. 7–8. o.)

¹⁸⁰ HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a. (1. fcs. 34. ő. e. 1952. december 8. 8–9. o.)

¹⁸¹ Uo. (1952. január 8. 15. o.)

¹⁸² HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Jelentés az Oktatási Osztály munkájáról. 1951. november 30. 1. o.)

kében az osztály munkatársai értekezleteket tartottak,¹⁸³ s ahol szükséges volt, helyben dolgoztak ki programot a színvonal emelése érdekében.¹⁸⁴ Mindennek köszönhetően Kácsor a tanulmányi átlagok tekintetében időről időre javuló tendenciákat tudott felmutatni, a várt áttörés azonban elmaradt, amely az ő vezetői kvalitásaitól független okokkal is összefüggött.

A megyében sok alsófokú iskola osztatlan rendszerben, egy tanítóval működött, amelyeket megpróbáltak a körzetesítés módszerével fejleszteni, ám ez nem volt minden helyen lehetséges.¹⁸⁵ Ezekben az apró, tanyai iskolákban nemcsak az egy pedagógusra jutó magas tanulói létszám akadályozta a hatékony munkát, de olyan körülmények is, mint az utak járhatatlansága vagy a szén hiánya, ami a téli időszakban több intézményben hetekre lehetetlenné tette a munkát.¹⁸⁶ Pedagógushiány is jellemezte a megyét, amely oly mértéket öltött, hogy 1952 őszén 100 képesítés nélküli, érettségivel rendelkező nevelőt kellett alkalmazni ahhoz, hogy bizonyos helyeken egyáltalán elindulhasson az oktatás.¹⁸⁷ Kácsor jelentéseiben arra is felhívta a figyelmet, hogy a tanítók túlterheltek, állandóan ideológiai tanfolyamokra kell járniuk, ráadásul olyan kampányokban is részt kell venniük, mint a tagosítások szervezése, s mindez az oktatási színvonal csökkenéséhez vezet.¹⁸⁸

A középiskolák eredményeire elsősorban a munkás- és parasztszármazású tanulók tervszerű, erőltetett beiskolázása járt negatív hatással. Ezen diákok közül sokan már az általános iskolában gyengébb tanulók voltak, így nem meglepő, hogy a gimnáziumokban sem tudták kellő mértékben megállni a helyüket. Kácsor Ferenc erre a problémára 1953. július 24-én tartott beszámolójában hívta fel a vb figyelmét, amely alighanem az országos politikai változásokkal állt összefüggésben. 1953. július 4-én Nagy Imre lett a Minisztertanács elnöke, s az új kormány számos tekintetben szakítani akart a Rákosi-korszak politikájával.¹⁸⁹ Nagy Imre kormányprogramja az oktatás számára is enyhülést ígért, aminek szellemében elítélték az iskolákat sújtó rossz politikát, az általános iskola elmaradottságát, a középszintű és felsőfokú oktatás túlfejlesztését és egyoldalú szakosítását, a pedagógusok kiszolgáltatottságát és a demokratikus hagyományok háttérbe szorítását.¹⁹⁰ Az enyhülést kihasználva Kácsor Ferenc 1953. július 24-én kritikusan hívta fel a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának figyelmét arra, hogy a munkás- és parasztszármazású tanulók azért teljesítenek gyengébben a középiskolákban, mert míg az értelmiségi szülők gyerekeitől kitűnő bizonyítványt követelnek, addig a munkás- vagy parasztszármazású diákokat sokszor elégséges osztályzattal is felveszik a középiskolákba.¹⁹¹

¹⁸³ Uo. (Jelentés az Oktatási Osztály munkájáról az iskolai tanulmányi felügyelettel kapcsolatban. 1952. január 4. 1. o.)

¹⁸⁴ Uo. (Jelentés az Oktatási Osztály munkájáról. 1953. március 13. 1–2. o.)

¹⁸⁵ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1951. augusztus 3. 1. o.)

¹⁸⁶ Uo. (Jelentés az Oktatási Osztály munkájáról. 1953. március 13. 3. o.)

¹⁸⁷ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. december 5. 5. o.)

¹⁸⁸ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1951. november 30. 3. o.) és Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. december 5.)

¹⁸⁹ Bihari 2005, 159.; Nagy Imre desztalinizáló kísérletére bővebben lásd: Gyarmati 2011, 329–357.

¹⁹⁰ Kardos [1997], 74.

¹⁹¹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1953. július 24. 1. o.)

Azt, hogy a megye tanulói valójában milyen tudással rendelkeztek, nagyon nehéz megállapítani, a tanulmányi átlagok alakulását ugyanis hatalmi tényezők is befolyásolták. A II. pártkongresszuson Révai József határozottan kiállt az iskolai követelmények szigorítása mellett, aminek következtében a középiskolai tanulók tanulmányi átlaga országos viszonylatban is visszaesett az 1950–1951-es tanév végére.¹⁹² Ennek ellenére Kácsortól helyi szinten növekedést vártak el. A korszak tanítói és tanárai rendkívül nehéz helyzetbe kerültek, ha ugyanis tisztességesen követelve, keményebben osztályoztak, ellenségnek kiálthatták ki őket, akik üldözik a munkás- és parasztszármazású gyermekeket, ha viszont jobb jegyeket adtak, akkor lanyhuló fegyelemmel és színvonaltalansággal vádolták őket.¹⁹³ Időnként Kácsor is úgy értékelte, hogy a diákok kizárólag azért érnek el rosszabb eredményeket, mert a pedagógusok túlságosan szigorú követelmények elé állítják őket.¹⁹⁴ A zavart fokozta, hogy előfordult olyan eset, amikor a megyei vb egyszerre hozott határozatot a „liberalis”, tehát engedékeny és a „maximális”, azaz túlzó, szigorú osztályozás megszüntetése érdekében.¹⁹⁵ A szorongás légkörében Szolnok megyében sajátos gyakorlat alakult ki. A pedagógusok a tanév első felében szándékosan rosszabb jegyeket adtak azért, hogy az év végére emelkedő színvonalat tudjanak felmutatni a tanügyigazgatási hivatalok számára.¹⁹⁶

Kácsor Ferenc a hitoktatásban részt vevő tanulók számának csökkentésében érte el a leglátványosabb eredményt.¹⁹⁷ Magyarországon az 5/1949. számú törvényerejű rendelet vezette be a fakultatív hitoktatást, aminek értelmében az 1949–1950-es tanévben a hittan megszűnt kötelező tantárgy lenni.¹⁹⁸ A következő „tanévtől kezdődően a hittanra való beíratást elkülönítették az iskolai beíratkozástól, és a szülőknek írásban kellett kérniük a megadott időpontban a gyermek hittanra történő beíratását.”¹⁹⁹ Ez arra is lehetőséget nyújtott, hogy könnyedén nyilvántartsák a hittanra járókat. A hitoktatók az utolsó tanítási órát követően, az iskola épületében tarthatták meg a vallásórát. A hittanra beíratkozott, de onnan hiányzó tanulókat semmilyen büntetésben nem részesíthették.²⁰⁰ A VKM ösztönzésére a helyi tanügyi hatóságok a legkülönbözőbb eszközökkel igyekeztek csökkenteni a hittanórákat látogatók számát.²⁰¹ Egyes felmérések szerint 1951 őszén Szolnok megyében a tanulók 38,47%-a vett részt hitoktatásban.²⁰² Kácsor és osztálya ezen arányszám csökkentése érdekében külön programot dolgozott ki. A különböző párt- és társadalmi szervezetekkel karöltve felvilágosító és propagandamunkát végeztek a szülők körében, de nem riadtak vissza a vallásos életet sokkal közvetlenebb módon akadályozó módszerektől sem. Vasárnap délelőttönként

¹⁹² Knausz 1994, 72.; Vö: Kardos 2007, 66–67.

¹⁹³ Uo. 67.

¹⁹⁴ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Jelentés az Oktatási Osztály munkájáról. 1951. november 30. 3. o.)

¹⁹⁵ Uo. (143/1952. vb számú határozat. 1952. február 6.)

¹⁹⁶ Uo. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. december 5. 3. o.)

¹⁹⁷ Természetesen a hitoktatás visszaszorítása és a marxista-leninista eszmék iskolákban történő terjesztése csak a korszak felfogása szerint számított pozitív eredménynek.

¹⁹⁸ Gergely 1985, 84.

¹⁹⁹ Uo. 132.

²⁰⁰ Az 1101-11-1/1950. (IX. 15.) VKM számú rendelet a vallásoktatással kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában. 1950. szeptember 15. In: Balogh – Gergely 2005, 952–954.

²⁰¹ Katona 2017, 95.

²⁰² HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a. (1. fcs. 23. ő. e. 1951. október 9. Jelentés a klerikális reakció elleni harcról, a papi békemozgalom munkájáról és a további feladatokról. 2. o.)

például olyan közösségi programokat szerveztek a gyermekek számára, amelyek számításaik szerint nagy csáberővel bírtak, azt remélve, hogy a fiatalok a templom helyett az iskola vagy az ifjúsági szervezetek által hirdetett eseményre látogatnak el. Az ilyen intézkedéseknek köszönhetően egy évvel később, 1952. szeptember 4-én Kácsor már azt a jelentést tehette a vb-nek, hogy a megyében mindössze 13,4%-ot ért el a hittanra beiratkozott általános iskolai tanulók aránya, amely jóval a 26%-os országos átlag alá esett,²⁰³ a középiskolai hitoktatás pedig a jelentkezők minimális száma miatt gyakorlatilag megszűnt.²⁰⁴ Ennek ellenére a hitoktatás lehetetlenné tétele és a vallással szemben megfogalmazott marxista világnézeti-ideológiai nevelés biztosítása szinte mindig napirenden volt és megoldandó feladatot jelentett az Oktatási Osztály munkatársai számára.

Összességében elmondhatjuk, hogy Kácsor Ferenc meg tudott felelni a vele szemben támasztott követelmények egy részének, sőt, bizonyos területeken, mint például az Oktatási Osztály hivatali munkájának megjavítása vagy a hitoktatás minimalizálása, eredményeket is elért. A felettes szervezetek képviselői viszont általában elégedetlenek voltak munkájával. Ám figyelembe kell vennünk azt, hogy mind a tanácsrendszer, mind a kommunista pártvezetés megkövetelte a folyamatos bírálatot és az önbírálatot. Soha senki nem lehetett elégedett az elért eredménnyel, hiszen az önelégültség az éberséget ásná alá, amit az ellenség bármikor kihasználhat. A megyei tanács, a vb és a különböző pártszervezetek jegyzőkönyveit lapozgatva szinte mást sem olvashatunk, mint bírálatokat és a teljesítmény fokozására irányuló felszólításokat. A termelőmunkához hasonlóan a köz- és tanügyigazgatásban is a terv 100% fölötti teljesítését várták el a dolgozóktól. Kácsor hivatali idejét gyakorlatilag végigkísérték az általános jellegű kritikák, a legkritikább esetben tudott olyan teljesítményt nyújtani, amivel feljebbvalói elégedettek lettek volna.

1953-ban azonban új elem jelent meg a munkájával szemben támasztott kifogások között. A megyei tanács az oktatási infrastruktúra elhanyagolása miatt kezdte támadni. Az 1953. január 31-i tanácsülésen a költségvetéssel kapcsolatban említették meg, hogy Kácsor osztálya több mint 4 millió forintot hagyott felhasználatlanul, amiből az iskolaépületek tatarozását, a tantermek felújítását és a felszerelések pótlását kellett volna finanszírozni. Ezek a munkálatok el is maradtak. A hozzászólók szerint Kácsor a takarékossgát félreértelmezte és helytelenül olyan területről vont el forrásokat, amely kulcsfontosságú az ország működése szempontjából.²⁰⁵ A megyei tanács 1953. március 6-án határozatban is rögzítette, hogy az oktatási és kulturális beruházások érdekében rendelkezésre bocsátott hiteleket minden tanácsnak maradéktalanul fel kell használnia, s ehhez az állandó bizottságoknak kell segítséget nyújtaniuk.²⁰⁶

Kácsor Ferenc azonban a továbbiakban is elhanyagolta ezt a kérdést, ami súlyos hibának bizonyult. Nagy Imre ugyanis július 4-én a kormány programját ismertető beszédében elmondta, hogy *„nagyobb gondot kell fordítani a népiskolákra, fokozni kell beruházásaikat, szapo-*

²⁰³ 1952 őszén az ország tanulóinak egészen pontosan 26,4%-a iratkozott be hittanra. Budapesten ez az arány mindössze 1,8% volt. Gergely 1985, 133.

²⁰⁴ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (Kácsor Ferenc jelentése az Oktatási Osztály munkájáról. 1952. szeptember 4. 1. o.)

²⁰⁵ HU-MNL-JNSzML-XXIII.1.a. (1953. január 31. 11. o.)

²⁰⁶ Uo. (14/1953. T. számú határozat. 1953. március 6.)

ritani kell az iskolák, tantermek és tanerők számát, hogy minél jobb feltételeket biztosítsunk a jövő reményeire, a kis magyarok elemi oktatásának..."²⁰⁷ Mindez azt jelentette, hogy az új kormány oktatáspolitikájában az alsófokú iskolák fejlesztésére, és kifejezetten a jobb infrastrukturális feltételek megteremtésére helyezte a hangsúlyt.²⁰⁸ Így amikor Kácsor Ferenc 1953 nyarán sem fordított kellő gondot az iskolák tatarozására és az éppen építés alatt álló új iskolák időben történő befejezésére, gyakorlatilag az új kormány programjával ment szembe. A megyei vb 1953. július 28-án határozatban rögzítette is, „nem tűri el, hogy a tanyai iskolákban a tanítók végezzék a takarítást, hogy ne legyen tüzelő és magukra hagyják a tanyai tanítókat.”²⁰⁹ A vb „utoljára” szólította fel az osztály vezetőjét, hogy érjen el gyökeres változást ezen a téren. A vb ülésén arra is felszólították Kácsort, hogy „vegye kézbe az osztály munkájának irányítását. Az osztályvezetői feladatokat ne bízza helyettesre, hanem maga lássa el. Érezze felelősségét az egész megye oktatási helyzetéért. Az osztály dolgozóit számoltassa be munkájukról, de ellenőrizze is a kapott felvilágosítások valóságát.”²¹⁰ Tehát a tanyai iskolák renoválásának elmulasztása mellett ismét helytelen vezetési gyakorlata miatt kapott bírálatot. A határozatok szövegéből kitűnik, hogy Kácsor ekkor egy utolsó lehetőséget kapott arra, hogy a vb és a párt elvárásainak megfelelően javítson munkáján. Ez azonban nem következett be, így 1954. január 12-én felmentették osztályvezetői állásából. Munkáját január 31-ig végezhetette.²¹¹

Kácsor Ferenc osztályvezetői teljesítményét nehéz értékelni. Egyfelől a forrásokban megjelenő állandó bírálatok problematikájáról már szóltam. Másfelől viszont az is nehezíti az értékelést, hogy a rendszer jellegéből adódóan Kácsor számos olyan intézkedést hozott, amelyeket saját korában pozitívnak és előremutatónak ítélték, ma már azonban tudjuk, hogy végül negatív hatást gyakoroltak a magyar oktatásra, sőt, több esetben az emberi jogokat is sértették. Gondolhatunk itt például a tanulók előmenetelének tudatos manipulálására vagy a hitoktatás ellehetetlenítésére. Azt nem állíthatjuk, hogy Kácsor egy személyben felelős lett volna a korszak közoktatását jellemző anomáliákért, hiszen egy diktatúra keretei között fejtette ki tevékenységét, ahol elvárták tőle ezeket a ma már problémás intézkedéseket. Azt viszont kár lenne tagadni, hogy tökéletesen beleilleszkedett ebbe a rendszerbe és tagja lett a gépezetnek. Mivel egész életében marxista volt, bizonyos intézkedéseket valószínűleg meggyőződéssel érvényesített. A munkáskáder típusát testesítette meg, bár rendelkezett a fejlődésre való hajlandósággal és igyekezett képezni magát. Szakmai felkészültsége ennek ellenére is finoman szólva hiányos maradt. Intézkedései általában a felettes szervezetek elvárásainak teljesítésére szorítkoztak. Ezt várta el a felügyelete alá rendelt intézményektől is. Fegyelmezett párttagként nagyon ritkán engedte meg magának, hogy olyan kritikával éljen, amely az oktatási rendszer lényegi hibáit érinti, az ugyanis kellemetlen lett volna a felsőbb szervezetekre nézve. Ha tett is ilyet, akkor általában csak rögzítette az adott problémát, de annak érdemi kezelésére vagy nem vállalkozott, vagy nem voltak hozzá megfelelő eszközei. Amennyiben a beosztottak munkájában

²⁰⁷ Idézi: Knausz 1994, 84.

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (467/1953. vb. számú határozat. 1953. július 28.)

²¹⁰ Uo. (468/1952. vb. számú határozat. 1953. július 28.)

²¹¹ Uo. (23/1954. vb. számú határozat. 1954. január 12.); Vö: HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a. (K-141-5/1954. Kácsor Ferenc munkaviszonyának megszüntetése. 1954. január 31.)

hibákat észlelt, tett lépéseket azok kiküszöbölésére, de alárendeltjeinek szüntelen ellenőrzése, a paranoiás gyanakvás valószínűleg távol állt tőle, így munkatársai megközelítőleg nyugodtan dolgozhattak. A felettesei többször bírálták is ezért. A beosztottak szemszögéből azonban – ismerve az 1950-es évek hivatali viszonyait – ez mindenképpen pozitívumnak számított. Menesztésével lezárult a munkaskáder tanügyi vezetők korszaka Szolnok megyében. Utódja az a Hack Márton lett, aki 1938-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett magyar-német szakos középiskolai tanári diplomát, ezt követően pedig a vasvári polgári fiúiskolában, a nagyváradi Szent László Gimnáziumban, majd a háború után a szolnoki Verseyhy Ferenc Gimnáziumban tanított, ez utóbbinak pedig az igazgatója is volt.²¹²

Kisújszállási évtizedek

Miután elhagyta a megyei Oktatási Osztály kötelékét, Kácsor Ferenc ismét vezetői állásba került. 1954 áprilisában a kisújszállási Állami Fiúgyermekotthonban helyezkedett el igazgatóként.²¹³ Ekkor még mindig nem rendelkezett diplomával, magyar szakos középiskolai tanári képzettségét csak 1955. november 1-én szerezte meg.²¹⁴ A nagykunsági városban végre megállapodott, majdnem negyven évet élt ott, a gyermekotthont 1968-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig vezette.²¹⁵ Kisújszálláson is bekapcsolódott a helyi pártéletbe. 1954-ben a pedagógus pártalapszervezet titkára és a városi pártbizottság tagja lett.²¹⁶ Ebben az időszakban a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatnak (TTIT) is elnökségi tagja volt.²¹⁷

Saját visszaemlékezése szerint 1956 októberében Kisújszálláson tartózkodott és fegyveresen szállt szembe az „ellenforradalommal.”²¹⁸ Ez a megfogalmazás tulajdonképpen megfelelt a valóságnak, ám nem szabad arra gondolnunk, hogy Kácsor Ferenc részese lett volna bármiféle vérengzésnek, legalábbis erre nem találtam semmilyen adatot vagy utalást. Mindössze annyi történt, hogy október 26-án a városi pártbizottság épületében tartózkodó párttagok értesülést szereztek arról, hogy a város különböző területein lövöldözésekre került sor. Ekkor a saját soraikból 10 fős csoportot szerveztek, a rögtönzött alakulat tagjainak pedig fegyvereket is kiosztottak. Kácsor Ferenc ennek a csoportnak lett a tagja. A felfegyverzett párttagok feladata a rendőrség támogatása lett volna abban az esetben, ha komolyabb harcok kezdődnek a város utcáin. A csoport egész éjszaka fegy-

²¹² Baranyó 2014, 151–152.

²¹³ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc önéletrajza. 1964. január 13.)

²¹⁴ HU-MNL-JNSzML-XXIII.19. (Személyzeti dossziék, 7189. Kácsor Ferenc oklevelének kivonata, 1962. február 21.)

²¹⁵ HU-MNL-JNSzML-XXXV.6.b. (2. fcs. 7. ő. e. [1967.] A közoktatás káderhelyzetével kapcsolatos iratok. 4. o.)

²¹⁶ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc beszámolója munkásmozgalmi tevékenységéről. 1971. október 20.) 1968-as önéletrajza szerint 1955 és 1961 között töltötte be az előbbi tisztséget. Uo. (Kácsor Ferenc önéletrajza. 1968. október 9.)

²¹⁷ JK 1954, 37.

²¹⁸ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc személyi lapja. 1964. január 13.)

verben állt, összecsapásra azonban végül nem került sor.²¹⁹ A forradalom leverését követően 1957 januárjában Kácsor belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba.²²⁰ Ettől kezdve a Kisújszállási Pedagógus Szakszervezet titkári teendőit is ő látta el.²²¹ A pártnak mindig lojális tagja maradt, amiről nemcsak a városi pártértekezleteken szoltak elismerő hangon,²²² de érdemei elismeréseképpen 1957. augusztus 20-án a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékéremmel is kitüntették.²²³

1956 után Kácsor Ferenc rendkívül aktív pártmunkát folytatott Kisújszálláson. Több évig városi pártbizottsági tag volt és a kunszentmártoni időket felelevenítve elsősorban az agitáció és propaganda területén tevékenykedett.²²⁴ 1963-ban például a városi marxista-leninista középfokú tanfolyam előadója volt.²²⁵ 1967-ben újabb kitüntetésben részesült, ezúttal a Szocialista Hazáért Érdemrendet kapta meg.²²⁶ A megyei pártéletben a továbbiakban is rendkívüli tiszteletnek és elismerésnek örvendett. Az idős munkásmozgalmi harcost 1983-ban párttagságának 40. évfordulóján, majd 1985-ben 80. születésnapja alkalmából Szűcs János, a megyei pártbizottság titkára köszöntötte fel.²²⁷ Kácsor Ferenc, a rendszerváltozást is megélte, ám életének utolsó éveiből nem rendelkezem adatokkal. 1992-ben hunyt el.²²⁸

Összegzés

Kácsor Ferenc pályafutásán végigtekintve egy jellegzetesen 20. századi történet bontakozik ki előttünk. Szegénységben felnövő vidéki fiú volt, aki a nélkülözés, a nehéz fizikai munka és az édesapa hatására fogékony lett a számára szebb, élhetőbb jövőt ígérő marxizmus eszméi iránt. Azonban nem elégedett meg az eszmékkel, hanem cselekedni akart a proletariátus érdekében, ezért kapcsolatba lépett a Horthy-korszak legálisan és illegálisan működő munkásmozgalmi szervezeteivel, amivel gyakorlatilag megalapozta a háború utáni karrierjét. A második világháborút követően villámgyorsan emelkedett a politikai ranglétrán és hamarosan komoly tisztséget tölthetett be. 1948-ban szociáldemokratából kom-

²¹⁹ HU-MNL-JNSzML-XXXV.1.b. (2. fcs. 5. ő. e. [1957.] Javaslat a „Munkás Hatalomért” emlékérem kitüntetésére. Kisújszállás.); Vö: Kovács 2016; A kötetben közölt dokumentum az október 26-i eseményekkel kapcsolatban ugyan nem említi Kácsor Ferenc nevét, de a fegyveres csoport megalakulásáról szóló történetet alátámasztja.

²²⁰ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc személyi lapja. 1964. január 13.)

²²¹ Uo. (Kácsor Ferenc személyi lapja. 1964. január 13.)

²²² HU-MNL-JNSzML-XXXV.6.a. (1. fcs. 1. ő. e. MSZMP Kisújszállás városi pártértekezletének jegyzőkönyve. 1959. október 14. Beszámoló a városi pártértekezlet számára. 5. o.)

²²³ HU-MNL-JNSzML-XXIII.19. (Személyzeti dossziék. 7189. Személyi nyilvántartó lap); Lásd még: Szikszai 2018a

²²⁴ HU-MNL-JNSzML-XXXV.6.b. (2. fcs. 8. ő. e. Tájékoztató a régi párttagokról való gondoskodásról. 1963. október 11.)

²²⁵ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kimutatás a felszabadulás előtti, régi párttagok tevékenységéről. 1966. február 23.)

²²⁶ HU-MNL-JNSzML-XXXV.64. (Mikrofilmek. I/K/2. Kácsor Ferenc. Kácsor Ferenc személyi lapja. 1968. október 9.); Vö: Veteránok köszöntése Kisújszálláson. Szolnok Megyei Néplap, 1977. november 3. 4.

²²⁷ Kácsor Ferenc köszöntése. Szolnok Megyei Néplap, 1983. március 30. 3. és Kácsor Ferenc köszöntése. Szolnok Megyei Néplap, 1985. november 30. 5.

²²⁸ HU-MNL-HML-XXXIII.1.a. (220.k. Füzesabony születési anyakönyvi másodpéldányai. 211/1905-ös bejegyzés)

munista pártfunkcionárius lett, ezt követően pedig olyan előléptetésben volt része, amely az 1950-es éveken kívül egyetlen más korszakban sem volt elképzelhető. A munkáskáderek tündöklésének időszakában képzetlensége egyáltalán nem jelentett hátrányt számára, előnyt kovácsolt viszont régi munkásmozgalmi múltjából, alacsony származásából és feltétlen megbízhatóságából. Ennek köszönhető, hogy pedagógiai vagy tanügyigazgatási tapasztalat nélkül, tanoncbizonyítvánnyal a zsebében oktatási osztályvezetővé nevezték ki. Jóllehet képezte magát, az osztály irányítása túl nagy feladatnak bizonyult, ezért néhány éven belül kénytelen volt távozni a hivatal éléről. A kezét azonban nem engedték el, továbbra is vezető pozícióban maradhatott egy fiúotthon igazgatójaként. A Kádár-korszakban, a nagy politikai viharok elcsendesülése után nyugodtan élhette mindennapjait. A párthoz, amelynek mindenét köszönhette, mindig hű maradt. Kácsor Ferenc nem volt vérengző kommunista, s neve nem említhető egy lapon az országot irányító vezetőkével. Viszont élvezte azokat az előnyöket, melyeket az 1945 utáni rendszerek nyújtottak számára, s melyek nélkül nem lett volna képes befutni pályáját. A korábbi évszázadokban elképzelhetetlen lett volna, hogy a politikai hovatartozás ilyen mértékben váljon előmozdítójává a társadalmi mobilitásnak, ezért Kácsor Ferenc pályája tipikusan 20. századi történet.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-JNSzML-XXIII.1.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok megye Tanácsának Tanácsülési jegyzőkönyvei

HU-MNL-JNSzML-XXXV.1.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága apparátusi iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve

HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Tanács VB Titkárság iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.15.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok MTVB Művelődési Osztály iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.19.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, A Szolnok Megyei Tanács VB Személyzeti Osztályának iratai

HU-MNL-JNSzML-XXXV.6.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MSZMP Kisújszállási Városi Bizottsága testületi jegyzőkönyvei és iratai

HU-MNL-JNSzML-XXXV.6.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MSZMP Kisújszállás Városi Bizottsága apparátusi iratai

HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MDP Szolnok Megyei Bizottsága testületi jegyzőkönyvei és iratai

HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MDP Szolnok Megyei Bizottsága apparátusi iratai

HU-MNL-JNSzML-XXXV.40.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MDP Jászapáti Járási Bizottság testületi jegyzőkönyvei és iratai

HU-MNL-JNSzML-XXXV.46.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MDP Kunszentmárton Járási Bizottsága testületi jegyzőkönyvei és iratai

HU-MNL-JNSZML-XXXV.46.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MDP Kunszentmártoni Járási Bizottság apparátusi iratai

HU-MNL-JNSzML-XXXV.64.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Az MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága személyi iratai

HU-MNL-HML-VIII.52.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, Egri Dobó István Gimnázium iratai, Anyakönyvek, tanulói nyilvántartások

HU-MNL-HML-XXXIII.1.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, Heves megye anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye, Állami anyakönyvek másodpéldányai

HU-MNL-OL-XIX-I-5-d.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Köznevelési Minisztérium kollégiumi értekezleteinek jegyzőkönyvei

HU-MNL-OL-XIX-I-1-g.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Vallás- és Köznevelési Minisztérium Központi Főosztályának iratai

HU-MNL-OL-XIX-I-5-b.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Köznevelési Minisztérium TÜK iratok

Kiadott források

Balogh – Gergely 2005 = Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. (Dokumentumok) 1944–2005. [História Könyvtár. Okmánytárak 2.] Budapest, 2005.

Baranyó 2011 = Újvárosi kisdíjak voltak. Dokumentumkötet a Szolnoki Újvárosi Általános Iskolában 1956 júniusában végzett tanulókról. Szerk. Baranyó György. Szolnok, 2011.

Habán 1920 = Az egri Magy. Kir. Állami Főreáliskola XXIX. és XXX. évi értesítője az 1918–19 és 1919–20. tanévről. Szerk. Habán Mihály. Eger, 1920.

Járolai 2006 = Járolai József: A Békés Megyei Tanács, Végrehajtó Bizottsága és szakigazgatási szervei iratai 1950–1990. [Segédletek a Békés Megyei Levéltárból 1.] Gyula, 2006.

JK 1954 = A Társulat életéből. In: Jászunság, I. évf. 1. sz. (1954. augusztus) 37–41.

Kovács 2016 = Adatok és ténygyűjtemények Kisújszállás város területéről az október 23-án kirobbant ellenforradalmi események történetéről. In: 1956 emlékezete Kisújszálláson. [Helytörténeti Füzetek 37.] Főszerk. Kovács Tibor. Kisújszállás, 2016. 81.

Révai 1951 = Révai József: A köznevelés kérdései. Részlet a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán elmondott beszédből. In: Köznevelés, VII. évf. 6. sz. 1951. március 15. 221–222.

- SÉ 1957 = Statisztikai évkönyv 1949–1955. Budapest, 1957
- Ungor 1971 = A felemelkedés útján (1944–1970). Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből. Szerk. Ungor Tibor. Szolnok, 1971.
- Vigh 1917 = Az egri Magy. Kir. Állami Főreáliskola XXVII. értesítője az 1916–1917. iskolai évről. Szerk. Vigh Béla. Eger, 1917.
- Vigh 1928 = Az egri Magy. Kir. Állami Főreáliskola XXVIII. értesítője az 1917–1918-as iskolai évről. Szerk. Vigh Béla. Eger, 1918.

Szakirodalom

- Baranyó 2014 = Baranyó György: Hack Márton. In: Pedagógusok arcképcsarnoka. 13. kötet. Szerk. Nyirkos Tibor. Debrecen, 2014. 151–154.
- Baráth – Feitl 2021 = Baráth Magdolna – Feitl István: Kérdések és válaszok a Rákosi-korról. 1949–1956. Budapest, 2021.
- Bassa et al. 1976 = Munkásmozgalom-történeti Lexikon. Szerk. Bassa Endre – Kabos Ernő – Vass Henrik – Vértés Róbert H.n., 1976.
- Bán 2011 = Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14. Szerk. Bán Péter. Eger, 2011.
- Bihari 2005 = Bihari Mihály: Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Budapest, 2005.
- Csönge 2007 = Csönge Attila: A Magyar Kommunista Párt iratai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1945–1948). [Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 9.] Szolnok, 2007.
- Drabancz – Fónai 2005 = Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Debrecen, 2005.
- Filep – Németh 1990 = Filep János – Németh Péterné: Az 1947. augusztus 31-i választások és a Szociáldemokrata Párt Szabolcs és Szatmár-Bereg megyékben. In: Helytörténeti Tanulmányok VIII. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek 8. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1990. 89–106.
- Fülöp – Csönge 2018 = Archontológia. Jász-Nagykun-Szolnok megye közigazgatási tisztviselői 1876–1990. Szerk. Fülöp Tamás – Csönge Attila. Online kiadvány. 2018. <http://jnszmtisztviselok.hu/1950-1990/tisztviselok1950-1990/kacsorferenc/index.html> (Hozzáférés: 2021. 09. 11.)
- Gergely 1985 = Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. [Négy Évtizedes Sorozat] Budapest, 1985.
- Gergely 2005 = Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Budapest, 2005.
- Gyarmati 2011 = Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, 2011.
- Gyáni – Kövér 2006 = Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2006.

- Gyurgyák 2007 = Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Budapest, 2007.
- Hajdu 2007 = Hajdu Tibor: A diplomások létszámnövekedésének társadalmi hatásai a 20. század ötvenes-hatvanas éveiben. In: Történelmi Szemle, 2007/1. sz. 63–89.
- Hatos 2021 = Hatos Pál: Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története. Budapest, 2021.
- Izsák 2002 = Izsák Lajos: Peyer Károly. In: Gergely Jenő – Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc: Századformáló magyarok. (Arcképek a XX. századból). Budapest, 2002.
- Izsák 2010 = Izsák Lajos: Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. Budapest, 2010.
- Kardos [1997] = Kardos József: A magyar iskola elmúlt évtizedei (1945–1996). In: Iskola a magyar társadalom történetében. Konferencia a Magyar Tudományos Akadémián 1996. november 12. Szerk. Balogh László. Budapest, é.n. [1997.] 69–79.
- Kardos 2007 = Kardos József: Iskola a politika sodrásában (1945–1993). Budapest, 2007.
- Katus 2012 = Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, 2012.
- Katona 2017 = Katona András: Az általános iskola 70 éve – a történelemtanítás felől szemlélve. Az általános iskola ügye a Rákosi-korszakban. Történelemtanítás a kemény diktatúrában (1948–1956). In: Könyv és Nevelés, 2017/4. sz. 93–120.
- Káli 2018 = Káli Csaba: A Zalai kommunista pártelit a „hosszú” ötvenes években. Vezetők és vezetőtestületek (1946–1962). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években. 1. [Magyar vidék a 20. században 2.] Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Budapest, 2018.
- Káli 2021 = Káli Csaba: Zala megye szovjetizálása 1945–1950. [Magyar vidék a 20. században. 6.] Budapest, 2021.
- Kende 2014 = Kende Tamás: Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956). Miskolc–Budapest, 2014.
- Kenyeres 1969a = Magyar Életrajzi Lexikon. Első kötet. A–K. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1969.
- Kenyeres 1969b = Magyar Életrajzi Lexikon. Második kötet. L–Z. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1969.
- Knausz 1994 = Knausz Imre: A közoktatás Magyarországon 1945–1956. Kandidátusi disszertáció. A disszertáció kéziratának digitalizált változata. 1994. <https://mek.oszk.hu/10000/10080/10080.pdf> (Hozzáférés: 2021. 08. 29.)
- Kovai – Neumann 2015 = Kovai Melinda – Neumann Eszter: Hová lett az egyenlősítő közoktatás? A komprehenzív iskolareform sorsa Angliában és Magyarországon 1945-től a nyolcvanas évekig. In: Educatio, 24. évf. 4. sz. (2015. tél) 65–78.
- Mészáros 1991 = Mészáros István: Magyar iskolatípusok 1996–1990. [A Magyar Neveléstörténet Forrásai VI.] Budapest, 1991.
- Mucsi 2018 = [Mucsi László]: Kácsor Ferenc. In: Párt–Állam–Párt online adatbázis. Főszerk. Földváryné Kiss Réka – Szabó Csaba. https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3:::NO:3:P3_PERSON_ID:68562 (Hozzáférés: 2021. 09. 11.)

- Mucsi 2021 = Mucsi László: Tanügyi vezetők a politika útvesztőjében. Karriertörténetek Jász-Nagykun-Szolnok megyében a második világháború után. In: Zounuk. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve. 35. Szerk. Csönge Attila – Szabóné Maslowski Malden. Szolnok, 2021. 116–126.
- Müller 1988 = A tanácsigazgatás szervei 1950–1970. [A Magyar Állam szervei] Főszerk. Müller Veronika. Budapest, 1988.
- Müller 2017 = Müller Rolf: Az erőszak neve Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete. H.n., 2017.
- Nagy 1965 = Nagy József: Heves megye felszabadulása. In: Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. III. 1. kötet. [Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. III.] Szerk. Bende Sándor. Eger, 1965.
- Nagy 2000 = Nagy Péter Tibor: Iparos-tanonc oktatáspolitikai az irányított gazdaság születésének évtizedeiben. Magyar Pedagógia. 100. évf. 1. sz. 2000. 79–96.
- Ormos 2006 = Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Debrecen, 2006.
- Privalov 1982 = Privalov, V[iktor] V[lagyimirovics]: A Kommunista Ifjúsági Internacionálé. H.n., 1982.
- Püski 2006 = Püski Levente: A Horthy-rendszer (1919–1945) [Modern magyar politikai rendszerek] H. n., 2006.
- Ránki 1984a = Magyarország története 1918–1919; 1919–1945. 1. kötet. Főszerk. Ránki György. Budapest, 1984.
- Ránki 1984b = Magyarország története 1918–1919; 1919–1945. 2. kötet. Főszerk. Ránki György. Budapest, 1984.
- Romsics 2005 = Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005.
- Sipos 1971 = Sipos Levente: A Szabolcs és Szatmár megyei nemzeti bizottságok és önkormányzati testületek összetétele. In: Szabolcs-Szatmári Szemle, 2/1971. 89–105.
- Szikszai 2002 = Szikszai Mihály: Tiszaföldvár története 1876–1993. In: Tiszaföldvár. Fejezetek a város történetéből. Szerk. Kelemen Éva – Pató Mária – Szlankó István. Tiszaföldvár, 2002.
- Szikszai 2013 = Szikszai Mihály: A megyeháza és a megyei közigazgatás története 1950 és 1990 között. In: Jász-Nagykun-Szolnok megye székházának és közigazgatásának története (1876–1990.). Szerk. Fülöp Tamás. Szolnok, 2013. 152–175.
- Szikszai 2018a = Szikszai Mihály: Kácsor Ferenc. In: Archontológia. Jász-Nagykun-Szolnok megye közigazgatási tisztviselői 1876–1990. Szerk. Fülöp Tamás – Csönge Attila. Online kiadvány. 2018. <http://jnszmtisztviselok.hu/1950-1990/tisztviselok1950-1990/kacsorferenc/index.html> (Hozzáférés: 2021. 09. 11.)
- Szikszai 2018b = Szikszai Mihály: Szolnok megye közigazgatásának története a tanácsrendszer bevezetése után. In: Archontológia. Jász-Nagykun-Szolnok megye közigazgatási tisztviselői 1876–1990. Szerk. Fülöp Tamás – Csönge Attila. Online kiadvány. 2018. http://jnszmtisztviselok.hu/tanulmany/03_02.html (Hozzáférés: 2021. 08. 29.)

Valuch 2005 = Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005.

Wencz 2016 = Wencz Balázs: A Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei politikája 1945–1948 között. [Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára Évkönyvei 23.] Budapest–Esztergom, 2016.

BÉRES MÁRIA – BOJTOS GÁBOR

ZSIDÓ KITELEPÍTETTEK TISZAFÖLDVÁRON (1951–1953)

A kutatás

Az 1881-ben elkészült tiszaföldvári kataszteri térképen báró Podmaniczky Zsuzsanna birtoka mellett találunk egy összefüggő, bár négy helyrajzi számmal jelzett telket. A telken lévő épületek alaprajza máig felismerhető és közülük három ma is fellelhető.

Az egyik épület 2011 óta a Tiszazugi Földrajzi Múzeum Tanulmányi Raktára, amelyet Tiszaföldváron csak Kossuth-házként emlegetnek. Mielőtt 1849-ben a szolnoki csata előkészítése során Kossuth Lajos, Damjanich János, Vécsey Károly és Klapka György felkereste ezt az épületet, a Podmaniczkyak tiszttartójának lakása volt. Itt született Somogyi (Csizmazia) Sándor tiszttartó Károly nevű fia – a későbbi esztergomi kanonok, a szegedi Somogyi Könyvtár névadója.

Ekkor már állt Nagy M. István és Köles Mária lakóháza is, amely 2020. évi felújítása után a Múzeum kiállítótereit gazdagítja. Nagy M. István és Köles Mária lányuk, Kató mellett még négy árvát neveltek fel. Az ő életükön, levelezéseiken, naplóikon és tárgyaikon keresztül az egész huszadik századi magyar történelem megelevenedik. Az iratok között fennmaradtak az 1951-ben e házba kitelepített Uher Károly és felesége, illetve a szállásadók közötti későbbi levelezések. Ebből a fantasztikus dokumentum-együttesből jött a gondolat, hogy alaposabban megvizsgáljuk a Budapestről kitelepítettek élettörténetét.

Kiinduló munkánk Somlay Gizella kitelepítésben írt naplója volt,¹ Barcza Gábor rövid írása pedig a résztvevőkkel és leszármazottakkal való kapcsolattartás fontosságára mutatott rá.² A Jászboldogházára kitelepítettek sorsát Papp Izabella követte nyomon,³ de rendkívül értékes információkat tudtunk meg egyéb történeti munkákból is.⁴

Levéltári forrásainkban a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárában (OL) és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában (JNSzML), illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) található iratanyagra⁵ támaszkodtunk. Szolnokon többek között az Igazgatási Osztály iratai között található három doboznyi gyűjteményt tekintettük át (települési listák, levelezések, kérelmek), míg az ÁBTL-ben a Tiszaföldvárra kitelepítettek rendőrségi és belügyminisztériumi aktáit dolgoztuk fel.

¹ Somlay 2009; Az elsőrangú forrás elemzését Kunt Gergely végezte el. Kunt 2015

² Barcza 2011

³ Papp 2013

⁴ Pl. Cseh 2014; Dessewefy – Szántó 1989; Dombi 2020; Gyarmati – Palasik; Hantó 2009; Kisari 2011; Kis-Kapin 2013; Somogyi – Tóth 2016; Palasik 2015; Széchenyi 2008

⁵ ÁBTL 2.5.6. (I. sorozat)

Jelen írásunkban azonban csak a Tisza-földvárakra kitelepített zsidó családokról szólunk. A településre került összes kitiltott család részletes bemutatására egy későbbi munkában kerül sor.

Tanulmányunkban először felvázoljuk a kitelepítés intézményét, bemutatjuk az 1951-es fővárosi kitelepítéseket, szólunk a korabeli Tisza-földvárőről és közreadunk számos eset-tanulmányt.

A kitelepítés „intézménye”

„A zsidóság deportálását, majd elpusztítását követte a svábok kiűzése (1946–47), ezt azután a régi középosztály adminisztratív megsemmisítése (1949–53), a városból vidékre való telepítés, majd jött a falusi vezető réteg, a gazdagparasztság tönkretétele, sőt internálása (1951–53), majd az ún. munkásarisztokrácia, azaz a tehetős, jól képzett munkásság megalázása, ellehetetlenítése (1951–56). Minden esetben: kollektív felelősség, kirekesztés. Egy-egy etnikai, vallási, társadalmi csoport kollektív felelőssé tétele a társadalmi bajok – szegénység, »igazságtalanság« stb. – miatt. Kelet-Európa – és így Magyarország – 1938–56 közötti történelmében így találtunk rá a »kirekesztések« folyamatos alkalmazására, amely politikai eszköz érvényesült mind a kapitalista, mind a szovjet rendszerben. És amely érvényesült mind a diktatúrában (Németország, Szovjetunió), mind a polgári demokráciában (Csehszlovákia).”⁶

Magyarország 1945 után – a közép-európai térség országaival együtt – a szovjet érdekszférába került, és a megszállással együtt láthatóvá vált a kommunista diktatúra represszív rendszere. A „málenkij robot”,⁷ az internáló- és kényszermunkatáborok, a kitelepítés és a deportálás a térség összes államában megfigyelhető.⁸

A magyarországi német lakosság kitelepítése, a magyar-csehszlovák lakosságcsere és a háborút követő tömeges menekülések több százezer embert kényszerítettek lakóhelyük elhagyására.

A hidegháború egyre forróbbá válása és a titói Jugoszláviával elmérgesedett viszony miatt 1950 tavaszán nemcsak a nyugati és déli határszakaszon hoztak létre egy 15 km szélességben húzódó határsávot, hanem a Hortobágyon létrehozott „zárt” táborokba telepítették e területek „belső ellenséges elemeit”.

A budapesti kitelepítés okai

Az állampárt 1951 februárjában tartotta II. kongresszusát. A januári moszkvai találkozó következményeként szinte háborús légkörben „követelték a túlfeszített iparosítást és hadseregfejlesztést”, és ennek lett következménye „a volt uralkodó osztályok tagjainak kitelepítése Budapestről és a vidéki városokból”.⁹

Dessewffy Tibor és Szántó András a kitelepítés okait így foglalták össze: „Az 1951-es év késő tavaszán meginduló kitelepítést életre hívó motívumok között a legelső helyen álltak az új ural-

⁶ Glatz 2006

⁷ Bojtos 2017

⁸ Dessewffy – Szántó 1989, 50–52.

⁹ Rátoki 1981

...kodó osztály materiális érdekei – amelyek egészében nem hagyhatók figyelmen kívül az önző, személyes érdekek: az irigység, a bosszúvágy, a rosszindulat. Egyidejűleg egy reménytelen lakáshelyzettel¹⁰ küszködő gazdaságpolitika és egy önkritikáját vesztett, korlátlan lehetőségeit a végletekig kihasználó hatalmi centrum törekvései is testet öltöttek e lakásfelszabadító stratégiában.”¹¹

Az 1951. július 23-án lezárt jelentés szerint¹² a kitelepítendőek listájára 6644 családot (17.350 főt) írtak össze, a véghatározatot 5893 család (15.037 fő) vette át, majd kitelepítettek 5182 családot (12.704 főt). Szolnok megyébe 985, Tiszafeledekre 113 család került.

A kitelepítés folyamata¹³

A kitelepítés nem véletlenszerűen, hanem egy 1951 tavaszán összeállított jegyzék alapján történt (bár, hogy ki került a jegyzékre, abban mégis sokszor elég nagy volt az esetlegesség).

A rendőrök által kitöltött négyoldalas adatgyűjtési kérdőíven a lakás alapadatai mellett a lakók részletes személyes adatai szerepelnek. A kérdőívek feldolgozása után döntöttek arról, hogy kik kapják meg a kitiltó véghatározatokat, azaz kiket tiltanak ki a fővárosból.

A véghatározatokat 1951. június elején kézbesítették a Tiszafeledekre kitelepítetteknek. Ebben közölték a címmel, hogy a „8130/1939. M.E. sz. és a 760/1939. B.M. sz. rendelet alapján¹⁴ Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltom”, továbbá azt is, hogy a „kitiltás következtében megüresedő lakását (lakrészét) a 6000/1948. sz. korm. rendelet¹⁵ értelmében igénybe veszem, lakását 24 órán belül átadni köteles”. A végzés ellen panasszal lehetett élni, illetve ha a „betelepedés” után a kitelepített „más községben (rokonainál, ismerőseinél) kíván elhelyezkedni, [...] kérelmet terjeszthet az új lakhely szerinti illetékes megyei Tanács elé”.

A véghatározattal együtt kézbesítették a megyei tanács határozatát a leendő lakhelyről, hiszen az „indulás” mellett meg kellett szervezni az „érkezést” is.

1951. május 10-én Zsemlye Ferenc, a Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) elnökhelyettese a belügyminiszter szóbeli rendeletére a kitelepítettek vasúti szállításával kapcsolatban azt jelentette, hogy felállították a járszági alsó és a szolnoki járásban a szerelvények előkészítésére a bizottságokat.¹⁶ 1951. május 15-én Rudas György rendőrelvezető osztályvezető informálta Házi Árpád belügyminisztert, hogy a Szolnok Megyei Tanács által küldött anyag alapján tisztázódtak az első hét szállításai és a pontos helyszínének (Kótelek, Besenyszög, Tiszasüly), továbbá elküldte a kitelepítési ütemtervet, az egyes szerelvények részére elkészített „kioktatási” anyagot és a feladatokat tartalmazó összeállítást.¹⁷

¹⁰ A lakáshelyzetről lásd: Palasik 2015, 1365–1368.

¹¹ Dessewffy – Szántó 1989, 6.

¹² HU-MNL-OL-XIX-B-1-j („A” Rendőrhatalmási osztály 60–89. 24. doboz, 00487/1951. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről, 1951. május 21. – 1951. július 18.)

¹³ Kis-Kapin 2013 és Palasik 2015

¹⁴ A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 150. §-ának („Kitiltás és rendőrhatalmási felügyelet vagy őrizet alá helyezés”) részletes szabályozására, illetve végrehajtására született rendeletek. Magyarországi Rendeletek Tára. Budapest, 1939, 1269. és 1450–1457.

¹⁵ A lakásügy ideiglenes rendezése tárgyában. Magyar Közlöny - Rendeletek tára, 111. sz. 1948. május 16. 1051–1084.

¹⁶ HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.a.-191/1951

1951. május 19-én Rudas a Szolnok Megyei Tanács VB elnökét értesítette¹⁸ – a belügyminiszteri szóbeli tájékoztatáson túl – a „megindult betelepítéssel kapcsolatban”: a Belügyminisztérium a betelepítés napjait és az érkezés hozzávetőleges időpontját közölni fogja esetenként; a Megyei Tanács küldje ki a községbe ezekre a napokra 1-1 felelős, politikailag megbízható, intézkedőképes előadóját; a kitöltött véghatározatokat a Megyei Tanács a beköltöztetés előtt legalább 24 órával megkapja (ceruzával a lapon két kérdőjellel: „kevés az idő”); a véghatározatot az indulás napján kell az adott háztulajdonosnak kézbesíteni; a Megyei Tanácsnak gondoskodnia kell a kirakodó vasútállomásokról való minél gyorsabb elszállításról; a családfő 5, a családtagok fejenként 2 és fél mázsa ingóságot (bútor, ruha, ágynemű, élelem, stb.) vihetnek magukkal; a megyei kapitányság határozatban közli a kitelepítettekkel, hogy új lakhelyük kényszerlakhelynek tekintendő; ha a kitiltott a megye területén belül akar más községbe telepedni, úgy a Megyei Tanács, ha a kérelem más megye területére szól, akkor a Belügyminisztérium az illetékes; a beköltözés után – a szóban kapott szempontok figyelembevételével – az odatelepítettek foglalkoztatásáról gondoskodni kell.¹⁹

Ugyanezen a napon a Szolnok Megyei Tanács VB összeállította azokat a véghatározatokat, amelyeket a kitelepítettek fogadóinak szántak. Ebben a fogadó nevén és lakcímén kívül a következő szerepelt: „A fent megjelölt lakás 1 szobából álló lakrészét a 6000/1948. korm. sz. rendelet alapján igénybe veszem és annak bérletéül NÉV jelölöm ki. [...] a kijelölt lakás egy szobából álló lakrészét, amelynek bérletéül jelölte ki az adott kitelepített listavezetőt. Erről a fent megjelölt lakásban lakó NÉV-t azzal értesítem, hogy az igénybevett lakrész a fent megjelölt személyek részére azonnal kiüríteni és átengedni köteles.”²⁰ A véghatározatokat minden esetben Réti Ferenc, a Szolnok Megyei Tanács VB Igazgatási Osztályának vezetője írta alá – azokat is, amelyeket nem május 19-én, hanem június 4-én töltöttek ki. A határozat alsó része tartalmazta a lakástulajdonos foglalkozását és az igénybe vett helyiség méretét.

¹⁷ HU-MNL-OL-XIX-B-1-j (Jelentés a kitelepítettekről)

¹⁸ Kis-Kapin Róbert 1951. június 26-i dátummal találta meg ezt az iratot a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában. Kis-Kapin 2013

¹⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.a.-191/1951

²⁰ Uo.

Szolnok . . . megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága.
191-504.E/1951. szám. III. Igazgatási osztály.

T á r g y :

Vass József . . . Tiszafüldvár . . . város, község
Kissuth Lajos . . . utca 132. sz. alatti lakos 1 szobából
álló lakrészének igénybevétele és bérletjének kijelölése.

V é g h a t á r o z a t .

A fent megjelölt lakás 1 szobából álló lakrészét a 6.000/1948.
korm. sz. rendelet alapján igénybe veszem és annak bérletjéül
dr. Szentmiklósi Andrást jelölöm ki. A kijelölt
bérlet a lakrész a következő személyekkel együtt foglalhatja el:
dr. Szentmiklósi Andrást az. Bertalan Zoltán, 1 kiskorú . . .
gyermekülk, Bertalan Imre, Bertalan Imréné

A véghatározat fellebbevitel nélkül, azonnal végrehajtható.
Erről a fent megjelölt lakásban lakó Vass József . . .
tiszafüldvári lakos t azzal értesitem, hogy az igénybevett lak-
részt a fent megjelölt személyek részére azonnal kiüríteni és
átengedni köteles.

Szolnok, , 1951. május hó 19.

dr. Réti Ferenc sk.
osztályvezető.

P.H.

Tiszafüldvár község.

191-504.E/1951. szám

Szolnok megye

- 1./ A lakástulajdonos foglalkozása: építész, 7 szoba.
- 2./ Az igénybevett szoba nagysága: 5 x 5 m.
- 3./ A házban hány lakás van : 1.

Véghatározat

(HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.a.-191/1951. [Tiszafüldvár, 504/1951.])

A kitiltottakat a helyben „megbízhatatlanokhoz”²¹ költöztették (május 19-én 109 helyi szerepelt a listán), de azt nem tudjuk, hogy közöttük válogattak-e. A határozatok szerint volt katonatisztekhez, földművesekhez (10 hold felett), hentesekhez, kereskedőkhöz, kocsmárosokhoz, szeszfőzőkhöz kerültek a kitiltottak, de nem hagyták ki az egykori jegyzőt vagy járásbíró sem. Néhány esetben a jól ismert jelzőkkel indokoltak: feketéző, spekuláns, árurejtegető, kulák.

Megyei Tanács Végrehajtóbizottságától,
Szolnok, Kossuth L.u.2. Tel:13-31.

Szigoruan bizalmas!!

3016/1952.

Tárgy: A Budapestről kitelepítettek közlekedésének kérdése.

Járási Tanács Vb. Elnökének,

.....

A kitelepítettek kapcsolatosan a Megyei Rendőrkapitányság azt állapította meg, hogy a megengedetten tulmenő közlekedési lehetőségeket élveznek, s abból folyóan a dolgozók rovására vesznek igénybe közlekedési eszközöket. Ezt előmozdítják községi orvosok, akik liberálisan kezelve a kérdést a kitelepítetteket tömegesen utalják be az amugyis túlterhelt szolnoki kórházba baj megállapítás végett.

Az is megemlíti, hogy tanácsos szerveink adnak - sokszor szóban - a kényszer-tartózkodásként kijelölt lakhely elhagyására engedélyt, holott azt csak a rendőrhatalom adhatja ki.

Felhívom gondoskodni a haladéktalanul arról, hogy járása területén, ezek a dolgozó nép helytelenítését is kiváltó rendelkezések megszűnjenek, s hogy a községi orvosok tudomására usson, illetve azok utasítva legyenek arra, hogy kórházi ápolásra, vagy kivizsgálásra a szóbanforgó elemeknek csak a legindokoltabb esetben adhatnak beutalást.

S z o l n o k, 1952. január 15.

J. Imre
Judas Imre né sk.

1952. I. 15. 13-31

A kitelepítettek „szabad” mozgásának kérdése
(HU-MNL-JNSZML-XXIII.7.a. [Levelek, rendelkezések a kitelepítéssel kapcsolatban])

1953 – amnesztia és haza nem térés

Sztálin halála, az azt követő magyarországi hatalmváltás után a Nagy Imre vezette kormány döntött a rendőrhatalom őrízet alá helyezés (internálás) intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról. Az 1953. július 26-án megjelent 1034/1953. (VII.

²¹ „A falvak és a községek életében befolyásos szerepet játszó középbirtokos paraszti réteg éppúgy osztályellenségnek minősült, mint a kitelepítettek. A helyi elit nem kis része a módos gazdák közül került ki, korábban az ő képviselőik ültek a községi képviselő-testületekben, a presbitériumokban, azon társadalmi és politikai szervezetek vezetőségeiben, amelyek egy-egy község életét formálták. Őket a teljesíthetetlen beszolgáltatási kötelezettségekkel, a mindennapi zaklatással, rendőri fenyegetéssel igyekeztek földjüktől és egzisztenciájuktól megfosztani. E réteg társadalmi öntudatának megtörése ugyancsak cél volt. Az ellenük irányuló büntetések egyike volt házaik egy részének igénybevétele.” Erdész 2018, 88.

26.) számú minisztertanácsi határozat harmadik pontja alapján az elrendelt kitiltásokat (kitelepitéseket) október 31-ig fel kellett oldani, ám a következő pont szerint ez a határozat nem jelentette a fővárosban való letelepedés szabadságának lehetőségét.

Erre 1956 nyarán került csak sor, amikor megjelent a 24/1956. (VIII. 1.) számú minisztertanácsi rendelet a letelepedés engedélyhez kötésének megszüntetéséről.²² Visszatérhetek, de lakásaikat nem kapták, nem kaphatták vissza.

A kitelepítettek adatai

A fentebb említett jelentés szerint Tiszaföldvára 113 család került. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában található kimutatások ellentmondásos adatsorokat tartalmaznak. Az egyik „VIII. sz. jegyzék” 131 (többszöri javítással), egy másik („a ténylegesen beköltözöttekről”) 110 kitelepített családdal számolt. Egy újabb kimutatás 219 nevet ismertet, amely május 29-én még egy fővel bővült.

100.	191-567.E/1951.	Kalóz Benjámín Fő u.56.	dr.Tóth István
101.	191-477.E/1951.	Szűcs Károly Kőrösi u.95. 5 x 4 <i>dr. H. Nagy Árpád Kanth 88</i>	Uher Károly, U.Károlyné
102.	191-529.E/1951.	Kovács József és Károly Ujkincsem	dr.Uhlmann Andor
103.	191-519.E/1951.	Kávási Zsigmond Rákóczi u.22.	Miklós Zsigmond
104.	191-553.E/1951.	Kiss Dorogi Ferenc Fő u.40.	Lángi Emil, L.Emilné
105.	191-516.E/1951.	Özv.Cser Istvánné Kossuth 125.	Mátrai Sándorné
106.	191-551.E/1951.	Balogh Gyula Eszter 4 x 5 <i>Dr. P. Nagy Árpád Kanth 48.</i>	dr.Márkus Jenő
107.	191-511.E/1951.	Sipos Gyula Kossuth 63.	Rózenfeld Ödön és R.Ödön né
108.	191-506.E/1951.	Magyar Károly Rákóczi u.24.	Baltz Oszkár, B.Oszkárné
109.	191-573.E/1951.	Dobosi Károly Árvai u.23.	Plessner Oszkárné.
110.	191-472.E/1951.	M.Kovács Sándor Kossuth u.111.	Perl Mendel, P.Mendelné
111.	191-528.E/1951.	Kovács József és Károly Ujkincsem, Bóné Tamás.	
112.	191-563.E/1951.	Gott. Brückner Kantholom <i>Balogh Gyula Kantholom</i>	Bezerédi István
113.	191-566.E/1951.	Gott. Brückner "	Özv.Bérci Béláné
114.	191-507.E/1951.	Özv.Augi Sándorné Kossuth 133.	gr.Bisszinger Ernő, B.Ernőné, Bisszinben Rudolf, B.Rudolfné
115.	191-508.E/1951.	Özv.Augi Sándorné Kossuth 133.	Bikfalvi Béla, B.Béláné
116.	191-561.E/1951.	Jelenfi Ferenc Kossuth 119.	Szigeti István, Sz.Istváné
117.	191-564.E/1951.	Gott. Brückner Kantholom <i>Sz. János Brückner I.</i>	vanné és Róger Jenőné
118.	191-557.E/1951.	Kis Dörubi Ferenc Fő u.40.	Szász Endréné
119.	191-565.E/1951.	Gott. Brückner Kantholom <i>Sz. János Brückner I.</i>	dr.Szegő Ferenc és Sz. Ferencné
120.	191-558.E/1951.	N.Kovács Ferenc Baross 103.	dr.Székely György, Székely Ibolya
121.	191-559.E/1951.	N.Kovács Ferenc Baross u.103.	Székely Ede, Sz.Iván.
122.	191-510.E/1951.	Sipos Gyula Kossuth 63.	Székely Sándorné
123.	191-482.E/1951.	Tábori Gábor Ó-Nagy u.58.	Balázs Barna, B.Barnáné, B.Károlyné, B.István
		3 x 4	Sármay Józsefné

Részlet a Tiszaföldvára kitelepítettek összeírásából
(HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.a. [VIII. számú jegyzék])

²² Tanácsok Közlönye, 1956. augusztus 4. 2.

A pontatlanságok miatt két egyéb lista is készült, amelyek az adatok összefésülését voltak hivatottak elvégezni. A „kitelepítettek, akik a tiszaföldvári tanács névjegyzékén nem szerepelnek, a kapitányság jegyzékén pedig szerepelnek” lapon 27, a „kik a kapitányság névjegyzékében nem szerepelnek, és tiszaföldvári tanács névjegyzékén szerepelnek” címmel ellátott iraton 60 név szerepel. Ez sem lett tökéletes – hárman itt is, ott is szerepeltek.²³

1951. július 15-én Kőműves János párttitkár szerint Tiszaföldváron „112 kulák van és 114 család betelepített fasiszta”.²⁴

1952. október 29-én a Járási Pártbizottság ülésén a Tiszaföldvári Pártbizottság munkáját értékelték, ám a kitelepítettek ügye is napirendre került. Vidinszki Sándor párttitkár jelentésében így fogalmazott: „Az nem tudom pontosan, hogy mennyi a kitelepített, 270 van nyilvánítva, de vannak olyanok is, akik nem jelentkeztek mikor a községbe jöttek, vagyis elmulasztották a jelentkezést és habár a tanácsnak már erre is felhívtam a figyelmét, még mindig nem tett annak érdekében semmit, hogy pontosan tudnánk, hogy mennyi kitelepített van Tiszaföldváron.” Szarvas Imre, az MDP Szolnok Megyei Bizottságának másodtitkára kiemelte Vidinszki „abszolút tályékozatlanságát”, ami miatt „nem tudnak jó eredményeket elérni az elvtársak, hogy hogy indul csatában az a hadvezetés akik nem tudja hány főnyi hadserege van, nem tudja hány katonája van s így nem nyerhet csatát. Nem érzik az elvtársak, hogy mennyi felesleges munkát elvégeznek ez miatt a tályékozatlanság miatt. Nem tudja a titkár elvtárs hogy pontosan hány Disz tag van, hány fizet tagdíjat a Disz titkár elvtárs nem vesz részt a Pártbizottsági üléseken nem érzi az elvtárs azt, hogy a Disz a Pártnak az aranytartaléka. [...] Ezekből az adatokból, melyeket az elvtárs felsorol, kijön az, hogy nem ismeri a saját csapatát, nem ismeri az ellenséges erőket, mert nem tudja pontosan mennyi a kitelepített, illetve a kulák Tiszaföldvár községben. A községben a párttitkár a vezető, mondhatnám vezérkari főnök és ha nem tudja a saját és az ellenség erejét, akkor hogyan akarja megnyerni a csatát?”²⁵

Az általunk táblázatba foglalt adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a 270 körüli létszám a reális, hozzátevé, hogy ezen kívül 57 főt mentesítettek, vagy máshová kerültek. Jelenlegi adataink szerint Tiszaföldváron 13 kitelepített hunyt el. Egy 1958. július 15-én keltezett összeírás szerint 17 fő Tiszaföldváron maradt a „budapestiek” közül, de ez sem lehetett teljesen pontos összeírás, hiszen tudjuk, hogy a Szentágotay²⁶ család tagjai – akik az említett összeíráson nem szerepelnek – csak 1969. május 1-én tudtak elköltözni a településről.

Tiszaföldvár esetében melyek voltak a kitelepítés konkrét lépései, jellemzői?

1951. május 19-én, május 29-én és június 4-én küldték ki Tiszaföldvárra a befogadóknak szóló véghatározatot. A kitelepítetteknek szóló határozatok 1951. június 4-én keltezettek, június 5-én kézbesítették azokat, június 6-i dátummal tudtak mentességet kérni (amire a válasz döntően nem volt) és június 7-én ültették fel őket a vonatra és indultak el Tiszaföldvár felé.

Tiszaföldvárra Budapest IX., XI., és XII. kerületéből érkezett a kitelepítettek harmada, de többen jöttek az V., VI. és VII. kerületből is. Ellentétben más, pl. járszági és békési pél-

²³ HU-MNL-JNSzML-XXIII.750.b. (Emlékeztető)

²⁴ HU-MNL-JNSzML-XXIII.750.a. (1951. július 15.); Kőműves hozzátette: „adtunk nekik rendes lakást munkaalkalmat és dolgozhat”.

²⁵ HU-MNL-JNSzML-XXXV.48.a. (1. fcs. 13. ő.e.)

²⁶ Több névváltozatban is: Szentágotai, Szentágotay.

dákkal, zömmel nem a tanyavilágba kerültek Tiszaföldváron a kitelepített családok, hanem a település központi fekvésű utcáinak – Kossuth, Rákóczi, Bajcsy-Zsilinszky és Baross körút – jelentősebb méretű, polgári lakóházaiba.

Hová érkeztek? Tiszaföldvár korabeli állapotáról

Tiszaföldvár Jász-Nagykun-Szolnok megye déli részén, a Tisza bal partján fekszik. A fővárostól 128 kilométerre délkeletre, a megyeszékhelytől, Szolnoktól 28 kilométerre délre található települést a Tiszazug tájegységhez sorolhatjuk.

Az 1930-as évek közepén született leírás szerint itt a „föld kitünő minőségű, nagyobb része kötött vályogtalaj, kiválóan alkalmas földművelésre. Főterménye a búza és a kukorica. Jóminőségű borát messzeföldön szívesen vásárolják. Gyümölcstermelése fejlődésben van. Sok gyümölcs kerül – Kecskeméten keresztül – a világpiacra.²⁷ [...] Tiszaföldvárról Szolnok, Szentes, Törökszentmiklós és Mezőtúr irányában kitünő makadam út vezet. A tiszai hajóállomás a községtől 3 és fél kilométerre van. [...] A vasuti forgalom lebonyolítására szolgálnak Tiszaföldvár állomásán kívül Martfű és Homok állomások is.”²⁸

A homogén népesség – az 1941-es népszámlálás adatai szerint 12.096 fő – mellett igen tarka felekezeti képpel találkozunk: a reformátusok (5875 fő), a római katolikusok (4901 fő), az evangélikusok (1157 fő) és az izraeliták (95 fő) is saját templomukba járhattak.

A földbirtokosok száma az 1895. évi 1023-ról 1935-re 3003-ra emelkedett (elsősorban a Nagyatádi-féle földreform következményeként), majd az 1945. évi földreform 1270 igénylőnek juttatott 7420 kh földet.²⁹ Két jellegzetességre érdemes felhívunk a figyelmet: egyrészt a szőlő- és gyümölcstermelés egyre nagyobb szerepére az évtizedek folyamán, másrészt a külterülek nagyságára és fontosságára. Az 1949-es népszámlálás adatai szerint a külterületeken 5647 fő lakott (az össznépesség csaknem 40 %-a),³⁰ ebből Martfűn 1377 fő élt.³¹ A lakosság jelentős része tehát mezőgazdasággal foglalkozott.

A két világháború között Tiszaföldváron pénzügyintézetek működtek, volt postahivatala és postaügynöksége, számos (bel- és külterületi, állami és felekezeti) elemi, polgári, gazdasági ismétlő- és iparostanonc iskolája is. A Beniczky család homoki kastélyában fiúnevelő otthon működött. az 1947–48-as tanév kezdetén pedig elindult a gimnáziumi képzés. Több tucat egyesülete fogta össze a település közösségét, amelynek 1929 és 1938 között önálló újságja, a „Tiszaföldvár és Vidéke” címmel megjelenő hetilapja is volt.

A második világháború után számos közigazgatási csapás érte az 1884 óta járási székhelyi ranggal is bíró Tiszaföldvárt. A megye ugyanis 1948 tavaszán úgy határozott, hogy a tiszai alsójárás székhelyét Kunszentmártonba helyezi át. Hiába a tiltakozás, az alispáni

²⁷ 1948 őszén a tiszaföldvári képviselőtestületben elhangzott, hogy a „községnek 1100 kat. hold területű szőlő és gyümölcsöse van, amelynek borai és gyümölcsei nagyrésztben a fővárosba kerülnek és mint homoki bor, vagy gyümölcs kerülnek eladásra.” HU-MNL-JNSzML-IV.416.-6903/1948

²⁸ Scheftsik 1935, 446.

²⁹ Bővebben: Urbán 2002

³⁰ KSH 9, 130.

³¹ KSH 11, 105.

közbizottság, Tiszaföldvár 1950-ben megszűnt járási székhely lenni.³² Ettől kezdve a szolnoki járásba került.

1949-ben a belügyminiszter – a pár éve itt letelepedő Cikta Cipőgyár megerősödésének is köszönhetően – elrendelte Martfű nagyközséggé alakulását. Ekkor hozták létre a pár év múlva Mezőhék néven önállósodó héki tanyaközpontot is.

Politikai téren fontos, hogy sem az 1945-ös, sem az 1947-es választásokon nem tudott nyerni a Magyar Kommunista Párt. 1945-ben 1432, két évvel később 1466 voksot kaptak, azaz egyáltalán nem tudták növelni szavazóbázisukat, sőt, mivel csaknem ezer fővel többen járultak az urnákhoz, a szavazati arányuk csökkent is. A szociáldemokraták és a kisgazdák támogatása kb. a felére csökkent (1005-ről 523, illetve 3415-ről 1806 szavazat), a Nemzeti Parasztpárté a duplájára nőtt (954-ről 1885-re), a Polgári Demokrata Párt pedig tulajdonképpen eltűnt (75-ről 19). Az új és ellenzéki pártok közül kiemelkedően szerepelt a Magyar Függetlenségi Párt (1083), jelentős – és az országos átlagnál magasabb – támogatottságot élvezett a Magyar Radikális Párt (516), és a Független Magyar Demokrata Párt (432). 101 szavazatot kapott a Keresztény Női Tábor.

Ez százalékokban a következőt jelenti:

1945			1947	
Tiszaföldvár (6881 fő)	Magyarország	–	Tiszaföldvár (7831 fő)	Magyarország
49,62	57,03	Független Kisgazdapárt	23,06	15,34
20,81	16,96	Magyar Kommunista Párt	18,72	22,25
13,86	6,87	Nemzeti Parasztpárt	24,07	8,28
1,08	1,62	Polgári Demokrata Párt	0,24	1,00
14,60	17,41	Szociáldemokrata Párt	6,67	14,86
–	–	Független Magyar Demokrata Párt	5,51	5,25
–	–	Keresztény Női Tábor	1,28	1,39
–	–	Magyar Függetlenségi Párt	13,82	13,43
–	–	Magyar Radikális Párt	6,58	1,71
–	–	Demokrata Néppárt	–	16,5

A választási eredményeket – majd annak politikai következményeit – megerősítik forrásaink is.

³² Szikszai 2002, 99–100.

A Magyar Kommunista Párt megyei pártbizottságának jelentései³³ alapján megállapíthatjuk, hogy a tiszai alsó járást 1946-tól a legrosszabb járáások között emlegették: „A járásban a politikai élet a kisgazdák részéről igen élénk a reakció erős, amit még támogat az is, hogy bortermő vidék és az ujjgazdákat nem érdekli más, mint az alkohol. A reakció igyekszik a pártot elszigetelni, ami sikerül is, mert a megyében a párton belül a személyeskedés sehol nincs úgy elfajulva, mint ebben a járásban és pártélet nincs.”³⁴ A következő hónapokban már ellenforradalmi, fasiszta szervezkedéseket vizionáltak a kommunisták a járásban („két fasiszta ügynököt tartóztattak le, akiknél megtalálták egész délmagyarország fasiszta ügynökeinek és internáltjainak a névsorát”) és kiemelték a Sulyok Dezső által alapított Magyar Szabadság Párt tiszaföldvári pártszervezetének megalakulását.³⁵ A Szabadság Párt a járási székhely után Cibakházán, Tiszainokán és Tiszakürtön is sikeresen terjeszkedett. A pártjelentés szerint Tiszaföldváron „a Sulyok pártnak [...] kb. 500-520 tagja van, amelynek még kb. 70%-a kisgazda párttag, különösen az értelmiség húzódik feléje”.³⁶

A kommunisták – a növekedési határuk elérése miatt – „komoly tisztogatást” végeztek pártjuk helyi szervezetében: fegyelmi eljárás után kizárták pl. a párt titkárát, Strasser Árpádot („elvtársunkkal és ezzel kapcsolatban a párttagsággal már oly rengeteg baj van”) és Szabó Andrást, a kommunisták helyi tömegszervezőjét („ugyszólván semmit nem csinált”), a földművelőszövetkezet ügyvezető igazgatóját.³⁷

A termelőszövetkezeti mozgalom 1948-as indulását Dorkota Lajos (az egyik alapító) plasztikus leírása örökítette meg. 1948 szeptemberében az Országos Mezőgazdasági Kiállításon járó parasztok „elhatározták, hogy ha hazamennek [...], termelőszövetkezetet alakítanak. [...] Az elbeszélgetések nyomán 11 (Tizenegy) dolgozó parasztnak meghívót küldtünk ki, hogy egy gyűlésen megalapítsuk a termelőszövetkezetet. [...] A [...] 11 dolgozó paraszt mellett 140-150-re tehető azok száma is, akik a szervező gyűlésen megjelentek meghívó nélkül is. A meghívó nélkül megjelentek között nagyon sok volt olyan, aki részegen, vagy legalább is erősen ittas állapotban jelent meg. Sajnos, az ittas és részeg személyek között több kommunista (párttag) is volt, akik disznóölő késekkel, ekevasakkal, vassereblyével és egyéb ütőszerszámokkal »felszerelve« fenyegették meg azokat, akik a gyűlést kezdeményezték. Az ittas és részeg személyek a termelőszövetkezetet alakítani akarók névsorát követelték, hogy ezekkel leszámolhassanak. A pártszervezet vezetősége és akik kezdeményezték a termelőszövetkezet szervezését, azt felelték, hogy nem tudják kik azok, akik megindították a termelőszövetkezet szervezését, alapítását. A termelőszövetkezeti szervező gyűlésen résztvett a Szolnok Megyei Pártbizottságtól Hegedűsné Elvtársnő is, akit az ittasok és részegek mint idegent felismertek és lehordták mindenféle kurvának és kiabálva követelték, hogy hagyja el a termet, takarodjon még a környékről is. [...] Sokan azt kiabálták, hogy aki kezdeményezte a termelőszövetkezet szervezését, az eladta a pártot, eladta a Rákosi-telepet. Mivel a helyzet súlyos volt, értesítettük a rendőrséget. A rendőrség nemsokára megjelent s ennek következményeként a hangoskodók egy része kezdett szétoszlani. [...] A megalakult termelőszövetkezet az Úttörő termelőszövetkezet nevet vette fel.”³⁸

³³ HU-MNL-JNSzML-X.40.a. (1945–1948. 1. sorozat, 9. ő. e.); Köszönjük Csöngé Attilának, hogy felhívta a figyelmünket a jelentésekre!

³⁴ Uo. (9. tétel)

³⁵ Uo. (13. tétel)

³⁶ Uo. (19. tétel)

³⁷ Uo. (2. sorozat, 25. ő. e. 7., 8. és 12. tételek)

³⁸ Dorkota 1958, 3.

Az 1951-es év „fontosabb” eseményei Tiszaföldváron

Februárban úgy megverték az egyik begyűjtési előadót, hogy egy időre munkaképtelenné vált.³⁹

Márciusban a Megyei Tanács Terv Osztályának jelentése szerint a szénahiány miatt nagy méreteket öltött a kényszervégzés.⁴⁰

Áprilisban a Járási Tanács közbenjárására lemondatták özv. Takács Istvánné VB elnököt, mivel a lefolytatott vizsgálatok súlyos mulasztásokat tártak fel vele kapcsolatban.⁴¹

Június elsején, pénteken „több mint 60 főnyi tömeg” gyűlt össze és követelték a kenyér-ellátás megoldását. A helyi tanács „tehetetlensége” miatt a megye beavatkozására is szükség volt, azaz erőszakos eszközökkel megkezdtek a helyi készletek (búza, liszt, szalonna) összegyűjtését. Hétfőn „már csaknem ötször annyi tömeg gyűlt össze mint az előző napokban és elégedetlenségek közepette szabad kenyeret követeltek”. Az ügyben született jelentés szerint ez nem tekinthető „egészséges megoldásnak”, mert „még nagyobb követelésre jogosíthatja fel az ellenség hálójába került öntudatlan elemeket”.⁴² A hónap végi VB ülésen Licska Mihály, a VB tagja megállapította, hogy a Tanács „kesztyűs kézzel bánik” a dolgozókkal, ezért „követelődznek erőlesen, sőt fenyegetik a Tanács dolgozóit és szidják őket”.⁴³

Makai András VB tag szerint egyszerű a megoldás: „a hivatalban szűnjék meg a komám, kiskomám megszólítás, mert ez feltétlenül a liberalizmushoz vezet”.⁴⁴

Októberben a frissen kinevezett VB titkár, Gál János megvilágította, hogy „a község egész életében” lazaság mutatkozik, ez pedig egyenes út ahhoz, hogy – legalábbis Lévai József, a megyei pártbizottság kiküldöttje szerint – Tiszaföldvár „mindég és mindenben az utolsó”.⁴⁵

Zsidók kitelepítése

Karády Viktor 1991-ben megjelent írása szerint a holokausztot túlélő, további életüket is Magyarországon elképzelő magyar zsidóság jó része „kezdetől fogva deklasszációra ítéltetik a kommunista rendszerben”. Ennek okai és állomásai voltak az államosítások, a nyugdíjak elvétele és a kitelepítések. Karády szerint „ezek az akciók nem irányulnak közvetlenül a zsidók ellen”, mégis felülreprezentáltak az áldozatok között. Úgy véli, „ha pontosan számba vennénk az »osztályellenségként« deklasszált, gazdaságilag tönkretett vagy üldözött zsidók tömegét, valószínűleg az derülne ki, hogy a magyarországi kommunizmusnak több volt a zsidó áldozata, mint a haszonélvezője.”⁴⁶

³⁹ HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a. (1951. február 20. Jelentés a Szolnok megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályának munkájáról. 4.)

⁴⁰ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4. (Operatív Bizottság jegyzőkönyvei, Információs jelentés, Terv Osztály jelentése, 1951. március 30.)

⁴¹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (1951. április 7.)

⁴² HU-MNL-JNSzML-XXIII.4. (Operatív Bizottság jegyzőkönyvei, Információs jelentés, Kereskedelmi Osztály jelentése, 1951. június 5.)

⁴³ HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a. (1951. június 30.)

⁴⁴ Uo. (1951. szeptember 24.)

⁴⁵ Uo. (1951. október 6.)

⁴⁶ Karády 1991, 14–15.

1951. július 17-én jelent meg először az országos sajtóban⁴⁷ a magyar zsidó közösség vezetőinek „cinikus” (Kovács András jelzője) nyilatkozata, melyben azt az állítást is megengedték maguknak, hogy a zsidó kitelepítettek egyrészt valamennyien egykori „dúsgazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok” (erre a közölt esettanulmányok talán jól reflektálnak), másrészt „részesei és haszonélvezői voltak annak a Horthy-rendszernek, melynek zsidóüldözése az egész világon közismert és amely rendszert a kitelepítettek annak idején anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették”.⁴⁸

Kovács András számításai szerint a kitelepített családok családfői közül 191 volt gyáros, 180 bankár és 410 nagykereskedő, tehát „olyan foglalkozási kategóriák képviselője, amelyekben a háború előtt hagyományosan nagy volt a zsidók részaránya. További 1028 családfőt »egyéb« – azaz valószínűleg többségében értelmiségi és hivatalnok – foglalkozási kategóriába sorol a jelentés.” Ezek alapján Kovács szerint 2–3000 zsidó lehetett a kitelepítettek között.⁴⁹

2006-os előadásában (majd 2007-ben megjelent tanulmányában) Haraszti György 2100–2800-ra tette a zsidó kitelepítettek számát.⁵⁰

Petri László 2016-ban úgy fogalmazott, hogy „körülbelül 20 százalékra tehető a zsidók aránya” a kitelepítettek között.⁵¹

Gyarmati György 2018-ban publikált írása szerint – arányosítások és újraszámolások után – a kitelepítés „900 olyan családot sújtott, akik korábban már a holokauszt megpróbáltatásait is elszenvedték. Ha a családszámhoz képest a kitelepített személyek arányát – ami két és félszeres – a zsidó elhurcoltakra is mérvadónak tekintjük, akkor utóbbi csoport száma 2200 körülire rúg.”⁵²

Esettanulmányok⁵³

Az alábbiakban 19 esettanulmányt adunk közre, amelyeknek szereplői zsidó származásúak vagy hivatkoztak kérelmeikben zsidóságukra. Ez nem jelenti azt, hogy teljes képet sikerül adnunk, elsősorban azért, mert néhány esetben nem volt biztos a kitelepítésre jelöltnak (vagy családtagjának) a zsidósága, vagy zsidó volt, ám végül nem került Tiszaföldvára.

Minden esetben felvázoljuk a kitelepített családi hátterét, foglalkozási előmenetelét, a kitelepítésben töltött idejét és lehetőség szerint halálának időpontját.

Adler Jenő (1890–?)⁵⁴

Foglalkozása ügyvéd

Kilakoltatási cím IX. Mester u. 11.

A befogadó Balogh János géptulajdonos, Tiszaföldvár, Kossuth Lajos u. 20.

⁴⁷ Népszava, Magyar Nemzet, de szeptember 1-jén a clevelandi magyarságot is tájékoztatták a Bémunkás c. hetilapon keresztül.

⁴⁸ Magyar Nemzet, 1951. július 17. 2.

⁴⁹ Kovács 2003, 19.

⁵⁰ Haraszti 2006

⁵¹ Petri 2016

⁵² Gyarmati 2018, 204.

⁵³ Minden életrajznál törekedtünk – legalább röviden – a családi háttér és a munkahelyek bemutatására. Köszönjük Imréné Kinyik Apollóniának az életrajzi adatok pontosításában nyújtott segítségét!

⁵⁴ ÁBTL 2.5.6. (04283/1951.)

1890. március 19-én született Budapesten. Szülei: Izidor, kereskedő és Braun Tilda. 1939. szeptember 30-án megnősült: neje, Korvin Alice (1901–?), Korvin Lajos fakereskedő lánya volt.⁵⁵

1914. április 20-án tette le bírói és ügyvédi vizsgáját Budapesten.

A világháború kitörése után bevonult és a császári és királyi 3. bosznia-hercegovinai gyalogezred zászlósaként tüntették ki 1916-ban ezüst vitézségi éremmel. Az indoklás szerint Adler „minden tekintetben ügyes és mindenre alkalmazható szakasziparancsnok, aki legénységét minden esetben vitézül vezette előre s biztosan hidegvérrel s a fájdalmakat könnyen viselve ment a katonák előtt. Különösen elismerésre méltó volt személyes magatartása a májusban megővott ostrozecki utcai harcban, ahol századparancsnokának megsebesülése után átvette az egész század vezetését s június 12-én és 13-án újból kitartóan harcolt az ellenség ellen.”⁵⁶

1920 óta a budapesti ügyvédi kamara tagjaként működött.

1944. március 19-e, a német megszállás után Adler a Gestapo foglya lett, túszként Kis-tarcsára hurcolták, majd sáncmunkán dolgoztatták, végül a gettóba került.

A „felszabadulás után testileg és lelkileg összetörve” tért haza Mester úti, kétszobás, összkomfortos lakásába. Rossz egészségi állapota miatt házmegbízottként dolgozott 1949-ig.

A holokausztot szintén túlélő feleségével azonban megromlott a kapcsolata, annyira, hogy Adlerné a lakás egyik szobájának ajtaját ruhásszekrényekkel eltorlaszolta és így tulajdonképpen külön is éltek.

Az 1951. június 4-én kézbesített kitelepítési határozat ellen Adlerné június 6-án panasszal élt és kérte annak hatálytalanítását. Indokai szerint különváltan él férjétől, ám elköltözni és elválni nem tudott. Ennél valószínűleg többet nyomott a latban, hogy 1945 óta tagja volt a kommunista pártnak, oktatási felelős volt a IX. kerület 4. körzetében, illetve munkahelyén, a Magyar Beruházási Bank üzemi pártszervezetében „aktív pártmunkát” és „népnevelő” munkát végzett. A Bank személyzeti osztályának igazolásán túl egy helyszínen vizsgálódó rendőrnnyomozó is megerősítette az Adler házaspár rossz viszonyáról és különéléséről szóló kijelentéseket.

Június 6-án Adlerné megkapta a mentesítő határozatot, így másnap egyedül a férjét telepítették ki.

Adler – már Tiszaföldváron írt – felülvizsgálati kérelmét („kitiltásom nyilvánvalóan tévedésen vagy téves információk alapszik”) nem találták teljesíthetőnek. Ez az 1951. szeptember 22-én kelt elutasító értesítés az utolsó dokumentum Adler Jenő mappájában.

Egy 1958-ban született szigorúan bizalmas jelentés szerint Dr. Adler Jenő ekkor még Tiszaföldváron élt.

Káldor Illés (1886–?)⁵⁷

Foglalkozása banktisztviselő

Kilakoltatási cím XII. Márvány u. 27.

A befogadó Dobosi Károly, Tiszaföldvár, Árvai János u. 23.

⁵⁵ Első férje lovag Weil Ottó volt.

⁵⁶ Pesti Napló, 1916. április 1. 9.

⁵⁷ ÁBTL 2.5.6. (04280/1951.)

1886. július 15-én született Szolnokon. Szülei: Klein Ignác, kereskedő és Schweiger Jenny. Nőtlen, lánya házasságon kívül született.

1904-ben érettségizett a szolnoki főgimnáziumban, ugyanebben az évben változtatta meg vezetéknévét Kleinről Káldorra. Az eperjesi jogakadémia hallgatója volt, majd elvégezte a Keleti Kereskedelmi Akadémiát. A Deutsche Orientbanknál kezdett dolgozni, 1914-ben már a bank drinápolyi fiókjának igazgatójaként kapta meg – Drinápoly ostroma alatt a Monarchiának tett szolgálataiért – a Ferenc József Rend lovagkeresztjét. Az *Egyenlőségben* így írtak róla: *„Régebben gyakran fordult meg Oroszországban, a Kaukázusban, ázsiai Törökországban és Örményországban. Utjai és magántanulmányai során 17 nyelvet sajátított el. Nem volt hadiszolgálatra kötelezve, de otthagya szép pozícióját, szolgálatait felajánlotta a hadvezetőségnek. Szívesen fogadták s a vezérkarhoz kapitányi rangban osztották be.”*⁵⁸

1933-ig működött Törökországban és Bulgáriában (utóbbi országban a „Banque General Bulgarie” pénzügyintézetnek volt vezérigazgatója), hazatérése után gazdasági tanácsadóként működött, illetve fordításokkal foglalkozott.

1944-ben deportálták, édesanyját 1945. január 19-én meggyilkolták. Káldor 1945. április 19-én tett tanúvallomása a „Nyilas és Náci Rémtettek Kivizsgálására Alakult Bizottság” előtt értékes forrása a korszak kutatóinak: *„A fentebb megjelölt szeretetházban volt elhelyezve az én édesanyám özvegye Klein Ignácné, 84 éves magánzónő, akiről utólag tudtam meg azt a szomorú elmúlást, ami sorsául jutott. Eljártam és kinyomoztam a következőket: Folyó évi január 19-én este 9 órakor egy nyilas csoport jelent meg a fenti intézet épületében igazoltatás ürügye alatt. Lekergették az áldozatokat az utcára, ill. akik menni nem tudtak, azokat levitették, s a Szamos u. sarkán agyonlőtték. [...] Ott feküdtek ezek 16 napon keresztül a gyilkosság színhelyén, sárban, hóban, majd február hó 4-én 2 ember intézkedett az eltemetetésük iránt. A kivégzés színhelyéhez közel gödröt ástak és közös sírba tették őket, megjelölve egy táblával, »tömegsír« felírással.”*⁵⁹

Káldor 1945-ben belépett a kommunista pártba, alapszervi titkár, elnök, pártnapil előadó volt, az 1947-es választások kapcsán kifejtett agitációs munkájáért *„Rákosi elvtárs aláírásával díszoklevelet”* kapott. Elmondása szerint a *„közismerten reakciós”* XII. kerületben *„vad”* kommunistának ismerték. A lánya által írt mentesítési kérelemben azt olvashatjuk, hogy Káldor *„íz-ig-vérig kommunista, aki megmagyarázza nekünk és a nálunk sűrűn megforduló munkásasszonyoknak miért vannak nehézségek az ellátás körül és mutat rá magunk és gyermekeink szép jövőjére”*.

1948-tól 1949-ig a – Magyarország második világháborús jóvátételi fizetési kötelezettségével foglalkozó – Jóvátételi Hivatal Nemzetközi Főosztályának vezetője volt.

1949-ben kizárták a Magyar Dolgozók Pártjából (*„gazdag bankár, pártmunkát nem végez”*).

1951. június 4-én kapta meg a kitelepítési véghatározatot, június 7-én pedig a magdolnavárosi pályaudvar Tiszaföldvára induló szerelvényére került.

Már Tiszaföldváron írt június 11-én mentesítési kérelmet. Ebben jelezte, hogy korábban panasszal élt a kitelepítés ellen, hivatkozva arra, hogy Törökbálinton, a Honvédség keretében szerződéses orosz nyelvtanárként dolgozik. 63 éves korában *„feküdt neki az orosz nyelvtanulásnak, letette az orosz pedagógiai vizsgát, [...] állandóan orosz újságokat olvas, [...] 4-*

⁵⁸ Egyenlőség, 1914. szeptember 20. 4.

⁵⁹ Káldor 2020; a téma irodalmi feldolgozása: Zoltán 2016 és Zoltán 2018

szer hetenként orosz tanfolyamokra járt a Gorkij könyvtárba, [...] előfizetője és olvasója a Pravdának”.

Káldor kérte, hogy vizsgálják meg, hogy „kitelepítésem nem történt-e a XII. Márvány utca 27. sz. alatti kulák beállítottágú házfelügyelő feljelentése alapján, aki ellen panaszt emeltem a Szakszervezetnél (»ellene panaszt emeltem hanyagság, durva magatartás és egy, a házközösség érdekeit sértő anyagi természetű ügyben«), helyette kommunista házfelügyelőt kértem ebbe a reakciós házba”.

Lánya, Szabó Imréné június 21-én fordult a belügyminiszterhez. Párttagságokra, munkáscsaládból való származásra való hivatkozások mellett így fogalmazott: „Nem is tudom megérteni miért sorolták őt is a nép ellenségei közé, amikor a mi házunkban is, ép a magunkfajta munkásemberek, szerénysége és a velük való egybeforrottsága miatt annyira becsülik és szeretik. Több mint 20 évvel ezelőtt volt igazgatói állásban Törökországban és Bulgáriában, de mint szegény család gyermeke, hosszú évek munkája után jutott ehhez a címhez. Ezért kell neki öregségére Népi Demokráciánkban, melyért annyi lelkesedéssel harcolt, olyanok között tengődnie, akikhez semmi kapcsolat nem fűzi? Kérem a Belügyminiszter Elvtársat, szíveskedjék kéresemnek eleget tenni és apám ügyét, ami okvetlen tévedésen alapszik sürgősen kivizsgálni. Ne tagadja meg egy proletár asszony kérését és engedje meg, hogy 65 éves apámat magamhoz vehessem, gondozhassam és elláthassam.”

Hamarosan megszületett a döntés – július 2-i dátummal Cziráki Ferenc engedélyt adott arra, hogy Dr. Káldor Illés visszatérjen Budapestre.

Lantos Béla (1901–?)⁶⁰

Foglalkozása ügyvéd

Kilakoltatási cím XII. Bazin u. 2/a.

A befogadó Kovács József és Kovács Károly, volt földbirtokos, Tiszaöldvár, Újkincsem

1901. május 29-én született Budapesten. Szülei: Lindenfeld József Illés szabómester és Löwinger Rozália. 1927. július 10-én vette feleségül Bartosch Vilmát (1903–?). Gyermeük: Mária. 1933-ban Lantosra magyarosította nevét, 1938-ban áttért a római katolikus vallásra.

A két világháború között magánhivatalnokként, könyvelőként működött (1918–1923: Angol Magyar Bank, 1924–1928: Dohánykereskedelmi Vállalat, 1928–1939: Meteor Csillárgyár, 1940–1944: Felszerelési és Ruházati Kft).

1944 novemberében, mint munkaszolgálatost deportálni akarták, de ő a Józsefvárosi pályaudvarról megszökött.

1945 után műanyagiparosként dolgozott (a véghatározat szerint: „villamossági nagykereskedő”). 1951 előtt dolgozott a Teherfuvarozási Vállalatnál és a Csillár Fémtömegcikk és Villamossági KTSZ-ben is.

1951. június 4-én a XII. kerületi Bazin út 2/a. alatt kapta meg a Lantos család a kitelepítési határozatot. Első mentességi kérelmüket elutasították, így június 7-én Tiszaöldvára kerültek.

⁶⁰ ÁBTL 2.5.6. (04291/1951.)

1951. július 22-i levelében Lantos az alábbi érveket hozta fel hazatérése érdekében: „az illegálisban élő és bujkáló, akkor katonaszökevény Lőcsei (Onderus) Józsefet és feleségét, aki Zalka Máté húga, jelenleg a szabadsághegyi pártfőiskola vezetője, hónapokon keresztül életünk kockáztatásával bújtattuk”;⁶¹ lakhellyel és élelmezéssel támogattak katonaszökevényeket, így a kommunista földalatti mozgalomban működő Kiss Józsefet és Scari Ottót.

Többszöri elutasítás után, 1952. november 23-án kelt levelében hiába hivatkozott arra, hogy a „selyemtenyészési kollektívánk tudommal az első díjat nyerte országos viszonylatban”, hogy „szalmapréselő brigádunk (4 tag) 16 brigád közül Szolnok megyében 2 díjat nyert és 200 ft jutalmat”, illetve a Sztálin tiszteletére tett 5 pontos felajánlásukra, mégis elutasították.

1953 tavaszán Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének írta „kegyelmi kérvényét”. Ebben írt 1919-es vörös katonai jelentkezéséről, arról, hogy mennyire „megszégyenítő, hogy a Horthy-rendszer kiszolgálóival egy elbírálás alá” veszik, hogy szerinte az olyan „őszinte beilleszkedőkkel” szemben, mint ő, a „megbékélés és megbocsájtás szellemében” kellene eljárni. Kitelepítése hatálytalanítása, vagy a Tiszaföldvárról való elköltözés mellett elfogadta volna a „javító-nevelő” munkát (nem világos, hogy ezt hogyan gondolta) is.

Néhány hónappal később – már 1953. június 29-én – egyrészt közölte, hogy haláláig harcolni fog ártatlansága kiderítéséért, másrészt kérte, hogy eddigi hibáit helyrehozhassa. Kijelentette: „az elmúlt 8 év eredményei hazánkban, a hatalmas és a kapitalista világban elképzelhetetlen ipari fejlődése országunknak, népünknek e pár év alatt is nagy életszínvonalemelkedése és kulturális fejlődése meggyőzött arról, hogy a marxi-lenini-sztálini eszmének világhatalakító igazsága új és szebb jövő felé visz bennünket”. Mindezek mellett követelte „a gyilkos koreai háború befejezését, az esztelen hidegháború megszüntetését”.

Az iratcsomó utolsó dokumentumán pecsét: „Érdemi intézkedésre szükség nincs. Irattárba, Budapest, 1953. évi VII. hó 10.”

Mezey László (1888–?)⁶²

Foglalkozása bankigazgató

Kilakoltatási cím V. kerület Sas u. 17. 3/1.

A befogadó özv. Cser Istvánné, Tiszaföldvár, Kossuth Lajos u. 125.

1888-ban született Kecskeméten. Szülei: Lichtner Ferenc fakereskedő, építési vállalkozó⁶³ és Mezey Jozefin. 1947-ben megnősült. Lessner Olgát vette feleségül, két év múlva azonban elváltak.

A kitelepítési véghatározat szerint a lakásban Reich Jenő mellett Merélyi (!) László bankigazgató és felesége éltek.

Június 6-án Mezey és neje is panaszt nyújtottak be a döntés ellen. Mezey úgy fogalmazott, hogy bár „Merélyi László van a határozatban, mint Reich Jenővel együttélő rokon feltüntetve, tehát nem én, minthogy azonban én lakom a lakásban óvatosságból mégis beadom panaszomat, ne-

⁶¹ Helyesen: Zalka Máté unokahúga, Lőcsei Józsefné Fischer Laura, „a munkásmozgalom régi harcosa, a Szocialista Hazáért Érdemrend kitüntetettje”.

⁶² ÁBTLL 2.5.6. (04265/1951.)

⁶³ A kecskeméti városháza építője, „Kecskemétnek egyik legismertebb és legkedvesebb embere volt, úgy a kereskedelmi és közéletben, mint a magánéletben is.” Pestmegyei Hírlap, 1895. január 20. 3.

hogy tévedésből engem is elvigenek”. 1949-es válásuk után ő csak az ismert „lakásmisériák folytán” volt kénytelen a lakás egyik szobájában maradni. Mezeyné leszögezte, hogy ő a lakás főbérlője, Reich csak egyszerűen albérlő („én számára nem főzök, vele semmiféle egyéb kapcsolatban nem vagyok”), ő maga pedig „MNDSZ tömbmegbízott, békebizottsági és akcióbizottsági tag”. Jelezte, hogy első házasságából származó fia, Bokor János (pénzügyminisztériumi főelőadó és párttag) hajlandó őt befogadni. A nagybetűs Hatóság kedvező döntését megkönnyítendő lakásáról is lemondott (Mezeyné valóban mentesítették).

Június 7-én a lakásból így Reich Jenő mellett Mezey Lászlót deportálták.

Tiszaföldvárról (Kossuth u. 125.), majd 1951 ősztől a nyíregyházi szeretetotthonból írta mentesítési kérelmeit, hiába. 1951. november 5-én kelt leveléből érdemes hosszabban idézni:

„A 04265 sz. véghatározat által előidézett helyzetem csak annyiban változott, hogy immár Nyíregyházán, az Izr. Hitközség Szeretetotthonában (Jókai u. 4.) várom a kért és remélt felülvizsgálat befejezését és sorsom javulását. Nem tudok beletörődni abba, hogy sorozatos tévedések folytán a Népköztársaság ellenségének minősítsenek, 43 évi munkámmal megszolgált nyugdíjamat is beszüntették és hogy annak ellenére, hogy erre okot nem szolgáltatottam, Budapestre nem térhetek vissza és szabad mozgásomban korlátozva vagyok. Mert ez azzal is jár, hogy megélhetésemről sem tudok (Nyíregyházához kötötten) gondoskodni. [...] Példátlanul áll, hogy két oly teljesen idegen embert kapcsoltak össze, akiknek egymással semmiféle kapcsolatuk sem volt. Reich Jenő tehát ezt megerősítette büntetőjogi felelősége terhével kiadott s általam a felülvizsgálati kérelemmel a Belügyminisztériumnak benyújtott nyilatkozatában is és a tiszaföldvári rendőrség által felvett vallomásában is, amely a Minisztérium előtt fekszik mérlegelés végett. [...]

Nem voltam »bankigazgató« sem, mert munkaadóm a Giro- és Pénztár-Egylet nem is volt bank. Bankügyletekkel: takarékbetét-gyűjtéssel, váltóleszámtólással, kölcsönök nyújtásával, valuta- és devizaügyletekkel stb. alapszabályai szerint nem is foglalkozhattam és nem is foglalkoztam. [...] Sok évtizedes munkámra való tekintettel kaptam az igazgatói címet, igazgatói ügyletkötési hatáskör és igazgatói fizetés nélkül. [...] Nem voltam a Horthy-korszaknak sem kizsákmányolója, sem haszonélvezője, sem támogatója. Önnálló sohasem voltam, hanem csak elnyomott, kizsákmányolt és kihasznált dolgozó. Politikailag is teljesen tévesen soroltak engem a Népi Demokrácia ellenségei közé. Nem csakhogy nem tartozom az ellenségek közé, hanem épen a fasiszta és reakciós elemek üldöztek, kizsákmányoltak és kifosztottak engem is, rokonaimat pedig kiirtották. [...] Aki a reám vonatkozó adatokat szolgáltatta, nagyon felületes volt, mert a tények mind sorra megcáfolták azokat.

Bizonyítást nyert, hogy végzetes tévedés áldozata lettem és hogy fenti véghatározatnak reám vonatkozó minden adata téves és hibás:

- 1./ Nem vagyok Reich Jenő gyártulajdonos »rokona«.
- 2./ Nem voltam vele sohasem »közös háztartásban«.
- 3./ Két teljesen idegen embert kapcsoltak össze. Reich Jenő ugyanazon lakásban albérlő volt.
- 4./ Nem vagyok nő, hanem elvált.
- 5./ Nem voltam »bankigazgató«.
- 6./ Nem vagyok »Merélyi«, hanem Mezei. [...]”

Korábbi és későbbi leveleiben még felemlítette, hogy

- „az a kopottruhájú robotoló kishivatalnok voltam, akit annakidején néhai Rátkai Márton olyan találóan alakított a »Hivatalnok urak« című színműben”⁶⁴
- „az 1919-es proletárdiktatúra alatt revizori szaktanfolyamot végeztem”
- „harcoltam a dolgozók érdekeiért, kockáztatva a magam existenciáját”
- „1944. decemberben a Teleki-tér 4. sz. alatti nyilasházba hurcoltak el és súlyos üldöztetést szenvedtem. Életemet a bevonuló Vöröshadsereg mentette meg, míg testvérhúgom az üldöztetés folytán szerzett betegségébe belehalt.”
- „tagja vagyok a Magyar-Szovjet Társaságnak”
- „egyik legrégebb előfizetője a »Szabad Nép«-nek”
- „a Terkölcson és a Békekölcson jegyzéséből is anyagi erőmön felül vettem ki a részemet”

Utolsó kérelmét 1953. április 21-én írta.

Miklós Zsigmond (1884–?)⁶⁵

Foglalkozása banktisztviselő

Kilakoltatási cím VIII. Hársfa u. 10/b.

A befogadó Kávási Zsigmond, Tiszaföldvár, Rákóczi u. 22.

Marmorstein Zsigmond néven született 1884-ben Lúkin (1899-től Alsórétfalú), egy Trencsén vármegyei kis faluban. Szülei: Adolf és Roth Jozefin. 1907-ben magyarosította nevét. 1924. szeptember 18-án megnősült. Felesége a nagyváradi születésű Munk Ernesztina (1904–?), Munk Gábor textilnagykereskedő lánya volt, akitől azonban 1933-ban elvált.

35 évig a Mercur Bank (Mercur Váltóüzleti Rt.) tisztviselője, majd igazgatója volt.

Kitelepítési véghatározata kézhezvétele után – 1951. június 6-án – írt mentesítési kérelmében panasszal élt a döntés ellen, és kérte annak hatályon kívül helyezését. Indokai a következők voltak:

„A Mercur banknak 35 éven keresztül tisztviselője voltam ugyan, de nem voltam igazgatója. Osztályvezető voltam. Csatolom az Oti által kiállított bizonylatokat – 3 db-ot –, amelyek igazolják, hogy súlyos cukorbetegségben szenvedek [...]. 65 éves vagyok, szegény néptanító gyermeke, aki csak rokonaim segítségével tudta elvégezni az iskoláit. Mindig demokratikus gondolkodású voltam és egész aktív szolgálatom ideje alatt tagja voltam a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületének. 1950. évi június hó 1-ig irodavezetője és könyvelője voltam az MTK majd a Textiles SE-nek.⁶⁶ A munkahelyemet ott azért vesztettem el, mert a Szakszervezet az adminisztrációs teendőket a saját kezelésébe vette át. Jelentkeztem azonnal a Munkaerő Gazdálkodási Hivatalnál és ott rendszeresen jelentkeztem. [...] Különös tekintettel arra, hogy súlyosan beteg vagyok, aki itt átjáró albérleti szobában lakom és még ágytűz sincsen, amit magammal vihetnék ismételtelen kérem, hogy a kitiltó határozatot hatályon kívül helyezni szíveskedjék.”

Miklós 1952. április 10-én szeretetotthonba kérte magát. A válasz hamarosan megérkezett, április 30-án a Budapesti Izraelita Hitközség közölte, hogy hajlandóak Miklós Zsig-

⁶⁴ Földes Imre drámája. Rátkai Imre (1881–1951): színész.

⁶⁵ ÁBTL 2.5.6 (04324/1951.)

⁶⁶ A Magyar Testgyakorlók Köre klub 1950-ben kényszerű névváltozáson esett át. Ekkor lett Budapesti Textiles Sport Egyesület.

mondot valamelyik vidéki szeretetotthonukba befogadni, „*ha ehhez a Belügyminisztérium hozzájárul*”.

A Belügyminisztérium a tokaji szeretetotthont jelölte ki kényszerlakhelyül, ahová 1952. július 28-án költözhettek át.

*Neuwirth Rezsőné Salgó Lilly (1888–?)*⁶⁷

Foglalkozása	háztartásbeli,
Kilakoltatási cím	IV. Veres Pálné u. 9.
A befogadó	Kovács József és Kovács Károly, volt földbirtokos, Tiszaföldvár, Újkincsem

1888-ban született Budapesten. Szülei: József, ügyvéd és Szauer Paula. 1912-ben ment férjhez Neuwirth Rezső fakereskedőhöz, az Országos Fatermelő Rt. tisztviselőjéhez.⁶⁸ Egyetlen gyermekük, János korán meghalt.

Az 1951-es kitelepítő véghatározaton nemcsak az 1940-ben özvegyen maradt Salgó Lilly, hanem testvéreinek, Lajosnak az unokája, az 1946 novemberében született István is szerepelt. Testvére 1931-ben, sógornője, báró Tornyay Katalin 1934-ben hunyt el, így az árván maradt rokongyerekek, Teréz és Iván nevelésében is sokat segítettek. Unokaöccse – feleségével, Wladárczyk Évával és gyermekével együtt – nála lakott, ám 1948-as válásuk és Iván 1949-es disszidálása után Neuwirthné ismét egyedül maradt. A kisgyermeket az új házasságot kötő édesanyja nevelte. A kitelepítésre ítélt unoka, Salgó István tehát már több éve nem Neuwirth Rezsőnénél lakott, ennek ellenére felkerült a listára. Tiszaföldvárra azonban nem utazott el, októberben pedig Cziráki mentesítette is.

1951. augusztus 28-án Salgó kérte ügye felülvizsgálatát. Levelében felemlítette, hogy férje egyszerű kistisztviselőként dolgozott, földjük nem volt, a „*népi demokráciával szemben soha semmiféle formában ellenséges magatartást*” nem tanúsított, így a kitelepítés „*csak tévedésből történhetett*”. A teljesen egyedülálló, beteg és munkaképtelen Neuwirth Rezsőné ráadásul „*egy emberi lakásra teljesen alkalmatlan, szűk fészkerben*” lakott.

Az 1958-as jelentés szerint még Tiszaföldváron élt, kiemelve, hogy „*több rokona tartózkodik külföldön, Amerikában, akikkel a kapcsolatot állandóan tartja*”.

*Pajor László (1891–1959)*⁶⁹

Foglalkozása	nagykereskedő
Kilakoltatási cím	XIII. Thurzó u. 5/a.
A befogadó	Holcnek Ferenc hentes, Tiszaföldvár, Ó. Nagy Benjámin u. 5.

1891. november 16-án született Kiszomborban Klein László néven. Szülei: Géza, sertés-kereskedő és Reiter Róza. 1929. augusztus 29-én kötött házasságot Budapesten Freund

⁶⁷ ÁBTL 2.5.6. (04267/1951.)

⁶⁸ A Salgó család kapcsolataihoz: Kempelen 1938, 55–57.

⁶⁹ ÁBTL 2.5.6. (04258/1951.)

Klárával (1906–1952), Freund Sándor budapesti cukrász lányával. Egyetlen gyermeküket – az 1930-ban született Pétert – 1944. szeptember 26-án meggyilkolták a nyilasok.

Pajor a két világháború között benzin-, olaj- és autókereskedelemmel (pl. Royal benzinkutak, Üzemanyag és Garage Kft.) foglalkozott. 1945 után cégét felszámolták, Pajor ezután a Melléktermék és Hulladékgyűjtő Egyesülésnél hordók begyűjtésével foglalkozott, majd 1951-ben gépjárműelőadó tanfolyamot végzett.

1951 június eleji kitelepítésük után több sikertelen kérelmet írt. Augusztus 17-én keltezett, a belügyminiszternek címzett leveléből egy hosszabb részletet közlünk:

„04258 számú kitelepítési határozatra hivatkozással utalok Népköztársaságunk kormányának a kitelepítés kérdésében megjelent legutóbbi közleményére, amelyben tüzetesen fel vannak sorolva azok a múltban betöltött rangok, állások és foglalkozások, amelyek viselői, illetve gyakorlói Népköztársaságunk mindenki által elismert, jogos önvédelme szempontjából kitelepítésre kerültek.

Előadom, hogy én soha, egyik kategóriába sem tartoztam, de foglalkozási ágamban is csupán kiskereskedő, nem pedig nagykereskedő voltam a kitelepítési határozat tévesen, minden alap nélkül minősített nagykereskedőnek. Így a megtörtént kitelepitésem nyilván ellenkezik a kormány intenciójával, miért is ez alól való mentesítéssel és Budapestre való visszaköltözésem engedélyezését kérem. [...]

Tudomásom szerint a kitelepítettek névsorában még tévedésből sem fordult elő kiskereskedő kartársam egyike sem, így fent előterjesztett kérelmem már csak ezen okból is indokolt. Kérelmem megítélésénél talán nem lesz sokkal jelentéktlenebb az a tény sem, hogy a Horthy uralom idején a szakmámban forgalomban, terjedelemben és jövedelem tekintetében a legszerényebbek közé tartozott.

Ezenkívül hivatkozom a következő személyi körülményekre, amelyek meggyőződéseim szerint a méltányos elbírálást önmagukban is indokolták tesztek. Egyetlen gyermekünket, 14 éves Péter fiunkat a nyilasok ölték meg, engem feleségemmel és velünk együtt kitelepített anyósommal özv. Freund Sándornéval együtt többször elhurcoltak a nyilasok, mindannyiszor félholtra vertek, majd a wagonig szállítottak, ahonnan csodaszámba menő körülmények között sikerült megszöknünk.

Mínthogy a zsidó hitközség előjárósága is úgy nyilatkozott a sajtóban, hogy kizárólag dúsgazdag családok kerültek kitelepítésre, én pedig teljesen vagyontalan vagyok, meggyőződéseim szerint olyan esetet tártam a Belügyminiszter Úr elé, amelynek revíziója mindenképpen méltányos.

Kérésem teljesítése esetére eleve lemondok arról, hogy Budapesten főbérleti lakást tarthassak fenn és mellékelem a sógorom nyilatkozatát arról, hogy családommal együtt hajlandó lakásába befogadni.

Az előadottak alapján kérem, hogy a véghatározat ellen kellő időben benyújtott fellebbezésemet figyelembe véve, az utóbb benyújtott kérvényemet is újabb elbírálás tárgyává tenni és annak helyt adni szíveskedjék.

Szabadság!”

Pajorral párhuzamosan anyósa, Freund Sándorné is kérelmeket írt. Budapesten lakó, táskakészítő kisiparos foglalkozású fiához nem, a nyíregyházi izraelita szeretetotthonba viszont engedélyezték a távozását. Ide 1951. október 18-án érkezett meg.

Pajor László egy másik kitelepítettel, Zapomel Jánossal 1951. november 27-én bejelentést tett az Országos Találmányi Hivatalnál hazai alapanyagból készített ládákra. Miután az Országos Kisipari Szövetkezet berendelte 40 kilogrammos ládájuk gyártását, 1952. július

14-én engedélyt kértek a Szolnok Megyei Rendőrkapitányságtól a budapesti tárgyalásokon („népgazdaságunkra igen jelentős ügy”) való részvételre. Varga Ferenc tiszaföldvári rendőrtizedes javaslatára⁷⁰ utazásukat megtagadták.

Pajor Lászlóné Freund Klára 1952. szeptember 23-án, 46 éves korában Tiszaföldváron elhunyt. Halálát követően Pajor nem írt több kérelmet.

1958-ban Németh István szolnoki rendőrfőhadnagy érdeklődött Pajor lakcíme után, ebből tudjuk, hogy ismét Budapesten élt. Itt hunyt el – foglalkozása ekkor textilnyomó volt – 1959. szeptember 5-én.

*Paksy Józsefné báró Ullmann Mária (1899–?)*⁷¹

Foglalkozása háztartásbeli

Kilakoltatási cím VI. Sztálin (Andrássy) út 87/89.

A befogadó Tábori Sándor, Tiszaföldvár, Rákóczi u. 34.

1899. május 30-án született Budapesten. Szülei: Adolf, a főrendiház tagja, a Magyar Általános Hitelbank elnök-vezérigazgatója és Lichtenberg Ella. 1920. január 12-én ment férjhez Dr. Paksy József bankvezetőhöz. A házasság előtt, 1919 decemberének végén Ullmann a református vallásra tért át. Nagyobbik lányuk, az 1922-ben született Mária 1942-ben Festetics Ernőnek (Festetics Sándornak, „a magyarországi horogkeresztes, később nyilaskeresztes mozgalom áldozatkész alapítójának” fia)⁷² a felesége lett.

Paksy József családján kívül albérlőiket, dr. gróf Serényi Lászlót és Sváb Lőrincet is kitelepítették.

Paksyné június 6-án írt kérelmében férjére zeneszerzőként, magára örökös teniszbajnoknőként hivatkozott. 1952 nyarán és őszén a szintén Tiszaföldvárra kitelepített sógor-nőjével, Malatinszky Istvánné Paksy Gabriellával⁷³ együtt nyújtott be kérelmet („valamennyien vagyontalanok vagyunk, keresetünk, jövedelmünk nincsen, [...] szellemi munkalehetőség jelenlegi lakóhelyünkön nincsen”), mely szerint Gödöllőn befogadták volna őket, ám ezt is elutasították.

*Reich Jenő (1881–?)*⁷⁴

Foglalkozása zsinórgyáros

Kilakoltatási cím V. Sas u. 17. 3/1.

A befogadó özv. Cser Istvánné, Tiszaföldvár, Kossuth Lajos u. 125.

⁷⁰ „Jelentem, hogy a bentnevezetek kérelmét nem javasolom, már abból kifolyólag is mert semmi olyan iratokkal nem tudják igazolni, magukat, amiről lehetne következtetni arra, hogy a kérvényükben szereplő dolgukat akarják elintézni. Továbbá jelentem, hogy a nevezeteket utasítottam arra, hogy külön kérvényt irjanak de ez még a mai napig sem hajtották végre. Jelentem, hogy a nevezettek egyike annak akik a hatóság utasításait soha sem teszik magukévá.”

⁷¹ ÁBTL 2.5.6. (04263/1951.)

⁷² Uj-Somogy, 1942. augusztus 31. 5.

⁷³ ÁBTL 2.5.6. (04270/1951.)

⁷⁴ ÁBTL 2.5.6 (04265/1951.)

Reich Jenő 1881. március 15-én született Budapesten. Szülei: Adolf (1838–1915), zsinór-gyáros és Márkus Rozália. 1914-ben megházasodott, nejétől, Neiger Ilonától azonban 1919-ben elvált. Második házasságáról és gyermekeiről csak az adatlapból értesülhetünk, ezek szerint ők Palesztinában éltek, ahová Reich is tervezett kiutazni („útlevél iránti kérelme folyamatban van”).

Reich édesapja, Reich Adolf 1868-ban alapította cégét, mely az elkövetkező évtizedekben az ország legnagyobb zsinór-, szalag-, gomb- és paszománygyárává nőtte ki magát. Készítettek *„mindennemű fonott paszomány- és zsinórárut, magyar zsinórokat és sujtásokat a legdíszebb kivitelben, úgynevezett rövidáru-czikkeket, szalagot, csipkét, női díszeket, a kereskedelem számára”*. Gyártottak zsinórzatokat a katonaság, csendőrség és a vasúti alkalmazottak részére, de ők *„jártak el a kultuskormánynál, hogy tegye kötelezővé a nemzed öntudat és érzés fejlesztését szolgáló magyar zsinórzat viselését”*. Az alapító 1915-ben bekövetkezett halála után fiai, Reich Jenő és Reich Aladár (1884–1952) vezették *„apjuktól tanult szakértelemmel, odaadással és szorgalommal a ma már európai színvonalra emelkedett vállalatot, amelynek gyártmányai, ahova csak eljutnak, a magyar kéz munkáját dicsérik”*.⁷⁵

A testvérek a gyár hozamának *„tekintélyes”* részét szociális és karitatív célokra fordították. Reich visszaemlékezése szerint a gazdasági válság éveit *„a gyár területén a sajátomból konyhát állítottam fel ahol egy száz öreg, beteg és keresett képtelen munkáscsalád részére ingyenes ebédet adtam”,* míg 1942–1943 folyamán *„a munkaszolgálatosokat közel 100 000 pengő értékben ruhaneműekkel és készpénzzel segéltem”*. 1943 januárjában Stern Samu, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája és a Pesti Izraelita Hitközség elnöke mondott köszönetet a testvéreknek példás áldozatkészségükért, *„amelyet Önök a mai nehéz időkben felekezetünk sorsüldözött tagjai, a zsidó törvények áldozatai iránt s a legutóbbi hónapokban különösen a munkaszolgálatosok ruhaellátása javára tanusítanak”*. 1943. április 16-án a Pesti Izraelita Hitközség Fiúárvaházának templomának előljárójává avatták Reich Jenőt. A beiktató beszédben Fürst György alelnök többek között az alábbiakat mondta: *„Reich Jenő a magyar zsidó filantrópia, az ősi emberszeretet hitvallója és apostola. Nemes, tiszta lélek, jóságos szív. Mint ember a legkiválóbb, legönzetlenebb magyar zsidó vezérférfiak egyike. [...] Reich Jenő élete a társadalom, a felekezet, az emberiség szolgálatában telt el. Az ő jelszava volt: Mindent másokért! Mindent a többiekért! Mindent a szegényekért! Mindent az elesettekért! És amikor ezzel a jelszóval bevonult a mi templomunk oltára elé, mi azt kiáltjuk feléje: Testvér, Isten hozott körünkben! Légy a mi példaképünk és legyen a Te életed, a Te működésed, szíved és lelked ragyogó példa előttünk és az egész magyar zsidóság előtt!”* 1943 októberében – mint az Omike⁷⁶ Tanoncotthonok elnökének – mondott neki köszönetet az egyesület főtitkára a pénzbeli és ruházati támogatásért, hozzátéve, hogy *„amit a zsidó ifjúság ezen értékes rétegének megsegítése érdekében m.t. Elnök Úr cselekszik, olyan érdem, amelynek következménye nem lehet más, mint a mindenható Isten dus áldása”*.⁷⁷

⁷⁵ Honi Ipar, 1905. július 1. 13–14., Magyar Kárpitos Ipar, 1937. október 1. 4., Textil, 1928. szeptember 8. 26.

⁷⁶ Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület

⁷⁷ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.-3270-241/1951

A háború előtti és alatti tevékenységéért öccse, Aladár és neje,⁷⁸ a számtalan zsidó életet megmentő Józan Vilma Krisztina (1910–1994)⁷⁹ kapott emléktáblát az egykori gyár falán – Reich Jenőről nem emlékeztek meg.⁸⁰

1951. június 4-én érkezett meg a kitelepítési határozat Reich Jenő, Merélyi László és felesége (lásd Mezey László esettanulmányánál!) részére.

Reich 1951. június 6-án, még Budapesten írta mentesítési kérelmét.

„Az [...] orvosi bizonyítvány szerint állandó orvosi kezelésre szoruló, egyedülálló öreg ember vagyok, akinek a kijelölt községbe való költözésem lehetetlenné teszi ellátásomat, mert hiszen én magam már koromnál és törődött testi állapotomnál fogva munkaképtelen vagyok, akinek szüksége van segítségre. [...] becsatlom Kókai Ilona tápióbicskei lakos befogadó nyilatkozatát, amelyet a községi Tanács láttamozott [...]. Kötelezően kijelentem, hogy [...] e hó 7-én, csütörtökön leköltözöm Bicskére és csütörtök estig elhagyom a fővárost. Tudomásom van egyébként arról, hogy a Budapesti Izr. Hitközség Chevra Kadisa osztálya kérelmemre hajlandó engem valamelyik vidéki szeretetotthonába befogadni, minthogy koromnál, és törődött állapotomnál fogva gondozásra szorulok. Ezen kérelmem elintézése és szeretetotthonba való elhelyezésem pár napon belül elintéztét fog nyerni. Legyen szabad még utalnom arra, hogy bár gyártulajdonos voltam, de mindig a legnagyobb közösségi és szociális érzéstől áthatot egyénként tettem meg kötelességemet embertársaim iránt.”

A kérelem sikertelensége okán másnap, június 7-én Tiszaföldvárra vitték Reich Jenőt, aki június 18-án új kérelmet írt, ezúttal a Szolnok Megyei Tanácsnak címezve. Egészségügyi problémái mellett hivatkozott apolitikusságára, terv- és békekölcsön jegyzéseire, karitatív tevékenységére és a tápióbicskei befogadó nyilatkozatra – mindhiába.

1951 őszen engedélyt kapott, hogy a Nyíregyházi Izraelita Szeretetotthonba távozzon.

Rosenberg Ödön (1886–1965)⁸¹

Foglalkozása üveg- és porcelánkereskedő

Kilakoltatási cím VII. Rumbach Sebestyén u. 6.

A befogadó Sipos Gyula „feketéző, spekuláns”, Tiszaföldvár, Kossuth Lajos út 63.

1886. november 20-án született a Fejér megyében található Aba (Sáraba) településen. Szülei: Izsák, kántor és Grünfeld Fáni. 1912. július 28-án vette feleségül a balassagyarmati Féderer Ilonát (1888–?).

Rosenberg kereskedelmi alkalmazottként dolgozott, majd 1932-ben megalapította üveg- és porcelánkereskedését. Üzletét 1949-ben államosították.

Az 1951. június 6-án írt panaszlevelükben kiemelték a téves névhasználatokat: „Rosenfeld névre szól, holott az én vezeték nevem Rosenberg, míg a feleségem neve nem Singer Antónia, hanem Féderer Ilka”. A tévedés azonban nem teljes, tudván, hogy felesége édesanyját tényleg Singer Antóniának hívták. Talán ennek a felismerésnek is köszönhető, hogy nem a ha-

⁷⁸ Reich Aladárt Mezőberénybe telepítették ki családjával együtt. 1952. március 15-én tisztázatlan körülmények között – az anyakönyvben „vérszes vérszegénység” szerepel – hunyt el Békéscsabán.

⁷⁹ Reich Aladáról és Józan Vilma Krisztináról: M.B. 1991; Józan Vilma Krisztina 1994-ben megkapta a Világ Igaza kitüntetést. Lányuk könyvet írt életükről. Reich 1994

⁸⁰ Az épület lebontása miatt ma a Budapesti Zsidó Hitközség épületének falán látható az emléktábla.

⁸¹ ÁBTL 2.5.6. (04320/1951.); Esetét részletesen feldolgozta Dombi 2020, 106–112.

tározatot, hanem a kitelepítés helyszínét szerették volna felülvizsgáltatni családi (lányuk Balassagyarmaton élt) és vallási („szombattartók vagyunk és kizárólag rituális kosztal élünk”) okokra hivatkozva.

Az elutasítás után Tiszaföldvarról próbálkoztak tovább. 1951 augusztusában megkapták a távozási engedélyt, ősszel pedig átköltöztek Balassagyarmatra.

özv. Sármái Józsefné Krámer Henrietta (1888–?)⁸²

Foglalkozása ny. alezredes özvegye

Kilakoltatási cím VI. Eötvös u. 21.

A befogadó Tábori Gábor, Tiszaföldvár, Ó. Nagy Benjámin u. 58.

1888. március 17-én született a Nyitra vármegyei Nagyrippényben. Szülei: Mór és Weisz Rozália. 1923-ban ment férjhez Dr. Sármái (Steiner) József (1862–1934) ny. alezredeshez, a Ludovika Akadémia volt tanárához, aki „*egyik legkitűnőbb ismerője volt a magyar irodalomnak*” és aki „*megismertette Magyarországgal az északi írókat*”.⁸³

Az adatgyűjtő ív adatai szerint 1950 szeptemberétől nem kapott nyugdíjat, ingóságai eladogatásából élt.

Kitelepítése után több kérelmet is írt. Június 22-én a Szolnok Megyei Tanácstól kérte, hogy „*szíveskedjenek megengedni, hogy kitelepítésem helyéről Tiszaföldvár, Nagy utca 58. sz. alól Sződligetre költözhessek a legrövidebb időn belül. Bemutatom Fedor János sződligeti Sztálin ut 26. sz. alatti lakos kötelező nyilatkozatát eltartásomat és befogadásomat illetően. A kötelezvényt Sződliget Tanácsa láttamozta és befogadásom ellen kifogást nem emelt. Bemutatom továbbá a házbizalmi és tömbbizalmi által láttamozott igazolást, hogy a demokráciához híven viselkedem. [...]*”

Férjem a közös hadsereg orosz nyelvtanára és az orosz kultúra ismertetője volt és mint ilyen nyerte el az alezredesi rangot; ennek leirata a Pallas lexikon XIV. kötet 889. oldalán bennfoglaltatik. Így kitelepítésem egy óriási tévedésen alapszik, amely ellen jogorvoslásom most van folyamatban.”⁸⁴

Ennek elutasítása után testvére, Nagler Péterné Krámer Aranka (férje a holokauszt áldozata lett) is költözéséért folyamodott, ám ez sem járt eredménnyel. Ősszel lakókörülmenyeire panaszkodott („*lakásom egy kis nyári konyha melletti kamra*”), majd húga próbálta sürgetni a hatóságokat („*engem a nővérem Franciaországból hívott haza, hogy itten milyen szép élet fejlődik a demokrácia alatt*”). Úgy látszott, sikerrel: e levél hátulján ceruzával írva a „Mentesítés” szó olvasható, ám Cziráki Ferenc mégis elutasító levelet írt.

Ezzel az ellentmondással zárul Sármái Józsefné Krámer Henrietta aktája.

Schleien Gyula (1896–1951)⁸⁵

Foglalkozása faárugyáros

Kilakoltatási cím III. Zichy u. 9.

A befogadó Molnár Ernő, Tiszaföldvár, Baross u. 50.

⁸² ÁBTL 2.5.6. (04204/1951.)

⁸³ Szinnyei 1891; Pesti Napló, 1928. május 17. 13. és Az Est, 1934. október 3. 4.

⁸⁴ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.-3270-312/1951

⁸⁵ ÁBTL 2.5.6. (04256/1951.)

1896. június 16-án született Budafokon. Szülei: Manó, pincemunkás és Gottlieb Róza. 1924-ben vette feleségül Kulka Erzsébetet, 1933-ban született meg István nevű gyermekük. István „kb. 1948-ban megszökött Palesztinába”. Második feleségével, Stern Erzsébettel (korábban Dorogi Árpádné) 1947-ben házasodtak össze.

1915-ben vonult be a császári és királyi 38. gyalogezredhez. A szerb, majd az olasz fronton harcolt (utóbbi fronton már a 24. vadászászlóalj kötelékében). 1918-ban hadifogságba esett, ahonnan 1919 decemberében tért haza.⁸⁶

Famegmunkáló és asztalosáru üzemét 1949-ben államosították.

1951. április 11-én mérték fel Schleienék lakását a hatóságok. Bő egy héttel később, április 19-én, 54 éves korában elhunyt Schleien Gyula. Halála után a Budapesti Izraelita Hitközség tulajdonában álló lakást a Közületeket Elhelyező Bizottság május 25-én igénybe vette.

Az 1951. június 4-én kézbesített véghatározat ellen az özvegy panaszt nyújtott be, illetve jelezte, hogy fivéréhez, Dán Jenő tisztviselőhöz költözne. A lap hátulján még elutasították a kérelmet, de aztán mégis mentesítették: „Farkas elv. megbeszélve – Kun Imre édesanyjának a testvére.”

1974. január 20-án hunyt el Baselben.

Schmidl Pál (1875–1958)⁸⁷

Foglalkozása postaigazgató

Kilakoltatási cím V. Nádor u. 30.

A befogadó Kovács József és Kovács Károly, volt földbirtokos, Tiszaföldvár, Újkincsem

Losoncon született 1875. május 11-én. Szülei: Soma, csernagykereskedő és fatermelő és Wohl Emma. Nőtlen.

Schmidl Pál is csertermeléssel és annak kereskedelmével foglalkozott. 1920 után a Wawel Magyar Szállítmányozási és Forgalmi Rt. alkalmazottja, majd ügyvezető-igazgatója volt.

Kitelepítési véghatározata ellen panasszal élt. Közölte, hogy 76 éves, koránál fogva elhelyezkedni nem tud, nyugdíja nincs, rokonai támogatásból él. A „postaigazgatói” titulására is reagált: „a postához nekem soha, semmilyen közöm sem volt”. Zsidó származása miatt üldözésben volt része, a felszabadulás is a gettóban érte. Kijelentette, hogy ha a fővárosban maradhat, lakását a hatóság rendelkezésére bocsájtja, ő pedig alberletbe megy.

E kétségbeesett kísérlet nem vezetett eredményre, június 7-én kilakoltatták. Tiszaföldvárról írt kérelmeit elutasították. Az utolsó dokumentum az iratanyagban a Központi Lakcím Hivatal nyomtatványa: Schmidl 1956. szeptember 15-én régi címére jelentkezett be. Ezt a címet (V. Nádor u 30.) tüntették fel a halotti anyakönyvben 1958. május 16-án Budapesten bekövetkezett halálakor is.

⁸⁶ Doromby 1936, 592.

⁸⁷ ÁBTL 2.5.6 (04268/1951.)

Semmel Lajos (1905–1986)⁸⁸

Foglalkozása kereskedő

Kilakoltatási cím XIII. Sziget u. 43.

A befogadó Kovács József és Kovács Károly, volt földbirtokos, Tiszaföldvár, Újkincsem

1905. május 3-án született Budapesten. Szülei: Mór/Mózes, üvegkereskedő és Kőrösi Lenke Magdolna. Neje Pajor Magdolna (1918–1997).⁸⁹

Érettségi vizsgája után testvérével, Emillel együtt édesapjuk üzletét vitték tovább (üveg, porcelán és lámpabúra) egészen az 1949-es államosításig.

Semmel 1942 után munkaszolgálatos volt („a megkínzás összes borzalmát túléltem olyannyira, hogy keretlegények belémrúgtak és válperecemet törtem és az üldöztetések alatt börtönözve is voltam”), Pajor Magdolnát 1944-ben „először a szabadsághegyi Gestapo börtönözte be, majd pedig a Rökk Szilárd utcai zsidó tábor foglya volt, ahonnan megszököve a felszabadulásig bujkált nagy nélkülözések és borzalmak közepette”.

1947 végén „pezsgős, táncosnős dáridón” őrizetbe vették a Semmel testvéreket. A gazdasági rendőrség szerint a vállalat titkos könyvelést folytatott, így megkárosította az államot. Az újságírók plasztikus képekkel próbálták érzékeltetni Semmelék „elvetemültségét”: „A két fiatalembert két csinos táncosnő társaságában lepték meg a nyomozók. A négyszobás luxuslakásban szanaszét heverték a pezsgős, és borosüvegek, az asztalon a tányérokban drága ételek maradványai.”⁹⁰

A kitiltási határozat ellen írt 1951. június 6-i kérelmükben Semmel Lajos betegségére és az állandó, szakszerű orvosi kezelés szükségességére hivatkoztak. Ennek elutasítása után kérelmeiket már Tiszaföldvarról jegyezték. Miután nem engedték, hogy Hernádra, Pajor Magdolna testvérének családjához költözzenek, Semmel és Pajor is a sógoraikhoz fordult. 1951. december 1-jén, 1952. január 14-én és 1952. február 8-án azonos tartamú levélben fordult Haller Ernő (Semmel nővérének a férje) és Demjén György (neje, Pajor Livia, Semmel Lajosné testvére) a kitelepítési osztályhoz, illetve Házi Árpád belügyminiszterhez: „Haller Ernő, az Iparterv Vállalat sztahanovista mérnöke, a Dunai Vasmű emlékérem bronz és a Stálin Vasmű emlékérem ezüst fokozatának birtokosa, valamint Demjén György, a Könnyűipari min. XII. főosztályának műszaki vezetője, a Magyar Népköztársaság érdemérem arany fokozatának tulajdonosa” hivatkoztak Semmel súlyos betegségére és arra, hogy Tiszaföldváron „össze vannak költöztetve olyan kitelepítettekkel, kiknek hivatásuk volt a Horthy és a nyilas rendszer kiszolgálása, mely rendszernek ők is áldozatai voltak”. Kérték nagymarosi vagy gödöllői elhelyezésüket, majd ők maguk ígéretet tettek, hogy „képességeinkhez képest továbbra is rendíthetetlenül fogjuk a népi demokráciánk nagy célkitűzéseit szolgálni és az 5 éves terv sikeres időelőtti befejezését erőnkhez mérten szolgálni”.

Az elutasító határozat mellett mindkettőjük háttérét ismét leellenőrizték. Haller munkatársai (Budai, a személyzeti osztály vezetője és Kecskés párttitkár) szerint mivel a kite-

⁸⁸ ÁBTL 3.1.5. (O-9975/29.)

⁸⁹ Pajor Magolna első férje, Kármán Gábor munkaszolgálatosként hunyt el.

⁹⁰ Szabadság, 1947. december 16. 6.

lepítés nem Hallerre vonatkozott, így nem tartják helyesnek a rokon mentesítését. Demjén üzemében Takács párttitkár azt kérte, hogy „ha rokonát mentesítenénk úgy őt feltétlenül értesítsük, hogy feléje ki tudja használni”.

Alulirott Semmel Lajos, feleségem nevében is kérem, hogy homoki lakóhelyünkről, ahová a Belügyminisztérium 04231 számú véghatározatával telepített ki bennünket budapesti lakóhelyünkről, Hernád községbe való átköltözésünket engedélyezni szíveskedjék.

Becsatolom, Kovács János és felesége hernádi lakosoknak a hernádi Községi Tanács által láttamozott befogadó nyilatkozatát és ennek alapján - hivatkozással a kitiltási véghatározatban foglaltakra is - kérem az átköltözés engedélyezését.

Ugy én, mint feleségem betegek vagyunk és gondozásra szorulunk és ezért kérjük átköltözésünk szíves engedélyezését.

Tisztelettel
Semmel Lajos
/Semmel Lajos/
Homok, Döbrei János ut 13. sz.
Szolnok-megye

Semmel Lajos kérelme
(HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.-3270-520/1951.)

Semmel rosszabbodó állapota miatt klinikai kezelés alatt állt Budapesten 1952 őszén, így mezőgazdasági munkát ezután már nem tudott végezni. 1953 áprilisi leveléből (ekkor már a Fő út 7. sz. alól írt) egyrészt értesülünk arról, hogy mivel foglalta el magát, másrészt kérelmének hangvétele beletörődést, a rendszerhez való alkalmazkodást tükröz: „[...] módot adni szíveskedjék, hogy őszinte hajlandóságunkat kimutathassuk népiünk nagy építő munkájába való beilleszkedésre. [...] benyújtottam a Magyar Elektrotechnikai Egyesülethez »Lámpatest« tárgyú közösen készített világítástechnikai újításunkat, amely szakértők szerint korszakalkotónak mondható, mert az ország részére nagymennyiségű áramot lehet vele megtakarítani. A közelmúltban újabb világítástechnikai újításokat nyújtottunk be. [...] mindent elkövettünk, hogy kitelepítésünk ellenére is tanújelét adjuk őszinte akaratunknak, hogy testi és szellemi tudásunkat a nép érdekében hasznosítsuk.” 1953. április 24-én megérkezett a „lezáró nem!”

Semmel Lajos 1986. október 3-án, Pajor Magdolna 1997 júliusában hunyt el Budapesten.

Sváb Sándorné Herzog Irén (1867–1959)⁹¹

Foglalkozása háztartásbeli

Kilakoltatási cím V. Molotov (Vigadó) tér 3.

A befogadó N. Kovács Ferenc, Tiszaföldvár, Baross u. 103.

⁹¹ ÁBTL 2.5.6. (04206/1951.)

1867. augusztus 19-én született Budapesten. Szülei: báró csetei Herzog Péter, bankár, kereskedő, földbirtokos⁹² és Schweiger Júlia, a fővárosi társasélet és jótékony egyesületek kiemelkedő alakja. 1888. április 22-én ment férjhez Sváb Sándor (1859–1912; 1902-től gavosdiai) földbirtokoshoz,⁹³ Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának tagjához.⁹⁴ Az Andrássy út 93. alatt éltek, diósjenői birtokukon kastélyt és vadászkastélyt is építettek.

84 évesen kapta meg a kitelepítési végzését, mely ellen 1951. június 6-án panasszal élt, egyben 30 napi haladékot kért. Levelében jelezte, hogy Visegrádra költözik. Az ezt megerősítő jelentésen kézzel írva: „70 éven felül ott másképp mehet, ott marad, ahol van, oda kitiltani”.

Herzog Irén 1959. április 17-én hunyt el.

Szegő Ferenc (1889–1957)⁹⁵

Foglalkozása jogtanácsos

Kilakoltatási cím XIII. Csanády u. 8.

A befogadó Kiss Dombi Ferenc, Tiszaföldvár, Ószőlő Fő u. 40.

1889. július 31-én született Tiszafüreden. Szülei: Schwarz József, a Lipcsey család töviskesi birtokának ispánja és Klein Klára. Vezetéknévét 1906-ban Szegőre magyarosította. 1932. május 28-án vette feleségül Reich Ilonát (1896–1974).

Jogi tanulmányokat folytatott. Az első világháborúban a császári és királyi 44., majd a császári és királyi 105. gyalogezred kötelékében harcolt, számos kitüntetés (pl. koronás arany érdemkereszt a vitézségi érem szalagján) tulajdonosaként szerelt le.⁹⁶

1949 előtt hosszú évekig a Shell Kőolaj Rt. jogtanácsosaként működött, majd a Belsped-nél lett tisztviselő.

Az 1951-es kitelepítő határozat ellen hiába fellebbezett még Budapestről, el kellett hagyniuk a fővárost. Augusztusi levelében leszögezte, hogy „én nem haszonélvezője, hanem áldozata voltam a Horthy-uralomnak”, ám ez sem segített. Körülbelül ebben az időben érkezhetett meg Uruguay fővárosából, Montevideoból Szegő testvérének, Schwarcz Ignácnak két oldalas levele a „Tiszaföldvári Magyar Kommunista Párt Titkárságának” címezve.

A levél unikális volta miatt Schwarcz kérelmét teljes egészében közöljük:

„Eltársaim,

Én jól tudom, hogy elfoglaltságokat minden időtöket igénybe veszi és így személyes dolgokkal nem vesztegethetik idejüket, azonban én, alulírott 33 év óta állandó, aktív párttag, bátorkodom ezúttal először az életben a párthoz fordulni.

Én Schwarcz Ignác, otthon Szabadosnak ismertek, 1908 óta állandóan résztvettem az otthoni munkásmozgalomban. Miskolcon tanultam ki az órasságot és ha tanuljátok a régi mozgalmakat,

⁹² „Kiváló elméje, nagyszabású kereskedői koncepciója és sokoldalú tevékenysége közgazdaságunk egyik díszévé avatott”. Pesti Napló, 1914. december 18. 12.

⁹³ Sógorát, Sváb Lőrincet és nejét, Sándor Gizellát is kitelepítették. Ők Mezőberénybe kerültek.

⁹⁴ Sváb Sándor édesapja, Károly (1829–1911) „az ország egyik legelső földbirtokosa és agrárszakértője”, az első zsidó főrendiek egyike volt. Bővebben: Kempelen 1939, 78–79.

⁹⁵ ÁBTL 2.5.6. (04209/1951.)

⁹⁶ Kurtz – Kristófy 1937, 324.

tudjátok, hogy 1908-ban ott volt az egyik legnagyobb iparos tanonc sztrájk,⁹⁷ a vasárnap délutáni iskolába járás eltörlése ellen és bár énnekem csak hónapok hiányoztak a felszabadulásig, mégis, egy percig se haboztam, és kiálltam, nem a nézők, de a küzdők közé, és mondható, ott estem át tűzpróbán, mikor 16 éves kölyök létemre először kóstoltam meg a burzsuj rendőrség bikacsökjét, és ez tett emberré és igaz, harcos forradalmárrá, amely útról ezután semmi akadály nem tudott letéríteni. 1908-ban Pestre érkeztem, ahol a Vasasoknál, miután akkor az órás szakszervezet oda tartozott, sajnos győztek az ún. szalon szocialisták, amiért az órásk kiváltak a Vasasoktól és egyesültek az arany- és ékszművesekkel, amelynek abban az időben Rózsa és Rabonivics⁹⁸ voltak a vezetői. Én 1911-től egész 1919 májusáig állandóan benn voltam szakszervezetben, vagy mint vezetőségi vagy mint szervező bizottsági tag, kivéve természetesen a háborús időt. 1918 novemberében Rabonivics lett a Párt főtitkára és én 1918. december 19-én kaptam meg pártkönyvem és azóta 33 év múlt el és én csak boldognak érzem magam, hogy megadatott nekem az az erős osztályérvzés, amely csekély képzettségem ellenére is, mindig megmutatta nekem a helyes utat a küzdelemben és felfedezte előttem az ellenséget, bármily csalékony álarcot vesz is fel. 1919-ben már ismer engem Rákosi elvtárs, mint az ékszer és aranyművesek és órásk szakszervezete trojka hármas bizottságának egyik tagját (Rózsa, Grósz és Szabados, ez utóbbi név alatt működtem, mint már említettem, a magyar munkás mozgalomban). Mindig felejthetetlen lesz előttem 1919. május elseje, mikor az ellenség közel volt már Pesthez és azt hitte, másnap már el is foglalja, és mégis a legimpozánsabb nyugodtsággal vonultunk fel egész nap, de ugyanakkor a legvégsőre is készen, minden munkás aki kommunistának érezte magát, úgy ahogy a gyárakból jöttek fegyverrel, másnap mindnyájan a frontra mentünk, én magam is, bár nekem, mint trojka tagnak, nem kellett önként jelentkezni a frontra. Milyen gyönyörű volt, ahogy futott előtünk az ellenség, azt hittük, meg sem áll. Jöttek aztán események, amelyekről csak szomorúsággal tudok megemlékezni, mikor nem küzdött ellenünk semmiféle külföldi burzsuj fegyveres erő, és amit ez nem tudott elérni, megtette azt a belső ellenség, az akkor még nem eléggé leplezett úgynevezett II. internacionalisták, akik elárultak bennünket ott ahol csak tudtak és sajnos csak most tudom, mennyi hibát követtünk el mi a pártban.

Kérditek ti most, Elvtársak és joggal, mit akar ez a külföldi elvtárs históriát írni, ezért most magamról írok. 1923-ban már nem tudtam otthon maradni a folytonos üldözések miatt és kijöttem külföldre. Nem küldöm el ez évi tagsági könyvem, csak a tavalyit, hogy láthassák, elvtársak, már csak az alacsony tagszámból is,⁹⁹ hogy az első napoktól kezdve a mai napig mindig aktív tagja vagyok a pártnak itt Uruguay-ban is.

E hosszú bevezetés után jövök most elő azzal, ami e levelem tárgya, egy kérdés, aminek a teljesítését, mint egyik legöregebb párttag úgy érzem, jogosan elvárhatom.

Valami tévedés folytán, mert csak ennek tulajdoníthatom, testvérbátyámat is, mint osztályidegent, Pestről, ahol ő teljes megelégedésre dolgozott egy irodában, vidékre helyezték. Értsék meg, Elvtársak, én nem keresek semmi előnyt, én vagyok az első aki állítja, hogy a legelső feladat megvédeni a népköztársaságot minden ellenségtől, azonban vigyáznunk kell, mint ahogy Stalin elvtárs mondta, hogy a legnagyobb kincs az ember, pusztán azt óhajtom, hogy esetleges igazságtalanságot elkerüljünk, hogy illetékes elvtársak legsürgősebben vizsgálják felül bátyámnak, Dr. Szegő Ferenc-

⁹⁷ Ellenzék, 1908. január 25. 3.

⁹⁸ Helyesen: Rabinovits. Hajdu Tibor: Egy a százezer közül. Száz éve született Rabinovits József. In: Népszabadság, 1984. november 21. 6.

⁹⁹ 381.

nek és feleségének élettörténetét, annál is inkább, miután én a hozzám intézett leveleiből láttam tele voltak bizalommal és csak azt sajnálták, hogy nem fiatalok, hogy többet használhatnának az ország újjáépítéséhez.

Ismételten nagyon kérem, juttassak el ezen kérő levelemet az illetékes helyre, ahová az ügy tartozik, mert itt csak tévedésről lehet szó ami mindig előfordulhat. Tudom, hogy Rákosi elvtárs meny-nyire el van foglalva sürgős és fontos dolgokkal, nem szeretném őt háborgatni e személyes ügygel, és csak végső esetben fordulnék hozzá, ha a kért felülvizsgálat nem történne meg és nem kapnák választ e levelemre.

Elvtársak, bocsátsák meg nekem, hogy egy kicsit hosszú és nehézhez voltam e levelemben, de jól esik egy kicsit visszagondolni a régi múltra.

Ignacio Schwarcz Szabados

Ituzaingó 1296 Montevideo, Uruguay,

Üi. Itt mi mindent megteszünk, hogy lekössük az imperialisták kezét, hogy még őrültségi rohamukban se jusson eszükbe új háborút elkezdni.

Az utolsó békekampányunk két hónapi eredménye 120.000 aláírás, minden külföldi ellenpropaganda ellenére is.

Bátyám címe: Dr. Szegő Ferenc, Tiszaföldvár, Fő ucca 41."

Talán a levélnek is köszönhetően engedélyezték Szegő és felesége távozását – 1952. január 11-én jelentette a miskolci rendőrkapitányság, hogy megérkeztek a tokaji izraelita szeretetházba.

Szegő Ferenc 1957. január 18-án hunyt el Budapesten. Ekkor a Szigetvári út 15. szám (VIII. kerület) alatt laktak.

SZOLNOK MEGYEI RENDŐRKAPITÁNYSÁG, Sz o l n o k.		B i z a l m a s !
Szám: 2279/108-1951.VI.	T á r g y:	Budapest területéről kitiltottak ügye.
Szolnok Megyei Tanács Végrehajto Bizottságának, S z o l n o k.		
Belügyminiszter-Bajtárs 04209/3-1951.sz.határozatával engedélyt adott		
dr. Szegő Ferenc és felesége		Budapestről
eredetileg Tiszaföldvár		telepítettnek arra, hogy
Tokaj/Izr. Szeretet Otthon/		be alkoltözzön.
Nevezett a belügyminiszteri határozat folytán új kényszertartózkodási helyére utbaíndult.		
S z o l n o k, 1952. január hó 2. nap.		
Megyei r. kapitányság vezetője mb.:		
Kéry Barna r. őrgy.		

Szegő Ferenc és neje költözési engedélye

(HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.a. [Levelek, rendelkezések a kitelepítéssel kapcsolatban])

Székely Ede (1900–1975)¹⁰⁰

Foglalkozása textilnagykereskedő

Kilakoltatási cím VII. Damjanich u. 29.

A befogadó N. Kovács Ferenc, Tiszaföldvár, Baross u. 103.

1900. január 14-én született Budapesten. Szülei: Schwarcz Mór, cipésmester és Hübsch Janka. 1940. december 14-én vette feleségül Mandel Zsuzsannát (1911–1990). Mindketten elváltként kötöttek új házasságot. Gyermeke Székely Iván.

A középiskola elvégzése után különféle textiles cégeknél állt alkalmazásban kereskedelmi alkalmazottként. 1940-es házassága után apósa, Mandel Gusztáv cégénél vezetői pozícióba került.

Munkaszolgálatát után 1944. november 27-én Mauthausenbe deportálták. Hazatérését követően – apósa 1942-ben, anyósa, Mandel Gusztávné Weisz Hedvig 1944-ben, Auschwitzban hunyt el – a Mandel-cég vezetőjeként (divat- és kézműáruval foglalkozó kis- és nagykereskedelem) folytatta tevékenységét.

Székely az 1951 előtti magán- és közéleti időszakát így jellemezte: *„Feleségem állandóan arra unszolt, hogy vándoroljunk ki külföldre, én azonban ez ellen a legerélyesebben tiltakoztam, míg végül feleségemtől emiatt elválni kényszerültem. Feleségem ki is vándorolt Délamerikába, minnekutána én az üzletet felszámoltam és állami állásban helyezkedtem el és igyekeztem a szocialista termelő munkában kivenni a részemet. Mint könyvelő helyezkedtem el egy Építőipari Szövetkezetnél, majd végül a XIV. ker. Tanács Építőipari Vállalatának voltam a főkönyvelője és intéztem a vállalat egész pénzügyi forgalmának a lebonyolítását és állítom, hogy munkámmal a vállalatnál olyan megbecsülést szereztem, amely feltétlen igazolás arra, hogy becsületességemmel a legteljesebb mértékben a Magyar Népi Demokráciának hű dolgozójának vallhatom magamat.”* Emellett 1945-től a Damjanich u. 29. sz. háznak a házmegbízottja volt, a Magyar Kommunista Párt „1945. évi őszi választási költségeihez 5000.- pengővel” járult hozzá.

1951-ben fiával, a kereskedelmi akadémiát végzett Ivánnal együtt telepítették ki Tiszaföldvára. Bár az eredeti véghatározat szerint a Baross u. 103. alatti házban jelöltek ki nekik egy szobát, ám június 19-i kérelmükben az Árvai János u. 24-et tüntették fel a levélen. Ebben hivatkozott társbérelője, Kárpáti II. József rendőrszakaszvezető őt támogató nyilatkozatára (*„négy és fél éve lakom nevezettel együtt egy lakásban, akinek házasságát elősegítettem”*) és a bécsi Österreichische Volksstimme nevű kommunista lapnál dolgozó unokatestvérére, Leopold Grünwaldra. Fiáról elmondja, hogy könyvelőként helyezkedett el a Hűtőgépgyár Állami Vállalatnál, részt vett a DISZ ifjúsági mozgalomban és a Szabadságharcos Szövetség vezetőségi tagja volt.

Az elutasítás után számos kérvényt terjesztett elő. Mentek volna Kunmadarasra, Balasagyarmatra, Monorra, ő akár szeretetotthonba is, ám mindegyikre nemleges válasz érkezett.

Tiszaföldvarról való „szabadulása” után a Textilmintázó KTSZ kereskedelmi osztályát vezette két évtizeden át.

1975. május 1-jén hunyt el.

¹⁰⁰ ÁBTL 2.5.6. (04207/1951.)

Szentmiklósi András (1906–1966)¹⁰¹

Foglalkozása ügyvéd

Kilakoltatási cím VII. Somogyi Béla u. 1.

A befogadó Vass József, Tiszaöldvár, Kossuth Lajos u. 132.

1906. május 30-án született Békéscsabán. Szülei: József,¹⁰² lapszerkesztő, újságíró¹⁰³ és Deutsch Aranka. Keresztapja Áchim L. András, a tragikus véget ért parasztpolitikus és képviselő volt. Első felesége Beszter Éva, második neje Bertalan (Breyer) Zsuzsanna (1927–2006) volt.¹⁰⁴

Szentmiklósi a jogi egyetem elvégzése után 1934-től ügyvédként működött a fővárosban. A zsidótörvények következtében kizárták a kamarából, 1944 őszén sikerült megszöknie a munkaszolgálatból.

1945 után a kommunista párt tagja lett, 1949-ben a „a Párttal való laza kapcsolata” miatt kizárták a Magyar Dolgozók Pártjából.

1951-ben Tiszaöldvára deportálták őt, feleségét, Bertalan Zsuzsát, Péter nevű kiskorú fiát, illetve a velük élő apósát, Bertalan Imrét és nejét.

Kitelepítése ellen Szentmiklósi rendkívüli revíziót kért:

- „kitiltásom okát elképzelni nem tudom”
- „kijelentem, ha csak egyetlen pontban is »szépíteném« az életrajzomat, úgy kitiltásomban őszintén megnyugszom”
- „egész életemben üldözött szegény kisember voltam”
- „a véghatározat annyira megdöbbentett engem, a volt munkaszolgálatost, Mauthausent megjárta apósomat és anyósomat, hogy órákon keresztül dermedten és tehetetlenül álltunk”
- „az egész félreértésen vagy bosszún alapulhat”
- „a legszigorúbb önkritika mellett sem találtam múltunkban, jelenünkben olyan momentumot, ami az intézkedést indokolná”

Nyáron született kérelmeiben Kiskőröst, majd Keszthelyt jelölte meg költözési településként, ám mindkettőt elutasították.

Bertalan Imréné 1952 júliusában írott folyamodványából megismerhetjük munkahelyeiket: a Martfűi Állami Gazdaság, később a Téglagyár, a kérelem írásakor az Erdőkémia füzése; itt lakóhelyüktől 5 kilométerre, napi 10 órát dolgoztak. 1952 őszén Bertalan Imre leveléből¹⁰⁵ tudjuk, hogy október elsején Szentmiklósi családjának kitelepítését hatálytalanították – róluk viszont említést sem tettek, pedig „egy felülvizsgálat bizonyára valami té-

¹⁰¹ ÁBTL 2.5.6. (04217/1951.)

¹⁰² Szentmiklósi József 1905-ben magyarosította nevét Tofflerről. Édesapja, Toffler Dávid („a legigazabb ember”) Törökszentmiklóson hitközségi elnök volt.

¹⁰³ Pl. Hódmezővásárhely, Békésmegyei Híradó, a kolozsvári Keleti Újság.

¹⁰⁴ Apósa, Breyer Imre 1925-től a harkányi gyógyfürdő ügyvezető igazgatójaként tevékenykedett, aminek a kiépítése és modernizálása az ő apósához, Antal Jenőhöz fűződik. Antal Jenőné Auschwitzban hunyt el, Breyert pedig 1944 júniusában Mauthausenbe deportálták, ahonnan egy év múlva tért haza. Ezt követően még igazgatta a Balatonfüredi gyógyfürdőt is, majd 1949-ben ellenérték nélkül felajánlották az államnak a harkányi részvénytöbbségüket. Anyósa és későbbi neje hamis papírokkal bujkálva élték túl a holokausztot. Bővebben: Pécsi Napló, 1933. június 27. 5. és 1934. május 15. 3.

¹⁰⁵ Ekkori lakcímük: Rákóczi út 26.

vedés nyomára akadna”. A Belügyminisztérium is felfigyelt az esetre. Horváth László rendőr főhadnagy kérte a szolnoki kollégák jelentését az esetről, mivel az ő nyilvántartásuk szerint „Szentmiklósiék mentesítése nem fedi a valóságot”. Szántó István rendőr őrnagy válaszában leszögezte, hogy valóban nem mentesítve lettek, hanem az ÁVH Szolnok megyei Osztályának vezetője engedélyezte, hogy Szentmiklósi Szolnokon munkát vállaljon és ott is éljen családjával.

Bertalan Imre és neje Tiszaföldváron maradt.

Dr. Szentmiklósi András 1966. május 20-án hunyt el Budapesten.

Ullmann Andor (1882–?)¹⁰⁶

Foglalkozása részvénytársasági igazgató

Kilakoltatási cím V. Molotov (Vigadó) tér 3. IV/1.

A befogadó Kovács József és Kovács Károly, volt földbirtokos, Tiszaföldvár, Újkincsem

1882. május 27-én született Budapesten. Szülei: lovag dr. erényi Ullmann Sándor ügyvéd, országgyűlési képviselő¹⁰⁷ és Frisch Borbála.

Többször nősült. Beimel Lili (1907–1914), Hausner Margit (1919–?) és Forbáth Erzsébet (1945–?) voltak Ullmann feleségei. 1918-ban katolizált.

A jogi egyetem elvégzése után 1906. november 3-án avatták államtudományi doktorrá. 1907-ben lépett a Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok Számára (Trust) vállalat szolgálatába. 1928-tól a cég helyettes vezérigazgatója, 1938-tól vezérigazgatója. „Dr. Ullmann Andor [...] rendkívüli érdemeket szerzett úgy a vállalat fellendítése, mint a magyar villamosítási ügy érdekeinek istápolása körül. Egyike azoknak a széleslátókörű, koncepciós szakembereknek, akik legjobb tehetségükkel szolgálják a magángazdaságban az ország egyetemes érdekeit.”¹⁰⁸ 1941-ben nyugalomba vonult.

1951 tavaszán két adatfelvételi ívet (április 19. és május 15.) is kiállítottak Ullmannról és nejeéről. Az első szerint Ullmann feleségét „két éve internálták, nincs odahaza”. 1951 júniusában Ullmann Andort egyedül telepítették ki Tiszaföldvárra. Már megérkezett kitelepítési helyére, amikor a második adatfelvételi ív szerinti véghatározatot kézbesíteni akarták nekik,¹⁰⁹ ám az nem sikerült: „kézbesíteni nem tudtam, mivel már elvitték”.

¹⁰⁶ ÁBTL 2.5.6. (04325/1951. és 05298/1951.)

¹⁰⁷ Továbbá Fogaras város díszpolgára, az Első Magyar Gazdasági Gépgyár Rt. igazgatósági elnöke. Apja testvére, Ullmann Lajos császári és királyi udvari tanácsos, a Duna Gőzhajózási Társulat vezérigazgatója, unokatestvérük baranyavári báró Ullmann Adolf, a főrendiház tagja, a Magyar Általános Hitelbank elnök-vezérigazgatója volt.

¹⁰⁸ Városok Lapja, 1938/4. 1938. február 15. 147.

¹⁰⁹ Céltelepülés: Békés megye, Gerendás, Tanya 200.

T. Megyei Tanács!

A belügyminiszterium 1951. június hó 4.-én kelt o4325 számú véghatározatával Budapest területéről kitiltott és ezidő szerint Homok községben /Tiszaföldvár mellett/ a Balogh-tanyán vagyok elhelyezve. Hivatkozással a fenti határozatra tisztelettel kérem annak megengedését, hogy Kurdi Sándor, Szabadszállás, Zalka Máté u.3. sz. alatti lakásában kerüljek elhelyezésre.

Csatolom Kurdi Sándor nyilatkozatát, melyből kitűnőleg nevezett hajlandó a Szabadszállás, Zalka Máté u.3. sz. alatti lakásában elszállásolni. A nyilatkozatra vezetett záradékból kitűnik, hogy a szabadszállási Tanács a fentiekhez hozzájárult.

Homok, 1951. július 14.

Tisztelettel

/Ullmann Andor/

Ullmann Andor kérelme
(HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.-3270-494/1951.)

1951 júliusában Ullmann kérelmezte, hogy Szabadszállásra mehessen,¹¹⁰ ám elutasították.¹¹¹

¹¹⁰ Ekkor lakhelyeként a Balogh-tanyát tüntették fel.

¹¹¹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.-3270-494/1951

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

ÁBTL 2.5.6.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok

ÁBTL 3.1.5.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Operatív dossziék (O-dossziék)

HU-MNL-JNSzML-IV.416.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, A Tiszai alsójárás főszolgabírájának iratai

HU-MNL-JNSzML-X.40.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Az MKP Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Bizottsága iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.2.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának ülésjegyzőkönyvei és iratai, Ülésjegyzőkönyvek

HU-MNL-JNSzML-XXIII.4.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Tanács VB Titkárságának iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.7.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Tanács VB Igazgatási Osztályának iratai, Ügyviteli iratok

HU-MNL-JNSzML-XXIII.750.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Tiszaföldvári Községi Tanács iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek

HU-MNL-JNSzML-XXIII.750.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Tiszaföldvári Községi Tanács iratai, Állandó bizottsági ülések jegyzőkönyvei

HU-MNL-JNSzML-XXXV.39.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, MDP Szolnok Megyei Bizottsága iratai, Testületi jegyzőkönyvek és iratok

HU-MNL-JNSzML-XXXV.48.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Az MDP Szolnoki Járási Bizottsága alsóbb szervei és szervezetei iratai, Testületi jegyzőkönyvek és iratok

HU-MNL-OL-XIX-B-1-j

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Belügy, Belügyminisztérium, Körendészeti főosztály

Kiadott források

- KSH 9 = Központi Statisztikai Hivatal, 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények (1950) II. rész. Budapest, 1950.
- KSH 11 = Központi Statisztikai Hivatal, 1949. évi népszámlálás 11. A külterületi lakotthelyek főbb adatai (1951) II. rész. Budapest, 1951.
- Schefftsik 1935 = Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene. Szerk. Schefftsik György. Pécs, 1935.
- Somlay 2009 = Somlay Gizella: Tiszaföldvári napló. 1951–1953. Pomáz, 2009.
- Somogyi – Tóth 2016 = Kitelepítés Budapestről Dévaványára 1951-től 1953-ig: dokumentumgyűjtemény. Szerk. Somogyi Erzsébet – Tóth Veronika. Dévaványa, 2016.
- Káldor 2020 = Káldor, Illés: A relative's account on the Alma street massacre <https://visualisations.ehri-project.eu/items/show/95> (Hozzáférés: 2021. 11. 14.)
- Zoltán 2016 = Zoltán Gábor: Orgia. Budapest, 2016.
- Zoltán 2018 = Zoltán Gábor: Szomszéd. Budapest, 2018.

Szakirodalom

- Barcza 2011 = Barcza Gábor: Adalékok az 1951. évi Tiszaföldvára való kitelepítés történetéhez. In: A Tiszazugi Földrajzi Múzeum Közleményei 5. Tiszaföldvár, 2011. 112–117.
- Bojtos 2017 = Bojtos Gábor: „Ártatlanul szenvedve eszik a rabság keserű kenyerét ismeretlen helyen.” Jász-Nagykun-Szolnok megyei civilek, katonák, politikai foglyok elhurcolása a Szovjetunió lágereibe. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 31. Szerk. Csöngé Attila – Pozsgai Erika – Szabóné Maslowski Madlen. Szolnok, 2017. 241–309
- Cseh 2014 = Cseh Gergő Bendegúz: Hogyan nem került Lili bárónő Kondorosra? Adalékok a Békés megyei kitelepítések történetéhez. Bárka, 2014/1. 86–90.
- Dessewefy – Szántó 1989 = Dessewffy Tibor – Szántó András: „Kitörő éberséggel”. A budapesti kitelepítések hiteles története. Budapest, 1989.
- Dombi 2020 = Dombi Gábor: Osztályellenességek: az 1951-es budapesti kitelepítés zsidó áldozatai. Budapest, 2020.
- Dorkota 1958 = Dorkota Lajos: Emlékeztető – A tiszaföldvári Lenin Tsz alakulása és rövid története (1948–1958), Tiszaföldvár, 1958.
- Doromby 1936 = Doromby József: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936.
- Erdész 2018 = Erdész Ádám: Kitelepítettek és befogadók. Az együttélés szinterei, formái és konfliktusai Mezőberényben 1951 és 1953 között. In: Gyarmati – Palasik 2018. 87–116.
- Glatz 2006 = Glatz Ferenc: Kiűzés, deportálás, kitelepítés. In: História, 2006/4. 4.
- Gyarmati 2018 = Gyarmati György: „Egyszer már kellett így utaznunk”. Zsidó kitelepítettek sorsközössége és különbségei. In: Honukban otthonatlanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, 2018. 171–210.

- Gyarmati – Palasik 2018 = Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, 2018.
- Hantó 2009 = Hantó Zsuzsa: Kitiltott családok. Budapest, 2009.
- Haraszi 2006 = Haraszi György: Trapéz a lejtőn. A magyarországi zsidóság a második világháború után és az '56-os forradalomban.
<https://www.or-zse.hu/kutat/tanulmanyok/haraszti-trapez.htm> (Hozzáférés: 2021. 11. 14.)
- Karády 1991 = Karády Viktor: A magyarországi antiszemitizmus: kísérlet egy történeti kérdéskör megközelítésére. In: Regio – Kisebbségtudományi Szemle, 1991/2. 5–35.
- Kempelen 1938 = Kempelen Béla: Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok 2. Budapest, 1938.
- Kempelen 1939 = Kempelen Béla: Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok 3. Budapest, 1939.
- Kis-Kapin 2013 = Kis-Kapin Róbert: Budapesti kitelepítettek Gyulaházán 1951–1953 között. Betekintő, 2013/1.
http://epa.oszk.hu/01200/01268/00025/pdf/EPA01268_betekinto_2013_1_kis_kapin_0.pdf (Hozzáférés: 2021. 11. 14.)
- Kisari 2011 = Kisari Miklósné Chovanyecz Magdolna (szerk.): Hiánypótló történelem-könyv. Mezőberény öröksége II. 1951. A kitelepítés, Mezőberény, 2011.
- Kovács 2003 = Kovács András: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. Múlt és Jövő, 2003/3. 3–39.
- Kunt 2015 = Kunt Gergely: „Nem vagyok politikus, csak egy buta csitri” – a kitelepítés kamaszszemmel. In: Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Szerk. Horváth Sándor – Kovács József. Budapest, 2015. 205–226.
- Kurtz – Kristófy 1937 = Kurtz Géza – Kristófy Géza: A cs. és kir. „Albrecht főherceg” 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története. Budapest, 1937.
- M.B. 1991 = M.B.: A Reich család története. In: História, 1999/1. 30–32.
- Palasik 2015 = Palasik Mária: A budapesti kitelepítések politikai háttere és levelezénylése, 1951–1953. Századok, 2015/6. 1362–1395.
- Papp 2013 = Papp Izabella: Törvényen kívül. Budapesti kitelepítettek Jászboldogházán. Jászboldogháza, 2013.
- Petri 2016 = Petri László: A zsidóság helyzete a Rákosi-korszak első felében. Magyar Szemle, 2016/7–8.
http://www.magyarszemle.hu/online-cikk/20160831_a_zsidóság_helyzete_a_rákosi-korszak_elso_feleben_online (Hozzáférés: 2021. 11. 14.)
- Rátki 1981 = Rátki András: A volt magyar uralkodó osztályok. (Egy 1951-es felmérés tanulságai.) História, 1981/3. 28–29.
- Reich 1994 = Reich Kathalin Ariel: Gyökér a szikkadt földből. Budapest, 1994.
- Széchenyi 2008 = Széchenyi Kinga: Megbélyegzettek: A kitelepítés tragédiája. Pomáz, 2008.
- Szikszai 2002 = Szikszai Mihály: Tiszaföldvár története 1876–1993. In: Tiszaföldvár – Fejezetek a város történetéből. Szerk. Kelemen Éva – Pató Mária – Szlankó István. Tiszaföldvár, 2002. 79–109.

- Szinnyei 1891 = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s22716.htm> (Hozzáférés: 2021. 11. 14.)
- Urbán 2002 = Urbán László: Tiszaföldvár mezőgazdasága a XX. században. In: Tiszaföldvár – Fejezetek a város történetéből. Szerk. Kelemen Éva – Pató Mária – Szlankó István. Tiszaföldvár, 2002. 131–154.

A D A T T Á R

SZOLNOKI TERVEK

A tervdokumentációk és értékük

A történelem folyamán az emberiség épületek sokaságát emelte, s míg a jelentősebb középületekről készültek tervek, a közember a népi építészetben már nem készített terveket. A generációkra átszálló tapasztalat vezette a népi mestereket. Szerencsénkre azonban az idők múlásával a tapasztalatot a magánépítkezések terén is felváltotta az írásbeliség: rajzokat (ezeket később tervdokumentációnak nevezték) kezdtek el készíteni, az építkezéshez költségvetések, a kivitelezéshez külön leírások készültek. Lassan kialakult az építkezések menetrendje, amit már az ötlettől a megvalósulásig dokumentációk sora övezett. Az építész terveket szakképzett emberek (általában mérnökök) készítették, akik tanulmányaik során elsajátították az elődök által felhalmozott tudásanyagot. Ezeknek a tervdokumentációknak egy része közgyűjteményekbe került és fontos forrásértékét képezik a helytörténetnek, a művészettörténetnek, a gazdaságtörténetnek, a technikátörténetnek és más tudományágaknak is.

Mit is jelent tehát a műszaki terv? Azoknak a terviratoknak, tervrajzoknak és tervmelléleteknek az összessége, amelyek alapján a kivitelezéssel kapcsolatos szerződések megkötethetők. A műszaki terveket jóváhagyták és engedélyezték. A két fogalom nem azonos, hiszen a jóváhagyás az építető nyilatkozata, amely szerint a tervezett létesítmény megfelelő. Az engedélyezés pedig a hatóság határozata arról, hogy az építkezés megkezdhető.

Számunkra az engedély a lényegesebb, hiszen a hatósági eljárást végző szervezet irattárában az engedélyhez kapcsolódó műszaki tervek egy példányát elhelyezte, amely előbb-utóbb bekerült a levéltárba.

Hogyan alakult ki a hatósági engedélyezési eljárás? Hazánkban először 1937-ben került sor az építésügy szabályozására, előtte szabályrendeletek írták elő a helyi építésügyet.

Miként történt az építkezés hatósági elbírálása? Az eljárás folyamán az építési hatóság írásbeli döntést hozott, amelyet hatósági engedélynek nevezünk. Fajtái a vizsgált időszakban:

- építési,
- használatbavételi,
- bontási,
- fennmaradási engedélyek.

Az építési engedélyt formanyomtatvány kiállításával kellett kérni, amelyhez a következő melléletek csatlakoztak:

- helyszínrajz és térképmásolat,
- engedélyezési műszaki tervdokumentációk (alaprajz, metszet, műszaki leírás),
- kerítés tervei,
- bontás esetén műszaki leírás, alaprajz.

Ha az építkezés befejeződött, használatbavételi engedélyt kellett kérni. A jelen dolgozatban egy megyeszékhely (Szolnok) levéltárban található tervdokumentációit vizsgáljuk meg 1904-től 1928-ig.

Talán 15 évvel ezelőtt még Dr. Cseh Géza kollégám kezdte el a Szolnok város polgármesterének iratainál található tervek, tervdokumentációk feltárását és adatbázisba rögzítését. A munka már akkor is óriásinak ígérkezett, hiszen több mint 100 iratfolyómétert kellett átnézni és értékelni. Kollégám ezért csak a városképi szempontból jelentősebb tervek feltárását végezte el. Az utóbbi években azonban megnövekedett az érdeklődés Szolnok régi tervei iránt, mind a kutatók, mind az ügyfelek részéről. Ezért döntöttünk úgy 2020-ban, hogy újra átnézzük Szolnok iratait és teljesen feltárjuk az itt található terveket. Az eddigi tapasztalatokat összegzem ebben az írásban.

A tervek feltárása

Az adatbázis elkészítéséhez minden iratot át kell nézni. Szerencsés körülmény, hogy 1904-től 1925-ig Szolnok város iktatóhivatalában kútfős iktatás történt. Ez lényegesen megkönnyítette munkánkat, mivel az építési tervek mind a XIV jelű iktatási számoknál kerültek elhelyezésre. 1926-tól azonban már áttértek a folyószámos iktatásra, ezért ettől az évfolyamtól kezdve tételesen kell átvizsgálni az adott év összes iratát.

A feltárás során a következő adatokat rögzítettük:

- sorszám
- levéltári jelzet
- a terv címe
- rajzoló, tervező neve
- a terv készítésének éve
- a terv mérete
- a méretarány
- megjegyzés

A tervező nevét nem minden esetben lehet hitelt érdemlően megállapítani. Ugyancsak hiányzik a méretarány sok tervnél. A leggyakrabban az 1:100, illetve az 1:50 méretarányt alkalmazták. A megjegyzésnél tüntettük fel, mennyi tervrajz található az iratban és ezek milyen rajzok. Utóbbiak lehetnek alaprajzok, metszetek, homlokzati rajzok. A legtöbb tervnél az alaprajzot és a metszeti rajzot lelhetjük fel. A tervek leglátványosabb eleme, a homlokzati rajz azonban nem mindenütt készült el.

Összességében megállapítható volt, hogy a tehetősebb megrendelők számára országosan is ismert építészmérnökök készítettek terveket. A kevésbé igényes építményeket ellenben egyszerű kőművesmesterek, néhány esetben pedig maguk a tulajdonosok készítették.

Szolnok településszerkezete a 19–20. század fordulóján

Magyarországon a 19. század utolsó harmadáig a települések nagy része a természeti adottságokat követve fejlődött. A kiegyezés után azonban felgyorsult a polgári átalakulás, vasutak, gyárak, üzemek épültek, és növekedett a városok lakossága is. A fejlesztések alakulását rajzokon, térképeken kezdték ábrázolni, eleinte a kisebb településrészekben, majd az egész településen. A rendezési tervek készítését azonban csak az 1937. évi VI. törvény tette kötelezővé. A városok ezt követően kezdtek el általános rendezési terveket (ÁRT) készíteni.

Szolnokon a régi városrészek elnevezése (pl. Katonaváros, Német tized) lassan eltűnt, és már csak három maradt meg: Vár, Tabán, Újváros.¹

Az 1847-ben átadott vasút döntő tényezőnek bizonyult abban, hogy a várost az 1876-ban megalakult Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székhelyének jelölték a rivális Jászberénnyel szemben. A Tisza partján fekvő Szolnok a kiépült vasútvonalak segítségével jól megközelíthető volt mind a főváros, mind a környező megyeszékhelyek irányából. Az első indóház a folyó partján épült fel, ennek következtében a vízi úton érkezett árucikkeket könnyen és gyorsan átpakolhatták a vasúti kocsikba. Később a személypályaudvar a mai helyén épült fel, a régi pályaudvar pedig teherforgalmat bonyolított le. Az új pályaudvartól a Nerfeld házig² szilárd burkolattal látták el a közutat, hogy ezáltal is jobban megközelíthetővé tegyék a megyei közigazgatás új középületeit, a megyeházát és a törvényszéket.

A város közlekedési jelentőségét tovább növelte, hogy az 1901–1907 között kiépült II. alföldi transzverzális út (a mai 4. sz. főút elődje) Szolnok főutcáján kanyargott végig az 1911-ben átadott vasszerkezetű Tisza hídon. Igaz ugyanakkor az is, hogy a város belső közlekedését még sokáig akadályozták a többségükben sáros, időnként járhatatlan utcák.³

¹ A megyeszékhely településszerkezetéről, történelmi városmagjáról több kitűnő tanulmány jelent meg, így ebben a dolgozatban kifejezetten a 19–20. század fordulójára és a két háború közötti időszakra koncentráltunk. A téma iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk a teljesség igénye nélkül a következő műveket: Cseh 1993; Gulyás 2011; Csöngye 2019

² Az ismert épület ekkor még nem létezett, a könnyebb azonosítás miatt említjük meg.

³ Ebben nagy szerepet játszottak azok a vízfolyások, amelyek évről-évre járhatatlanná tették a város belső utcáit. Az itt élő szerzetesek is leírták, hogy csizma és felgyűrt szerzetesi öltöny nélkül nem lehetett közlekedni a szolnoki utcákon. Pedig az előjáróság megpróbált segíteni az áldatlan állapoton: pallókat raktak a sáros utcákra és a csordogáló patakok fölé hidakat emeltek. Mégpedig kőből, ami elég meglepő a város történetében, hiszen ma nyomaik sem láthatóak. A város tanácsülési jegyzőkönyvében olvasható, hogy 1894. július 21-én megbízást adtak Szvitek Ignác vállalkozónak a város öt kőhidjának a megjavítására. Az első a Kossuth téri irodaháznál (egykori Néplap székház) volt. Egykor itt állt a város vizesárka, a palánkfal a bejárati kapuval és a hiddal. Ez sokáig fából készült. A város vezetése 1828. május 10-én megegyezett Sindl Ferenc kőművesmesterrel, hogy 100 Forintért és egy kőből (körülbelül 64 liter) búzáért kőhidat épít ezen a helyen. Együttal megbízták Sindl mestert, hogy a Büge medre fölé is készítsen egy hidat, szintén kőből. Ez látható Lehnhardt Sámuel 1827-ben készült metszetén. Egynyílású kőhíd korláttal ellátva a biztonságos közlekedés érdekében. Ez a vízfolyás napjainkra teljesen eltűnt, csak a Meder utca elnevezés őrzi emlékét. A Büge sok gondot okozott a partján lakóknak és csak az 1910-es években sikerült zárt csatornába terelni az időnként újra feltörő patakocskát. A Tisza partján, a Tisza szálló és a Verseghy Gimnázium környékén álltak valaha a sóházak. Köztük út is vezetett, de a folyamatos haladást két híd is szolgálta, ugyanis az itt lévő mocsár vizét a mai Szigligeti utca helyén folyó kis erecske vezette a Tiszába. Ez a kis vízmosás az egykori városárok maradványa lehetett. Kezdetben a nem éppen hízelgő, de annál kifejezőbb Bűdös-köz elnevezést kapta. Az egyik híd a Tisza szálló kerthelyisége mellett állhatott. Hol volt az ötödiknek említett kőhíd? Az egykori városárkon vezetett keresztül, talán a mai Tánácsics Mihály utcában.

A megyeszékhelyre emelt Szolnokon nagyszabású építkezések jelezték az urbanizálódást. A tiszai hídfőhöz közel, 1878-ban emelték a megyeházát. Az eklektikus stílusú, kétemeletes épület adott helyet a vármegye közgyűléseinek és hivatalainak. Néhány évvel később (1884) készült el a városháza ugyancsak eklektikus stílusban. A két közigazgatási székház közelében, több, ugyancsak az eklektika stíluskorszakát idéző épületet is találunk. Ilyen a megyeházával szemben látható, 1891-ben emelt törvényszék, illetve a banki és biztosító intézetek székháza (a Mezőgazdasági Takarékpénztár és az Első Magyar Biztosító Társaság egykori épülete). A megyeháza mellett áll a vármegyei kaszinó ugyancsak eklektikus épülete. A városházával szemben pedig a Pénzügyigazgatóság hajdani épületét találjuk (ma Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár). De itt látható már 1860 óta a „Magyar Király” Szálloda is (jelenleg a Damjanich János Múzeum épülete).

Természetesen a középítkezésekkel párhuzamosan megnövekedett a magánépítkezések száma is. A belvárosban sok, megkapó külsejű magánépület vagy bérház emelkedett ki. Ezeket tulajdonosaikról vagy építtetőjükről nevezte el a szolnoki lakosság. Ilyen volt pl. a Szapáry utcán Kádár Kálmán lakóháza, melynek földszintjén cukrászdát működtetett, de megemlíthetjük a Szabadság téren 1886-ban emelt Gyömörey-féle lakóházat is.

Az épületek tervezését több esetben a hazai építészet kiválóságai végezték. Baumhorn Lipót⁴ a Szapáry utca végén álló zsinagógát tervezte (1899), a tőle alig pár méterre álló református templom Sztehlo Ottó⁵ elképzelései alapján valósult meg 1894-ben neogótikus stílusban. A legrangosabb épületek a város korzóján, a Szapáry utcában jelentek meg. Az említett Kádár cukrászda mellette az 1895-ben megnyílt Nemzeti Szálló (építtetője Fodor Dániel) igazi szenzáció volt, már csak ezért is, mert saját áramfejlesztő teleppel rendelkezett. Ezen utcától kicsit tovább egy országos híró tervező, Pfaff Ferenc⁶ munkásságának gyümölcset találjuk, aki az 1909-ben átadott vasúti állomásépületet tervezte. De feltűnik

⁴ Baumhorn Lipót (Kisbér, 1860. december 28. – Kisbér, 1932. július 8.) Művei közül kiemelkednek az országszerte tervezett zsinagógák. A késő eklektika és szecesszió formajegyei figyelhetők meg épületein. A nagy kupolás terek megoldásában iskolát teremtő módon járt el. Jelentős épületei a szolnoki zsinagóga mellett Esztergom, Szeged, Brassó, Losonc, Újvidék zsinagógája. Tervezői munkássága között szerepelnek még iskolák, takarékpénztárak épületei.

⁵ Sztehlo Ottó (Dobsina, 1851. december 10. – Budapest, 1923. június 19.) A műegyetem elvégzése után Steindl Imre asszisztense volt, akivel együtt dolgozott a kassai székesegyház helyreállításán. Művei közül említést érdemelnek a szolnoki református templom, a székelyudvarhelyi megyeháza, az okolicsnói templom, a szigetvári római katolikus templom, az egri minaret helyreállítása.

⁶ Pfaff Ferenc (Mohács, 1851. november 19. – Budapest, 1913. augusztus 21.) Pfaff Ferenc építész Steindl Imre tanítványa, építészeti felfogása megegyezett a kor eklektikus divatjával. Tevékenységének első példája a fiumei pályaudvar épülete. Pfaff az állomásépületek egész sorát tervezte, a fiumei után következett a zágrábi, füzesabonyi, debreceni, temesvári, pécsi, szegedi, kaposvári, miskolci állomásépület. Ezen kívül ő készítette több állomásépület átalakítási tervét. Épületeinek alaprajzi és tömegkompozíciója igen hasonló, ami közrejátszott a magyar városi állomásépületek jellegzetes képének kialakulásában. Ugyanakkor az épületeket minden alkalommal újra tervezték, más részleteket, arányokat alakítottak ki, és így más hatást is értek el. Megyénkben a szolnoki állomás épületén kívül ő tervezte még a kisújszállásit is. Alig két évtized alatt nagy életművet hagyott hátra. Nevéhez fűződik még a millennium alkalmából a Városligetben épített közlekedési kiállítócsarnok, a későbbi Közlekedési Múzeum tervezése.

Kotál Henrik⁷ neve is listánkon, aki Moller Arnoldnak a Magyar utcában lévő borpincéjét és sörfejtőjét tervezte.

A 19–20. század fordulójára esett a város belterületén a hajdani vár környékének az átalakulása is. Helyén létesült 1902-ben a szolnoki művésztelep, vagy ahogy a korabeli helyszínrajzok említik, a „Festőművész telep”. A fák között megbúvó tornyot a telep művészei a hajdani vár köveit felhasználva emelték 1905-ben. Ezen a területen található még a Vártemplom, valamint a korcsolya térnek nevezett terület, amelyet mára már beépítettek. A mai vízmű helyén pedig a város jéggyára létesült. Az egykori Zagyva medertől (a mai MÁV Kórház) keletre eső rész Scheftsik István tulajdona volt, jórészt szántóföldek, de a területet a helyi szóhasználat ma is Scheftsik-telep elnevezéssel illeti a sikeres vállalkozóra és polgármesterre emlékezve.

A főutca és a főter gyorsan változott, a város legszebb épületei emelkedtek ki a földből. Az egykori Katonaváros és Német tized utcáiban azonban még sokáig mezővárosra jellemző földszintes épületek álltak. A homlokzatuk végig elfoglalta a telket, keskeny szárazbejáró biztosította csak a bejutást. A kis belvárost pedig egy kertes övezet ölelte körül, melyben alacsony, általában nád, vagy zsindegy fedte, a telkek hosszában húzódó, az utca felé forduló, többnyire vályogból épült házak sokasága állt. A nagy méretű telkek a gazdálkodók igényeit tükrözték, s jellemzően minden portán volt melléképület, illetve istálló. Az egykori Gólya kocsmá (a jelenlegi Eötvös tér sarka) közelében helyezkedett el az állatvásártér, a főteret a vasútállomással összekötő útvonal mentén.

A Tisza partja a 20. század elején még a gazdasági élet előmozdítója volt. Működött itt tutajkikötő, fűrésztelek és malmok. A szolnoki Hungária gőzmalom évente kb. 350.000 q búzát dolgozott fel, felét a Tiszán szállították, felét (kb. 150.000 q) vasúton. Az évente előállított 300.000 q lisztet és korpát vasúton Cseh- és Morvaország, illetve Fiume irányába továbbították. Scheftsik István egy másik, kisebb szolnoki gőzmalma naponta 100 q gabonát őrölt. Évi termelése 25.000 q liszt volt. A szolnoki malmok óriási előnyre tettek szert, a kivitelre termelő nagy malmok között említik őket, tehát ugyanazokat a piacokat látták el, mint a fővárosi malmok.

A megyeszékhelyen dolgozott 6 gőzfűrész is (Gründel cég, Adler Ignác, Barta János, Lusztig Adolf, Háy Jakab, id. Scheftsik István), amelyek nyersanyagjukat a Tiszán leúsztatott tutajok faanyagából kapták. A fűrészeket üzemeltető gőzkazánokban tüzeltek el a hulladék fát és a fűrészport. Gyártmányaikat nemcsak helyben és a környező településeken, de távolabbi helyeken is értékesítették. Szolnok állomásán ekkor 232.200 q épületfát

⁷ Kotál Henrik (1874. – ?) neves budapesti építész, akit a magyar szecesszió képviselői közé sorolnak. Számtalan alkotása közül csak a jelentősebbeket emeljük ki. 1906-ban ő tervezte Hikisch Rezsővel a szecessziós városházát Kiskunhalason. Néhány év múlva 11 építészársával közösen részt vett a fővárosban a Wekerle telep házainak tervezésében. 1909-ben ő is azok közé tartozott, akik tervet nyújtottak be a sárospataki tanítóképző építésére kiírt tervpályázatra. Itt második díjat szavaztak meg számára. 1912-ben elkészítette a Szatmárnémeti gimnázium terveit. Még ebben az évben részt vett a Budapesti Piarista Kápolna tervpályázatán is. 1914-ben pedig tervet készített a Mezőtúri városháza tervpályázatára. „Berettyó” jellegével beadott pályázata harmadik díjban részesült. A Dunakeszi MÁV lakótelep első ütemben felépített házait szintén ő tervezte 1919–1920-ban. Megyénkben több épület tervezőjeként is megtaláljuk a nevét. Elég a Jászberényi Hitelintézetet, a Kunhegyesi Szállodát vagy a jászkiséri „hősi emlékművet” említeni.

és zsindeletet adtak fel. A célállomások között Jászberény is szerepelt, de jutott ezekből a termékekből a fővárosba is.

A peremkerületek – az Újváros és a Szent János város – ugyancsak kertes házakkal épültek be. Igaz, külvárosi nyomornegyedről Szolnok esetében nem beszélhetünk, mégis a Járműjavító és a temető környékén olyan házak épültek, amelyek alig két helyiségből (egy szoba, egy konyha) álltak. A Liget utcán és környékén vasutas dolgozók lakótelepe épült ki kertvárosi elrendezéssel. A cukorgyár környékén is kisebb kolónia jött létre.

Az 1880-as évektől kezdődött a külterület benépesítése. Főleg az Ugarban és Alcsi határában épültek tanyák, valamint jelentősebb lakosság jelent meg Szandán a szőlőkben.

1863-ból maradt fenn Szolnok első utcanevjegyzéke. Az 1880-as évektől egyre inkább szükségessé vált az utcahálózat egységes szabályozása. 1889-ben Derzsi József mérnök a város megbízásából két városrendezési tervet is készített. A betervezett vázlatokat a térkép alapszíne után vörös tervnek, a másik munkáját pedig kék tervnek nevezték. A vörös terv a belterület szabályozását tartalmazta, és csak néhány belterületi utca kiegyenesítését és a közök rendezését írta elő. A kék terv nagyobb változtatásokat irányzott elő, amelyek a város egész területére vonatkoztak. Ez utóbbi például a Molnár (Szapáry) és a Magyar utcát a Nagykereszt (Ady Endre) utcáig meghosszabbította volna. A Fehérló (Tisza Antal) és a Nagykereszt utcát ki akarta egyenesíteni. A város ezt a tervet fogadta el, de az elképzelésekből kevés valósult meg.⁸

Középületek

A megyeszékhelyen a középületek sorában említjük meg a termelőtevékenység folytatásának épületeit.

Szolnokon az ipartelepítő tényezők – a nyersanyag, a munkaerő, a felvevőpiac – többé-kevésbé adottak voltak. Mindezekhez kapcsolódott a Tisza folyó, amely nemcsak közlekedési útvonalat jelentett, de egyes vízigényes iparágak letelepedésében is fontos szerepet játszott.

A nehézipart a Járműjavító Üzem képviselte. Szolnok vasúti csomóponttá fejlesztése következtében az üzem forgalma fokozatosan növekedett. Az alapításkor az üzem gépparkját néhány kisgép képezte. A szakmunkások főleg csehek, németek voltak. 1898-ban már 14 gőzmozdonyt, 8 db szerkocsit, 92 db kocsit tudtak javítani fedett helyiségben. A dolgozók száma 466 volt.

⁸ Az utcanevadásról Vörös István a következő anekdotát idézi: „Utcafelírást alig lehet látni városszerte egy-kettőt. De ez még csak hagyján! A lakóházak számozását a vármegye elrendelte még 1879-ben; ez meg is történt, kezdve 1-gyel, s végezve 2500 körül. Ma 3700 numerus van körülbelül. Amde a számozott táblák egy emberöltő alatt elrozsdásodtak, bemuszároltak úgyannyira, hogy könnyebb a telehold képén a cuppanó csókot váltó szerelmes ifjú és leány plasztikus arcát szabad szemmel kiböngészni, mint a táblákon a hajdani számjegyeket akár görccsövel felismerni. Jó 25 évvel ezelőtt már divatba jött, hogy utcánként újra kezdték a számozást, egyik oldalon a páratlan, a másikon a páros számokkal. De visszatértek a régihez nemsokára. Bizonyosan azért történt ez, mert ha minden utcában ismétlődnek a számok, sokkal nehezebb eligazodni, mint ha egy számot egy házhoz, illetve kapufélén lehet csak megtalálni a városban, amelyben az utcák hossza együtt kb. 20 kilométer. Minek annyi 12-es házszám, mikor egyszerűbb fejben tartani az 1673/1-et stb. Bemuszároltáknak nincs szükségük számozásra — ezért nem festetik újra a plémtáblácskát sem — ők utcafelírás, -számozás nélkül is eligazodnak. Az idetűvezt idegenek pedig kérdezősködjének, ha nem találják a keresett utcát, vagy elfelejtették pl. a 2093/d házszámot.” – Vörös 2005, 15.

A könnyűiparnál említsük meg a nagy múltú fafeldolgozó ipart. Az első szolnoki fűrészüzemet az 1860-as években létesítették. Eredetileg a Tiszán leúsztatott fenyőrönköket dolgozták fel épülettárává. Az üzem a város déli részén mintegy 8 katasztrális holdon helyezkedett el. A telepítéskor az üzemet évi 25 000 köbméter rönkfá feldolgozására létesítették. Ezeket a rönköket kezdetben ökrökkel és lovakkal húzták a partra, később a Tiszától az üzemig keskenynyomtávú vasutat létesítettek már 1878-ban. A századfordulón naponta 30-40 köbméter rönköt vágott fel az üzem.⁹

A Dohánybeváltó 1864-ben, a Téglagyár 1910-ben létesült. A cukorgyár 1914-ben kezdte meg működését. A telephely kiválasztásában nagy szerepet játszott a víz közelsége. Nagy tömegű nyersanyagból viszonylag kis területű készterméket állítottak elő. A gyár a megye területéről 5-6000 holdról vásárolta fel a répát. A cukorgyár indulásakor naponta 120 vagon répát tudott feldolgozni.

A malomiparról már többször szoltunk. A 19. sz. második felében megyénkben is elterjedtek a korszerű gőzmalmok. A megye első gőzmalmát 1866-ban építtette a Scheftsik család Szolnokon. A gőzmalmok nemcsak nagyobb kapacitással működtek, de fontos újítás volt, hogy malomkövek helyett hengerszéket alkalmaztak bennük, ami az őrölt lisztet finomabbá, tisztábbá tette. A gőzmalmok megjelenése eredményezte, hogy a hajómalomok száma fokozatosan csökkent; 1890-ben már csak 3 hajómalom kelepelt Szolnokon.

A századfordulón Szolnokon már 12 olyan gyáripari jellegű üzem volt, amely 20-nál több munkást és alkalmazottat foglalkoztatott.

A 19. század utolsó harmadától az építkezésben jelentkező igényekkel összefüggésben sorra alakultak a téglagyárak. Közülük legjelentősebbek a szolnoki, kunszentmártoni és a tiszaföldvári. A malmok mellett ezek jelentették a nagyobb ipari üzemeket az első világháborúig.

A terveken is megjelennek ezek a gyáregységek. A Hungária Gőzmalomnak (mely 1905-ben leégett) csak a lisztraktáráról maradt fenn terv. A Winkler testvérek és Polgár nevű cég gőzfűrész telepének viszont megmaradt a terve. A Vigh Gyula által üzemeltetett hasonló vállalkozásnak csak az üzemi épületét ismerjük. Ugyancsak megtekinthetjük a Szolnoki Egyesült Gőzfűrész és Őrlőmalom Rt. terveit, melynek felépítését a későbbi papírgyár helyére tervezték 1907-ben. Említésre méltó még Grósz Betti Abonyi úti gőzmalma (később Szüle-malom néven említették), melynek tervét 1908-ban nyújtották be. (Az épület a Bajcsy-Zsilinszky úti iskolától nyugatra állt). Ugyanebben az évben épült a Neugebauer malom a Tomory úton (a Mártírok útja és Indóház utcák egykori elnevezése) és Vigh Gyula malma, illetve Steiner György tégláégetője,¹⁰ de ekkor alakították át a Háy Jakab féle malmot is.

⁹ Fatelepek létesültek még Tiszafüreden, Abádszalókon, Tiszasülyön, Fegyverneken is, de a feldolgozás legjelentősebb központja továbbra is Szolnok maradt.

¹⁰ Bakai Gyula fatelep tulajdonos 1921-ben kérelmet nyújtott be, hogy a Tószegi úton őrlőmalmot létesíthessen. A háború utáni infláció és a gépek magas beszerzési ára miatt azonban az építkezést elhalasztotta. A mai Véső úton lévő egykori malomépület valaha a Bohn család tulajdonát képezte. A Bohn Gőzmalom Rt. a város gazdasági szempontból előnyös helyén, a vasút és az állami főút mellett – közel az állomáshoz és a fűtőházhoz – építette fel a malmot. 1931-ben azután a tulajdonukban lévő ingatlan nagyrészt eladták Szolnok városnak, hogy a területen házakat és utcákat alakítsanak ki.

Nagy valószínűséggel a megyeszékhelyen a Magyar-Amerikai Petróleum Rt. jelent meg először benzinkútra vonatkozó ajánlatával. A város vezetéséhez az 1924. év végén eljuttatott ajánlatuk szerint a benzinkutat az akkor modernnek számító Gilbert & Barker típusú szivattyú technikával szerelték fel. A vaskos levélcsomóban elküldött prospektusok szerint ezeket az „üzemanyag töltő kutakat” használták már a világ számos országában az Amerikai Egyesült Államoktól az arab országokig. A cég magyarországi képviselői referenciaként (vagy a nyomaték kedvéért) leírták: ilyen benzinkutat létesítettek Horthy Miklós fővárosi autogarázsánál is, és a kormányzó teljes mértékben elégedett volt a munkájukkal. Sőt a társaság tervei mellékleteként még azt is bemutatta, hogyan történik a tartály töltése és a benzin felvétele a gépkocsiba.

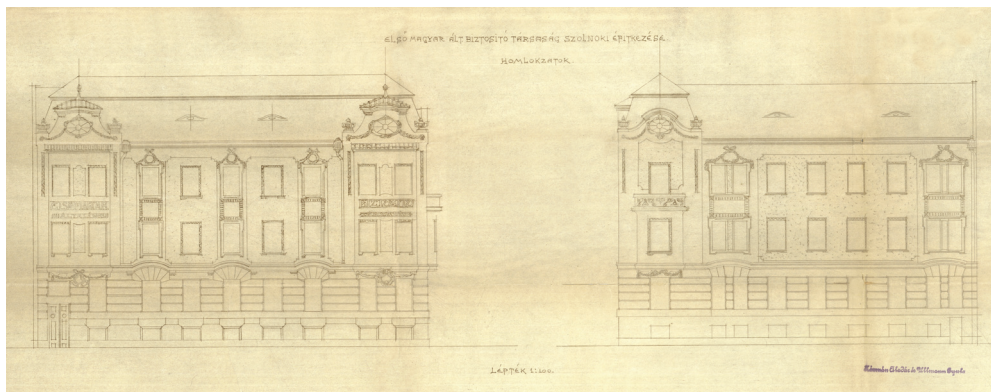
Azt nem tudjuk, hogy a kormányzónál végzett jó munka hatott-e a város döntéshozóira, de végül engedélyezték a kút megépítését és 1925. november 23-án használatbavételi engedélyt is adtak. A mellékelt helyszínrajzok alapján úgy tűnik, a tartályt és a szivattyút a város legforgalmasabb pontján, az egykori Tiszavidéki Hitelintézet előtt alakították ki. Nehéz a helyét lokalizálni, mivel az épületet is lebontották, a környék is jócskán megváltozott. A szolnokiak által „Fehér Háznak” ismert, egykor partháznak otthont adó épület mellett állhatott a bank épülete, de most út vezet a helyén.

A Magyar-Amerikai Petróleum Rt. által létesített kúttal egy időben a Pannonia-Petra Ásványolaj Forgalmi Rt. is nyújtott be kérelmet ilyen célból. Ők az egykori Nemzeti Szálló (ma CIB és Raiffeisen Bank) elé terveztek egy töltőállomást. Ezután gomba módra megsaporodtak a városban a benzinkutak. Egy évtized múlva számuk elérte a fél tucatot.

A tervek között több bank és biztosító épülete is feltűnik. Mindezek a megélénkülő pénzügyi és hitelélet bizonyítékai. 1905-ből származik az Első Magyar Általános Biztosító Társaság szolnoki épülete.¹¹ 1906-ból került elő az Osztrák-Magyar Bank szolnoki fiókja-

¹¹ Három szintes, tetőtér beépítéssel kialakított épület. Jellegzetes, magas manzárd tető alatt kiugró parkány járja le a főhomlokzatot. 2-5-2 tengellyel tagolt homlokzata van. Az épület tervezője a Kármán Aladár és Ullmann Gyula építész iroda volt. Ullmann Gyula (1872–1926) oklevelét 1894-ben, a M. Kir. József Műegyetemen szerezte. Tanulmányai befejezése után röviddel, 1895-ben társult Kármán Géza Aladárral. Kármán Géza (1871–1939) 1893-ban Münchenben szerezte diplomáját, Németországban majd Párizsban dolgozott. Hazatérése után társult Ullmann Gyulával. Ullmann egyébként a Magyar Építész és Iparművészeti Rajzolók Egyesületének is elnöke volt. 1906-tól a Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának, valamint az Országos Középítési Tanácsnak is tagja. A Budapesti Áru- és Értéktőzsde műszaki tanácsosa volt, valamint a Középítési és Képzőművészeti Bizottságban működött közre. Kármán Aladárral közösen számos budapesti bérházat, üzletházat, villát, valamint néhány vidéki kastélyt, szanatóriumot és árvaházat tervezetek. Két igazán kiemelkedő kiállításon is szerepeltek, egyrészt az 1896-os Millenniumi kiállításon, valamint az 1907-es Pécsi Országos Kiállításon. Budapesten kívül még több magyar városba – Békéscsaba, Gyula, Kaposvár, Miskolc, Pécs, Szeged, Szolnok, Szerencs, Vác – is készítek terveket. A közel húsz éves fennállása alatt a Kármán és Ullmann iroda építészeti tevékenységében több korszak különíthető el. Kezdetben a közös irodaalapítást követő néhány évben épületeiken még a historizáló formajegyek domináltak, például: millenniumi kiállítás francia vendéglője (1895–1896); gelsei Guttmann Vilmos villája (Budapest, I. ker., Hunyadi János út 2., már nem áll); Lord Adolf (Budapest, I. ker., Vérmező út 6.) és Rott Jakab (Budapest, VI. ker., Zichy Jenő u. 3.) bérházai. Kronológiai szempontból a következő épületük, az egykori Pesti Izraelita Nőegylet leányárvaháza, amelynek homlokzatán és belső tereiben (Budapest, XIV. ker., Uzsoki út 29/Róna utca 196.) már felfedezhetőek a bécsi szecessziós stílushoz hasonló szerkezeti megoldások és díszítő elemek. Az építészpáros ez utóbbi, a bécsi szecesszió, főképp Otto Wagner és Joseph Maria Olbrich munkásságának, a bécsi szecessziós stílusnak a követőjeként vált ismertté Magyarországon. A Pécsi Országos Kiállításon és Vásáron is ebben a stílusban tervezték a Textilcsarnokot és dr. Glass Izidor Hygiéniai pavilonját. Egy újabb periódust képeznek már a Duna parttól távolabb eső Weiss-

nak tervezete.¹² 1908-ból származik a Szolnoki Népbank és Takarékpénztár terve a Gorove Úton (tervezők Fehér Lajos és Ritter Ignác). 1909-ből származik a Szolnoki Polgári Leányiskola terve (ma Belvárosi Általános Iskola). A három emeletes épületegyüttest nagy manzárdteteje emeli ki a többi épület közül. Tervezői Stern Sándor és Adler Henrik. 1911-ből ismerjük a Szolnoki Hitelbank később elbontott épületét (jelenleg az OTP Igazgatóság áll a helyén). Egy évvel későbbi a Dohánybeváltó Felügyelőség épülete. A következő évben készül el a városi szegényház tervezete a Csokonai út végére, de nem valósul meg, csak később az Eötvös téren. 1921-ből származik a Pénzügyigazgatóság és Számvevőség épületének emeletráépítési terve. A Kossuth téren ma is álló épület számunkra azért lehet érdekes, mert 1950-től 1957-ig itt helyezték el a megyei levéltárat. Az épület ma a Verseyhy Könyvtárnak ad otthont.

*Első Magyar Biztosító Társaság szolnoki székháza
(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-XIV 46/1905)*

Igazi technikai kuriózumnak számít 1922-ből a Tisza-híd vámszedő bódéinak tervrajza.¹³ Szintén unikális az első újságosbódé rajza. 1926-ban bizonyos Farkas Antal kérte, hogy a Baross és a Szapáry utcák sarkán a Tiszavidéki Hitelintézet és Takarékpénztár épü-

bérházak (Budapest, XIII. ker., Szent István körút 10., 12.) a Hermann-ház (korábban Ullmann-ház, Budapest, V. ker., Báthori utca 3.), és ide sorolható még az egyik Ullmann-ház is (Budapest, XIII. ker., Visegrádi utca 25/Balzac utca 16.). A homlokzatok egészét tekintve ezek még mindig az új stílushoz köthetők, azonban formakincsükben teljesen elhagyják a bécsihez igen hasonló motívumokat (áttört fésűs kagyló/líra, korong, maszk, olajfa ágat idéző florális dísz) és felváltják azokat a történeti stílusokból már jól ismertekre, csak frissebb, sajátos ízben (szalagos, virág-, és gyümölcs fűzér, arabeszk). Ezután ismét váltás érzékelhető. Az 1910 körül általános klasszicizálás mellett a manierizmus szellemisége járja át műveiket. Ezeket a homlokzatokat több szintet átfogó oszlopok, pillérek, túlméretezett ablaknyílások és zárterkélyek tagolják. Továbbá az így keletkezett szűk falmezőket különböző díszítmenyekkel (súlyos gyümölcs-virágfüzérékkel, puttókkal, masnis koszorúkkal), vagy éppen rusztikával teszik még plasztikusabbá. – Pálinskás 2015

¹² Az épület tervezője Hubert József építész-mérnök (Pozsony, 1846. – Budapest, 1916.) volt. Oklevelét a zürichi egyetemen szerezte. Az Osztrák-Magyar Bank építészje volt, így legalább 32 székházat tervezett az országban. A fővárosban Móry Károllyal közösen több bérház terveinek elkészítése fűződik a nevéhez.

¹³ A hidaknál még a 20. században is élt a vámszedés intézménye. Az átkelésért fizetni kellett, méghozzá meghatározott tarifát. A megyeszékhelyen a Tisza-hídnál felállított vámháznál 1940-ig szedtek pénzt.

lete elé újságárusító pavilont építhessen. Kérelméhez rajzot is mellékel, amelyet a korszak elismert szolnoki építész vállalkozói, Altmann és Halász készítettek. A pavilon négyszögletes lett volna, a leírás szerint betonból, az oldalain nagy üvegfelületekkel, a tetőzeten egyszerű díszekkel. Sőt, korát megelőzve villanyvilágítással és villamos kályhával kívánták ellátni. Sajnos azonban a kérelmet az építészeti hatóság elutasította. Az 1926-os évi irataiban a Pénzügyőrakntanya tervével találkozhatunk. Ez napjainkban lakóház a Verseyhy úton, a Művészteleppel szemben. Ugyancsak ebben az évben találjuk Gettler Izidor bankházának terveit, amely a Gorove és a Magyar utca sarkán helyezkedett el. Az épület terveinek elkészítésére jeles építészt kértek fel Komor Marcell személyében.¹⁴ A következő évből pedig a Szolnoki Királyi Törvényszék emeletráépítése miatt benyújtott épülettervekre bukkanunk.

Bábaképző Intézet homlokzati rajza
(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-4038/1928)

¹⁴ Komor Marcell (Pest, 1868. november 7. – Sopronkeresztúr, 1944. november 29.) 1891-ben szerzett diplomát a Műegyetemen. A Lechner Ödön által kezdeményezett nemzeti szecessziós irányzat kiemelkedő alakja. 1897-ben közös irodát nyitott Jakab Dezsővel, társával több pályázatot nyertek, terveiket meg is valósították. Legismertebb munkái: a szentesi Petőfi Szálló és Vigadó, a szabadkai Zsinagóga, a marosvásárhelyi Kultúrpalota és Városháza és a nagyváradi Fekete Sas palota. Szolnokon ő tervezte Gettler Izidor bankházát a Gorove és a Magyar utca sarkán, illetve Dr. Leitner Sámuel házát a Liebner János u. (ma Mészáros Lőrinc u.) 3. szám alatt.

1928-as építési iratok között maradtak fenn a Bábaképző Intézet tervei.¹⁵ A Nagyváradról elmenekült Bábaképző Intézetnek Szolnok adott otthont. Tevékenysége 1921-ben indult meg a megyei kórházban. A kormány elhatározta egy modern, háromemeletes épület létesítését, a város pedig az építkezéshez egyholdas telket ajánlott fel. 1926-ban adták át a neobarokk stílusú épületet.¹⁶ Az előkertet oszlopos, dróthálós kerítés védte, hátul pedig tekintélyes méretű kert helyezkedett el. Két műtő, három szülőszoba, kórtermek tartoztak az épülethez. A szülészetet később áthelyezték a Hetényi Géza megyei Kórházba, az épületet pedig 2007-ben magánházzá alakították.

Tovább haladva a terveken, 1930-ban bukkan fel az Eötvös téri park terve. Ugyancsak ebből az évből ismerjük a megyeháza kibővítésének tervét.

A megyeháza bővítéséhez Zombory Lajos festőművész is készített tervvázlatokat. Zombory vázlatain pontos lépték és arány megjelölése nélkül – a megyeháza épületének eredeti szélességében – egy alapvetően hármastagolású, az épület hossz tengelyére merőleges tetőszerkezetű, a toldaléképület hátsó frontjának háromötödét kitevő, középső meghatározó részén a folyó felé eső timpanonnal díszített, stílusában festői hatásokra törekvő megyeházi hátsó homlokzat tűnik elő.

Az épület hátsó részének bővítésére végül Farkas Ödön mérnök kapott megbízást. Farkas Ödön tervei – az 1928-ban papírra vetett Zombory-féle tervektől jelentősen eltérve – az épület eredeti jellegéhez jobban igazodó épületet ábrázoltak. E terveken egy letisztult, lényegesen szerényebb, hátsó részén is alapvetően az épület főhomlokzatával harmonizáló, ötös tagolású toldaléképület szerepelt. A hozzáépített rész két szélén a megyeháza hossz tengelyét lapos tetejű, bástyaszerű, oszlopok által tartott timpanonnal díszített, az épület síkjából kiemelkedő elem zárta le, a megyeháza épületét záró új homlokzati rész hossz tengelyre merőleges nyereg tetőt kapott, míg a középső, ugyancsak szerkezetből kiugró épületelem egy timpanonban végződő, az épületrész fő tetőszerkezetére merőleges, különálló nyeregtetővel került lezárásra. A homlokzat emeleti részén középen háromszor három ablakmező került elhelyezésre, oszlopos párkányrészekkel, a szélső épületelemeknél az ablakok boltíves szemöldököt és oszlopos ál-erkély díszet kaptak. A bejáratot egy ugyancsak timpanonnal koronázott boltíves kapu biztosította a megyeháza Tisza-felőli homlokzatán.¹⁷

1934-ből kerültek elő a szolnoki főposta tervei.¹⁸ A szolnoki postaház építését a Debreceni Postaigazgatóság kezdeményezte. A háromszintes gránitszürke saroképület Bauhaus

¹⁵ Az épület tervezője Kappéter Géza (Budapest, 1878. február 27. – Budapest, 1948. február 1.) Budapesten a Műegyetemen végezte tanulmányait. 1902-től Berlinben gyakornok, majd hosszabb külföldi tanulmányútra ment. Visszatérve Korb Flóris és Giergl Kálmán tervezőirodájánál dolgozott, és a kolozsvári egyetem építkezését vezette. 1910-ben önálló irodát nyitott. Az I. világháborút követően Korb Flórisal együtt tervezte és építette a pécsi és a szegedi tudományegyetem intézetét és klinikáit. Jelentősebb munkái Budapesten a MAV Rendelőintézet és Kórház, valamint a szolnoki Bábaképző Intézet.

¹⁶ A Bábaképző mellett több más épület tervdokumentációja esetében is megfigyelhető, hogy az iratok csatolása révén későbbi évekből kerül elő egy-egy épületterv.

¹⁷ Fülöp 2011, 93–95.

¹⁸ Az épület tervezői Králik László és Müller Pál voltak. Králik László építész egyébként társtervezője volt a budai repülőtér felvételi épületének, Borbíró Virgillel együtt. Ugyancsak megtalálhatjuk nevét a pécsi, kaposvári, székesfehérvári és kispesti közbárhidak tervezői között.

stílusban épült meg. 1932. június 27-én adták át Magyar Királyi Posta elnevezéssel. Megnyitása után jelentős forgalmat bonyolított le.

Említsük meg a szolnokiak által „Nerfeld palotaként” ismert Nerfeld Ferenc Bankházat, mert hiszen utóbbi volt a hivatalos neve. A város központjában állt egykori épület tervezője egy ismert fővárosi építész, Szende Andor volt.¹⁹ Ugyanő tervezte Polgár László két-emeletes bérházát is a Baross úton (később a Délibáb presszó volt a helyén) és Dr. Hasznos József kétemeletes bérházát a Baross utca és a Kápolna utca sarkán.²⁰

1936-ból származnak a (József Attila úti laktanyaként ismert, ma már megszűnt) gyalogsági laktanya, valamint a következő évben a városháza udvarán lévő önkéntes tűzoltó-laktanya átalakítási tervei. Az 1938-as iratokban megtalálhatjuk az újjvárosban felépült római katolikus templom terveit. A következő évből pedig előkerültek a Városmajor úton létesített tűzér-laktanya tervdokumentációi. Majd a háború felé sodródó ország jellegzetes építményeiként jelennek meg egyre többször az óvóhelyek.

Magánépületek

Ma is álló, városképi szempontból meghatározó egykori magánházak

Az alábbiakban az eddig előkerült tervek közül az általunk fontosabbnak ítélteteket emeljük ki:

Ehrlich Adolfné bérháza a Szapáry u. 16. szám alatt áll. Tervei 1911-ben készültek el. A háromemeletes épületet a szecesszióra jellemző magas tető fedi. Az utcai homlokzat középső egysége a fősíktól hátrább épült meg egy kis emeleti udvar köré négyszög alakzatban. A két szélső homlokzati mező oromfalakkal kiemelve, az udvar felé nyolcszögletű toronyformákkal rendelkezik. Az épület homlokzatát 2006-ban felújították.

*Ehrlich Adolfné szolnoki bérházának
homlokzati rajza*

(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-XIV
165/1911)

¹⁹ Szende Andor (1886–1972) a férfi műkorsolya sport legeredményesebb hazai versenyzői közé tartozott. Háromszoros vb-bronzérmes, EB-ezüstérmes, négyszeres felnőtt, egyszeres ifjúsági magyar bajnok. 1909-ben végzett a Műegyetemen. A szolnoki „Nerfeld-palota” mellett ő tervezte például a mohácsi fogadalmi templomot, a sashalmi iskolát, az abonyi elemi iskolát és a kultúrházat, valamint a Tihanyi-félszigetre tervezett 300 férőhelyes iskolát.

²⁰ Kétemeletes, magas tetős ház; a telekadottságok miatt két különböző részből épült össze.

*Az épület napjainkban
(Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna)*

Steiner György háza a Szapáry u. 19. szám alatt épült. A magyar szecesszió stílusjegyeit hordozó ház tervei 1909-ben készültek. Két kiemelt oromfalas épületrész között az első emelet beljebb épült. Az aszimmetrikus bejárat előtt díszes kovácsolt kapuzat van, felette majolika faldísz. Az épület sokáig a Hazafias Népfrent székházaként működött, ezért sokan ma is „népfrent székházaként” ismerik. Mai megjelenését egy 1980 végi átalakításnak köszönheti.

A „Kádár Cukrászda” (később Tünde Cukrászda, jelenleg Black Cat Cafe) a Szapáry u. 28. szám alatt található. Az eklektikus stílusú épület mai formája emeletráépítéssel alakult ki. Az emeleti homlokzaton, középen fedett erkély épült három ablakkal, jobb szélén nyitott erkély, a bejárat fölött díszes ráccsal. Az ablakok fölött és az erkélyajtó körül jellegzetes magyar szecessziós stílusú díszes ékítmények találhatók színes virágmotívumokkal. Az alagsorban működött az üzem, amelyet a kor legmodernebb eszközeivel gépesítettek. Az épület frontján kapott helyet az üzlet, melynek teljes berendezése is szecessziós stílusban készült el. A falakat virágdíszes tapétákkal borították, s a sarkoknál fent is szecessziós girlanddal voltak keretezve. A megemelt szintű kisebb szalonba lépcső vezet fel, díszes kor-

lással. Az asztalok körül hátszékeken fonott ülőlapok szolgálták a kényelmet. A falak mentén végig párnázott ülések voltak, stílusos bútorszöveggel. Fölöttük a falbetéteket festett virágcsokrok díszítették ovális keretben. A vendégtér e belső díszítéséből mára semmi sem maradt. Az üzlet mögött, a földszinten volt a mester lakása, amely a belső udvarból nyílt. A „Kádár Cukrászda” eredeti terveit a család leszármazottja, Kádár György adta át levéltárunknak. Annak idején még a sajtó is cikket közölt az iratajándékozásról, hiszen a városban az egyik legismertebb cukrász család történetével kapcsolatban kerültek be újabb források közgyűjteményünkbe.²¹

Medgyesi (Meggyesi) József egyemeletes bérházának terveit 1912-ben készítették. Akkor Baross u. 2503. volt a számozás, napjainkban Baross u. 16.

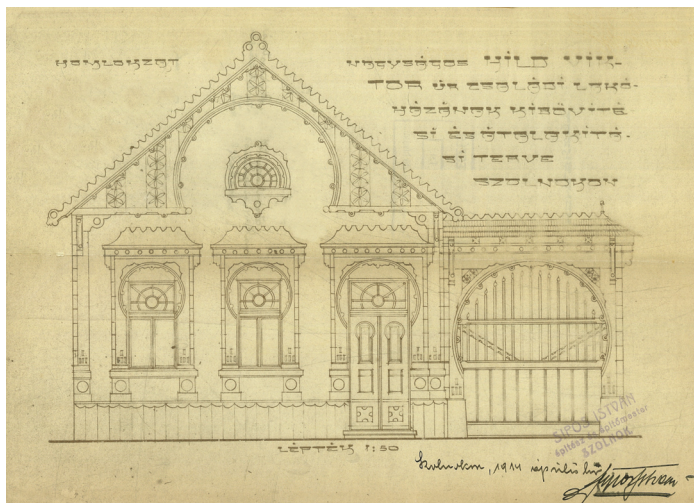
Medgyesi József lakóháza a Baross úton
(HU-MNL-JNSZML-V.473.c.-XIV 50/1912)

²¹ HU-MNL-JNSZML-XIII.6.; Kádár György úr öt tervdokumentációt adott át. A terveken a következő megnevezés olvasható: „Tekintetes Kádár Kálmán Úr és neje kétemeletes bérház építkezése Szolnokon”. Négy terv 1911. decemberében készült, az ötödik később, 1912. májusában. A tervek készítője Volentik Géza építész.

Az épület napjainkban
(Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna)

Az Arany János utcában ma is áll egy székykapus ház, amely egykor Hild Viktor (1855–1929) régész, polihisztor tulajdona volt. Az épület tervei 1914-ben készültek, Sipos István tervezte.

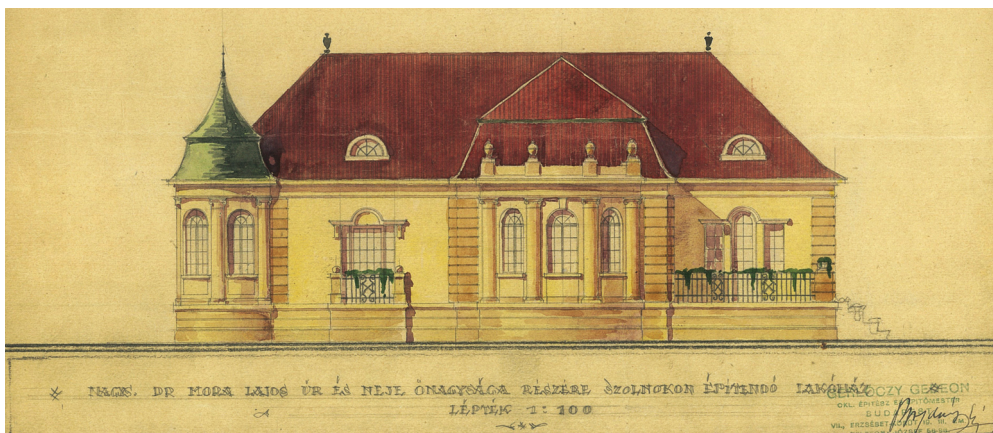

Hild Viktor házának homlokzati rajza
(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-XIV 78/1914)

Az épület napjainkban
(Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna)

Dr. Móra Lajos építtette a színház mellett azt a villát, amelynek terveit 1927-ben készítette Gerlőczy Gedeon.²² Az épületben a második világháború után bölcsőde működött.

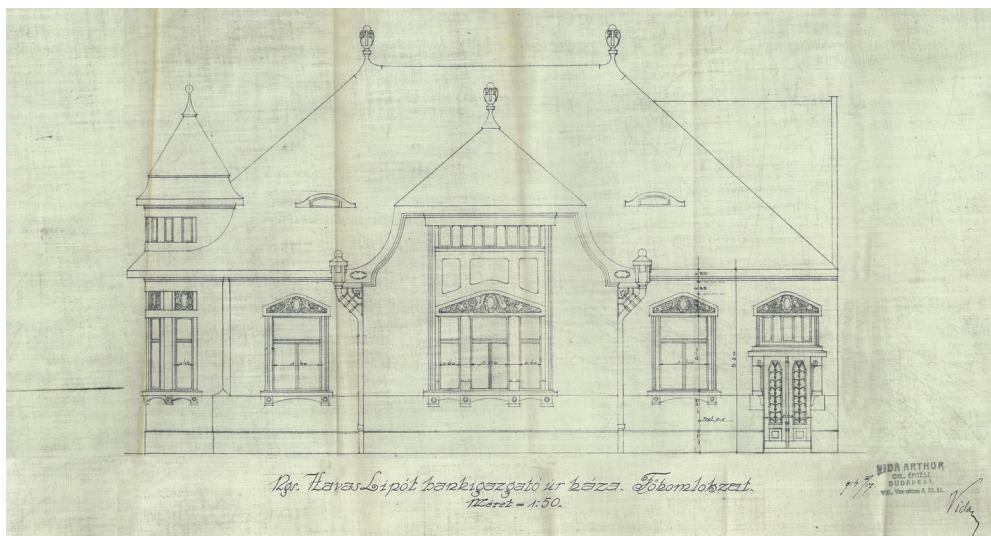
Dr. Móra Lajos lakóháza
(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-16283/1927)

²² Gerlőczy Gedeon (Budapest, 1895. június 28. – Budapest, 1975. július 30.) Budapesten a Műegyetemen szerzett diplomát. Professzora Hüttl Dezső irodájában kezdett dolgozni, majd Münchenben folytatta mérnöki tanulmányait. 1919-ben jött haza és ismét Hüttl irodájában dolgozott. Nevéhez fűződik Csontváry Kosztka Tivadar hagyatékának felfedezése és megőrzése. A húszas években önálló tervezőirodát nyitott. Ő tervezte a gyulai evangélikus templomot, és a Békéscsabán épült 100 ágyas sebészeti pavilont. Több eklektikus neobarokk villája valósult meg. Az ő nevéhez fűződik a Madách Kamaraszínház megtervezése valamint Kenderesen, Horthy Miklós szülőfalujában a „hősi emlékmű” terveinek elkészítése. 1944–1948-ig a Képzőművészeti Főiskolán tanított. 1950-től 1961-ig az Ipari Épülettervező Vállalatnál dolgozott. 1927-ben Szolnokon ő tervezte meg Dr. Móra Lajos ügyvéd Park u. 1. sz. alatti villáját.

Az épület napjainkban
(Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna)

Havas Lipót építtette azt a szecessziós villát a Templom úton, ahol egy ideig a Bányakapitányság is székelte. Az épület terveit 1914-ben készítette Vida Artúr.²³

Havas Lipót házának homlokzati rajza
(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-XIV 54/1914)

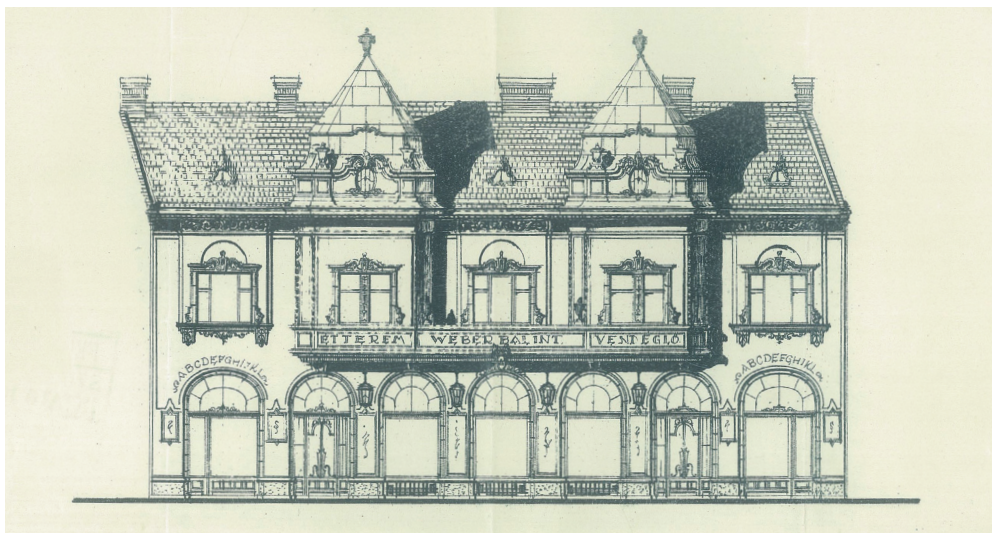
²³ Vida Artúr (1880–1934) korának országos híré építész volt. Alkotásai közé tartozott több középület, szálloda, városháza, iskola. Tervei alapján épült meg a szombathelyi Savaria Szálloda, de ő tervezte Karcagon a Városházát is.

Az épület napjainkban
(Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna)

Barta János kétemeletes lakóházának terveit 1911-ben készítette Heininger János építész. Az épület ma is áll a Szapáry és a Sóház u. sarkán.

Wéber Bálint vendéglőjének és lakóházának terveit 1927-ben készítette el Dömény és Ehrlich. Az épület ma is megtekinthető a Kossuth utcán.

Wéber Bálint vendéglője
(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-2741/1927)

Az épület napjainkban
(Fotó: Mészárosné Csók Zsuzsanna)

Szolnokon, a Damjanich u. 1. sz. alatt áll a város legnagyobb, háború előtt épült bérháza. A kétemeletes, erősen tagolt homlokzatú, klasszicizáló épületet dr. Szende Dezső, Ilona és Andor budapesti lakosok építtették 1929-ben. Helyén a város régi fotói szerint eredetileg az úgynevezett Scheftsik bazár állt. A tervrajzból annyit megtudunk, hogy az új épület kivitelezője a szolnoki Altmann és Halász cég volt. Az építkezést 1929. május 13-án kezdték és november 13-án a tulajdonosok kezében volt a lakhatási engedély. A sarkán ívelt ház földszintjén üzletsor helyezkedett el, továbbá a mellékutcában három szoba is volt. A falak egy belső udvart is körülzártak, sarkában egy feltehetően az üzleteket kiszolgáló közös mellékhelyiséggel. A mai Halászcserda helyére patikát terveztek, a földszinten pedig több üzlet is helyet kapott. Az ötvenes-hatvanas években volt benne buszváró is. Az emeleteken, a Szabadság téri és a Kossuth Lajos utcai fronton nagyobb, többszobás lakásokat alakítottak ki konyhával, kamrával, fürdőszobával, cselédszobával, a háború előtti polgári élet szükségletei szerint, míg a mai Lengyel légió utcára néző oldalon kisebb lakások voltak.²⁴ A belvárosban épült átlagos polgárházak belsejét az utca felől egy szárazbejáraton át lehetett megközelíteni. Itt a zárt udvaron keresztül juthattak az épületbe, lépcsőn-verandán keresztül. Az általános elrendezés ez volt: előszoba, konyha, majd az utca felőli fronton a két vagy három szoba. Néhány lakás már fürdőszobával épült meg.

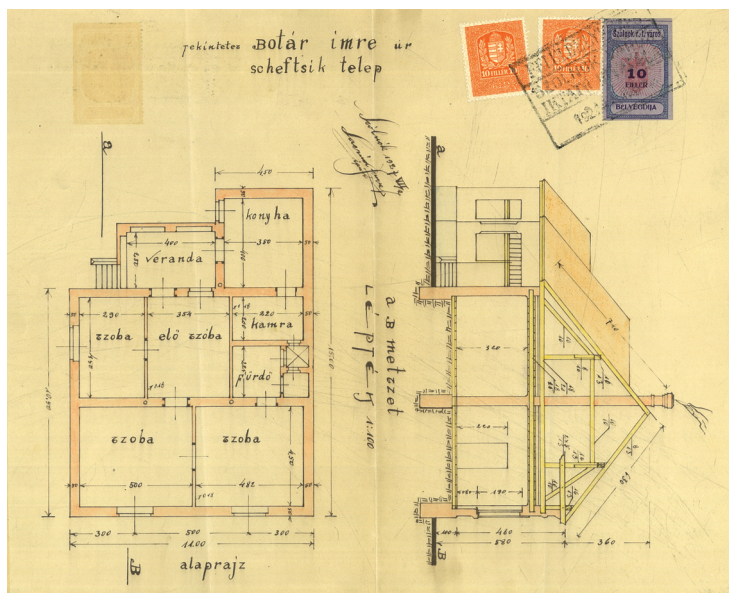
²⁴ Szathmáry 2018

Kertes házak a peremkerületekben

Ezek az épületek jórészt a gazdálkodást folytató lakosok igényeinek megfelelően épültek. A főépület a telek hosszában húzódott, minden portán megtalálható volt a melléképület, illetve az istálló.

Rideg István helytörténeti kutató elkészítette egykori portájának makettjét, amely a Kolozsvári úton állt. A tornácos lakóház a háromosztatú parasztházak elrendezését követte, azaz volt benne egy konyha és ehhez kapcsolódó két szoba. A tornác végén alakították ki a kamrát. A konyhában még kemence ontotta a meleget és persze megtalálható volt a szabadkémény is. A házhoz csatlakozott egy kis nyári konyha, az udvar hátsó részében pedig egy fásfészer került elhelyezésre. Mellette disznóól és csirkeól állt, az udvaron pedig gémeskút. Az udvar hátulján keresztben alakították ki a kukoricagórét. A ház előtt virágágyás helyezkedett el és egy kis konyhakert. Eperfa, szilvafa, almafa egészítették ki a növényeket.²⁵

Némileg különböztek a külterületen álló gazdálkodók házai. Az utcafronton épült házak általában két ablakukat fordították az út felé. A gyalogos kapubejárón át rendszerint a nyitott tornácra lehetett bejutni. A ház bejárata a konyhába vezetett, innen ajtók nyíltak a két szobába. A házat általában még kiegészítette két helyiség: a kamra és a magtár. A lakóépülethez csatlakozott az istálló, majd ezt követte a fészer és az ólak. A házak tornácát faragásokkal díszítették. A tehetősebb gazdák házai inkább a városban épült polgárházak díszítését és elrendezését követték.

Botár Imre kertesházának terve
(HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-13393/1927)

²⁵ HU-MNL-JNSzML-XV.20.

Minden komfortot nélkülöző lakások

Erős túlzásnak tűnik azt állítani, hogy Szolnokon nyomortelepek álltak a két háború között. Az viszont a tervekben is kitűnik, hogy nagyon sok lakóépület raja bukkan elő, amelyek csupán egy konyhából és szobából álltak. Alapterületük 20 m² körüli volt. Anyaguk nincs feltüntetve, de valószínűleg vályogból készültek. Ezek a lakások főleg a Járműjavító övező utcákban, a Kisgyepen (a mai Széchenyi lakótelep) épültek, de néhány ház raja feltűnik a Zagyva tulsó partján épült övezetben, az akkor még Schefftsik-telepnek nevezett részen is.

Szükség-lakások menekülteknek

Külön említésre méltó az a tervezet, amely 1921-ben készült és a Szolnokon építendő szükség-lakások telkeit ábrázolja. A helyszínrajz a Csokonai utca–Szántó utca–vasút által bezárt területen a régi vásárteret ábrázolja, mellette jelöltek ki házhelyeket a Trianon után az elcsatolt területekről Szolnokra menekülteknek.²⁶ Az I. világháborút lezáró békekötések következtében ugyanis Romániából magyarok ezrei érkeztek az anyaországba. A menekülteket ideiglenesen a pályaudvaron helyezték el vagonokban. Itt azonban elég nyomorúságos körülmények között éltek, ezért a kormány is arra törekedett, hogy kislakás-építési akció keretében ingatlanhoz juttassa elsősorban a középosztályt, a számukra épített két, három és négyszobás lakásokkal.

Dr. Kenéz Béla (Szolnok nemzetgyűlési képviselője a két világháború között) elképzelése szerint először a város Zagyván túli részén, az úgynevezett Liba–legelőn akartak lakásokat építeni a menekülteknek.²⁷ Az általunk feltárt tervek viszont azt mutatják, hogy a Csokonai utca vasút felőli részén, a régi vásártér mellett (ma Pozsonyi úti vasúti aluljáró) jelölték ki a kiosztásra kerülő telkeket. Bojtos Gábor kutatása tárta fel a ténylegesen megvalósult terveket, mely alapján tudjuk, hogy végül az Eötvös téri víztorony környékén valósult meg az elképzelés.²⁸

Ismert helybeli építőmesterek

A korabeli építőmesterek a maguk idején igazi polihisztorok voltak. Nemcsak a kivitelezéssel foglalkoztak, de nagyon sokszor maguk készítették a terveket. Hírük messze eljutott az országban, ezért olykor más jelentősebb településeken álló épületek is a kezük munkáját dicsérik. A neves vállalkozók mellett kevésbé ismert kőművesmesterek neve is feltárul a terveken. A teljesség igénye nélkül közöljük az ismertebb építész-tervezőket.

Madas Mihály 1880-ban Nagyszalontán született, Budapesten végezte a középiskolát és a felső ipari szakiskolát, ahol 1904-ben szerzett oklevelet. A következő évben jött Szolnokra, ahol egy évi építészvezetőség után önállósította magát. A Kádas cég, Nagy Sándor, az Altmann és Halász társulás mellett egyike lett a város jeles építkezési vállalkozóinak. Ő építette Kádár cukrász lakóházát, a Trencsényi és Heller féle gépgyárat, a Schwartz test-

²⁶ HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-XVI 3339/1921

²⁷ Szűcs 2019, 42–43.

²⁸ Bojtos 2021

Zombory Lajos festőművész (Szeged, 1867. – Szolnok, 1933.) előbb építési rajzoló, majd Lechner Ödön irodájának munkatársa volt, de mellette egyéni terveket is alkotott. Ő tervezte például a Szegedi Ügyvédi Kamara épületét, míg Szolnokon nemcsak a megyeháza hátsó részéhez készített vázlatokat, de ő tervezte saját Szabadság téri házát és műtermét is.³⁰

Nagy Sándor építőmester és építési vállalkozó 1892-ben született Szolnokon. Középiskolát végzett, majd építőmesteri oklevelét 1926-ban Budapesten szerezte. 1913-ban lett önálló vállalkozó. A 68. gyalogezredben harcolt a szerb, orosz, olasz fronton. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye törvényhatósági bizottságának tagja volt, emellett városi képviselő, az Ipartestület vezetőségi tagja, a segédvizsgáztató bizottság elnöke, a Keresztény Párt, az Egyetértés Kör, a Katolikus Legényegylet, a Kereskedelmi Társulat és az Elaggott Iparosok Egyesületének is tagja.

Sipos István építőmester és építési vállalkozó Kunszentmártonban született 1881. augusztus 10-én. Kőműves mestervizsgát tett, rövid ideig szülőhelyén dolgozott, majd Nagyváradra költözött. 1905-ben már Szolnokon találjuk, ahol közel négy évtizeden át a megyeszékhely arculatát meghatározó épületek sokaságát emelte. Cégét „Sipos István építőmester” megnevezéssel 1911-ben jegyezték be. Megvásárolta Harkányi téglagyárát, amelynek termékeit a Sipos feliratról lehet felismerni. 1923-ban vette feleségül Hubay Arankát, Szolnok egykori polgármesterének unokáját. Sipos sokáig volt képviselő a városi közgyűlésben. A városban számtalan épület kivitelezését végezte, a Szolnoki Cukorgyár területén például lakásokat, valamint szeletszáritót tervezett és épített. Ő tervezte és kivitelezte Meggyesi József Baross úti lakóházát (az I. sz. postát nyugatról határoló, ma is álló épületet). Hild Viktor különleges székelykapus lakóházát is ő jegyezte, de szintén ő végezte a Nemzeti Szálloda belső átalakítását 1914-ben. Saját maga tervezte a Templom utca és a Vadász köz sarkán álló házát is. Egyéni elképzelése alapján készült el a Tisza Evezős Egyletnek a Zagyva torkolatában álló háza, emellett Scheftsik György lakóházát is ő tervezte. 1927-ben Sipos István alakította át Kádár Kálmán cukrász Szapáry úti házát. Sipos István 1949. július 5-én hunyt el Szolnokon.³¹

³⁰ HU-MNL-JNSzML-V.473.c.-9564/1926

³¹ Szathmáry 2016b; Köszönöm Sipos István unokájának, B. Sipos Gabriellának az életrajzhoz nyújtott segítségét. – Sipos István tevékenységét kortársai a következőképpen ismertették: „Sipos István építész 1907. év óta működik Szolnokon, az előtt Szarvason és Kunszentmártonban állott az építőipar szolgálatában. A mai generáció legkeresettebb építészei közé tartozik, melyre őt tervezéseinek ízlése, a beépítendő terület hasznos és olcsó kihasználása, s mindenek felett megbízhatósága, tudása és szorgalma predesztinálja. Típusa azoknak az embereknek, kiket a csapások sem sújtanak le, ellenkezőleg, újabb munkára, küzdelemre serkentenek. 1908-ban Kunszentmártonban a róm. kath. templomot építi át, valamint a Körös-szálló vendéglőt és színházat építi fel ugyanott, nem különben a 16 tantermes, emeletes központi iskolát. Ugyanezen évben alakítja át gróf Bolza Pál és Géza kastélyát, ahol 250 m hosszú bástyafalat húzott, mely víz-szabályozási munkát vont maga után. Szolnokon 1911-ben az Ehrich A. 3 emeletes bérházát, Deutsch Ernő 2 emeletes bérházát, 1923-ban a cukorgyár építkezéseit végzi, melyhez egy 2 emeletes bérház, iskola, munkáslakások és egy 800 vagon cukor befogadására alkalmas raktárépület tartozott. Bogdánffy és Gerlőczy tervei alapján ő építette a szolnoki Bábaképzőt, a törvényszék II. emelet ráépítését, a kommun alatt teljesen összeült Barta-féle renoválást. Itt említést érdemel az, hogy a legnagyobb veszélyben, 3 laikus ember segítségével dúcolta fel az épületet és mentette meg az összeomlástól. A kommunrombolás restaurációjának legnagyobb részét ő végezte. A megyeház restaurálása, a városi színház átépítése, Möller szesznyakereskedő amerikai hűtőházának és sörraktárának építkezése, mind az ő munkája. Jászkarajenőn a Mira keserűvíz forrás építkezései 2 évig tartottak. Ez idő alatt 18 kutat 7 drb szivattyúházat, töltő- és párolóépületet, iroda- és lakáshelyiségeket magában foglaló épületet épített fel. A felsorolt épületek koránt sem merítik ki az ő munkásságát, mert ezen kívül számtalan köz és magánépület felépítése fűződik nevéhez. Nagy elfoglaltsága mellett egy tekintélyes téglagyárát

Az eddig előkerült jelentősebb rajzokat, terveket, tervdokumentumokat és néhány építőtőmestert jelen tanulmányunkban azért tartottuk fontosnak röviden bemutatni, hogy rávilágítsunk az ismertetett források jelentőségére. Bízunk benne, hogy ezután is sok értékes és helytörténeti szempontból is érdekes építési dokumentumot találunk Szolnok város irataiban, amelyek a kutató- és ügyfélszolgálatunk munkáját egyaránt segítik majd.

is vezet, melyet bérletben bír és ahol évente 2 millió téglát gyárt, mellyel Szolnok és környékét látja el.” – Vállalkozók Lapja Budapest, 1928. április 18. 2.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-JNSzML-V.473.c.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok város iratai, Közigazgatási iratok

HU-MNL-JNSzML-XIII.6.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, A szolnoki Kádár család iratai.

HU-MNL-JNSzML-XV.20.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Rideg István gyűjteménye

Kiadott források

Vörös 2005 = Vörös István: Rajzok Szolnok város múltjából. Szerk. Kósa Károly. Szolnok, 2005.

Szakirodalom

Bojtos 2021 = Bojtos Gábor: Trianon évfordulójára: menekültlakások Szolnokon. www.mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/trianon_evfordulojara_menekultlakasok_szolnokon (Hozzáférés: 2021. 06. 04.)

Cseh 1993 = Cseh Géza: Szolnok város utcanévei. Helytörténeti Adattár. Szolnok, 1993.

Csöngé 2019 = Csöngé Attila: Ki volt Szolnok városrendezési tervének atyja? In: TISICUM. Szolnok, 2019. 351–367.

Fülöp 2011 = Fülöp Tamás: A megyeháza és a vármegyei közigazgatás a 19. század végén és a 20. század első felében. In: Jász-Nagykun-Szolnok megye székházának és a megye közigazgatásának története (1876–1990). Szerk. Fülöp Tamás. Szolnok, 2011. 74–128.

Gulyás 2011 = Gulyás Katalin: A dualizmus virágzó városa. In: Szolnok könyve. Szolnok, 2011. 104–119.

Pálinkás 2015 = Pálinkás Szilvia: Kármán Géza Aladár (1871–1939) és Erényi Ullmann Gyula (1872–1926) A bécsi szecesszió legkiválóbb hazai képviselői. In: Építőművészek Ybl és Lechner korában. Szerk. Rozsnyai József. Budapest, 2015.

Szathmáry 2016a = Szathmáry István: Egy baljós történetű épület: itt gyilkolták meg a szolnoki vállalkozót. <https://www.szoljon.hu/kozelet-jasz-nagykun-szolnok/2016/03/egy-baljos-tortenetu-epulet-itt-gyilkoltak-meg-a-szolnoki-vallalkozot> (Hozzáférés: 2021. 05. 18.)

- Szathmáry 2016b = Szathmáry István: Egy jeles építőmester szolnoki munkásságának emlékei. In: Új Néplap. Grátis 2016. 10. 14.
- Szathmáry 2018 = Szathmáry István: Egy régi bérház volt hősi halottunk egykori otthona. In: <https://www.szoljon.hu/kozelet-jasz-nagykun-szolnok/2018/01/egy-regi-berhaz-volt-hosi-halottunk-egykori-otthona> (Hozzáférés: 2021. 05. 20.)
- Szűcs 2019 = Szűcs Lajos: Vagonlakók, menekültek Szolnokon az 1920-as években. Besenyszög, 2019.

BOJTOS GÁBOR – CSÖNGE ATTILA – MÁKOS JUDIT – MUCSI LÁSZLÓ
– SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN – SZIKSZAI MIHÁLY
– VINCZE JÁNOS FARKAS

A TÖRTÉNELEM KEREKE FORDULT EGYET Településfejlesztés és átalakuló életmód a 20. század második felében

2021. augusztus 30-án a fenti címmel egy különleges vándorkiállítás nyílt Szolnokon.¹ E tárlat egy országos rendezvénysorozat és kutatási projekt részét képezte, melyet a Magyar Nemzeti Levéltár és a Szentendrei Skanzen közösen indított a rendszerváltás időszakának feltárására és bemutatására. Adatbázisok, interjúk és tanulmányok mellett az ország minden megyéjében készült egy-egy kiállítás is, hogy minél szélesebb közönséget tudjunk megszólítani. Utóbbiak mindenhol a Hazafias Népfront rendkívül értékes fényképgyűjteményére² épültek, amit kiegészítettek más levéltári források is.

A fiatalabbaknak ma már semmit nem mond a Hazafias Népfront kifejezés, de az idősebbek talán még emlékeznek, hogy az a rendszerváltás előtt egy olyan szervezet volt, amely összefogta a szocialista pártot és a különböző tömegszervezeteket, kulturális egyesületeket is. Nemcsak tisztán politikai, hanem azzal összekapcsolva kulturális célokat is szolgált.

Ezek egyike volt az 1984 tavaszán indított nagyszabású országfényképezési akció, amely Magyarország ötvenezer főnél kisebb lakosú településeinek képét, a „szocialista rendszer” négy évtizedes fennállásának eredményeit kívánta megörökíteni. A felhíváshoz több község és város aktivistái, profi fotósok és lelkes amatőrök is csatlakoztak. Tervszerűen dokumentált, országosan több mint százezer felvételtől álló fényképsorozataikon vidéki utcák, házak, üzemek sorakoznak, egyedülálló láttelepet adva hazánk rendszerváltozás előtti állapotáról. A végeredményt úgy lehet elképzelni, mintha egy fekete-fehér Google Maps lenne a 80-as évekből.

A későbbiekben az elkészült felvételeket természetesen propagandacélokra is fel kívánták használni, konkrétan az akkoriban „felszabadulásként” aposztrofált 1945-ös események 50. évfordulója alkalmával. Csakhogy közbejött a rendszerváltás, és így a

¹ Kiállításunk első helyszínének a szolnoki TISZApART MOZI kávézóját választottuk, mely a megyeszékhely országosan is elismert és nemzetközi filmszociálnak is rendszeresen otthont adó művészmozijaként a város legnépszerűbb kulturális szórakozóhelye, több korosztály, értelmiségiek és diákok közkedvelt találkozóhelye. A kávézórész falain a tulajdonosok havonta váltakozva adnak lehetőséget fényképes- vagy festett, tehát falra akasztható kiállítások bemutatására, s Levéltárunk az elmúlt években is már több alkalommal mutatott be itt kiemelkedően nagy sikerrel a mostanihoz hasonló, A0-s poszterekre nyomtatott tárlatokat. A poszteres kivitellel ezúttal sem csak a szolnoki helyszín adottságaihoz igazodtunk. Nem titkolt szándékunk volt az is, hogy vándorkiállításaként a megye más településein is könnyen és gyorsan bemutatható összeállítást készítsünk. Ennek jegyében elsőként Jászberénybe szállítottuk tovább a képeket, ahol a Jász Múzeum tárgyi emlékeivel közösen mutattuk be válogatásunkat 2021 novemberében.

² HU-MNL-JNSZML-XV.26. Hazafias Népfront fényképgyűjteménye

szocialista rendszer fejlődését megörökítő fotókat 1995-ben már senki nem vette elő, azokat végül sehol sem mutatták be. A Hazafias Népfront megyei szervezetei is megszűntek létezni, s dokumentumaik rendszerint bekerültek valamelyik helyi közgyűjteménybe. A fényképek ezután a raktárak mélyén pihentek egészen addig, amíg kiállításunkkal bepilantást nem engedtünk e felbecsülhetetlen értékű kortörténeti forrásegyüttesbe.

Sajnos nem készült minden településen fényképsorozat, illetve nem mind maradt fenn. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Jászságról gazdag képanyag áll rendelkezésünkre, ellenben Szolnokról – méretéből adódóan – eleve nem is készültek Hazafias Népfront fotók. Ezért határoztunk úgy, hogy a Népfront képanyagát más korabeli levéltári forrásokkal, a Szolnok Megyei Állami Építőipari Vállalat fotóival és a helyi sajtóval is kiegészítjük. Az ÁÉV néhány albumból és ezernél is több fotónegatív tekercsből³ álló fényképgyűjteménye rengeteg pillanatfelvételen mutatja be Szolnok város hetvenes-nyolcvanas évekbeli átalakulásának különböző stációit. Magát a kiállítást is azért nyitottuk meg a Szolnok Napja rendezvénysorozathoz⁴ kapcsolódva, mert a megyeszékhely életében, a városkép és a városszerkezet átalakulásában markáns változást hozott ez az időszak.

Természetesen a települések fejlődése azóta sem állt meg, elvégre minden lakóhely olyan, mint egy élő szövet: folyamatosan változik. Az évtizedek múltával ezért egyre értékeesebbé vált a Hazafias Népfront, és az ÁÉV fényképgyűjteménye, hiszen a mai állapottal összevetve pontosan látható, mi változott és milyen irányban. A fekete-fehér fotókból nem pusztán a településfejlesztési törekvések rajzolódnak ki, hanem annál jóval több: látni rajtuk a politikai rendszerek váltakozását, a közterek formálódását, az ipar és mezőgazdaság átalakítását, a közlekedés fejlődésének korábbi szakaszát. Látni továbbá az első számítógépeket és az összetartó munkahelyi brigádokat, hol és mit vásároltak az emberek és milyen ruhákban jártak, hova mentek szórakozni, kikapcsolódni, vagyis látni a társadalomtörténetet, az emberek életmódjának átalakulását is.

Fényképválogatásunk célja, hogy felvillantsuk a késő Kádár-kor vidéki milióit, a településfejlesztés jellegzetes vonásait, s ezen túlmenően az itt élők hétköznapijainak, életmódjának fényképeken is megragadható változásait. Éppen ezért a képek bemutatásakor arra törekedtünk, hogy a fotókat rendszerezve, tematikus rendben csoportosítva tárjuk a közönség elé. A tablókhöz egy-egy rövid összefoglaló szöveget készítettünk, melyek azok számára is érthetővé és értelmezhetővé teszik a képeket, akik életkorukból adódóan még nem éltek a 80-as években. Ugyanakkor a tárlat új összefüggések megvilágításával és a részletekben rejlő érdekességek kiemelésével az idősebb korosztály számára is tartogathat meglepetést. Az alábbiakban e témaköröknek megfelelően röviden ismertetjük kiállításunk anyagát, majd pedig a tablókon szereplő képekből adunk közre egy csokorra valót. A területi korlátokra tekintettel minden fénykép bemutatása nem lehetséges, de igyekeztünk

³ HU-MNL-JNSzML-XXIX.21.k.; A gyűjtemény fotónegatív tekercsei jelenleg rendezés alatt állnak, azok digitálizálása még csak részlegesen történt meg. A forrásközlésben e fekete-fehér fényképválogatásra fvf rövidítéssel és azon belül a kép sorszámaival történik hivatkozás.

⁴ Szolnok Napját minden évben szeptember 1-jén ünnepli a város a Pest–Szolnok vasútvonal megnyitására emlékezve, tekintettel a vasútnak a város fejlődésében játszott rendkívül fontos szerepére. A városnapi programok gazdagsága immáron többnapos rendezvénysorozat megtartását is lehetővé teszi.

a legérdekesebb és legjellegzetesebb felvételeket kiválasztani, melyek képesek érzékelteni a képanyag gazdagságát, sokféleségét.

Szolnok az újjászülető város: Szolnok 1975-ben ünnepelte első írásos említésének 900 éves jubileumát, ami jelentős beruházásokat tett lehetővé. A városfejlesztés fordulópontja azonban már a '60-as évek elején bekövetkezett.⁵ A megyeszékhely ipari jellegének erősödésével és a munkahelyek szaporodásával a lakosság száma dinamikus növekedésnek indult, a lakásépítés üteme azonban sokáig nem tudott ezzel lépést tartani.

A döntéshozók ezért a belváros művelődési és kereskedelmi központtá alakítása mellett célul tűzték ki, hogy a városmaghoz közvetlenül kapcsolódó lakóterületeket is kiépítsenek.⁶ Ennek eredményeként születtek meg a Vosztek blokkházai, majd a '70-es évek elejétől a Zagyvaparti lakótelep tízezeresesei. Utóbbiak a sáros-zegzugos Tabán helyén épültek fel, s az akkoriban modernnek számító, iparosított, ún. poligon technológia felhasználásával készültek. Bár egy elavult városrész rekonstrukciója alapvetően pozitív célkitűzésnek számított, a lakótelep esetében utólag már hátrányként értékelték a közművek átépítésének és a szanálások pluszköltségeit. E tapasztalatokból okulva a '70-es évek második felétől már a városszéli Széchenyi lakótelep építése állt a településfejlesztés középpontjában, mellyel párhuzamosan a házgyári technológia térhódítása is megfigyelhető volt.⁷ A „panelházakkal” alapvetően a korszerű és tömeges lakásépítés volt az építetők célja, és az esztétikum a tervezéskor nem élvezett prioritást, így a végeredmény sokszor lehangolóan sivár lett.⁸

A tömeges állami lakásépítések korszaka a közösségi források elapadásával a '80-as évek végére lezárult, s ekkor már, aki csak tehette, magán-, vagy társasház építkezésbe kezdett Szolnokon, elsősorban a felparcellázott Szandaszőlős területén. A belvárosban is jellemzően egyedi, magánérős, telkenkénti átépítésekkel formálódott az elavult lakásállomány.⁹

„Lenn az Alföld tengersík vidékin”: A szocialista állam elsősorban a nagyvárosi lakásépítéseket támogatta anyagilag, így a kisebb községek házainak többsége magánérőből épült.¹⁰ Sokan „kalákában”, baráti-rokoni összefogással biztosították a munkaerőt. Vidéki

⁵ Hegedűs – Tosics 1988

⁶ Sz. Lukács 1975

⁷ A szolnoki Széchenyi lakótelep esetében alapvető problémaként merült fel, hogy a beruházás költségvetési megszorítások miatt előbb csúszott, majd az eredeti tervekhez képest csak részben valósultak meg célkitűzései. Az épületek közül az építőipar igényeit kiszolgálva döntően a lakóépületeket húzták fel, jellemzően a lakosságot kiszolgáló infrastrukturális, szolgáltató fejlesztések rovására. Ehhez társult, hogy a várost körülölelő vasútvonalon túli elhelyezkedése miatt alapvetően nehézkes volt az ott élőknek a lakóhely-munkahely-városközpont közötti kapcsolattartás is. Végeredményben alacsonyabb presztízsű lakóhellyé vált, melynek negatív megítéléséből az azóta eltelt évtizedek fejlesztései ellenére is csak nehezen faragott le. Hegedűs – Tosics 1988, 210–211.

⁸ A Zagyva és az Ady Endre út közötti területen társadalmi munkából és adakozásból született Jubileum emlékpark fái és cserjéi viszont jól ellensúlyozzák a magas épülettömböket. Sz. Lukács 1975, 16.

⁹ Kiállításunkhoz kapcsolódva Szolnok város építészeti örökségéről egy kisfilm is készült Mucsi László és Szabóné Maslowski Madlen levéltárosok jóvoltából, mely a levéltár youtube-csatornáján is megtekinthető: <https://youtu.be/dMBTTdGglE> (Hozzáférés: 2021. 11. 03.)

¹⁰ Berti 1978

városaink köztes helyet foglaltak el, ahol toronyházakat és tízemeleteseket ugyan nem, de négy-ötshintés házsorokat már felhúztak.¹¹

A falusias utcakép lassan mindenhol átalakult, a hagyományos építkezési módokat kiszorította a modernebb technológia. A háromosztatú (szoba-konyha-kamra) parasztházak eltűnédeztek, helyüket típustervek alapján készített kockaházak foglalták el.¹² A vályogot felváltotta a téglá és beton, a nád- és rőzsetetőt a cserép és pala.

A '80-as években már a kétszobás otthonok aránya volt a legnagyobb, de a háromszobás lakások száma is emelkedett, miközben a lakások komfortszintje is nőtt. A közművesített kistelepülések házai fölött „hidroglóbusz” magasodott, a házakban a kemencéket melegvizes, vagy gázos fűtési rendszerekre, az ásott kutakat csaptelepre, a lavórt fürdőszobára, a latrinát vízőblítéses WC-re cserélték. Istállók és fészerek helyett garázsok és műhelyek épültek az új életmódhoz igazodva.¹³

Országutak metszéspontja: 1847. szeptember 1-jén nyílt meg a 99 km hosszú Pest–Szolnok vasútvonal,¹⁴ amely megyénk területén az első vaspálya volt.¹⁵ A 19. század végére a fontosabb vasútvonalak Szolnoknál futottak össze. Ez döntő tényezőnek bizonyult, amikor a várost 1876-ban a frissen megalakult Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székhelyévé választották a rivális Jászberénnyel szemben. Így vált Szolnok az Alföld egyik legjelentősebb közlekedési csomópontjává, melyet csak tovább erősített az elsőrendű főútvonal és az állandó vasúti és közúti híd megépítése.

A '60–70-es években a város jelentős fejlődésen ment keresztül. Ennek részeként került sor a vasúti pályaudvar megépítésére, melynek áldásos hatását egészen a rendszerváltozásig élvezhette a település.¹⁶ Szolnok új állomásépületét 1975. július 12-én adták át a 25. Vasutasnap és a város 900 éves évfordulója alkalmából.¹⁷ Az új pályaudvar jelentős országos közlekedéspolitikai érdeket képviselt. A személyszállítás minőségének javítása másodlagos szempont volt. Ennek ellenére az utazóközönség – melynek túlnyomó többsége bejáró ingázó volt¹⁸ – egy európai színvonalnak megfelelő állomáson tölthette a várakozási időt. A politikusok számára a teherszállítás sokkal fontosabb volt, mert ez adta a vasút bevételeinek túlnyomó részét. Emellett természetesen a katonai szempontok is előtérbe kerültek, hiszen a Szovjetunió az országban állomásozó csapatai utánpótlását jórészt a Záhony–Szolnok–Budapest vasúti fővonalon bonyolította le.¹⁹

¹¹ Nem akartak toronyházat. Új Néplap, 2020. május 16. 14.

¹² A kockaházak eredetéről, típusairól és az elterjedése mögötti társadalmi változásokról lásd: „Ha így nézem polgári, ha úgy nézem szocialista.” Interjú Tamáska Mátéval a kockaházak múltjáról és jelenéről. https://epiteszforum.hu/ha-igy-nezem-polgari-ha-ugy-nezem-szocialista-interju-tamaska-mateval-a-kockahazak-multjarol-es-jelenrol?fbclid=IwAR053WNZ_AIAvFPEQb7pqTNEBqXNc7HXqWV0BJ9cMKE9dxQPxU0NMdRHRFo (Hozzáférés: 2021. 11. 03.)

¹³ Valuch 2009, 23–53.

¹⁴ Jelenkor, 1847. szeptember 2.

¹⁵ Pesti Hírlap, 1847. szeptember 3.

¹⁶ HU-MNL-JNSzML-XXIII.12. (1968. MÁV tervdokumentáció)

¹⁷ Átadták a szolnoki személypályaudvart. Szolnok Megyei Néplap, 1975. július 13. 1.

¹⁸ 1980-ban a megye községeiben élő keresőknek közel egyharmada ingázott, leginkább Szolnokra, Jászberényre és Martfűre. Beluszky – Sikos 1986

¹⁹ Szikszai 1997, 81–82.

Ahol nem épült vasút, oda eljutott az autóbusz. Megyénkben az autóbusz közlekedés két központja Szolnok és Jászberény volt.²⁰ Több átszervezés után, 1961-ben létrejött egy egységes megyei szintű közlekedési vállalat, melynek neve 1970-ben 7. sz. VOLÁN Vállalatra, majd 1986-ban JÁSZKUN VOLÁN Vállalatra változott. A helyi buszközlekedésnek legfontosabb szerepe a megyeszékhelyen volt az 1980-as években, mivel a város határában lévő ipari üzemek és a lakótelepek között az autóbusz volt az egyetlen tömegközlekedési eszköz.²¹

„Trabanton szállni élvezet...”: Szolnokon vezet át a Tiszán a 4. sz. elsőrendű főútvonal, melynek a „szocialista rendszer” időszakában nagy jelentősége volt, mivel a fővárost kötötte össze – Szolnok és Debrecen érintésével – Záhonnnyal, a szovjet határátkelőhellyel. Talán ennek is köszönhető, hogy a világháborúban felrobbantott, majd ideiglenesen helyreállított, belvárosi Tisza híd is időt álló vasszerkezetet kapott. Ünnepléses felavatására 1963. február 10-én került sor.²²

1975-ben, a 900 éves Szolnok jubileumára, a városon átvezető főúton is több forgalmi szempontból jelentős átalakítás történt. Az útba eső épületek elbontásával kiszélesítették az utat és több ívet is eltüntettek. Mindez azonban kevésnek bizonyult, hiszen az 1980-as években – a gépjárművek szaporodásával, hétvégéken – a megyeszékhelyen Abonytól Szajolig állt a feltorlódott kocsisor. E problémát azonban csak a rendszerváltás idején oldották meg azzal, hogy kivezették a főutat a városból és építettek egy új hidat a Tiszán.²³

A kezdetben státuszszimbólumnak tekintett személygépkocsi eközben egyre több családnál vált a mindennapi élet nélkülözhetetlen részévé. A családi házak udvarán garázsok épültek, hogy megfelelő védelmet adjanak a nagy becsben tartott autóknek. A lakótelepek emeletes házai közötti parkolóban pedig egyre többször kellett kerülgetni a sok gépkocsit. Az utcákon megszokott látvánnyá váltak a Trabantok, Moszkvicsek, Skodák majd az egyre népszerűbb Ladák.

Szántóföldből nagyüzem: 1950-től Szolnok megyét is az erőltetett iparosítás jellemezte, de a „szocialista tervgazdálkodás” elvárásainak megfelelően a megye ipara kis területen – Szolnok, Martfű, Törökszentmiklós és Jászberény települések környékén – koncentrálódott.

Bár a megye mezőgazdasági jellege megmaradt, fokozatosan veszített a súlyából. A korabeli propaganda is előszeretettel hangoztatta, hogy Magyarország agrár-ipariból ipari-agrár országgá vált.

A Szolnoki Cukorgyár és a Papírgyár már a háború előtt is üzemeltek. A Tiszamenti Vegyiműveket és a Beton- és Vasbeton Ipari Művek Szolnoki gyárát 1950 után hozták létre.²⁴

²⁰ A megyeszékhelyen több vállalkozó is próbálta a géperező tömegközlekedést meghonosítani, több kevesebb sikerrel. Jászberényben viszont egy agilis vállalkozó, Strompf Pál nagyobb eredményeket ért el, s neki köszönhetően a tömegközlekedés ott is útjára indult. HU-MNL-JNSzML-V.1.-264/1949

²¹ Szikszai 2005, 54–65.

²² Az emberiség számára legfontosabb kérdés a béke. Szolnok Megyei Néplap, 1963. február 12. 1. és 3.

²³ Szikszai 1998, 255–261.

²⁴ Sebők 2015, 292–298.

A nem messze fekvő Törökszentmiklóson két jelentősebb ipari létesítményt is említhetünk. A törökszentmiklósi malomból jött létre a Szolnok Megyei Gabonaforgalmi- és Malomipari Vállalat központja. Ebben az is szerepet játszott, hogy Törökszentmiklóst az 1950-es években „tartalék megyeközpontnak” jelölték ki egy esetleges ellenséges támadásra készülve. Itt volt a termékeiről országosan ismert Baromfifeldolgozó Vállalat is.

A Szolnoktól délre fekvő Martfűn három fontosabb ipari üzem működött. Az egykori cseh Bata cég által alapított cipőgyár az államosítást követően Martfűi Tisza Cipőgyárként élt tovább.²⁵ Az 1980-as években további két jelentős üzem létesült: a Növényolaj-ipari és Mosószergyártó Vállalat Martfűi Gyáregysége, valamint az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár.

Jászberényben a hűtőszekrényeiről és szódásszifonjairól közismert Lehel Hűtőgépgyár, illetve az Aprítógépgyár üzemelt.²⁶

A rendszerváltozás idején a legjelentősebb 18 vállalat tulajdonosi szerkezete átalakult, ezt követően sajnos néhányat felszámoltak közülük.

„Nyolc óra (?) munka”: 1956 és 1974 között folyamatosan nőtt az iparban-építőiparban (elsősorban a vegyiparban, a gépiparban és a könnyűiparban) foglalkoztatottak száma, ezt követően azonban már a szolgáltató szektor fejlődött a legdinamikusabban. A '70-es évektől folyamatosan bővültek a legális (pl. háztáji, másodállás: „fő a mellékes”) és az illegális (fusizás, valutázás, feketekezelkedelem) kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségek.

Ez elsősorban a gazdaság romló teljesítményének, a csökkenő életszínvonalnak, illetve az ebből adódó politikai felismerésnek köszönhető. Az MSZMP Központi Bizottsága 1977. október 20-i ülésén megállapította, hogy a *„gazdasági növekedés pótlólagos munkaerőforrásai kimerültek”,* továbbá a *„rendelkezésre álló munkaerő hatékony felhasználását olyan strukturális feszültségek is gátolják, amelyek céltudatos intézkedésekkel is csak fokozatosan és hosszabb távon oldhatók fel, így a munkaerő képzettsége és szakmai összetétele több területen nincs összhangban a termelési szerkezet fejlesztéséből adódó megnövekedett követelményekkel.”* Azt is felismerték, hogy *„fokozódó munkaerő-ellátási gondokkal kell számolni azokban a szakmákban és munkakörökben, amelyekben a munkakörülmények, a munkaidő-beosztás, a társadalmi megítélés az átlagosnál kedvezőtlenebb.”*²⁷ A nyolcvanas évek elején a pártvezetés tehát a magánszektor liberalizálása mellett döntött. Az állami kisvállalatok és kissozvetkezetek mellett több, jogi személyiséggel nem rendelkező társasági formát is engedélyeztek (pl. gazdasági munkaközösségek (GMK), vállalati gazdasági munkaközösségek (VGMK), ipari, szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok).²⁸ Az 1980-as és 1990-es népszámlálás megyei eredményein végig tekintve azt láthatjuk, hogy az aktív keresők száma már ekkor is 20 ezer fővel (elsősorban: mezőgazdaság, ipar, építőipar) csökkent.

A nagyvállalatokban az eleinte ruhásszekrény méretű számítógépekkel a csúcstechnológia alkalmazása is megjelent, ugyanakkor ezen a téren komoly lemaradás mutatkozott Nyugat-Európához képest. A korszak munkahelyi miliőjében való elmélyedéshez nélkül-

²⁵ Hegedűs 1974

²⁶ Pál 1980

²⁷ Pártélet, 1977/12. 10.

²⁸ Laký – Neumann 1990.

lőzhetetlen Tar Sándor (Mért jó a póknak?), Csalog Zsolt (A vasember) és Haraszti Miklós (Darabér) írásainak, Gazdag Gyula (A határozat) és Almási Tamás (Szorításban) filmjeinek ismerete.

„Hívogat az iskola”: A 20. század második felében a nők tömeges munkavállalása miatt óriási szükség lett a gyermekek felügyeletét biztosító bölcsődékre és óvodákra. Ezeknek a száma fokozatosan emelkedett, de a Kádár-korszak egészében hiány mutatkozott a férőhelyekből. Az '50-es években a gyermekekre még elsősorban potenciális munkaerőként tekintettek, aki gyakran azért nem folytathatta tanulmányait, mert idejekorán munkába kellett állnia.²⁹ Ezen a tanköteles kor 16 évre történő emelése változtatott 1961-ben. A '80-as évekre a 16 éves kort betöltötték több mint 95%-a rendelkezett általános iskolai végbizonnyítvánnyal.³⁰

Az általános iskolák életében nagy változást hozott az 1961-es oktatási törvény, mely kíváncsággal fogalmazta meg, hogy a szakrendszerű oktatást a falusi iskolákra is terjesszék ki. Ezt azonban csak iskolakörzetesítéssel lehetett megoldani, amelynek az lett a következménye, hogy a kis falusi és tanyai iskolákat fokozatosan felszámolták, a nagyobb települések iskolái azonban komoly fejlesztéseken mentek keresztül. Ennek köszönhetően a '80-as években a felső tagozatos diákok szinte 100%-a szakrendszerű oktatásban részesült.³¹

Az ipar munkaerőigényét a népszerű szakmunkásképző és szakközépiskolák elégítették ki. A szakmunkásképzők a korszak legnépszerűbb iskolái voltak, az általános iskola után itt tanultak a legtöbben. A képzési forma nagy hátránya volt azonban, hogy nem adott érettségit, tehát az innen történő továbbtanulás szinte lehetetlen volt.³² A szakközépiskolák ezzel szemben kettős célt próbáltak megvalósítani: egyszerre kívánták egy szakma alapjait átadni és felkészíteni az érettségre. E kettősség sokáig a képzési forma hátrányát jelentette, hiszen a továbbtanulás szempontjából az itt szerzett ismeretek nem voltak egyenértékűek a gimnáziumok által nyújtott képzéssel, ugyanakkor a szakközépiskolában végzetek sokáig szakmunkási és technikai munkakört sem tölthettek be. Végül megnyugtatóan csak az 1985-ös oktatási törvény rögzítette az érettségi mellett szakmunkás-képesítést is adó szakközépiskolák helyzetét.³³ A továbbtanulásra készülők intézménye a gimnázium maradt, ahol a fiatalok érdeklődésének megfelelő többletórákat tagozatos osztályok szervezésével biztosították. 1979-től új tantervet vezettek be a gimnáziumokban, amely megszüntette a szakosított tantervű, azaz tagozatos osztályokat és helyettük meghonosította a fakultációt, amely azt jelentette, hogy a tanulók néhány tantárgy esetében maguk választhatják meg, melyiket szeretnék nagyobb óraszámban tanulni.³⁴

Szolnok megyében a szükséges számú tanító képzésében óriási szerep hárult a Jászberényi Tanítóképzőre. A tanítóképzők 1959-től számítanak felsőfokú iskolának, 1974-től pedig főiskolának. Kezdetben a képzési idejük 3 év volt, a '80-as évek végén azonban „kez-

²⁹ Valuch 2009, 102.

³⁰ Romsics 2005, 457.

³¹ Uo.

³² Darabancz – Fónai 2005, 173.

³³ Kardos 2007, 125–126.

³⁴ Mészáros 1991, 47–49.

*deményezések történtek abba az irányba, hogy a tanítóképző főiskolák oktatási idejét négy esztendőre tárgítsák, illetve, hogy kereteik között egységes tanító- és óvónőképítés folyjon.”*³⁵

Megérkezett-e már az NDK-s turmixgép?: A magyarországi kommunista vezetés az 1956-os forradalmat (az ő értelmezésük szerint „ellenforradalmat”) nemcsak politikai okokkal magyarázta, de a szociális feszültségek kitöréseként is értelmezte, amiből azt a következtetést vonta le, hogy az ilyen ellentétek kiéleződésének elkerülése érdekében növelni kell a nemzeti jövedelemből a fogyasztásra szánt hányadot.³⁶ A hatalom egész egyszerűen a fogyasztás lehetőségeinek bővítésével és az életszínvonal emelésével próbálta a rendszert vonzóbbá tenni az emberek számára.³⁷ E politikának köszönhetően a Kádár-korszakban egészen a '70-es évek végéig a reálbérek fokozatosan emelkedtek, a megnövekedett jövedelmek legnagyobb részét pedig a lakosság fogyasztásra költötte.³⁸ Ezzel egy időben a megvásárolható fogyasztási cikkek köre is bővülni kezdett. A hiány ugyan továbbra is jellemzője maradt a szocialista gazdaságnak, de már nem az alapvető élelmiszerek és ruházati termékek, hanem a tartós fogyasztási cikkek terén jelentkezett.³⁹ A „vágy titokzatos tárgyává” a mindennapi élet komfortját szolgáló gépjárművek, háztartási gépek és bútorok váltak.⁴⁰ A KGST rendszerben a sajátos munkamegosztásnak köszönhetően az egyes országok csak meghatározott termékcsoportokat gyárthattak, így vásárlás esetén a külföldön előállított eszközök megérkezésére gyakran hosszú ideig várakozni kellett. Ilyen termék volt az úgynevezett NDK turmixgép is, amelynek viszontagságos beszerzéséről paródia is készült Kern András főszereplésével.⁴¹

Korszakunkban nemcsak a megvásárolható termékek köre, de a fogyasztás terei is megváltoztak. Falun és városban az élelmiszerek árusításának jellegzetes színhelye maradt a piac és a vásárcsarnok. Ezek mellett a '70-es években a falvakban is megjelentek az általános bolti cikkeket forgalmazó ABC-k, melyek terjedése átalakította a korábban a szakboltok rendszerére tagolt kereskedelmi hálózatot.⁴² A nagyobb településeken a nagy alapterületen több termékcsoportot forgalmazó áruházak váltak jellemzővé. Szolnokon 1979. november 6-án nyílt meg a Skála Tiszavidék Szövetkezeti Áruház, melyben több mint 60 000 árucikk közül válogathattak a vásárlók.⁴³ Szintén a városokban terjedtek el az elsősorban divatcikkeket árusító kiskereskedelmi boltok, a butikok. Talán ezeket leszámítva majdnem minden ágazatban az önkiszolgálás vált jellemző kereskedelmi formává.

A lakosság szolgálatában: A '70–80-as években a magyar társadalom egyre nagyobb mértékben használta ki a szolgáltató szektor kínálta lehetőségeket. 1956 előtt a vendéglátó szektor kifejezetten hátrányos helyzetben volt, a kommunista párt ugyanis az éttermekre és kávéházakra úgy tekintett, mint a burzsoázia reprezentációjának színtereire, a kocsákat pedig az alkoholizmus, a bűnözés és a prostitúció melegágyaként aposztrofálta. Ehhez

³⁵ Uo. 78–79.

³⁶ Valuch 2005a, 368–369.

³⁷ Murai – Tóth 2018, 21.

³⁸ Romsics 2005, 480.

³⁹ Valuch 2009, 80–81.

⁴⁰ Uo. 83.

⁴¹ Tóth – Poós 2019, 111.

⁴² Valuch 2009, 86–87.

⁴³ Megnyílt a szolnoki Skála. Szolnok Megyei Néplap, 1979. november 7. 16.

képest a kádári konszolidáció jeleként a párt a '60-as évektől egyre nagyobb mértékben fogadta el a vendéglátáshoz kapcsolódó társadalmi igényeket, aminek következményeként egyes intézményfajták (bisztrók, presszók) száma ugrásszerűen megnövekedett.⁴⁴ Nemcsak a városokban, de a kisebb községekben is megjelentek a hagyományos és önkiszolgáló éttermek. Az életszínvonal emelkedésével és a fogyasztásorientáltság megerősödésével ezek a vendéglátóipari egységek egyre látogatottabbak lettek.

A szolgáltató szektor más szegmenseinek megerősödésében a hagyományos női szerepek átalakulása játszott szerepet. A második világháború után a nők tömegesen álltak munkába, így lecsökkent a háztartási munkára fordítható idő mennyisége. Ezáltal igény mutatkozott arra, hogy a házimunka bizonyos elemeit szolgáltatások igénybevételével váltsák ki a családok. Fokozatosan nőtt például az érdeklődés a ruhatisztítás iránt.⁴⁵

A szépítkezéshez való viszony is nagyban megváltozott, különösen az '50-es évekhez képest. Ekkor még az arc- és körömfestéket használó hölgyeket akár meg is feddheték a munkahelyükön polgári szokásaik miatt.⁴⁶ Ez a hozzáállás a Kádár-korszakban fokozatosan eltűnt, aminek következtében már sokan éltek a lehetőséggel, hogy a divatos megjelenés érdekében szépségipari szolgáltatásokat vegyenek igénybe. A '70–80-as évek női szépségideálját gyakran a hazai és külföldi színésznők, televíziós személyiségek és énekesnők befolyásolták.⁴⁷ A '70-es években tört be például hazánkba az úgynevezett Sassoon-frizura, amely annyira népszerű lett, hogy 1981-ben a Fővárosi Közlönyben határozták meg, mennyibe kerülhet egy Sassoon-hajvágás.⁴⁸

Az életszínvonal emelkedésével az utazás terén is megnövekedtek az igények. Fontos szemponttá vált a gyorsaság és a kényelem, ezért a '80-as években egyre többen utaztak taxival és szervezték nyaralásukat utazási iroda segítségével.

Kié itt a tér?: A „szocialista rendszer” a köztereket is elfoglalta, nemcsak azok átnevezése, de tömegrendezvényei és szobrai révén is.⁴⁹ A vallásos és nemzeti érzelmek megnyilvánulásait korlátozták; az egyházi körmeneteket felváltották a május elsejei felvonulások, a világháborúk magyar áldozatai helyett pedig április 4-e és november 7-e emléke előtt tisztelegtek koszorúzásokkal.

Az előző korszak politikai alkotásait eltávolították, s az ország alávetettségének jelképeként szinte minden településen kötelező módon előírták szovjet hősi emlékművek létesítését, melyek a forradalom idején végül a népharag célpontjaivá váltak.⁵⁰ Szolnokon például 1956. október 26-án döntötték le a Színház közelében lévő, szivar alakú obeliszket, s ugyanezen a napon verték szét vasrudakkal a megyei tanács mögötti „felszabadulási” domborművet is, mely a szovjet katonákat üdvözlő magyar munkások idilli, ám hamis képét ábrázolta. A rendelőintézet előtti szovjet hősi emlékoszlopot szintén megrongálták, feliratait lemázolták, majd ezt is ledöntötték. Utóbbi emlékmű arról is nevezetes volt, hogy

⁴⁴ Havadi 2008, 173–175.

⁴⁵ Valuch 2009, 109.

⁴⁶ Mucsi 2021, 122–123.

⁴⁷ Uo. 131.

⁴⁸ A népszerű frizura esetében a hajvágás 24, az után-igazítás 14 forintba került. Tóth – Poós 2019, 85.

⁴⁹ Bővebben lásd: Valuch 2009, 16–21.

⁵⁰ Cseh 2003, 10. és Cseh 2016

1945-ben, a szovjet városparancsnokság utasítására közvetlenül az addig a téren álló első világháborús magyar emlékmű elé állították fel, így a város vezetése kénytelen volt a magyar emlékművet új helyszínre, a Tisza-partra költöztetni.

A háborúhoz köthető alkotások után a '60-as évektől már Lenin-szobrokkal is „megörvendeztették” a lakosságot. Magyarország közterein az utolsót 1987-ben, Törökszentmiklóson avatták fel, melyet alig három év múlva elbontottak és a helytörténeti gyűjteménybe szállítottak.⁵¹ Mindezzel párhuzamosan a '70-es évektől – a szocialista ideológia kiüresedésének és az életszínvonal szolid emelésének jeleként – a „kvázi szocialista társadalom” propagandáját sugárzó műalkotások mellett már lassanként megjelentek a „kvázi fogyasztói társadalmat” idéző neonreklámok is.⁵²

„Kivetkőzve”: A második világháború borzalmai a mindennapi élet legalapvetőbb elemeire is kihatottak. Az ipari létesítmények és a kereskedelem vérkeringését biztosító infrastruktúra pusztulásából eredően állandósult a nyersanyaghiány, mely a ruhaipart is visszavetette: nem volt mit felvenni.⁵³ Az öltözködést ezért ekkoriban elsősorban a praktikusság határozta meg.⁵⁴

A viselet átalakulásában megfigyelhető volt továbbá az ún. „kivetkőzés” is, azaz a hagyományos viseletet felváltotta a tömegruházkodás. Az általános polgári ruhadarabok már a 19. század végétől terjedni kezdtek vidéken is, előbb a férfiak, majd a nők körében. A hagyományos viselet háttérbe szorulása a két világháború között felgyorsult,⁵⁵ a második világháború pedig végleg lezárta a folyamatot.⁵⁶ Az '50-es években már egyértelműen az ideológia határozta meg az öltözködési trendeket.⁵⁷

Az 56-os forradalom után a divatban is megkezdődött az enyhülés, újra elterjedtek a kiegészítők, amit az évtized elején még tiltottak. Az államszocialista időszak második felét már a folyamatos változás és színesedés jellemezte.⁵⁸ Példaként említhető, hogy a '60–70-es évektől a női kötényt kiszorítva elterjedt a szocialista ipar egyik ikonikus terméke, a sokféle mintában kapható otthonka. Népszerűségének titka praktikusságában, az alatta lévő ruhadarabok védelmében, s a mosás utáni gyors száradásban rejlett.⁵⁹ A '70–80-as évekre már kifejezetten széles választékban találtak pénztárcájuknak megfelelő ruházatot a vásárlók, amelyek igen változatos minőséget mutattak.⁶⁰ Ez a korszak ugyanakkor a népviselet egy teljesen új minőségű újjáéledésének, a hagyományörzésnek az időszaka is volt. Ekkor kezdődött meg a tradicionális jász viselet rekonstruálása. 1971-ben megalakult a Jászsági Népi Együttes, amely 1973-ban már jász viseletben lépett fel.⁶¹

⁵¹ Kisvárosi újság – biztató tervekkel. Új Néplap, 1990. augusztus 27. 14.

⁵² Valuch 2009, 16–18.

⁵³ Valuch 2005b, 22.

⁵⁴ Valuch 2005c, 318.

⁵⁵ Bathó 2013, 130.

⁵⁶ Valuch 2005c, 318.

⁵⁷ Valuch 2005b, 45–47.

⁵⁸ Valuch 2005b, 62–63.

⁵⁹ Agárdi 2009, 152.

⁶⁰ Deés 2009, 281.

⁶¹ Bathó 2013, 143.

Este mozi, hétvégén foci: A szórakozás és kulturálódás lehetőségei és terei a második világháború után főleg a falvakban változtak meg. A gazda- és olvasókörök megszűntek, helyettük kultúrházak jöttek létre, ahol gyakran a könyvtárat is elhelyezték. A könyvtár-látogatás és olvasás a Kádár-korszakban is jelentős szabadidős tevékenységnek számított. „1981-ben a 10 évesnél idősebb népesség 87%-a vallotta magát rendszeres vagy esetenkénti újság-olvasónak, s 76%-a folyóirat olvasónak.”⁶² A különböző sajtótermékek olvasása mellett az emberek a szépirodalmi műveket részesítették előnyben. A '70–80-as években töretlen népszerűségnek örvendtek Jókai, Gárdonyi és Mikszáth klasszikus művei, mellettük Erich Maria Remarque, Normann Mailer és Erich Knight regényei váltak a leginkább kedvelté.⁶³

A '60-as években az olvasás mellett a legnépszerűbb szórakozási lehetőség a mozi volt. 1965-ben a magyar települések 96%-ában vetítettek rendszeresen filmeket, 1960-ban pedig egy év alatt összesen 140 millió mozijegyet adtak el.⁶⁴ A mozi népszerűsége a '80-as évekre mérséklődött, amely elsősorban a televíziózás megjelenésének volt köszönhető. Egy-egy amerikai alkotás azonban még ebben az évtizedben is óriási tömegeket vonzott: 1982-ben a legtöbb mozilátogató (2,6 millió) a *Ben Hur* című filmre volt kíváncsi, amelyet a nézőszám tekintetében a *Birodalom visszavág* és a *Keresztapa* követett.⁶⁵ Magyarországon a televízió rendszeres műsorsugárzása 1958-ban kezdődött, 1985-re viszont már 3 millió körülire emelkedett a TV-előfizetők száma.⁶⁶

A kultúrafogyasztás jellegzetes tereiben, a kultúrházakban a tánczenekarok mellett a '60-as évektől a nyugati beatzenét játszó együttesek is megjelentek, a következő évtizedekben pedig országszerte dübörögtek a rockkoncertek és diszkók. A sport a '80-as évekre elveszítette korábbi, kitüntetett helyét, valamint a versenysportot egyre inkább kezdte felváltani a szabadidősport.⁶⁷ A futballmérkőzések azonban szórakozási lehetőségként az egész Kádár-korszakban nagy tömegeket vonzottak. A mérkőzések látogatása elsősorban a férfiak hétvégi programja volt.

A turizmus és a nyaralás ezzel szemben már az egész családot érintette, s a '80-as évekre az életmód szerves részévé váltak. A nyaralás tipikus formája volt az olcsó vállalati vagy szakszervezeti üdültetés, amelyet elsősorban a szegényebb családok vettek igénybe, a tehetősebbek viszont már hétvégi házat építettek és ott pihenték ki a dolgozós mindennapok fátalmait.⁶⁸ A Kádár-korszak utolsó évtizedében a külföldi utazások száma is növekedett, amelyet az is elősegített, hogy 1982-től évente egyszer már nyugati országokba is el látogathattak a szerencsések.⁶⁹ Mivel Szolnok megye bővelkedik termálvízben, így a nyári időszakban a strandok és a kempingek itt is rendre megteltek.

„Vissza a természethez”: Az épített környezet mellett fontos a természetes környezet megléte is. A kőkortól a középkorig az ember elsősorban az élővilágot és a talajt károsít-

⁶² Romsics 2007, 364.

⁶³ Valuch 2009, 139.

⁶⁴ Romsics 2007, 364–365.

⁶⁵ Romsics 2005, 510.

⁶⁶ Romsics 2007, 364.

⁶⁷ Uo. 365.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Romsics 2003, 20.

totta. Az újkortól napjainkig a környezetszennyezés már a levegőt, a vizeket és az épített környezetet is érintette.⁷⁰ Az ember tájátalakító tevékenysége, az egyre nagyobb beruházások hatásai jelentős befolyással voltak a természetre, bár az igény „Földanya szépségére” kiirathatatlan maradt. A második világháborút követően Közép-Európa, így Magyarország is a szovjetizálás, ezzel együtt a nehézipar fejlesztésének útjára lépett, aminek hatására az ország környezetkárosító tevékenysége megnövekedett. A '80-as évek végére Magyarország közepesen szennyezett országgá vált. A környezetterhelés eleinte döntően a nehéziparból származott. Ezzel szemben az 1965–75 közötti időszakban már a mezőgazdaság volt az ország fő környezetszennyező ágazata.⁷¹

Az erdők védelme, mely már a középkorban is fontosnak bizonyult, jelentős gazdasági potenciált rejtett magában. Az első erdőtörvény csak 1879-ben jelent meg, ami a természetvédelem egyik alapjának tekinthető.⁷² A későbbiekben főleg az Alföldön jelentett egyre nagyobb kihívást az erdőgazdálkodás. Kaán Károly ugyan kidolgozott egy Alföld-fásítási törvényt, mely 1923-ban életbe lépett, mégis ennek hatására 1944-ig alig növekedett az erdőállomány. Elsősorban a falvak és a tanyák körüli fásítás indult meg, főleg esztétikai szempontból.⁷³ Az '50-es években viszont jelentős fásítási programok kezdődtek mind vízügyi, mind közterület-rendezési szempontok alapján.

Bár az utcák rendben tartása igen régre nyúlik vissza (hiszen például Karcagról már 1797-ben feljegyezték, hogy a szemetet gödörbe hordják,⁷⁴ 1768-ban pedig Túrkevről említik meg, hogy a ganét az árokba öntötték⁷⁵), azonban a tudatos környezetvédelem csak a 20. században, a '60-as évektől kezdett elterjedni. Ekkorra emelkedett meg ugyanis a háború utáni nyomort követően az emberek életszínvonala.⁷⁶ Jászberényben példának okáért az első vas szemeteseket a '70-es években helyezték ki,⁷⁷ ennek ellenére a környezet állapota nem sokat javult. 1976 és 1980 között a lakások jelentős hányada még nem volt a víz-hálózatba bekötve. A szennyvíztisztító mű 1980-ban kezdte meg működését; a talaj fertőzöttsége növekedett, a szemétszállítás pedig a város utcáinak harmadában nem történt meg. A konténeres szemétszállítást csak 1980-ban vezették be. Mindezzel párhuzamosan jellemző volt az illegális szemétkerakás is a városban.⁷⁸ Mivel a szervezett szemétszállítás elsősorban a nagyobb városokban indult meg, így a Hazafias Népfront akciójában résztvevő fotográfusok gyakran találkozhattak az ember természetkárosító tevékenységével is.

Fényképeiken megfigyelhetők azon természeti jelenségek is, melyek az emberek mindennapi életét befolyásolták. A közlekedést például a század második felében sokszor nehezítette havazás, amit súlyosbított, hogy az utak hókotrása a városokban is nehéz feladatot jelentett. Még Szolnokon is csak 1966. decemberére bővült annyira az eszközál-

⁷⁰ Buday-Sántha 2006, 66.

⁷¹ Fodor 2001, 61–65. és 73.

⁷² Uo. 274–275.

⁷³ Oroszi 1992

⁷⁴ HU-MNL-JNSzML-V.101. (Tanácsulési jegyzőkönyv 1797. 55.)

⁷⁵ HU-MNL-JNSzML-V.501.a. (Protocollum Actorum Senatorialium. 1764–1774. 103.)

⁷⁶ Megjegyezzük, hogy ugyanez volt jellemző Európa-szerte is. Buday-Sántha 2006, 67.

⁷⁷ Sebők 2017a, 279.

⁷⁸ Sebők 2017b, 181.

lomány, hogy a hőmennységet az utakról félrekotorhassák, de az elszállításra már nem volt elegendő jármű.⁷⁹ Az országfényképező akció képein ugyanígy feltűnnek a heves esőzések és aszályok nyomai, melyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében napjainkban is gyakoriak. Mindez évszázadok óta része az itt élők életének, csak a védekezés módja változott.

*Panelház épül a bontásra ítélt tabáni kertesházak között
a Zagyva-parton, Szolnokon (1970-es évek)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0035)*

⁷⁹ HU-MNL-JNSzML-XXIII.612.a.-29447/1966

*A Tabánnal ellentétben a Kisgyepen kevesebb házat kellett szanálni (1976)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0328)*

*Három „lakásgeneráció” találkozása: bal szélén régi földszintes házak, középen, az egykori Ságvári Endre, ma Boldog Sándor István körúti háromemeletes házsor a vásárcsarnok megépülése előtti piaccal szemben, háttérben a Várkonyi téri toronyház (1970-es évek)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0079)*

*Az új reprezentatív városközpont épületei a megyeszékhelyen:
balra a Pelikán Hotel, középen az épülő Olajszékház, jobbra a Vízügyi toronyház,
előtte a Művelődési Központ üvegpalotája (1980)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0516)*

*Patinás épület Jászberény központjában. 1983-ig Járási Hivatal,
napjainkban a városi rendőrkapitányság otthona (1985)
(HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_132_00000026)*

*Jellegzetes hosszútornácú, nyeregtetős, az utcára merőleges tájolású parasztház Jászberényben. Udva-
rán még gémeskút áll, de a villanyáramot már bevezették (1985)
(HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_68_00000011)*

*Földszintes és felszuterénes „Kádár-kockák” egy jászberényi utcán.
A vidéki településképnek napjainkig meghatározó elemeivé váltak (1985)
(HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_93_00000004)*

*Vidéki lakótelepekre jellemző négyszintes ház, kisebb alapterületű lakásokkal, mögötte garázssorral. Az egyhangúságot fák ültetésével törték meg (1985)
(HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_73_00000029)*

Orökség a múltból: Jászberény autóbusz-pályaudvara (1984)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_107_00000034)

Vidéki autóbusz-megálló, Jászfelsőszentgyörgy (1984)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_26_e_3_00000006_a)

Perontető alatt: Szolnok új autóbusz-pályaudvara (1976)
 (HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0370)

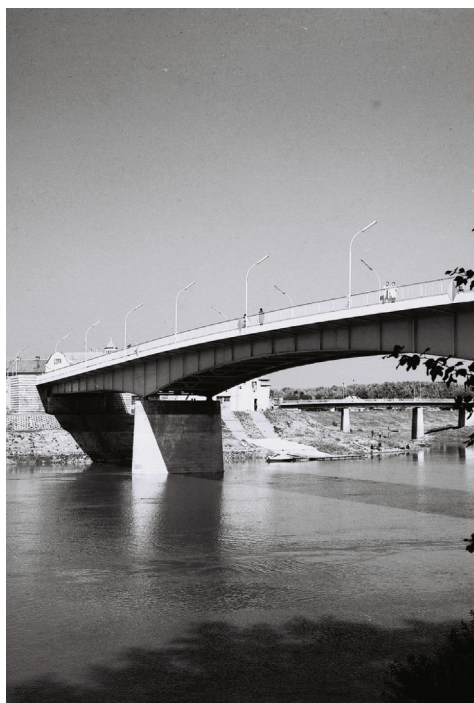
Ingázók a szolnoki pályaudvaron (1970-es évek)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_6_102)

*Egyre több az autó a Szolnokon átvezető négyes számú főúton (1984)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0625)*

*Az első közlekedési lámpák Szolnok központjában, az egykor Beloianisz és Ságvári
(ma Baross és Boldog Sándor István) körút kereszteződésében (1970-es évek vége)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0148)*

*Az új szolnoki Tisza-híd, háttérben a Zagyva-torkolat fölött
átívelő másik közúti híddal (1980-as évek)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0418)*

*Lakótelepi csendélet autókkal Szolnokon (1980-as évek)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0577a)*

Beton- és Vasbeton Ipari Művek szolnoki gyára (1970-es évek)
 (HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0005)

„Minden időben, Tisza cipőben!” – Martfői Tisza Cipőgyár
 (MANDA digitális adatbázis – Martfői Városi Művelődési Központ és Könyvtár)

*Ahol az „Arany Hordóval” kezdtek – Martfű,
Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár (1980-as évek)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_12)*

*Fock Jenő szemlét tart az épülő növényolajgyárban Martfűn (1979)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0465)*

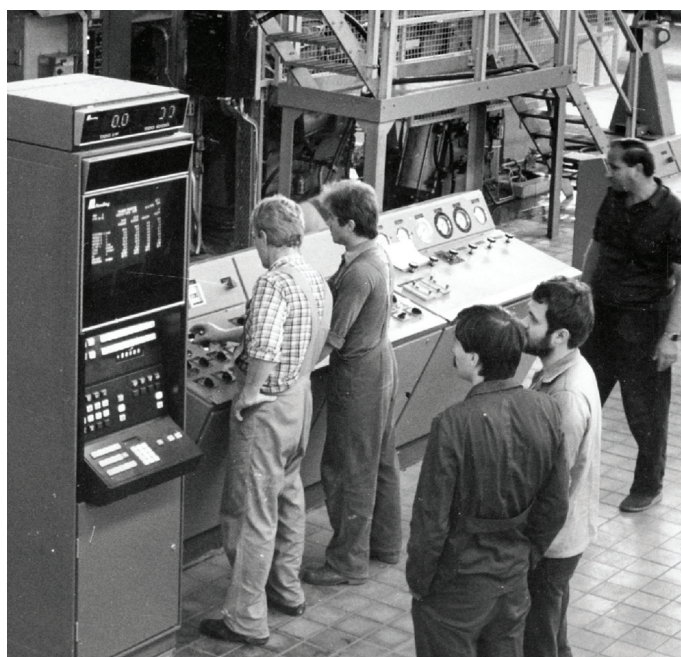
Adminisztrátor a szolnoki Cukorgyárban (1970-es évek)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_13_74_00000001a)

Összetartó kollektíva, a cukorgyári „Turbinacsoport” (1980)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_13_05_00000001a)

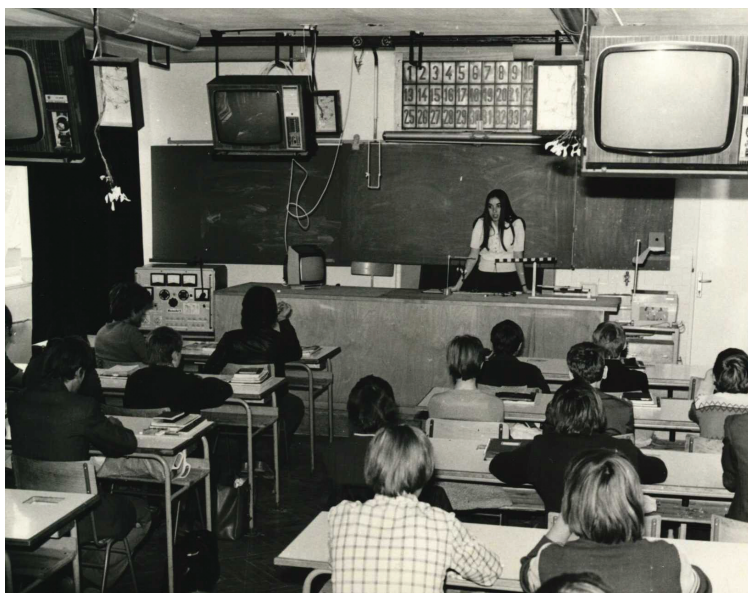
*Képeslap, biztosítás, Lottó: a mesterszállási postán (1985)
(HU_MNL_JNSZML_XV_26_i_7_00000020_a)*

*„Kompjüter” a szolnoki Papírgyárban (1985)
(Valkó 1985)*

*A túrkevei Ványai Ambrus Gimnázium és Közlekedésgépészeti Szakközépiskola
autószerelő tanműhelye
(HU_MNL_JNSZML_XXXV_63_b_1_00000011)*

*Fizikaóra a 605. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézetben (1976)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_215_00000001_a)*

Kémiai kísérletet hajtanak végre a Varga Katalin Gimnázium tanulói (1977)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_461_00000001_a)

A Jászberényi Tanítóképző 1975-től főiskolának számított (1985)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_114_00000016)

*Az élelmiszerek beszerzésének fontos színtere volt a vásárcsarnok, ahol a '70-es években már
déli gyümölcsökhöz is hozzájuthattak a szerencsések
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0172)*

*Nyugati és hazai üdítőitalok a jászapáti ÁFÉSZ bolt kínálatában (1977)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_595)*

1979. november 6-án nyílt meg a Skála Tiszavidék Szövetkezeti Áruház. Az új áruházban 4520 m² alapterületen több mint 60 000 árucikk közül válogathattak a vásárlók
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0483)

A '70-es évek áruházaiiban az önkiszolgálás vált általánossá
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0475)

Ebédidő a szolnoki Centrum Étteremben (1977)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_361)

A Szolnokmegyei Fodrász Szövetkezet üzletében a legújabb divat szerint készülnek a hajköltemények (1977)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_375)

*A Patyolat szolgáltatásai nagyban megkönnyítették a háziasszonyok dolgát (1977)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_347)*

*A szervezett idegenforgalom nagy részét lebonyolító IBUSZ szolnoki irodája a Pelikán Szállóban (1977)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_349)*

*Az emlékezet is politika: a szabadságharc centenáriuma állított Petőfi mellszobor, rajta vele megegyező méretű „Rákosi-címer” Jászfelsőszentgyörgyön (1985)
(HU_MNL_JNSZML_XV_26_e_3_00000004_a)*

*Koszorúzás Szolnokon a szovjet hősi emlékműnél (1976. április 4.)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0341)*

Kucs Béla: Ivó nő (Szolnok)

*E szoborból több példány készült és más városokban is látható
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffv_0354)*

*Akadálymentesítésre is lett volna igény, nem csak Szolnokon (1977)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_197)*

„Fiatalság bolondság... a Tiszaligetben”

A fiatalokon trapéznapdrág, farmer és mackó, valamint jogging felső.

A felügyelőnőn még a korábbi divat pöttyös blúza és hosszú szoknya látható (1980)

(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0530)

„A divat nem a szegényeké...” Kerítésen száradó ruhák Jászkiséren (1985)

(HU_MNL_JNSZML_XV_26_f_5_00000005_a)

Generációs szakadék"

Melegítőnadrág és póló kontra fejkendő és otthonka a zagyvarekasi utcán (1985)
 (HU_MNL_OL_MF_zagyvarekas_01-24_B_0409)

*„A kivetkőzés hozadéka” A Jászsági Népi Együttes
 hagyományőrző fellépése Jászberényben (1976)*
 (HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_61)

*A törökszentmiklósi Városi Könyvtár nyugdíjas látogatója
a szabadidőtöltés hagyományos formáját választotta (1977)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_1201)*

*„A majmok bolygója” (1968) című amerikai filmet 1981-től vetítették a magyar mozikban
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0581)*

1969-ben a jászapáti gimnázium szalagavatóján a „Holymans” együttes szolgáltatta a zenét
(HU_MNL_JNSZML_VIII_51_d_00000285)

A Szolnoki MTE és Szolnoki MÁV közötti derbi teltház előtt zajlott (1976)
(HU_MNL_JNSZML_XV_6_NÉPLAP_194)

A szolnoki Vosztok (ma Tallinn) városrész és a Zagyva-parti ártéri fásítás (1970-es évek)
(HU_MNL_JNSZML_XXIX_21_k_ffo_0084)

„Hull a hó, fú a szél...” – Havazás nehezíti a közlekedést Jászfelsőszentgyörgyön (1985)
(HU_MNL_JNSZML_XV_26_e_7_00000004_a)

„Nekik már meszeltek...” – Kártevők elleni védekezés Jászberényben (1985)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_91_00000034)

Sitt emelkedik ki a jászberényi fűből (1985)
 (HU_MNL_JNSZML_XV_26_d_51_00000008)

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-JNSzML-V.1.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Jászberény város tanácsának iratai

HU-MNL-JNSzML-V.101.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Karcag város tanácsának iratai

HU-MNL-JNSzML-V.501.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Túrkeve város tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek mellékletekkel

HU-MNL-JNSZML-VIII.51.d.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, A Jászapáti Katolikus gr. Széchenyi István Gimnázium iratai (1950-től Mészáros Lőrinc Gimnázium), KISZ naplók és sportablók

HU-MNL-JNSZML-XV.6.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Fényképek, diáképek, levelezőlapok gyűjteménye

HU-MNL-JNSzML-XV.26.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Hazafias Népfőrdő fényképgyűjteménye

HU-MNL-JNSzML-XXIII.12.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Megyei Tanács VB Építés-Közlekedés Vízügyi Osztály iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.13.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, A Szolnoki Cukorgyár iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIII.612.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Műszaki Osztály iratai

HU-MNL-JNSzML-XXIX.21.k.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Állami Építőipari Vállalat fényképgyűjteménye

HU-MNL-JNSzML-XXXV.63.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1909-1989), Fényképgyűjtemény, Fotóalbumok

Kiadott források

Cseh 2003 = Cseh Géza: A Damjanich Rádió hullámhosszán – Szolnok – 1956. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 5. Szolnok, 2003.

Szakirodalom

Agárdi 2009 = Agárdi Izabella: A „nejlon otthonka” – egy birodalom öröksége. In: Öltöztessük fel az országot! Divat és öltözködés a szocializmusban (Simonovics Ildikó – Valuch Tibor szerk.) Budapest, 2009.

Bathó 2013 = Bathó Edit: A jász viselet. Jászberény, 2013.

Beluszky – Sikos 1986 = Beluszky Pál – Sikos T. Tamás: Szolnok megye falutípusai. In: Földrajzi Értesítő, XXXV. évf. 1986. 1–2. füzet, 79–112.

Berti 1978 = Berti Béla: Magánlakás-építés a számok tükrében. In: Városépítés, 1978. 14. évfolyam, 5. szám. 6–7.

Buday-Sántha 2006 = Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Budapest–Pécs, 2006.

Cseh 2016 = Cseh Géza: Megkettőzött történelemhamisítás https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/megkettozott_tortenelemhamisitas (Hozzáférés: 2021. 11. 03.)

Darabancz – Fónai 2005 = Darabancz M. Róbert – Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Debrecen, 2005.

Deés 2009 = Deés Enikő: A nagyüzem és a kreativitás. In: Öltöztessük fel az országot! Divat és öltözködés a szocializmusban. Szerk. Simonovics Ildikó – Valuch Tibor. Budapest, 2009.

Fodor 2001 = Fodor István: Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon. Budapest–Pécs, 2001.

Havadi 2008 = Havadi Gergő: Állambiztonság és a vendéglátás szigorúan ellenőrzött terei a szocializmusban. A „Koccintós”-csoport leleplezése. In: Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Szerk. Horváth Sándor. Budapest, 2008. 172–186.

Hegedűs 1974 = Hegedűs Kálmán: Tisza Cipőgyár, Martfű. In: A Damjanich János Múzeum közleményei. 36–37. sz. 1974.

Hegedűs – Tosics 1988 = Hegedűs József – Tosics István: Városfejlesztés és lakáspolitikai Szolnokon (A rehabilitációs, lakótelep-építési és családiházias városfejlesztési stratégiák az utóbbi két évtizedben) In: Alföldi tanulmányok 1988/12. kötet. Szerk. Becsei József et al. Békéscsaba, 1988. 205–215.

Kardos 2007 = Kardos József: Iskola a politika sodrásában (1945–1993). Budapest, 2007.

Laky – Neumann 1990 = Laky Teréz – Neumann László: A nyolcvanas évek „kisvállalkozói”. In: Társadalmi riport, 1990. 272–287.

Mészáros 1991 = Mészáros István: Magyar iskolatípusok 1996–1990. A magyar neveléstörténet forrásai VI. Budapest, 1991.

Mucsi 2021 = Mucsi László: Tanügyi vezetők a politika útvesztőjében. Karriertörténetek Jász-Nagykun-Szolnok megyében a második világháború után. In: Zounuk. Jász-

- Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 35. Szerk. Csöngé Attila – Szabóné Maslowski Madlen. Szolnok, 2021. 93–126.
- Murai – Tóth 2018 = Murai András – Tóth Eszter Zsófia: 1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen? Budapest, 2018.
- Oroszi 1992 = Oroszi Sándor: A Kaán Károly féle Alföld-fásítási program tanulságai. In: Az Alföld-fásítás aktuális kérdései. Tudományos emlékülés Kaán Károly születésének 125. évfordulója alkalmából. Szerk. Rakonczai János. Püspökladány, 1992. 63–66.
- Pál 1980 = Pál Ágnes: Szolnok megye iparának helyzete és területi szerkezete. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1980.
- Romsics 2003 = Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltás. Budapest, 2003.
- Romsics 2005 = Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005.
- Romsics 2007 = Romsics Ingác: A 20. század rövid története. Budapest, 2007.
- Sebők 2015 = Sebők Balázs: Szolnok megye szocialista iparosítása (1950–1970). A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei 13. Szolnok, 2015.
- Sebők 2017a = Sebők Balázs: A város társadalma a szocializmusban. In: Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig. Szerk. Pethő László. Jászberény, 2017. 256–310.
- Sebők 2017b = Sebők Balázs: Jászberény és a szocialista ipar évtizedei. In: Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig. Szerk. Pethő László. Jászberény, 2017. 133–192.
- Sz. Lukács 1975 = Sz. Lukács Imre: Újjászülető Szolnok. In: Városépítés, 1975. 11. évfolyam, 4. szám. 13–16.
- Szikszai 1997 = Szikszai Mihály: Vasúti állomásépületek Szolnokon (1847–1975). In: Zounuk. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 12. Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1997. 39–85.
- Szikszai 1998 = Szikszai Mihály: Jász-Nagykun-Szolnok megye közúti tömegközlekedésének fejlődése. In: Zounuk. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 13. Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1998. 243–273.
- Szikszai 2005 = Szikszai Mihály: Jász-Nagykun-Szolnok megye közlekedéstörténete. Szolnok, 2005.
- Tóth – Poós 2019 = Tóth Eszter Zsófia – Poós Zoltán: Csemege ajándékosár. Fogyasztás és zene a Kádár-korszakban. Budapest, 2019.
- Valkó 1985 = Valkó Mihály: Szolnok megye. Szolnok, 1985.
- Valuch 2005a = Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus”. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2005. 361–390.
- Valuch 2005b = Valuch Tibor: A lódentől a miniszoknyáig. A XX. század második felének magyarországi öltözködéstörténete. Budapest, 2005.
- Valuch 2005c = Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005.
- Valuch 2009 = Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában. Gyula, 2009.

SZEMÉLYNÉV- ÉS HELYNÉVMUTATÓ

(A neveket az eredeti helyesírással közöljük.)

- Aba 87, 206
Aba nemzetség 25
Abaffy Pál 22
Abony 255
Áchim L. András 215
Aczél György 117
Adler Henrik 233
Adler Ignác 229
Adler Izidor 196
Adler Jenő, Dr. 195-196
Ady Endre 230
Ahmed szerdárpasa 16
Alcsi 230
Al-Duna 9
Álföld 9-10, 17, 27, 103, 227, 253-254, 262
Állampuszta 148
Almási Tamás 257
Álmosd 83
Alsó-Magyarország 23
Alsórétfalva 201
Alsózsolca 84
Altmann 234, 243, 245
Amerika 202
Amerikai Egyesült Államok 232
Andrássy Gyula 80, 204, 211
Apáczai Csere János 165
Apolló 78
Arad 10, 83-84, 89-90
Arany János 239
Árvai János 196, 214
Asztalos Sándor 89-90
Auersperg, Karl 72-73
Aulich Lajos 86
Auschwitz 214
Ausztria 74, 83
Ázsia 197
B. Tóth Sándor 138
Bábolna 76
Bádeni Lajos 25
Bagi Gábor 37, 42
Bajcsy-Zsilinszky Endre 191, 231
Bakay István 19
Balassagyarmat 206-207, 214
Baldácsy Antal 124
Balkán 27
Balmazújváros 92
Balogh János 195
Baltheser 75
Bánréve 87
Baranyay Ferenc 25-26
Bárca 76
Barcza Gábor 183
Baross Gábor 191, 208, 210, 214, 233, 236, 238, 246-247, 270
Bars megye 26
Barta János 229, 242
Barta Károly 246
Bártfa 17, 19
Bartosch Vilma 198
Basel 208
Básty László 15
Baumhorn Lipót 228
Bécs 17-18, 20-24, 72-73, 75-76, 80, 84-85, 92, 123, 214
Beimel Lili 216
Békés 190
Békéscsaba 97, 102-103, 108-109, 215
Bélapátfalva 149
Beleznay Béla 155
Bem, József 73, 82
Beniczky család 191
Benkő Péter 160-161
Berény 15
Berettyó 130

- Berlin 87
 Bertalan (Breyer) Zsuzsanna 215
 Bertalan Imre 215-216
 Bertalan Imréné 215
 Berthóty János 22
 Berthóty Zsigmond 22
 Bertók János 26
 Bertóthy Ferenc 27
 Berzeviczy Zsigmond 19
 Besenyszög 122-130, 139, 185
 Besitzer Éva
 Besnyő 77
 Bessarabia 51
 Beszterce 110
 Besztercebánya 18, 22
 Beszteri Mihály 157
 Bethlen István 149
 Bezzegh György 26
 Bihar megye 83
 Bíró János 10
 Bismarck 87
 Boczkó Dániel 20
 Bod Péter 23
 Bojtos Gábor 245
 Bokányi Dezső 148
 Bokor János 200
 Boldog Sándor István 265, 270
 Boldogkő 23
 Borsiczky István 22
 Bosznia-Hercegovina 196
 Botár Imre 244
 Braljeim Vilmos 25
 Brandenburg 26
 Branyiszko 86
 Braun Tilda 196
 Brázdil, Rudolf 46
 Breithaupt 17
 Brewer János 22
 Buda 9-10, 16, 23-24, 28, 37, 43-45, 47-49, 51-54, 76, 83-84, 86
 Budafok 151, 208
 Budai 209
 Budai-hegyek 103
 Budapest 41, 45, 83, 99-100, 102, 110, 148, 150-152, 183-185, 190, 196, 198-206, 208-211, 213-214, 216, 243, 245-247, 255
 Bulgária 197-198
 Burghardt Mátyás 25
 Caprara, Aeneas 24-25
 Caraffa, gróf Antonio 23-28
 Cegléd 10
 Cibakháza 38, 42, 44, 193
 Cinkota 86
 Clavens 87
 Cvittinger Dávid 23
 Czigány István 24
 Cziráki Ferenc 198, 202, 207
 Csalog Zsolt 257
 Csányi László 74-75
 Csató Mihály 138
 Cseh Géza, Dr. 226
 Csehország 84, 229
 Csehszlovákia 184
 Csekonics báró 47
 Cser Istvánné, özv. 199, 204
 Cserhát 87
 Csokonai Vitéz Mihály 233, 245
 Csorba puszta 40, 43
 Csorna 86, 92
 Csótó Mihály 161
 Dalmady István 19
 Damjanich János 183, 214, 228, 243
 Dán Jenő 208
 Dánia 19
 Dankó Antalné 154
 Danyi János 126
 Darvasi Eszter 100
 Darvasi Etelka 106
 Dávid Ferenc 169
 Deák Ferenc 77, 79-80
 Deák Pál 14

Debrecen 16, 24, 48, 52, 76, 83, 88-92, 235, 255
 Debreceni Pap István 47
 Dél-Amerika 214
 Dél-Magyarország 193
 Dél-Pest 119
 Délvidék 25
 Dembinski, Henryk 90
 Demjén György 209-210
 Derzsi József 230
 Dessewffy Arisztid 84, 87
 Dessewffy Dénes 84-88, 91-92
 Dessewffy György 19
 Dessewffy Gyula 84
 Dessewffy Tibor 184
 Dessewffy Zsigmond 84
 Dessewffy-család 84
 Deutsch Aranka 215
 Diósjenő 211
 Dobay 74-75
 Dobay András 19
 Dobay Gábor 19
 Dobi István 199
 Dobosi Károly 196
 Dorkota Lajos 193
 Dorner László 136-137
 Dorogi Árpádné 208
 Dömény Ede 242
 Drinápoly 197
 Duna 22, 41, 43-44, 47-51, 53-54, 60, 77, 86, 209
 Dunántúl 19, 131, 134
 Dunapataj 77
 Duna-Tisza köze 13
 Dürner Sámuel 17
 Eger 9-11, 15, 17, 24-25, 119, 123, 127, 146-150
 Egri járás 148, 153
 Együd András 39, 53
 Együd István 39
 Ehrlich Adolfné 236
 Ehrlich Mihály 242
 Eperjes 16-23, 25-29, 84, 197
 Erdély 19, 24-25, 82
 Erdőtelek 149
 Érsekújvár 11, 23
 Észak-Erdély 123
 Észak-Itália 73
 Északkelet-Magyarország 150
 Esztergom 86, 183
 Európa 45, 50, 83
 Fabricius János 22
 Falussy Gusztáv 131-138, 140
 Falussy Miklós 134
 Falussy-család 131, 133, 136
 Falussyné Burgyán Margit 132, 134-138
 Farkas Antal 233
 Farkas elvtárs 208
 Farkas Ödön 235
 Fazekas 26
 Féderer Ilona 206
 Fedor János 207
 Fehér Lajos 233
 Feigel Péter 27
 Féja Dávid 26
 Feja György 26
 Fejér megye 87, 133, 206
 Fejérváry Zsigmond 19
 Feldmayer Simon 26
 Feldmayer Zsigmond 26
 Felföld 18
 Felső-Magyarország 19-20, 23-25
 Felsőszemeréd 71
 Felvidék 10, 16-17, 19, 24-25, 27, 85, 110
 Ferdinánd, I. 73
 Ferdinánd, III. 17
 Ferdinánd, V. 81
 Ferenc József, I. 79-80, 197
 Ferenc, I. 123
 Festetics Ernő 204
 Festetics Sándor 204
 Filep János 145, 153
 Fischer Mihály 25-26

Fiume 229
Fleischhacker György 23, 26
Fligely, Anton 75-76, 80-81
Fock Jenő 273
Fodor Dániel 228
Fokorú-pusztá 124
Forbáth Erzsébet 216
Forgács József 153
Földvári György 27
Földváry család 38
Franciaország 207
Frauenhoffer Lajos 48
Freund Klára (Pajorné) 202, 204
Freund Sándor 203
Freund Sándorné, özv. 203
Frideri Péter 25
Friedrich, Georg 23
Frisch Borbála 216
Frisnyák Sándor 41
Fülöpszállás 15
Fürst György 205
Füzesabony 146, 148-150, 152, 155

Gaál 89
Gajzágó Salamon 83
Gál Elek 153
Gál János 194
Galícia 75
Garam 23
Gárdonyi Géza 261
Gáspár András 81
Gazdag Gyula 257
Géczy István 27
Géczy János 27
Geller 83
Genf 87
Gergulits József 39
Gerlőczy Gedeon 240
Gettler Izidor 234
Ghillány János 19
Gonda Sándor 132
Gorkij, Makszim 198

Gorove István 233-234
Gottlieb Róza 208
Gödöllő 204, 209
Görbe József 85
Görgei Artúr 71-85, 87-92
Görgey Ármin 88, 92
Görgey Ezékiel 19
Görgey István 77-78, 80, 87
Görtz Márton 25
Gryll János Károly 28
Grósz 212
Grósz Betti 231
Grünfeld Fáni 206
Grünwald, Leopold 214
Guth Dániel 20
Guth Zsigmond 26
Guyon Richárd 85

Gyalókay Jenő 92
Gyarmati György 195
Gyömörey Félix 228
Gyömrő 106
Gyöngyös 10, 15
Győr 47, 81-82, 85
Gyula 28

Habermann 73
Habsburgok 20, 23
Hack Márton 174
Halas 13, 15
Halász 234, 243, 245
Halász Rozália 146
Haller Ernő 209-210
Hanság 85
Haraszi György 195
Haraszi Miklós 257
Harkányi Frigyes 247
Hármas-Körös 41
Harter Mihály 25
Hasznos József, Dr. 236
Hatvan 9, 28
Hausner Margit 216

- Havas Lipót 241
 Háy Jakab 229, 231
 Haynau, Julius Jacob von 77
 Házi Árpád 183, 209
 Hegedűs elvtársnő 193
 Heidelberg 87
 Heiningner János 242
 Heissler von Heistersheim, gróf Johann Donath 9-11, 15-16, 24
 Heller 245
 Hernád 209
 Herzog Péter, báró 211
 Hessen 71
 Hetényi Géza 235
 Heves 10
 Heves (vár)megye 10, 15-16, 50, 123, 146
 Heves és Külső-Szolnok vármegye 10
 Hévíz 110
 Hild Viktor 239, 247
 Hofherr Mátyás 151
 Hohenau 85
 Holcnek Ferenc 202
 Hollandia 19
 Homburg 71
 Homok 191
 Homorszög-pusztá 123
 Hont megye 71
 Horthy Miklós 175, 195, 199-200, 203, 209, 211, 232
 Hortobágy 184
 Horváth (Stansith de Gradecz) Boldizsár 19
 Horváth Ferenc 161
 Horváth László 216
 Horvátország 72
 Horvatovich 75
 Hubay Aranka 247
 Huszár Imre 77-78
 Hübsch Janka 214
 Húvösvölgy 110
 Ibrány 23
 Igló 85-86
 Illésy István 38
 Ipolytság 85
 Istvánháza-pusztá 38
 Itális 24
 Ivánka Imre 71-84, 92
 Izland 45
 Jánoky Zsigmond 27
 Jászapáti 106, 155, 278, 287
 Jászapáti járás 155
 Jászberény 49, 160, 227, 230, 254-256, 258, 262, 266-268, 277, 285, 289
 Jászberényi járás 160
 Jászboldogháza 168, 183
 Jászfelsőszentgyörgy 268, 282, 288
 Jászkisér 284
 Jászkun Kerületek 40
 Jászkunság 84
 Jász-Nagykun-Szolnok (vár)megye 117-118, 121-122, 125-126, 131, 140, 145, 191, 227, 247, 252, 254, 262
 Jászság 190, 252, 260, 285
 Jászsági alsó járás 185
 Jellačić, Josip 71-73, 75-76, 80-81
 Jókai Mór 200, 261
 Jourdan, Adéle 87
 Jourdan, André 87
 Józán Vilma Krisztina 206
 Józsa János 48
 József Attila 236
 Józsefváros 198
 Jugoszlávia 184
 Juhász Imréné 157, 166-167
 Juliani Péter 25
 Kaán Károly 262
 Kácsor Antal 146, 148, 150
 Kácsor Béla 152
 Kácsor Ferenc 145-156, 158, 160-176
 Kádár János 117, 176, 252, 257-259, 261
 Kádár Kálmán 228, 238-239, 246-247
 Kádas 245

Kajáta 19
 Káldor Illés, Dr. 196-198
 Káli Csaba 153
 Kálló 23
 Kalló Thódor 49
 Kápolna 86
 Karády Viktor 194
 Karasz Illés 22
 Karcag 15, 160, 262
 Karintia 79-80
 Károly, VI. 38
 Károly, XI. 19
 Kárpáti II. József 214
 Kassa 19, 23-26
 Katona Kálmán 124
 Kaukázus 197
 Kávási Zsigmond 201
 Kazinczy Ferenc 28
 Keczer András 25-26
 Keczer család 19
 Keczer Ferenc 19
 Keczer Gábor 26
 Keczer Mihály 27
 Keczer Miklós 22
 Kecskemét 10-14, 27, 43, 191, 199
 Kecskés párttitkár 209
 Kelet-Európa 46, 184
 Kelet-Felvidék 16
 Kelet-Közép-Európa 118
 Kende Márton 27
 Kenderes 50, 168
 Kenéz Béla, Dr. 245
 Kenyő Mari 77
 Kern András 258
 Késmárk 19
 Keszthely 215
 Khien Ferdinánd 18
 Kisalföld 41
 Kisgyep 245, 264
 Kiskőrös 215
 Kiskunság 49
 Kispeszt 150, 152

Kiss Dombi Ferenc 211
 Kiss Ernő 76
 Kiss József 39, 199
 Kissné Mikes Éva 111
 Kistarcsa 196
 Kisújszállás 160, 174-175
 Kisvárda 23
 Kiszeli Sándor 19
 Kiszombor 202
 Kisszeben 19
 Klapka György 81, 86-87, 183
 Klein Géza 202
 Klein Ignác 197
 Klein Ignácné, özv. 197
 Klein Klára 211
 Klein László 202
 Klio 78
 Kmety György 77-78, 86
 Knight, Erich 261
 Kókai Ilona 206
 Kollmann József 72, 74
 Kollonics Lipót 22
 Kolozsvár 49
 Komárom 44, 76, 82, 84, 87
 Komáromy Gyula 134
 Komor Marcell 234
 Konstantinápoly 51
 Kónya Péter 24
 Korea 199
 Korvin Alice (Adlerne) 196
 Korvin Lajos 196
 Kosáry Domokos 28
 Koselleck, Reinhart 118
 Kossuth Ferenc 29
 Kossuth Lajos 29, 73-76, 78, 81-82, 84, 87,
 183, 191, 195, 199-200, 204, 206, 215, 233,
 242-243
 Kotál Henrik 229
 Kovách László 82
 Kovács András 195
 Kovács Béla 125-126
 Kovács György 26

- Kovács József 198, 202, 208-209, 216
 Kovács Károly 198, 202, 208-209, 216
 Kovácsné 109
 Kökény György 15
 Köles Mária 183
 Kőműves János 190
 Königgrätz 76-77, 82-83
 Köpcsény 73
 Körös 13, 37, 39-42, 44-50, 61, 100, 130
 Kőrösi Lenke Magdolna 209
 Kőszeg 18
 Kőtelek 185
 Kővágóörs 131-132, 134
 Közép-Európa 46, 184, 262
 Központi Járás 122-123
 Krajczár Thódor 54
 Krámer Mór 207
 Kremsier 75
 Kréta 24
 Kucs Béla 283
 Kulka Erzsébet 208
 Kun Imre 208
 Kun János 138
 Kunhegyes 38
 Kunmadaras 214
 Kunszentmárton 37-38, 40-44, 46, 48-50, 53,
 154-155, 175, 191, 231, 247
 Kunszentmártoni járás 155
 Küstrin 26

 Lajta 72
 Lakágígar/Laki vulkán 45
 Lakatos Pál 131
 Landler Jenő 148
 Lantos Béla 198-199
 Lantos család 198
 Lantos Mária 198
 Lányi Sámuel 26
 Lechner Ödön 247
 Lehel 256
 Lenin, Vlagyimir Iljics 149, 156, 162-163,
 175, 199, 260
 Lessner Olga (Mezeyné) 199-200
 Lévai József 194
 Lichtenberg Ella 204
 Lichtner Ferenc 199
 Licska Mihály 194
 Lindenfeld József Illés 198
 Lipcse 18
 Lipcsey család 211
 Lipócz 22, 25
 Lipót, I. 15, 18, 20-21, 23-25, 28
 Lipótvár 76
 Lobkowitz, Wenzel Eusebius 20
 Lomniti Ede 83
 London 77-78
 Lónyay Menyhért 99
 Losonc 208
 Low Johanna Erzsébet 17
 Lőcse 18-19, 21-22, 26, 85, 91
 Lőcsei (Onderus) József 199
 Lőwinger Rozália 198
 Ludányi Tamás 127, 129
 Ludvig János 86
 Lúki 201
 Lusztig Adolf 229
 Luzsánka 19

 M. Varga Eszter 97, 101-102
 M. Varga Gábor 97-103, 106-108, 110-113,
 115
 M. Varga Ilona 100
 M. Varga Imre 100
 M. Varga Juliska 100
 M. Varga Lajos 100, 112
 Madas Mihály 245-246
 Magdolnaváros 197
 Magyar Királyság 28
 Magyarország 20, 24, 37, 39, 60, 71-72, 74,
 77-78, 81-83, 87, 91, 97-98, 110, 117, 123,
 141, 146, 151, 171, 184, 188, 192, 194, 197,
 204-205, 207, 227, 232, 251, 255, 258, 260-
 262
 Mailer, Normann 261

Makai András 194
 Maki József 133
 Malatinszky Istvánné Paksy Gabriella 204
 Málta 24
 Mancsi 111-112, 115
 Mandel Gusztáv 214
 Mandel Gusztávné Weisz Hedvig 214
 Mandel Zsuzsanna 214
 Máramaros 48
 Marcaltó 87
 Margonya 84
 Máriássy János 88, 91
 Márkus Rozália 205
 Marmorstein Adolf 201
 Marmorstein Zsigmond 201
 Maros 46
 Martfű 191-192, 215, 255-256, 272-273
 Marx, Karl 117, 149, 156, 162-163, 172-173, 175, 199
 Mátészalka 153
 Mátra 87
 Mauks Károly 83
 Mauthausen 214-215
 Medgyesi/Meggyesi József 238
 Medveczky Mátyás 25
 Medveczky Sámuel 26
 Megyeri Gábor 25
 Mercy de Billels, báró Peter Ernst 9-12, 15-16, 24
 Mesterszállás 40-41, 43, 46, 51-52, 275
 Mészáros Gergely 39
 Mészárosné Csók Zsuzsanna 237, 239-243
 Mezey Jozefin 199
 Mezey László 199-200, 206
 Mezőhék 192
 Mezőkövesd 149
 Mezőtúr 10, 15, 100, 102, 104, 106, 108, 110-111, 122, 130-140, 160, 191
 Miklós Zsigmond 201
 Miklósfalva 73
 Mikszáth Kálmán 261
 Milánó 24
 Miskolc 150, 211, 213
 Miskolczy Imre 83
 Móga János 72-74, 81
 Moháry Gyula 86
 Mohnya 19
 Moller Arnold 229
 Molnár Ernő 208
 Molnár Vilmos 37, 42
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 210, 216
 Monor 214
 Montecuccoli, Franz 76
 Montevideo 211, 213
 Mónus Illés 152
 Mór 76
 Móra Lajos, Dr. 240
 Morvaország 229
 Mosolygó Gergely 104
 Mosonszentjános 85
 Moszkva 184
 Munk Ernesztina 201
 Munk Gábor 201
 Munkács 23-25
 Muzsnyai Julianna 100
 N. Kovács Ferenc 210, 214
 Nagler Péterné Krámer Aranka 207
 Nagy Imre 170, 172, 188
 Nagy János 39
 Nagy Katalin 104
 Nagy M. István 183
 Nagy Sándor 245, 247
 Nagyalföld 41
 Nagyatádi Szabó István 191
 Nagyida 26
 Nagykőrös 10-12, 16, 52
 Nagykunság 49, 119, 175
 Nagymaros 209
 Nagymihályi László 26
 Nagyrippény 207
 Nagysalló 76, 83
 Nagysándor József 88-89, 92
 Nagyszalók 48

- Nagyszalonta 245
 Nagyszeben 48
 Nagyszombat 19, 76
 Nagyszög-dűlő 127
 Nagyszög-sziget 123
 Nagyvárada 28, 44, 98, 110, 112, 174, 201, 235, 247
 Nándorfehérvár 38
 Napóleon 87
 Nápolyi Királyság 24
 NDK 258
 Neiger Ilona 205
 Németh István 204
 Németh Péterné 145, 153
 Németország 18, 184
 Nerfeld Ferenc 227, 236
 Neugebauer Antal 231
 Neuwirth János 202
 Neuwirth Rezső 202
 Neuwirth Rezsőné Salgó Lilly 202
 Nógrád vármegye 211

 Nyíregyháza 200, 203, 206
 Nyitra 26
 Nyitra (vár)megye 75, 207
 Nyugat-Európa 45-46, 257

 Ó. Nagy Benjámín 202, 207
 Óbuda 86
 Oldershausen 81
 Olmütz 75
 Ónod 10, 15, 23
 Opatovszky József 39
 Oroszország 83, 197
 Ortway Tivadar 41
 Ostrovec 196
 Osztrák-Magyar Monarchia 92
 Osztrócsa Mátyás, báró 19
 Ottlyk György 27
 Ozora 76

 Ö. Kovács József 118
 Örményország 197

 P. Szabó Sándor 104
 Pajor László 202-204
 Pajor Lívia 209
 Pajor Magdolna (Simmelné) 209-210
 Pajor Péter 203
 Pakocs Károly 125
 Pákozd 71, 76, 80
 Paks 87
 Paksy József, Dr. 204
 Paksy Józsefné báró Ullmann Mária 204
 Paksy Mária 204
 Palásthy Gábor 26
 Palesztina 205, 208
 Pálffy Mór, gróf 74
 Pápa 86
 Pápay Antal 246
 Papp Izabella 183
 Papp Máté 39
 Párkány 86
 Parndorf 72-73, 75
 Pásztor János 111
 Pátka 71
 Pázmándy Dénes, ifj. 72, 74
 Pázmány Péter 174
 Péchy András 19
 Pelsőczy György 25
 Pest 10, 44, 47-49, 51-52, 54, 75, 77, 86-87, 92, 101-102, 109, 111, 205, 212, 254
 Pest megye 14, 77
 Pesthy András 22
 Pest-Pilis-Solt vármegye 10, 16
 Petenády György 22, 27
 Petőfi Sándor 282
 Petri László 195
 Petrichevich-Horváth János 85
 Petrőczy István, báró 19
 Peyer Károly 149-150
 Pfaff Ferenc 228
 Pichgru, Jean-Charles 50

- Pilaszanovich József 82
 Podmaniczky család 183
 Podmaniczky Zsuzsanna, báró 183
 Polgár János 15
 Polgár László 236
 Polónyi Szűcs Antal 157
 Pompéry János 77-78
 Pongrácz István 88, 92
 Poroszló 10, 15
 Pounds, Norman J. G. 38
 Pozsony 17, 44, 47-49, 51, 53-54, 75, 77, 82
 Pozsony megye 77
 Prága 17, 81
 Pulszky Ferenc 74-75, 80-81

 Rabinovits József 212
 Rácz Lajos 48, 62
 Rácz Péro 40
 Radvánszky György 26
 Ragó Antal 126, 132
 Rajna 24, 50
 Rákóczi család 24
 Rákóczi Ferenc, II. 22, 191, 201, 204
 Rákosi Mátyás 167, 170, 193, 197, 212-213, 282
 Rákos-mező 86
 Raksányi János 27
 Rátkai Márton 201
 Rauscher Gáspár 25-26
 Redtenbacher 81
 Reich Adolf 205
 Reich Aladár 205-206
 Reich Ilona 211
 Reich Jenő 199-200, 204-206
 Reiter Róza 202
 Remarque, Erich Maria 261
 Réthly Antal 37
 Réti Ferenc 166, 186
 Réti Jánosné 132
 Révai József 164, 171
 Révfülöp 131-132, 134
 Rideg István 244

 Rimaszombat 21
 Ritter Ignác 233
 Rodbaum, Mojses 52
 Románia 245
 Rosenberg Izsák 206
 Rosenberg Ödön 206
 Rosenfeld, Josef 75
 Rosenfeld, Moritz 75
 Rosowitz, Józef 75-76
 Roth Jozefin 201
 Roth, Karl 76
 Rothneusiedl 74
 Rotter János, gróf 18
 Rózsa 212
 Rozsnyó 26, 110
 Röck Szilárd 209
 Rudas György 185-186
 Rumbach Sebestyén 206

 Ságvári Endre 265, 270
 Salgó István 202
 Salgó Iván 202
 Salgó József 202
 Salgó Lajos 202
 Salgó Teréz 202
 Sándor Gábor 111
 Sándor Lajos 111
 Sáraba 206
 Sármai (Steiner) József, Dr. 207
 Sármai Józsefné Krámer Henrietta, özv. 207
 Sáros 26
 Sáros vármegye 25
 Sárossy Márton 22, 26
 Sárossy Sebestyén 19
 Sassoon, Vidal 259
 Sasvár 75, 134
 Scari Ottó 199
 Scheftsik család 231
 Scheftsik György 123, 247
 Scheftsik István 229, 243, 245
 Scherffenberg, Friedrich Sigmund von 24
 Schlan (Slaný) 84

Schleien Gyula 207-208
 Schleien István 208
 Schleien Manó 208
 Schlik, Franz 76
 Schmidl Pál 208
 Schmidl Soma 208
 Schmidt Tóbiás 26
 Schnierer Eszter (Lele) 102-103, 108, 111, 113
 Schnierer János 99, 110-111
 Schnierer Jánosné 97, 99
 Schnierer Sándor 103, 111
 Schönbrunn 75
 Schönleben György 26
 Schrantz János 151
 Schulz, gróf Johann Valentin 23-24
 Schwarcz Mór 214
 Schwartz Ernő 245
 Schwartz Sándor 245
 Schwarz Ignác (Szabados) 211, 213
 Schwarz János 26
 Schwarz József 211
 Schwechat 85
 Schweiger Jenny 197
 Schweiger Júlia 211
 Scudier, Anton 76
 Sebes 26
 Selmezbánya 85
 Semmel Emil 209
 Semmel Lajos 209-210
 Semmel Mór/Mózes 209
 Semsey András 15
 Semsey Ferenc 19
 Serédy Márton 21
 Serényi László, dr. gróf 204
 Simunich 75
 Singer Antónia 206
 Sipos Gyula 206
 Sipos István 239, 246-247
 Sipos János 136-137
 Somlay Gizella 183
 Somogyi (Czizmazia) Károly 183
 Somogyi (Csizmazia) Sándor 183
 Somogyi Béla 215
 Sopron 22, 52, 71-73, 85
 Spankau, Paris von 21
 Spanyol Birodalom 24
 Sréter Lajos 84-85
 Steiner György 231, 237
 Stern Erzsébet 208
 Stern Samu 205
 Stern Sándor 233
 Sti(e)rbitz, Felicitas 18
 Stirbiz János György 18
 Stixneusiedl 73
 Störömbögh (Rüdiger von Stahremberg, gróf Ernst 12
 Stösszel Mihály 22
 Strasszer Árpád 193
 Sulyok Dezső 193
 Sváb Lőrinc 204
 Sváb Sándor 211
 Sváb Sándorné Herzog Irén 210-211
 Svájc 87
 Svédország 19
 Szabadság-hegy 199, 209
 Szabadszállás 15, 49, 217
 Szabó András 193
 Szabó Imréné 198
 Szabó János 83
 Szabó László 42
 Szabó Mihály 14
 Szabolcs megye 44
 Szajol 255
 Szakasits Árpád 151
 Szálasi Ferenc 134
 Szalay Pál 22
 Szamos 46
 Szanda 230
 Szandaszőlős 253
 Szántó András 184
 Szántó István 216
 Szapáry Gyula, gróf 228, 230, 233, 236-237, 242, 247

Szarvas 11, 14, 39, 50
 Szarvas Imre 190
 Szász Károly 91
 Szászberek 123
 Szászország 19
 Szathmáry Lajos 132
 Szatmár 49, 123, 125-126, 128, 130, 139
 Szatmár-Bereg vármegye 125, 153
 Szatmárnémeti 44, 123, 126
 Szauner Paula 202
 Széchenyi István 245, 253
 Széchy Mária (gróf Wesselényi Ferencné) 18
 Szeder Ferenc 151
 Szeged 10-11, 14, 16, 24, 28, 83, 183, 247
 Szegő Ferenc, Dr. 211-213
 Székely András 26
 Székely Ede 214
 Székely Iván 214
 Szelepcsényi György 17-18, 20
 Széles Elemér 153
 Szemere Pál 26
 Szende Andor 236, 243
 Szende Dezső, Dr. 243
 Szende Ilona 243
 Szent György 42-43, 51
 Szent István 77
 Szent János 230
 Szent László 174
 Szent Mihály 42-43
 Szent Miklós 19
 Szentágothay család 190
 Szentendre 251
 Szentés 191
 Szentiványi László 25
 Szentkirályszabadja 132
 Szentmiklósi András, Dr. 215-216
 Szentmiklósi József 215
 Szentmiklósi Péter 215
 Szentpétery Sámuel 84-86
 Szepes vármegye 19, 22, 28
 Szepesség 48
 Szerémség 44
 Szerencs 23
 Szikszai Mihály 37, 42, 145
 Szilézia 19
 Szinyei-Merse Keresztély 21
 Szirmay család 23
 Szirmay István 19
 Szirmay Miklós 27
 Szolnok 9-16, 27-29, 37, 40, 100, 123-124, 133, 157-158, 160-162, 174, 183, 191, 197, 204, 216, 225-236, 243, 245-248, 251-256, 258-259, 262-263, 269-272, 274-275, 280-283, 287-288
 Szolnok megye 146, 153, 156, 158-160, 163, 167, 171, 174, 185, 199, 252, 255-256, 258, 261, 280
 Szolnoki járás 130, 185, 192
 Szórópuszta 124
 Szovjetunió 151, 184, 255
 Sződliget 207
 Szőke András 132, 138
 Szőke Ferenczné 104
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 188, 199, 204, 207, 209, 212
 Sztéhlo Ottó 228
 Szunyogh Gáspár 27
 Szűcs János 175
 Tabán 227, 253, 263-264
 Tábori Gábor 207
 Tábori Sándor 204
 Tajthy Imre 97, 99, 106
 Tajthy István 106
 Takács Istvánné, özv. 194
 Takács párttitkár 210
 Tállya 21
 Tanító Miska 27
 Tápióbicske 206
 Tápiószéle 77
 Tapolca 131, 134
 Tar Sándor 257
 Tassy Ferenc 28

Teleki Pál 134, 151
 Temesvár 83, 90
 Terling 17
 Tessedik Sámuel 39, 50
 Tevel-sziget 50
 Thököly család 19
 Thököly Imre 16, 21-26
 Thököly István, gróf 19
 Thököly Zsigmond, báró 19
 Tisza 15, 38, 42, 46, 122, 191, 227-228-231, 233, 235, 247, 255-256, 258, 260, 271-272, 279
 Tisza Antal 230
 Tiszaföldvár 183-185, 189-202, 204, 206-211, 213-216, 231
 Tiszafüred 211
 Tiszai alsó járás 122, 153-154, 191, 193
 Tiszai felső járás 122
 Tiszai közép járás 122
 Tiszainoka 193
 Tiszakürt 14, 193
 Tiszaliget 284
 Tiszántúl 28, 122, 130
 Tiszapüspöki 123, 125-126, 129
 Tiszasüly 185
 Tiszaszeg 123
 Tiszaug 154
 Tiszazug 37, 40, 154, 183, 191
 Titel 87
 Tito, Josip Broz 184
 Todorović, Kuzman 72
 Tokaj 23, 54, 202, 213
 Tolna megye 48
 Tornay Katalin, báró 202
 Tőke Zsigmond 22
 Törökbálint 197
 Törökország 197-198
 Törökszentmiklós 191, 255-256, 260, 286
 Törökszentmiklósi járás 160
 Töviskes 211
 Trencsén vármegye 201
 Trencsényi 245
 Tulln 71
 Túrkeve 106, 160, 262, 276
 Turtsányi 25
 Uher Károly 183
 Ujfalussy Zsigmond 19
 Újhelyi (Tábori) Erzsók 25-26
 Ujlaki József 88
 Újvidék 49
 Ullmann Adolf 204
 Ullmann Andor, Dr. 216-217
 Ullmann Sándor, lovag dr. 216
 Uruguay 211-213
 Üchtritz Emil 87
 Vác 71, 86, 119
 Vajkay Károly 83
 Ványai Ambrus 276
 Várad 10, 24-25
 Varga család 100, 104
 Varga Ferenc 204
 Varga János, özv. 104
 Varga Katalin 277
 Vass József 215
 Vasvár 174
 Vécsey Károly 183
 Veres Pálné 202
 Verseggy Ferenc 37, 39, 174, 228, 233-234
 Veszprém 50, 110
 Veszprém vármegye 132-133
 Vida Artur 241
 Vidinszki Sándor 190
 Vigh Gyula 231
 Viktring 79
 Világos 81, 83, 90
 Virágh Gedeon 85-86
 Visegrád 211
 Visonta 82
 Vonogató-zug 100
 Vulkapordány 85

Wallis 25-26	Wohl Emma 208
Weber Anna 18	Württemberg 23
Wéber Bálint 242	
Weber Dániel 9-12, 14-16, 18, 21-23, 26-29, 31	Zagyva 49, 229, 245, 247, 253, 263, 271, 288
Weber Felicitas 18	Zagyvarékas 285
Weber Frigyes 18, 22, 25-27	Záhony 255
Weber János 16-23, 25, 27	Zala (vár)megye 44, 131-132, 153
Weber János György 18, 22-23	Zalaegerszeg 134
Weber Karolina 29	Zalka Máté 199
Weber Pál 18	Zapomel János 203
Weisz Rozália 207	Zemplén 28
Welden, Ludwig 76	Zimmermann Zsigmond 22-23, 25-26
Wesselényi Ferenc, gróf 18, 20	Zimmermann, Matthias 18
Weston of Roxwall, Jane Elizabeth (Westonia) 17	Zimony 54
Windisch-Grätz, Alfred zu 73-74, 76	Zólyom 26
Winkler testvérek 231	Zombory Lajos 235, 246-247
Wittenberg 17-18	Zrínyi Ilona 24-25
Wittnyédy István 19-20	Zrínyi Péter 20
Wladarczyk Éva 202	Zuyder-tó 50
	Zsemlye Ferenc 157, 161, 185
	Zsolt László, dr. 135

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK
MEGYEI LEVÉLTÁRA